

1309

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,

FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXIX (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I—II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1913.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXIX. (UJ) ÉVFOLYAM. I—II. FÜZET.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1913.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

TORTÉNELMI ES RÉGÉSZETI ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TORTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXIX. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1913.

4-2.
III-IV. FÜZET.

Délmagyarország középkori földrajza.

Irta: Milleker Bódog.

Pesty Frigyes utalása, hogy a helyrajzi és dülő-nevek tanulmányozása a régi topographia szempontjából szükséges, mert azokban gyakran régen eltűnt helységek nevei élnek, adták meg az impulzust a jelen munkámhoz, amellyel eredetileg Pesty Frigyes „Krassó vármegye története“ és „Eltűnt vármegyék“ című műveit és Csánki Dezső „Magyarország földrajza a Hunyadiak korában“ című munkájának Temes és Torontál című fejezeteit óhajtottam kiegészíteni.

Csak adatokkal akartam szolgálni. De midőn szándékomat Dr. Berkeszi Istvánnal, a „Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeumtársulat“ főtítkárával, közöltem, ez az alduamenti vármegyék középkori helyrajzában új és teljes kidolgozását javasolta, avval a megszorítással, hogy abban a már ismeretes helymeghatározásokról csak rövid megemlítés tétessék. Ez az oka az anyag aránytalanságának is, amely munkámban mutatkozik.

1912 nov. 16-án indítványozta aztán Dr. Berkeszi a mű kiadását az említett társulat választmányában, amely azt a határozatot hozta, hogy az a társulat „Értesítő“-jének 1913. évi 3. és 4. füzete helyett jelenjen meg.

A jelen dolgozatomban összefoglalom tehát az utolsó években Torontál, Keve, Krassó és Temes vármegyék középkori helyrajzához eszközölt kutatásaim eredményét.

Nem kevesebb mint félezer helység (vár, város, falu és major) helyekéjét állapítottam meg. Amellett legalább háromszáz helynévnek magyarozatát adom, ami a vidék nemzetiségi és művelődési viszonyainak megismeréséhez néha fontos és érdekes adatokat nyújt. Végre tisztáztam sok vitás kérdést és helyreigazítottam sok téves állítást és nézetet is.

Vidékünkön a helyekéj-meghatározás gyakran nagy nehézségekkel jár. Eltekintve attól, hogy, mint tudva van, a határleírások

gyakran nagy hibákban leledzenek, a Délvidéken azon körülmény miatt, hogy a XV. században Krassó és Keve Temes vármegyébe olvadtak, az oklevelekben említett helységek hovátartozandósága nem egyszer nehezen megállapítható.

De a főnehézséget mégis az okozza, hogy a Délvidék mindig, a honfoglalás óta is, otthont nyújtott sok nemzetiségnek, kik valamenynyen a helynevekben hagyták nyomát ittlétüknek.

A honfoglaló magyarok itt oly szláv fajt találtak, amely a mai felsőmagyarországi tótsággal összeköttetésben és nyelvi rokonságban volt. Ezt a szlávtságot későbbben a hegyek közt a keletről behatoló oláhság szivta fel, a síkságon lakott tótok¹⁾ pedig a délnyugatról beözönlő szerbségbe olvadtak. Ezekre következett a török és végre a német uralom. Természetes, hogy ez a helynevekre is hatással volt, amelyek sokféle változáson mentek át. A legmostohább sorsban részesültek a tiszta magyar helynevek, amelyek gyakran a felismerhetlenségig torzultak el, vagy semmisültek meg egészen alkotóikkal együtt.

1439-ben Keve és Krassó vármegyék megsemmisültek²⁾ és területük Temes vármegyébe olvadt be. Ezért a déli vármegyék kiterjedésének alapjául a XIV. század végét és a XV. század elejét vettem.

A középkor végének a Duna-Tisza-Marosközben Temesvár elestét (1552) tekintem.

Még meg kell említenem, hogy sok adatot Pestynek a M. N. Múzeum könyvtárában lévő helyrajzi adatgyűjteményének, valamint a katonai Spezialkarte-nak köszönhetek.

Versec, 1913 augusztus 4-én.

A szerző.

¹⁾ Így nevezte a középkorban a magyar az összes szlávokat.

²⁾ Keve és Krassó vármegyék megszűnésével tüzetesen foglalkoztam: „A törököknek első beütései Dél-Magyarországba, 1393–1439.“ című értekezésemben, amely 1913 május 9-én a „Délm. Tört. és Rég. Múzeumtársulat“ közgyűlésén felolvasásra került.

Torontál vármegye.

Achtum legyőzete után annak volt birtokán, a Duna-Tisza-Maros-közön és a Maros folyó balparti részein, Csanád vármegye és evvel egyidejűleg (1030-ban) Csanádegyházmegye létesült.

Ezen két intézmény talán a XII. században felbomlott több kisebb vármegyére és az ezeknek megfelelő főesperességekre. Mert a középkori egyházi beosztás a politikai beosztásból alakult, azaz a vármegyék határai egybeestek a főesperességeivel. Az említett területen a XIII. század végén Csanád, Keve és Temes kir. várszerkezetekből már megalkultak volt a hasonló nevű vármegyék. A XIV. század elején pedig feltűnik Torontál vármegye is, mert ennek legrégebb okleveles megemlézése 1326-ba és a főesperességé 1329-be esik.

Torontál a középkori Magyarországnak legkisebb vármegyéinek egyike volt. Nyugaton a Tisza folyó, északon Csanád és Temes, keleten és délen Keve vármegye határolták. Szabatosabb határai nyugaton: a Tisza folyó Araditól Toriig (Bocsár), északon: Nagy- és Kis-Bikács és Tamásfalva (Beodra)¹⁾, nyugaton Csesztreg (Csösztelek) és Boldogasszonyfalva (Katalinfalva határában) és délen Ecsehida (Écska). A középkori Torontál a mai hasonló nevű vármegye területének csak a harmad részét foglalta el.

Torontálban a XV. század derekán, úgy látszik, a rác deszpoták viselték a vármegye örökös főispánjainak címét. Mátyás uralkodása alatt került csak vármegyénk a szomszéd Temes vármegyéhez függő viszonyba, amelynek főispánjai Keve és Krassó területén már 1439 óta parancsnokoltak. 1552. évi XXI. t.-c. az utolsó hivatalos megemléését tartalmazza a különben a törökök beütései következtében anyagilag már régen tönkre ment és elpusztult vármegyének.

Torontál vármegye többször Becséről is neveztetik, mert ezen vár képezte azon uradalomnak a fejét, amely uradalom majdnem az egész vármegyére kiterjedt.

Torontál nevének magyarázatát nehéz megadni. A szláv „trn“ és

¹⁾ A XV. században Irmes- és Füzessel még északibbra ment.

„dol“ = „tüske“ és „völgy“ közelfekvő. A Torontálszigettől (Szákultól) délre elterülő „Truntál“-pusztának, amely különben a középkori Keve határában fekszik és amelynek neve hasonértelmű, — semmi köze hozzá.

Várai :¹⁾

Becse. Már 1342-ben fennáll (castellanus de Beche). 1386: castrum Beche. 1387: castrum regni Beche, Bechey. 1440: castrum Bechew. 1440: Opidum Beche ac castrum in insula eiusdem habitum. Hozzá tartoztak 1440-ben: Aracs, Ecehida, Aradi, Szent-Király, Basahida, Becsekereke és Endréd helységek; 1441 körül: Ujfalu, Szent-Király, Boldogasszonyfalva, Szent-Endréd, Vegenye, Ecehida, Irmes, Nyilas, Csingrad és Aradi faluk, valamint Becse, Aracs, Basahida és Becsekereke városok.

Gálád. 1469-ben Mátyás király megengedte Szentgirolti János és Berekszói Hagymás Miklós kérésére, hogy azon „castellum“-ot, amelyet Gálád nevű birtokukon építettek, tornyokkal, árkokkal s. a. t. (cum propugnaculis, menibus, fossatis et aliis necessariis edificiis) megerősíthessék. 1551-ben a törökök bevették. Romjainak nyomát még láthatni.

A szerbben: gálin = fekete ló, gálicity = fekete holló és gálicity = feketíteni. Talán a talaj fekete színe szolgált névadóul.

L. Gálád h.

Városai:

Aracs. Aracha, Racha, a XIV. században plebániás, 1422-ben pedig vásáros hely. 1441 körül: opidum.

Ma Aracs puszta Aracs (Frányova) határában 11 kmnyire keletre a falutól, a hol a Szent-Miklósról elnevezett bencés apátságának dombon álló góttstílusú templom romja is van.

Basahida. Bosorhida, Bassalhyda, Basahyda. 1441 körül: opidum. Ma Basahid, amely Nagy-Kikindától délre fekszik.

Becse. Beche, Bechee. 1440-ben szárazai és vízi vámjával tűnik fel. Volt egy Becse-Gregor nemzetség.

Ma Török-Becse a Tisza balpartján.

Becsekereke. Behekerek, Bechkereke, Behekereke, Behekereky. 1331-ben: civitas, 1441 körül: opidum.

A helynév értelme „Becse erdeje.“

Helységei:

Ábrádfalva. 1454-ben a maczedoniai Péterfiak és Dancsfiak elzalogosították a gimesi Forgácsoknak: Zenthdemeter, Ilemer, Ban, Abrádfalva, Fyzesfalwa és Pakencz részeit.

¹⁾ Ahol Torontálban forrás idézve nincsen, az adatok Csánkitól vannak véve.

Apáti. 1447 és 1450: de Apati, nemesi névben. Torontálhoz való hozzátartozása nem biztos.

Arad. 1333: Arad. 1440, 1441: Aradi. Vámszedési hely.

Arad emlékét Szerb- és Tót-Áradác községek őrzik meg. De ezen helységek nem állanak az ősi Arad helyén. Ez Szerb-Áradác határában, a falútól nyugatra kbl. 4 kmnyire, a Tisza árterületének egy szigetén állott, ahol még most is néhány ház a Sztári-(Ó-)Áradác nevet viseli.

Ott kereste azt Bárány is.¹⁾

Babató. Babato a XIV. században plebániás hely.

Aradac és Tárrász között feküdt a Tisza mellett. A Schedius-féle térképen Babata.

Ma Batova Felső-(Szerb-)Elemér határában.

Bán. 1454: Ban.

Megfelel a Nagy-Becskerektől nyugatra elterülő Bántelek majornak.

Bárányos. 1399 említettnek: „Baranus, Chalanus és Zeleus“ „in Beche comitatu.“ Ekkor Pogány Mihály birta, ki azokat Zsigmond királynak cserében átengedte.

Talán Török-Becse környékén terült el.

Értelemre nézve azonos a páncsova-vidéki Ovesa, valamint a dettavidéki Offszeniczával. Ovesa = szerbül bárány. De mind a kettő távol fekszik.

Bikács. 1422: Bykacz. 1450: Bykach.

Torontálhoz való hozzátartozása nem biztos.

Ma Nagy- és Kis-Bikács Nagy-Kikindától délre.

Boldogasszonyfalva. 1441 körül: Bodogassonfalwa Becse várának tartozéka.

Katalinfalva határában a Templomdülőben a szájhagyomány szerint hajdan egy Szent-Mária nevű falu létezett, amely a hódoltság alatt pusztult el.²⁾

Borjas. Burdas a XIV. században plebániás hely. 1414: Boryas. 1341, 1422, 1428: Borgyas.

Ma Borjas pusztja Török-Becse határában, a falutól délre.

Böldre. 1419: Beeldre, 1448: Bwldre, 1461 és 1482: Bewldre utraque.

Beodra, Nagy-Kikindától délnyugatra.

Bunogi (?). 1333: Bunogi Akács és Jankahíd és 1335: Gunugi Arad és Akács között említettik mint plebániás hely³⁾ a torontáli

¹⁾ Torontál Hajdana, 64.

²⁾ Dr. Borovszky: Torontál vm., 60.

³⁾ Mon. Vat., I—1., 147 és 158.

főesperességben. Ortway azt véli, hogy alatta azon Dunugi rejlik, mely a Földvály-féle lajstromban mint a csanádi püspök birtoka előfordul.¹⁾

Igazi nevét és helyfekvését homály fedi. Talán a Kis-Bikáctól délre fekvő Bunyevácski szállás neve alatt rejlik.

Csalános. 1399: Chalanus.

Bárány szerint Csalános, tulajdonképen Csináros, mely pusztarész a Bega mellett.²⁾ Azonban a csanádegyházmegyei schematismus szerint Német-Czernya plebánia főkegyházai között szerepel egy Csalános nevű filiális is, mely az anyaegyháztól 8 kmnyire terül el és amelynek 1899-ben 26 r. k., 10 g. k. és 16 hely. h., tehát 52 lakosa volt.³⁾ Ezen Csalános major, mely Ittebe határában, a Csináros erdőnek északi részében létezik.⁴⁾

Cserbefalva. 1414: Cherbefalva, nemesi névben.

Görög Atlasának 1799. évi torontáli térképén és Korabinszkynál is (1804) van Jankahídtól nyugatra P. Czerba. Jankahídtól nyényra van a Cserbapart halom és a Cserba mocsaras határrész.

Csingrád. 1441 körül Chingrad Becse tartozéka.

Orlód határában van a Csongrád dűlő.

Csesztreg. Chezerek, Cseztreg a XIV. században plebániás hely a torontáli főesperességben. 1462-ben Temesbe helyezik.

Ma Csősztelek.

Csiszta a szerbben = tiszta.

Szent-Demeter. 1454: Zenthdemeter.

Ma Szent-Mitra puszta Jankahídtól délnyugatra.

Szent-Demeterből lett Szent-Mitra olyformán, ahogy lett a Szerémségben Száva-Szent-Demeterből Mitrowitz.

Ecsehida. 1439: Echehyda, 1440: Eczehida, 1441 körül Echehida. Vámszedő és révhely. Részben Becse tartozéka.

Később Román-Écska. Ma ismét Ecsehida, melynek határában az Alt-Ecska dűlő a helyét jelöli.

Endréd. 1341: Endree, Borjas és Ivánosival együtt tűnik fel. 1440: Endred és Andrewd, 1441 körül Szentendred. Részben Becséhez tartozott. Török-Becse környékén feketett.

Fekancs. 1430-ban Antonius de Fekanch kijelölt kir. ember egy Ruda, Cheztreg és Harkan, temesvármegyei falvakban teljesítendő iktatásra.⁵⁾

¹⁾ Egyh. földl., I., 432.

²⁾ Torontál Hajdana, 65, 66.

³⁾ Schem. csan. pro 1900, 205.

⁴⁾ Geiger Alajos, magyarczernyai r. k. plebános közlése.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II-1., 164.

1437-ben Anna, Himfi Imre özvegye, e. k. Michael de Fekanch-ot ügyvédjének vallja Krassó vármegye előtt.¹⁾

Ugyanez év más napján nemcsak az említett özvegy, hanem más Himfiek is együtt ügyvédeket vallanak, kik közt de Fekanch Antal, Mikus és Mátyás is szerepelnek.²⁾

Pesty Fekancs helységet a krassóvármegyeiek közt szerepelteti, de megjegyzi, hogy fekvése bizonytalan.³⁾ Csánki azt mondja róla, hogy a régi Krassó és Temes vármegyék határvidékén, e megyék valamelyikében feküdt.⁴⁾

Miután a helység neve csak nemesi ember nevében fordul elő, az a lehetőség is beáll, hogy a helység a két vármegyének egyik szomszéd vármegyéjében fekkent.

És csakugyan, ha a szomszédban körülnézünk, akadunk is olyan nyomra, mely a fönti állítást igazolja. Az 1430-ban említett Csesztreg és Harkány torontálvármegyei helységek, melyek az említett esztendőben már Temes főispánja alá tartoztak. Perlas határának északi csücsében, Écskától délre és a Batka határrészről északkeletre van a Figányicza erdő és a Figányicza nevű mocsaras dűlő.

Miután Écska a régi Torontál, Batka pedig a régi Keve tartozéka volt, helységünk épen a határon feküdt és talán az előbbi vármegyéhez tartozott.

Füzesfalva. L. Ábrádfalva alatt.

Borovszky Tisza-Hegyestől északra egy Füzes-t helyez.

Gálád. A XIV. században plebániás hely, a torontáli főesperességben. 1405: Galaad, a Berekszóiak birtoka, Vámhalommal együtt merül fel, még pedig Becse várával kapcsolatban. 1462: Galadmonstra és Rewgalad helységek ismét Vámhalommal és Kőkénddel (Kikindával) együtt mint ugyancsak berekszóii birtokok soroltatnak fel.

Ma a Gálád dűlő és Gáládszky bara Basahídtól északra emlékeztetnek reá.

Gálád-Monostora. L. Gálád alatt.

Rév-Gálád. L. Gálád alatt.

Harkány. III. Orbán pápának 1187 jun. 23-án kelt levelében a jánoslovagok esztergomi rendházának hat fiókja között egy Harcha (Charca) nevű filiális Szent-Margit tiszteletére emelt rendházzal fordul elő, melynek holfekvését ezideig nem sikerült meghatározni. IV. Béla 1238 jan. 24-én kiadott adománylevelében ezen rendháznak a következő birtokokat adja:

¹⁾ Pesty: Krassó, III., 260. sz.

²⁾ U. o., 261. sz.

³⁾ U. o., II-1., 164.

⁴⁾ I. m., II., 36.

Becse, egykor bácsi várföld, ma Ó-Becse.

Bocsár, egykor csanádi várföld, ma is megvan Torontálban.

Halász, egykor a bodrogi vár tartozéka.

Hatvan (talán: Utvin?), azelőtt a temesi vár tartozéka.

Weg (Wog), a kevei vár földje, mely az előbbivel határos volt.¹⁾

Harka, én így olvasom a nevét, tartozékainak fekvéséből ítélve, vidékünkön terült el.

1429-ben Rudai Csanádi Benedek a maga és testvérei nevében Dorottya nevű nővérének, Budai Jankó nejének, leánynegyedét kiadja. A Temes vármegyében fekvő helységek közt említetik: Ruda (ma: Rudna), Kis-Boly (ma puszta Rudna határában), Csesztreg (ma Csősztelek) és Harkan.²⁾

1430-ban az említett helységekben megtörténik a beiktatás.³⁾

Az 1723—5. évi Mercy-féle térképen Csesztregtől délre a Bega jobb partján Arkan elhagyott falu van feltüntetve.

Harkány tehát Csesztreggel együtt területileg Torontálhoz tartozott. Csánki mind a kettőt Temeshez számítja.⁴⁾

Ilemer. 1454: Ilemer.

Ma Elemér.

Ilie. 1200-ban egy perben, mely Nagyváradra istenítelet útján való elintézésre utasított és amelyben a mai Komlós mellett létezett Kopáncs faluból is szerepeltek emberek, mint vádlottak említettek Ylye faluból: Demeter, Narad és Toul.⁵⁾

Egy 1412 okt. 27-én kelt jelentésben, melyben a csanádi káptalan Gyertyánosi Csép Miklóst és Jakabot a Bikácsban való megjelenésre utasította, Nicolaus Gywrke de lille, alább de lyllye, is említetik.⁶⁾ Ezen Gywrke de lyllye 1415-ben is előfordul egy peres ügyben a Beregszóiak és Csépiek között.⁷⁾

Az 1723—5-ből származó Mercy-féle és 1761-ből eredő bánági térképeken a becskerekéi kerületben Basahid és Aracs között egy szigetén Ille elhagyott falu van feltüntetve. Abban az időben (1760) Illye illetve Ilie az állandóan bérbe adott becskerekéi kerületi kincstári praediumok közt szerepel.⁸⁾ 1768-ban a kincstár Ilije praediumot a határőrségnek engedte át.⁹⁾ Görög Atlasának torontáli mappáján P. Illie

¹⁾ Pesty: Krassó, III. 234. sz.

²⁾ U. o., II—1, 164.

³⁾ Tört. Tár; 1911; 388.

⁴⁾ 32 és 41.

⁵⁾ Borovszky: Csanád vm. tört., I, 53.

⁶⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 282. sz.

⁷⁾ U. o., 311. sz.

⁸⁾ Szentkláray: Száz év, 376¹⁾; Pleb. tört., I, 358¹⁾; Oláhok költöztetése, 8.

⁹⁾ Vaniček: Gesch. d. Militärgr., II, 192.

olvasható. Melencze határában, a falutól északra és Basahidtól dél-nyugatra, van a Veliko Ilye nevű mocsaras határrész.

Ilya szerbül: gerely, Storchenschnabel, növény. De Ilija és Ila Illést is jelent. Így Maros-Ilye a középkorban = Illés volt.

Irmes. 1441 körül Becséhez tartozott.

Szaján déli oldalán van az Ürmös hodája.

Ivankahida. 1221: Pons Ivance. Hinankahida, Iwankahyda a XIV. században plebániás hely. 1647- és 1700-ban: Kis és Nagy Jankahida.

Az egyik ma Jankahid, a másikra a Beodrától nyugatra és délre folyó Vincehid bara emlékeztet.

Ivánosi. 1341: Iwanusy. Borjassal és Endréddel együtt soroltatik fel. Kumántól délre van a Vány dűlő.

Jakabfalva. 1450; Jakabfalwa.

Talán ezen vármegyében feküdt. A Mercy-féle bánsági térképen Beodrától délre van a Jokovas nevű elhagyott falu, amelyre ma a Jokovié tanya Araacs határában emlékeztet.

Szent-Király. 1422 és 1440: Becse vára tartozéka.

Ma halom és dűlő Török-Becsétől keletre. A Mercy-féle térkép T.-Becséhez délkeletre St. Kral elhagyott falut helyez.

Kovási. 1421: Kowazy-t a csanádi püspök új adományul kapja.

Kozafalva. 1410: Kozafalwa — torontálvármegyei kir. ember nevében.

Koza szerbül kecskét jelent.

Szaján-Vilmátér északkeleti szélén van a Kecsketér nevű dűlő.

Köre és Kútye (Kútyemező). Alig van komplikáltabb kérdése a délvidéki középkori topographiának, mint ezen két falunak helymeghatározása. A két helynév többnyire csak nemesi névben lép fel. Hordozói pedig több vármegyében szerepeltek. Hasonlólag több vármegyében találunk topographiai nevet is, melyek az említett falvak elhelyezésénél figyelembe vehetők.

1400-ban adta ki Temérdekegyházi Péter leányainak a mai Kétféltől nyugatra létezett Temérdekegyház valamint Kuche nevű possessiókban lévő negyedrészeket.¹⁾ 1402-ben egy Temérdekegyházzal kapcsolatos elzálogosításnál szerepelnek Nicolaus dictus Kure de Kuche (alább Nicolaus dictus de Kure) és Stephanus de Kuche, Péter fia.²⁾

1406-ben említetik a poss. Kerev in com. d. Torontal,³⁾ és 1410-ben csupán csak a poss. Kwre.⁴⁾

¹⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 169. sz.

²⁾ U. o., 191. sz.

³⁾ U. o., 230. sz.

⁴⁾ Csánki, II, 127.

1413 jan. 19-én Gyertyános Csép Jakab a maga és társai nevében a csanádi káptalan előtt és u. a. évi febr. 15-én Zsigmond király előtt is Kurei László fiait: Zsigmondot, Jánost és Lénárdot, valamint Kurei Jánost Kure és Kuchmezew (alább: Kochmezew) torontálvármegyei possessiókban lévő birtokokban minden jogbitorlástól eltiltotta.¹⁾

1418-ban Petrus filius Gerardi de Kuche Remetén tanú²⁾ és Inga-falván vizsgáló.³⁾ Ugyanezen esztendőben: Sigismund de Kereh Gyertyános Csép András törvényes képviselője.⁴⁾

1421-ben szerepelnek Tamáshidján mint tanúk: Andreas de Kucheth valamint Johannes dictus Kuche de Remete.⁵⁾

1426-ban Johannes de Kwche, Péter fia, Remetei Himfi Imre ügyvivője.⁶⁾ 1428-ban Philippus de Kwche egy Gyarmatán eszközölt határjárásnál említették.⁷⁾ 1429-ben pedig feltűnik Benedictus de Kuche, midőn Kún-Szölős és Hollós lakosai Horogszegi Szilágyi László foglalásai ellen panaszkodtak.⁸⁾

1435-ben de Kere János Remetei Himfi Imre özvegyének tisztje volt, akinek házába Csépi Mihály betört, Jánost megvervén és halállal fenyegetvén.⁹⁾ 1437-ben ugyanezen Johannes de Kere (másutt de Kure) Remetei Himfi Imre özvegyének ügyvédje.¹⁰⁾

1414-, 1422-ben és 1461-ben is Kwre és 1441-ben is Kewrey nemesek nevében olvasható.¹¹⁾

Mátyás király idejében, 1470 körül, Csanádban egy Köre vagy Kerő (Kerew) család kezd szerepelni, melynek Főris és Bálint nevű tagjai Mátyástól több helységekben részeket kaptak. 1499—1501-ben Pál csanádi főispán és 1527-ben Ferenc a vármegye országgyűlési követe. Ezen család kihalt 1556-ban.¹²⁾

1503: Kerey de Zewlews.¹³⁾

1548-ban szerepel Zsidóváron iktatáson Nikolaus de Kerey de eadem.¹⁴⁾

1) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 289, 290. sz.

2) U. o., 355. sz.

3) U. o., 356. sz.

4) U. o., 357. sz.

5) U. o., 365. sz.

6) U. o., 387. sz.

7) U. o., 408. sz.

8) U. o., 413. sz.

9) Pesty: Krassó, III., 251. sz.

10) U. o., 260. és 261. sz.

11) Csánki, II., 127., 129.

12) Borovszky: Csanád tört., I.

13) Csánki, II., 129.

14) Pesty: Krassó, IV., 404. sz.

A Kure és Kuche családok tagjai tehát Temes-, Torontál-, Csanád- és Krassóban éltek és alighanem Temérdekegyházi Pétertől származtak, aki Temérdekegyház, Kure és Kútye birtokosa volt.

Pesty csak valószínűséggént említi, hogy Kure nevű helység Krassóban létezett, az 1435. és 1437. évi adatokra támaszkodván.¹⁾ Míg Csánki az 1413. évből eredő oklevél alapján Kure és Kuche helységeket Torontálba helyezi.²⁾

Krassóban van Komoristyétől délnyugatra a Dealu Curi és Barboszától keletre a Valea Cherei. Azonban az 1435- és 1437-ben szerepelt Kurei János valószínűleg Kurei László fia, tehát Krassóban jövevény és ezért a két idézett helynév hasznavehetetlen.

A régi Temes vármegyében van Tamásfalvától északkeletre, az Ó-Bega balpartján, a Kuresova hodája. Azután van a gyéri határban a Kocsina dűlő, amely utóbbi azonban a régi Kolcha emlékét őrzi.³⁾

A középkori Csanádban említetik 1369-ben Kocha bessenyő szállás Valkánnyal együtt. Ez megfelel az Ó-Bessenyőtől nyugatra fekvő Kocsóháti pusztának.⁴⁾

A régi Torontálban van Német-Ellemértől délre a Kocs nevű dűlő és délnyugatra a Kucsina hunka nevű halom. Ezek azonban távol esnek azon helyektől, ahol a két család tagjai szerepeltek. Azután gyanítható, hogy a Kure és Kuche helységek egymás mellett feküdtek. Ha az említett helyekhez közelebb eső vidékeket átkutatjuk, akkor megtaláljuk a két helységünk helyét Csene, Bobda és Kécsa szomszédságában. Ugyanis Horvát-Csenétől északra, Bobda és Horvát-Kécsa között, van a Veliki Koč dűlő és Horvát-Kécsától délkeletre van a Kurjacska Greda. (Ez utóbbinak [szerbül: ordas hát] értelme ne hozzon minket zavarba: Ily névváltozások nálunk gyakoriak). Itt terültek el helységeink, amelyek Temes vármegye területén torontáli enclavét képeztek.

Szerb-Csanádtól délre van még egy Cura nevű dűlő. Ezen körülményből azt lehetne következtetni, hogy a csanádvármegyei Köre család nem a temesi, ill. torontáli Kure családnak egy sarja, hanem, hogy az említett csanádvármegyei Köre család egy másik külön család, amely magát egy a Cura dűlőn állott helység után nevezte.

Pesty Kure-t Köre-nek olvasta;⁵⁾ Csánki is.

Kútye a szerbben: ház. A Balkánon Djakovától nyra van Kući. **Szent-Márton.** 1410- és 1439-ben a Szentmártoni család tagjai

¹⁾ Pesty: Krassó, II-1., 294.

²⁾ I. m., II., 127.

³⁾ L. Kócsát Temesben.

⁴⁾ Borovszky: Csanád, II.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II-1., 294.

Torontál vármegyében kir. emberek.¹⁾ Csánki nem meri állítani, hogy Torontálban Szent-Márton nevű helység létezett. 1717-ben Martinczinak 12 háza volt.²⁾

Lázárföld és Zsigmondháza között van a Martincze nevű puszta.

Máté. 1406: Johannes et Valentinus de Mathee.³⁾

Talán azonos vele az 1331-ben említett Matka.

Aracstól északra van a Matej szállás és a Matejszki brod.

Matka. L. Máté alatt.

Mene. 1447 és 1473: Mene. Az utóbbi évben egyezkedés történt Mene, Tothfalwa és (részben) Gyarman felett, melyek torontálvármegyei helységeknek mondatnak.

Murony. 1479: Muron Konya Demeterné birtoka.

Nyilas. 1441 körül Becséhez tartozott.

Oroszi. 1333 és 1335: Huruzi plebániás hely a torontáli főesperességben.

Ma Kis-Oroszi.

Pakencz. L. Páktető alatt.

Páktető. 1447-ben a Papdi és Berendi Bak családok tagjai egyezsége léptek, mely alkalommal a Papdiak a Berendi Bak ivadékokat, kik az előbbieket mellett Chezk-, Zenthlelek- és Beelzeek-en úgyszintén már birtokosok, Papd, Soskwith, Pelthelek, Pakthethew, Mene és Gyarman falvak birtokába is bebocsátják. Ezen falvakról csak általánosságban van elmondva, hogy azok Temes, Torontál és Keve vármegyében feküdtek.

Közülük Torontálba sorolható: Mene, Páktető és Sóskút; Kevébe helyezhető: Bélszeg, Czeck, Gyarmán és Szentlélek (ez utóbbi Csánki szerint; de Temesben is volt egy Szentlélek nevű helység), és végre Temeshez számítható: Papd és Péltelek (ez utóbbi is Csánki szerint).

1454-ben említetik egy Pakencz nevű helység, amely a fentivel azonosnak látszik.

Beodrától délre, Aracs határában, van a Páktó nevű mocsár és Kis-Bikács határában a Páktó major.

Somogy. 1340 októberben Somogyi File fia Jakab, torontálvármegyei birtokos, 3 fia János Orros Miklóst, Becsei Tötös jobbágját, Becseinek az Ejcse folyón lévő malmában megverték.⁴⁾ 1413 végén és 1414 elején a Bikácsi Miklós és Gyertyánosi Csép Jakab közti, Torontál

1) Csánki, II, 130.

2) Szentkláray: Száz év, 21.

3) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 230. sz.

4) Borovszky: Csanád, I, 339.

vármegye előtt tárgyalt perben Nicolaus filius Galli de Somogy szerepel.¹⁾

A Mercy-féle térkép Becsétől északra egy Schimogi nevű elhagyott falut tüntet fel. Aracs határában, a falutól északkeletre, van a Simogyi dűlő. Evvel azonosítja Borovszky is Somogyot.²⁾

Sóskút. 1447: Soskwth a Papdiaké volt.

Ernesztházától nyugatra van a Sózó bara.

Szőlős. 1334-ben Zere, Zele plebániás hely a torontáli főesperességben, amellyel együtt Kis-Oroszi, Borjas, Akács és Aracs említetnek.³⁾ 1399-ben szerepel egy Zeleus nevű torontálvármegyei helység Bárányos és Csalános falvakkal együtt.

A csanádegyházmegyei 1880. évi névtár⁴⁾ Szőlöst vagy Szelest véli a helynév alatt érteni. Ortvay nem kockáztat véleményt. Csánki, aki a Zele névalakra gondol, Török-Becsétől délre keresi.

A mai Torontál vármegyében létező Szőlős nevű helységek közül egyet sem lehet vele azonosítani, mivel a fent említett helységekhez közel, még pedig északra fekvő Szőlős és Kun-Szőlős már Csanád tartozéka, a délre elterülő Kevi-Szőlős pedig Keve vármegyében feküdt.

Nagy-Becserek határában, a várostól északra, van a Zeldos nevű dűlő; talán itt volt a helye.

Tamásfalva. 1422-ben szerepel Torontálban egy Tamásfalvai nevű nemes. Csánki, kinek ezen adatot köszönhetjük, azt véli, hogy ezen család Temesvármegyéből származott volna.

Beodra határában, a falutól keletre, van a 91 mrel megjelölt Tamásfal halom, ahová Görög Atlasának torontáli térképe P. Tamásfalva-t és Korabinszky P. Domásfalva-t helyezik.

Tarros. Terra Torhus a Névtelenél. 1333—5 Tarhus plebániás hely. 1325: Thorhus, 1422: Tharhus és 1439: Tharhos nemesi nevekben.

A szerb nyelvben tor = a szarvasmarháknak való cserény; Hürde für das Hornvieh. A torhus szó tehát az ősfoglalkozások köréből való és ezért nagyon régi. Az őslakók néha földszáncokkal kerítették be helyeket, ahol veszély idején a jószág, a csordák, biztonságban voltak.⁵⁾

Ma: Tisza-Tarros a Tisza mellett.

Tord. A XIV. század második felében Tordi Rádics fia Tamás, révkanizsai polgár, csongrádvármegyei gyékénytői birtokát a révkanizsai

¹⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 293. és 294. sz.

²⁾ Borovszky: Csanád, térképmelléklet.

³⁾ Monum. Vatic., I—1, 154 és 156.

⁴⁾ I. m., 54.

⁵⁾ Milleker B.: Béla király névtelen jegyzőjének hely- és folyónevei. T. és R. Értesítő, 1907, 64.

egyháznak hagyományozta, mely birtokrészt 1381-ben az óbudai apácák vették meg.¹⁾

Ha a Tord név a származási helyre vonatkozik, ami valószínű, akkor az a mai Tordának felel meg.

Tori. Midőn 1406-ban Zsigmond király a csanádi káptalannak meghagyta, hogy Gyertyánosi Csép András fiait a torontálvármegyei Kere birtokába vezesse be, mint kir. kijelölt emberek Johannes és Valentinus de Tory is szerepelnek.²⁾

1423-, 1450-, 1451- és 1461-ben kir. emberek és nemesek szerepelnek, kiknek neve Torny, ill. Thorny. Ebből Csánki azt gyanítja, hogy Torontálban egy Torni nevű helység is volt.³⁾

Ha ez utóbbi nem is állna, úgy mégis regisztrálendő, hogy az azóta eltűnt Keréhez közel, Bocsár nyugati szélén, a mai Aracstól északra egy Torina nevű dűlő terül el, mely egy Tori nevű helység léteztét igazolja.

Torina különben szerbül = a jószág által trágyázott föld, és nem ritka dűlőnév.

Tótfalu. 1473. L. Mene alatt.

Ujfalu. 1399, 1441 körül: Wyfalw. Utóbbi időben Becséhez tartozott.

Nóvoszelő Basahídtól északra.

Vámhalom. 1405: Vanhalm. Wamhalm. 1442: Wamhalom. Wanhalom. Vámhely, mely 1405-ben Becsével kapcsolatban és Gáláddal együtt említettik. 1462-ben Temeshez számítják.

Basahídtól északra van a Váalom bara, a Gálád dűlő nyugati oldalán.

Vasvár. 1334-ben fizetett Johannes de Voswar, plebános, egyszer 4 garast, másszor 7 banalest pápai tized fejében.⁴⁾ 1371—72-ben Dominicus filius Desew de Voswar, ki, úgylátszik, Bikamezőt is birta, az orsovai vár építéséhez 1 munkást küldött.⁵⁾

Ortvay Bocsárral azonosította.⁶⁾ Csánki kétségbe vonja ezt.⁷⁾ Borovszky, Bocsár történetét adván, az írja, hogy Bocsár mai nevén már a XIII. század elején szerepel.⁸⁾

A pápai tizedlajstromokban Nagy-Becserekkel együtt soroltatik

¹⁾ Borovszky: Csanád, II, 513.

²⁾ Tem. okl., 230. sz.

³⁾ Csánki, II, 128.

⁴⁾ Monum. Vatic., I—1, 154, 156.

⁵⁾ Századok; 1900, 611.

⁶⁾ Magyarország egyh. földl., I, 435.

⁷⁾ II, 128.

⁸⁾ Csanád tört., II, 60, 61.

fel. Szerb Aradác határában, a falutól nyugatra, van a Bácsár nevű major. Ez alatt lappanghat.

Wegenye. 1441 körül: Wegenye, Becse tartozéka.

Tehát azon a tájon fekkent.

Keve vármegye.

Keve vármegye a mai Torontál vármegye déli és a mai Temes vármegye délkeleti részein terült el. Nevét váráról kapta, melynek maradványai a mai Kevevára (Temes-Kubin) határában egy dombon még most is konstatálhatók. Ezen vármegye szerepelt az oklevelek tanúsága szerint 1201-től 1439-ig. Keve egyszersmind várispánság is volt, mely aránylag sokáig létezett (a XIV. században is). Volt kevei főesperesség is, mely, úgylátszik, Keve vármegye területét foglalta magában. De ez csak a XIV. századig állott fenn. Már a XIV. század elején a kevei és a szomszéd torontáli főesperesség egy és ugyanazon főesperes alatt állanak. Azután eltűnik a kevei főesperesség végleg. Ugyanis nagyobb része a csak akkor feltűnő torontáli főesperességbe olvadt, míg kisebbik fele a temesihez csatoltatott, mint ahogy később Keve vármegye politikailag is Torontál és Temes vármegyékbe olvadt. Ezt a török beütések okozták, melyek 1390-ben kezdődtek és Keve vármegyét is csakhamar megsemmisítették. Keve vármegye 1439-ben enyészett el, midőn Murad szultán augusztusban Végszendrőt bevette és roppant hadsereggel az ország déli részeibe betört és Keve városának lakossága észak felé menekült.

Érdekes, hogy a XIV. században Szőlős, Bercse és Maxond Krassóhoz számítottatott és 1338-ban Borzvatóbáka felében Temes, felében Keve vármegyéhez tartozott.

Több helysége már a XV. század közepén mint Temes vármegye tartozéka szerepel. A vármegye nevét az oklevelek, úgylátszik, 1475-ben említik utoljára.

Keve vármegyéről már többen értekeztek. Legelőször Bárány Ágoston.¹⁾ Azután Ivánfy Ede²⁾, Pesty Frigyes³⁾ és Csánki Dezső.⁴⁾ A várispánsággal pedig foglalkozott Pesty⁵⁾ és a főesperességgel Ortway Tivadar.⁶⁾ A főispánokról pedig írt Miller Ferd. Jakab már a XVIII. század végén.⁷⁾

¹⁾ Keve vármegye emléke; 1846 (kéziratban maradt).

²⁾ A „Századok“ 1872. évfolyamában.

³⁾ Eltűnt régi vármegyék, II, 369—410.

⁴⁾ Magyarország tört. földrajza, II, 114—123.

⁵⁾ A magyarorsz. várispánságok tört., 281—282.

⁶⁾ Magyarország egyh. földleírása a XIV. században, I, 382, 383.

⁷⁾ Etwas über die Obergespane des Kraschowaer und Kewienser Comitats. Windisch: Neues Ung. Magazin; II; 1791.

Csánki 3 várat, 3 várost és 66 helységet sorol fel. De ezek közül csak 30-at tud a térképen elhelyezni. Az alábbiakban 40 helységnek helyfekvését határozom meg. Legfontosabb köztük Maxond, melynek holfekvését, gondolom, végleg sikerült tisztáznom. Azután gyarapítom a vármegye helységeinek számát 6 újjal, melyeknek fekvése Keve területébe esik és végre megállapítom tüzetesen az Igan patak medrének hosszát és irányát is.

Megemlítésre méltó itt még, hogy újabb időben kísérletek történtek Keve vármegye felélesztése ügyében; azonban mindig siker nélkül. Így 1872-ben, midőn a határörvidéket polgárisították, a m. tud. akadémia osztályértekezlete emlékiratot nyújtott be Lónyay Menyhért miniszterelnöknek Keve és Szörény vármegyék feltámasztása céljából.¹⁾ Azonban ez csak az utóbbira járt sikerrel, mert ezt 1873 nyarán alakították meg. Versecz városának közönségének 1873- és 74-ben kifejtett azon igyekezetét, hogy Keve vármegyét Versecz székhellyel újra élesszék fel, hasonlólag nem járt sikerrel és 1874-ben végleg ejtette el az akkori kormány a vármegye újra felállításának a tervét²⁾

Azután még egyszer merült fel az eszme, még pedig a legutóbbi időben. Ugyanis 1908 szeptemberben a választási reformmal kapcsolatban a kormánykörökben egyes törvényhatóságok rendezését is tervezték. Ekkor e. k. arról is volt szó, hogy Temes és Torontál vármegyék déli részeiből egy új vármegyét alkotnak, amivel az eltűnt ősi Keve ismét feleledt volna. De ez is csak eszme maradt.

A középkori Keve vármegyének határai: Délen a Duna folyam Pancsovától Duna-Dombóig; nyugaton: a Duna és a Tisza Nagy-Erzsébetlakig (Bécs); északon: Botos, Bega-Szent-György és Torák; keleten: Párdány, Módos, Bóka, Lécz, Istvánvölgy, Kevedobra, Kevi-Szőlős és a homok Duna-Dombóig.

Ezen vármegyében létezett 3 vár, 3 város és 72 helység.

Várai:

Dombó. 1323: castellanus de Dombo. 1437 körül castrum Dombo.
Később: Dubovác.

Ma: Dunadombó.

Keve. Várát már az Anonymus említi. A hely jelentőséget nyert, midőn 1038-ban a görögök a Dunáig terjeszkedtek. A királyság első századában alakult a kevei várispánság is.

A vár, melynek alapja romai castellum volt, állott a helységnek dunafelőli csúcsánál egy dombon, a Dunavicza mellett mintegy szigeten.

¹⁾ „Századok“; 1872; 193. — Pesty: Eltűnt vármegyék, I, 402.

²⁾ Milleker B.: Versecz története, II, 174—6.

A kevei várhoz tartoztak: 1238: Vég (villa regia?), mely a temesvármegyei Hatvan (Utvin?) faluval volt határos; 1266: Volter és Bélan és 1340 előtt: Vida(-egyház).

Nevének változatai: Keve, Kevi, Kovi. 1186: Keve szemelynév. Később: Kovina, Kuvina, Kubin, Temes-Kubin.

Ma: Kevevára.

Nevének értelmét nem tudom.

Torniste. Egy 1430-ból származó oklevél bizonyítja, hogy „villa panczal prope Thornistam“ feküdt.¹⁾ Thornista ezen oklevélben nem mondatik ugyan várnak, de az egész oklevél szövege arra vall, hogy erősséget és nem falut kell értenünk.²⁾ Egy másik, 1437 körüli oklevél igazolja ezen feltevést, mert felsorolja a dunamenti várakat, Keve és Belgrád között a castrum Thornisthe-t is említvén.³⁾ Ügylátszik 1439-ben pusztult el, mert akkor Tornisca-ról szerb menekülők a csongrádvármegyei Alpárra húzódtak.⁴⁾

A fenti adatokból kiviláglik, hogy Torniste vára Kevevára és Páncsova között, ez utóbbi alatt, a Duna balpartján, tehát Keve vármegye területén állott.⁵⁾

Beresztócz határának déli, a Duna felé eső részében van a Trnavita bara, mely mellett egy 74 m-rel jelzett emelkedés van. Ezen magasabb, a Duna árteréből kiemelkedő pont valamivel több mint 3 kmnyire esik a Duna balpartjától északra.

A Trniste helynév értelme a szerb nyelvben = tövises hely. Trn = tövis; iste = hely.

Városai:

Borlod. Opp. Borlod mint Szeri Pósafi István birtoka tűnik fel. Ez 1471-ben örökös nélkül halálozván el, Mátyás király azt és még néhány falut felében a Gúti Országoknak és felében Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta. 1506 Barlad a török beütések következtében már csak falu, melyet II. Ulászló király Gersei Pető János-, György- és Ferencznek adta.⁶⁾ 1717-ben Horlebath 30 házzal a becskerek-i kerülethez tartozott.⁷⁾ 1723—5-ben pedig Ohrlovath lakva volt.⁸⁾

Ma: Orlód.

¹⁾ Magyarország mellékt. oklevélt., II, 159. sz.

²⁾ Csánki, II, 116.

³⁾ Arch. Közl., XII, 115.

⁴⁾ Pesty: Elt. vm., I, 419, 420.

⁵⁾ Csánki, II, 116.

⁶⁾ Pesty: Elt. vm., I, 373, 374.

⁷⁾ Szentkláray: Száz év, I, 21.

⁸⁾ U. a., A-melléklet.

Keve. Fontos kereskedelmi és hadi pont, kivált Zsigmond király korában s később is. 1153 körül: Quewen. 1392: civitas. 1412-ben két szomszédos pusztát kapott: Bálványost és Szkorenocz-ot.

Pancsal. 1153: Bansif. 1430: villa Panczal. Idriszi, arab író, kereskedelmi és Brocquière (1433) mező-városnak nevezi.

Az Anonymusnál szerepel a Panoucea fluvius, mely a Pányova és a Ponyavicza nevű Dunaágra vonatkozik. Ettől kapta a város is a nevét.

Páncsina az ó-szlávban „álló vizet“ jelent.¹⁾

Helységei:

Akalhát. 1432-ben említették Akalhath, Halász és Olnas egymás szomszédságában közel a Dunához. Ugyanis akkor meghagyja az akkori kevei főispán, Tallóczy Frank, Akalhát lakosainak, hogy Pál, székes-fehérvári kanonokat és a fehérvári Szt. Istvánról elnevezett egyház embereit, akiket a dunai révnél Olnas és Halász birtokokon letelepített, háborgatni ne merészeljék.²⁾

Leopoldova határában, a falutól északkeletre, a Temes folyó jobb partján, van az Át nevű mocsár. Mintán ettől délre a Halas dűlő van, fel lehet tenni, hogy ez tartja fenn falunk emlékezetét.³⁾

A helynévnek mai alakja úgy keletkezhetett, hogy az „akal“ jelző elmaradt, a „hát“-ból pedig a szerbek ajkán, akik a h hangzót elhagyni szeretik (pl. hunka = unka), át lett.

Alakszeg. 1338: Alakzeg. Bokával volt határos.

Az 1723—25. évi Mercy-féle térkép a Temes jobb partján Bokának átellenében tünteti fel Allasig néven.

Báka. 1334 plebániás hely. 1338: Borzatő-Báka.

Különbén Bak, Baak, szláv személynév, értelme: bika.

Ma Szerb-Bóka a Berzava mellett.

Bálványos. Balvanis, Balvanos. 1412: puszta, 1428: helység, mely Keve város birtoka, később Bavanistye, ma Homok-Bálványos. A bálvány szó szerbből való kölcsönszó.

Bélszeg. 1447: Poss. Beelzeek. Bél szerbül = fehér; szeg magyarul sziget. (1421—8: Bélszeg, Nagy-, Ó- és Pervén-(Prvi)-Bélszeg.)

Ma Biószeg-puszta Zichyfalva határában.

Benchez. 1370.

Ivánda északi szélén van a Ledina Bencia.

¹⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., XXIII, 61, 62.

²⁾ Magyar és szerb összeköttetések levéltára, 92 és 93; Csánki: Tört. földr., II, 118.

³⁾ A katonai térképet: Spezialkarte d. öst.-ung. Monarchie, 1: 75.000, használok.

Bercse. 1375 május 21-én Himfi Péter és testvérei Lajos királytól a kevevármegyei Maxond kerületben az Igan patak és Iloncs között fekvő Berche nevű földre (poss. seu terra Berche) új adományt nyertek.¹⁾

Még ugyanazon évben Berche falu kenéze (bírája), Miklós, ura, Himfi Péter, meghagyásából Ó-Bélszeg-(Bioszeg-)ből egy jobbágyot akart áttelepíteni Himfiinek egy másik birtokára: Bercsére. Ezt azonban Iloncsi Csolnok fiának, Péternek, egy jobbágya meggátolta, ki Miklós bírót megverte és Barcha falu csordájából több marhát elkobzott.²⁾

Pesty szerint Biószeg és Ilánca között fekketett;³⁾ Csánki szerint pedig Bókától délkeletre Ilánca, Hajdusicza stb. táján.⁴⁾

Miután az 1375. évi peres ügy Krassó vármegye törvényszéke előtt folyt le, Pesty azt vélte, hogy Bercse Krassó vármegyéhez tarthatott. Azonban Lajos donatiális levele határozottan mondja, hogy az Keve vármegyében feküdt; ezért ezt Csánki oda is számítja.

Helyfekvésének meghatározására több támpont kínálkozik. Van ugyan Borcsa nevű falu a Duna mentén Páncsova vidékén, azután van Román-Petre nyugati szélén a „Dealu Bircia“. Azonban ezeknek egyike sem jöhet tekintetbe, mert az 1375. évi oklevél világosan mondja, hogy Bercse az Igan patak és Ilánca között terült el, tehát csak a későbbi Pirinsca pusztának felelhet meg.

1723—5. évi Merczy-féle bántási térképen Dobriczától északra Pirinscha elhagyott falu van feltüntetve.⁵⁾ Ennek a területe élt a XVIII. században mint predium tovább, melyet a kincstár bérbe adott. Így kibérelte Perinsca praediumot 1742-ben Dobricza lakossága 1 évre 25 frtért.⁶⁾ 1750 után állandóan ki volt bérelve a bántási Praedien-Societät által.⁷⁾

Az 1761. évi bántási térképen pusztánk Perincza név alatt szerepel.⁸⁾ 1765-ben Pirinsca 5 más nagybecskerek-kerületbeli pusztával együtt császári parancsra félrokkantaknak adatott át,⁹⁾ de még sem kebelezett be a határőrvidékbe, hanem 1779-ben Torontál vármegyéhez csatoltatott.

1781-ben Pirinscha praedium területe 1764 hold volt.¹⁰⁾

1) Tört. és Rég. Értesítő, U. F, XIX, 88; Csánki; II, 117.

2) Pesty: Krassó, III, 86. sz.

3) Pesty: Krassó, II—1, 38.

4) Csánki i. h.

5) Szentkláray: Száz év, I, A-melléklet.

6) Baróti: Adattár, II, 606.

7) Szentkláray: Plebániák tört., I, 358¹⁾.

8) U. a.: Száz év, I, B-melléklet.

9) U. a.: Oláhok költöztetése, 8.

10) A Berzáva- és Teréz-csatorna közti vidéknek 1781-ből eredő tervrajza a temesvári muzeumban.

1783—6-ig Pirinca 500 frtért, tehát holdja 17 krért volt bérbe adva.¹⁾ De már 1789-ben ajánlatotott fel cserébe a zágrábi érseknek e. k. Pirinca is.²⁾

A Görög Atlasának 1799-ből származó torontáli mappáján a Terézia és Berzáva csatornák összefolyása által képezett szögben, Hajdusiczától északnyugatra, P. Pirintza áll.

Berend. 1451: Berend nemesi előnévben.

Ma: Báranda.

Bárán szerbül = Ürü, kos.

Beszermentelke. 1400: Poss. Bezermentheleke. Tárnokkal volt határos. Ekkor említetnek egy csoportban mint Csáki- és Bikócsai birtokok a még ma is fennálló Párdány, Torák, Ivánda és Fény, valamint a ma eltűnt Beszermentelke, Bialak, Fancsal, Papiszentpéter, Tótfalu, Tövised, Ujrév, Urhida és Veresegyház, melyeket Csánki mind Kevéhez csatol.

Magyar-Szent-Mártontól délre van a Bisera Hunka.

Bécs. Beech 1344-ben említetik.³⁾

Csánki szerint a mai torontálvármegyei Módos, Bóka stb. táján kereshetjük.⁴⁾

Bélán és Wolter. 1266-ban V. István ifj. király Belan és Wolter kevei várföldeket Parabuch kun főurnak adományozta.

Gálya határában, a helységtől keletre, van a Béli brég (fehér hegy) nevü hát.

Biallak. 1400: Byallak.

L. Beszermentelke.

Ivánda határában, a falutól délre van a Bianlak dülő.

Bial, biel, bél(a) = fehér a szlávban.

Bikócsa. 1400: Bykotha, nemesi névben.

Talán Ivánda és Módos környékén létezett.

Bik, Bika s szerbben és a magyarban egyértelmű.

Bottelke. 1347-ben a Csegzeiek a velök rokon Becsei Töttösnek adták át: Igantő-Szentgyörgy és Tó-Szentgyörgy helységeket és a poss. Bothteluke-t.⁵⁾

Igantő-Szentgyörgy az Igantorkolat környékén feküdt. Azon mocsaras vidéken lehetett Tó-Szentgyörgy is. A harmadik helyiséget is ott kell keresnünk és az Igantorkolattól délnyugatra meg is találjuk az Botos faluban, mely Bottelkének utóda. A „telek“ összetételes

¹⁾ Czoernig: Ethnographie, III, 69.

²⁾ Szentkláray: Pleb. tört., I, 358.

³⁾ Csánki, II, 117.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Csánki, II. 118 és 120.

szó később elmaradt, úgy a mint az elmaradt több helyiségekben az erdélyi részekben.¹⁾

Helységünk a török jármat túlélte és 1717-ben Botosch néven 40 házból állott.²⁾ 1740-ben éhség uralkodván, a botosiak kérelmezték, hogy Szécsánra vagy Orlovátra átköltözködhessenek.³⁾ 1763-ban alakult meg a Pottoscher Miliz-Compagnie.⁴⁾ 1768—70 Botos lakossága gyarapodott.⁵⁾

Boziás. Szeri Pósafi István magtalanul elhalálozván, birtokait köztük a Keve vármegyében fekvő Borlod város és Protosincz, Bozyas és Szentgyörgy falvak is, Mátyás király 1471-ben felében az Országoknak, felében Nádasdi Ongornak adományozta. A beiktatást 1472-ben az aradi káptalan teljesítette és ezen eljárásról a király 1475-ben kiváltságlevelet adott ki.⁶⁾

Pesty megjegyzi ezen Bozyashoz, hogy vajjon ez nem mai Báziás az Al-Dunánál?⁷⁾ Ez azonban nem lehetséges, mert határozottan állítatuk róla, hogy Keve vármegyében feküdt, mely Haramon túl nem terjedt. Azután Szentgyörgy társaságában van felsorolva, mely Páncsovánál, tehát Kevének úgyszólván a közepén, terült el.

Glogontól délre a katonai térkép egy Busia bara-t tüntet fel. Itt vélem feküdtnek a kevevármegyei Bozyas-nak, mert ehhez közel esik az említett Szentgyörgy is.⁸⁾

Csurug. Zsigmond király 1405-ben Csői Sáfár István-, János- és Miklósnak minden jószágát hűtlenségi bűnökért elkobozta és Ruffus (Rőt) Lászlónak és általa testvéreinek Bozé-i János-, Miklós- és Mihály-nak adományozta. A beiktatást 1406-ban a titeli káptalan végezte. A Sáfár-féle jószágok Keve, Torontál és Bács vármegyében feküdtek. Az előbbieik között szerepel Csurogh is.⁹⁾

Csánki Csuroghat kihagyta.

Farkasdin határában, Orlovattól délnyugatra, van a Csurug dűlő, a hol hajdan Csurogh falu elterült.

Czeczk. 1447-ben Checzk-en a berendi Bakok és a Papdiak birtokosok. A helység a vármegye kitétele nélkül említették. Csánki Keve vármegyére gondol¹⁰⁾

1) Pesty: Magyarorsz. helynevei, I, 53.

2) Szentkláray: Száz év, I, 22.

3) Baróti: Adattár, I, 325.

4) Szentkláray: Száz év, A-melléklet.

5) U. a., I, 47.

6) Pesty: Elt. vm., I, 377 és u. a.: Krassó, III, 325—327. és 329. sz.

7) Pesty: Krassó, III, 433. l.

8) Lásd ezt.

9) Pesty: Elt. vm., I, 392.

10) Csánki, II, 86.

Temes-Kubintól keletre van a Csuczia krák és a Csuczinszka Ervenicza.

Denkefalva. 1370—1412.

Vida és Derszk környékén feküdt.

Derma. 1458-ban Szilágyi kapja.¹⁾

Surján határában van északkeletre a falutól a Cserma dülő. E szerint Derma a középkori Keve és Temes határára esett.

Dera = Schafhürde, cserény.

Derszk. 1319—1412: Harumderszk. 1452: Dezk.

Az 1723. évi térképen Ittebétől délnyugat felé „Deska“.

Derszk és Vida határában Denkefalva, 2 Királytava, 2 Perjes és Szőkefalva épültek.

Dezelincz. 1458-ban Dermával együtt említetik.²⁾

Homolicz és Beresztócz határában vannak „Deteljine“ nevű határrészek.

Detelina szerbül = lohére.

Dobravicza. 1425: Dobrawycza. Később: Dobricza. Ma Kevedobra Dobra szerbül = liget, kis erdő; icza a kicsinyítő-rag.

Drágosincz. 1458-ban Derma és Dezelincz sorsában osztozkodik.³⁾

Opova és Szeferkin között, a Temesnek jobb, Duna felőli, partján, van egymás szomszédságában a Dragojeva bara és a Dragova bara.

Fancsal. 1400: Poss. Fanchal. Tárnokkal volt határos.

Toráktól északkeletre van a Fánitér hodája. Úgy látszik ezalatt lappang a neve.

Farkasfalva. 1363-ban Farkasfalvai Bertalan, Miklós fia, a krassói alispán megbizottja.⁴⁾

1364-ben Farkasfalvai Pető, Bertalan fia, beperli sógornéját a Mező-Somlyó mellett tartott nádori közgyűlésén.⁵⁾

Pesty szerint Farkasfalva krassóvármegyei falu Temes vármegye szélén.⁶⁾

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a XIV. században Maxond, Bercse és Szőlős is Krassóhoz számítottak, akkor Farkasfalvát egészen nyugodtan a Temes jobb partján lévő Farkasdinnal lehet azonosítani. Sőt lehetséges, hogy Farkasfalva sohasem tartozott Krassóhoz. A Sarudiak is szerepeltek hivatalos minőségben Krassóban, pedig temesi birtokosok voltak.

¹⁾ Pesty: *Eltünt vm.*, I, 377 és 392.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Pesty: *Krassó*, III, 41. sz.

⁵⁾ U. o., 50. sz.

⁶⁾ U. o., II—1, 159. l.

Az 1725. évi térkép Vorkasdin elhagyott falut mutat ki.

1735-ben Farkasdin prediumra telepítés történt.¹⁾

1744-ben újra telepítés volt, melyet egy bizonyos Grunics András eszközölt.²⁾

1751-ben katonai családokat akartak ide telepíteni.³⁾

1770 után Farkasdin a ném. határőrezrednek adatott át.

Félegyház. 1405-ben Zsigmond király Rőt Lászlónak és testvéreinek adományozta.⁴⁾

(Fél)egyhá(z) = Eche-re torzult.

1717-ben Echenek 8 háza volt és a páncsovai kerülethez tartozott.⁵⁾

1723—25-ben Etzin, elhagyatva, a Temes jobb partján, Torontál-Sziget és Leopoldova között van feltüntetve.

Fővény. Anonymus elbeszéli, hogy a honfoglaló magyarok a „fővényes rév“-nél közelítették meg a Temest. Ez megfelel a későbbi Fővény helységnek, mely 1289: Fuen, 1400: Fewen és Fewenfelde. Később: Fuény. A mai Fény, melynek nyugati oldalán a Temesics (Kis-Temes) folydogál, amely hajdan a Temesnek egy főága lehetett.⁶⁾

Füzeg. 1338-ban említetik Borzvató-Báka (Bóka) határjárásában a possessio Fygyz.⁷⁾

1438-ban Albert király Tallóczy Matkó-, Frank- és testvérüknek, Péternek, a Zsigmond idejében az ország végeinek védelmében szerzett érdemeire való tekintettel a Temes vármegyében fekvő Sarud és Fyzygh possessiókra, melyeket Rádics, Cselnik és Bogdán, szerb főuraktól (regni Rascae barones) megvásároltak volt, új adományt adott, azaz nekik a bennök rejlő kir. jövedelmeket adományozta.⁸⁾

Fygyz-szel azonos Fyzygh.

Az 1723—25. évi térképen fel van tüntetve Bókától délnyugatra és Botostól keletre Vi/sigk, az 1761. évi mappán pedig Vi/sig, elhagyott falu.

A katonai különleges térképen látható Szerb-Bókától délnyugatra az Egentova bara jobb partján a Vizié dűlő. Vizié = Fiszity.

Gyarman. 1447-ben a Papdi család a kebelében felmerült birtokviszályt egyezség által intézte el. A per tárgyát több falu, köztük

¹⁾ Baróti: Adattár, I, 315.

²⁾ U. o., 333.

³⁾ U. o., 340.

⁴⁾ Pesty: Elt. vm., I, 378.

⁵⁾ Szentkláray: Száz év, I, 22.

⁶⁾ Tört. és r. Ért., U. F., XXIII, 65: Milleker B.: Béla k. névt. jegyzőjének délm. hely- és folyónevei.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 33. sz.

⁸⁾ Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára, 124—126; Pesty: Elt. vm., 378.

Gyarman is, képezte. A csanádi káptalannak ezen egyezségről kiállított oklevelében a helységek megyeszerinti hovátartozandósága nincsen megkülönböztetve¹⁾ ugyan, de én Gyármánt Kevében vélem elhelyezhetőnek.

1473-ban a fenti falvak — részben Gyarman — felett is a krassói Patakiak (a kiké, úgylátszik, volt) a martonosi Zsadányiakkal és a jolsvai Tekesekkel kölcsönös örökösödésre nézve egyezkedtek. Most Torontál vármegyéhez számították.²⁾

Bókától délre a Berzáva-csatornához közel és evvel párhuzamosan húzódik a Gyermos bara (a Stojanovics és Molnár pusztá valamint a Miksich pusztá között, mely területet jelenleg Uj- és Kis-Léczhesz számítanak). Ez emlékeztet reá.

Területileg tehát Kevéhez számítandó, aminek az a körülmény, hogy mint torontálvármegyei helység felsoroltatott, nem mond ellen; mert 1473-ban ezen a vidéken a hovátartozandóságot nem nagyon szigorúan vették. Pesty egyszer Gyármánt Germánnal azonosította.³⁾

Gyérfás. 1423: Jacobus filius Johannis de Gewrfas és Nicolaus filius Johannis de dicta gerfas temesvármegyei kir. emberek.⁴⁾

1452: Gyarphas ill. Gerphas, kevevármegyei kir. ember.⁵⁾

Csánki kevevármegyei helységnek tekinti és a nevet Gyárfásnak olvassa.⁶⁾

1690—1700: Serovan a páncsovai kerület tartozéka.⁷⁾

1717-ben már nem létezett.

Homolicz mellett a Ponyavicza bal partján terült el, ott tüntetik föl Sreban-t az 1723—5. évi és az 1761. évi térképek.

Szent-György. Keve vármegyében több ily nevű helység volt. Egy megfelel a mai Bega-Szent-Györgynek és ezt a XVI. század elejéig folytonosan az Itteböi család bírta.⁸⁾ Egy másik, Igantó-Szent-György, az Igan torkolatánál feküdt: Bóka, Szécsán és Neuzina vidékén. Továbbá volt egy Tó-Szent-György, melynek jelzője azt mondja, hogy ennek a helye valamely álló víz mellett volt.⁹⁾ Végre volt egy negyedik Szent-György, melyre 1389-, 1432- és 1471-ből okleveles adatok vonatkoznak.

¹⁾ Pesty: *Elt. vm.*, I, 376.

²⁾ Csánki, II, 127, 128.

³⁾ Pesty *i. m.*, 376.

⁴⁾ Pesty-Ortvay: *Tem. okl.*, 373. sz.

⁵⁾ Csánki, II, 118.

⁶⁾ *U. o.*

⁷⁾ *Török-Magy. Államokmt.*, VII, 322.

⁸⁾ Pesty: *Elt. vm.*, I, 394.

⁹⁾ Csánki, II, 120.

A két utóbbinak helyfekvését, melyet sem Pesty sem Csánki nem határozott meg, kísérlem a következőkben megállapítani.

A harmadik, Tó-Szent-György, talán még most is él a Nagy-Torak falutól északra elterülő Nagy- és Kis-Jorgovan puszták nevében Ezen Szent-Györgyről csak egyszer van említés téve az oklevelekben, 1347-ben, midőn Bottelkével és Igantó-Szent-Györggyel együtt Becsei Töttös birtokába jutott.¹⁾

Sokkal többet tudunk a negyedik Szent-György nevű faluról 1389-ben Konye bán fia Széchenyi Frank és Simon, Zsigmond királynak cserébe adták némely jószágokat barsvármegyei javakért. A királynak átengedett jószágok között szerepel egy kevevármegyei Szent-György is.

1432-ben tétet Tallóczi Frank, kevei főispán, vizsgálatot Remetei Himfi által azon rablás ügyében, melyet Maczedoniai Miklós familiarusa Pérics (Pyrich) Miklós Kőke (Keuke) Miklós jószágában, Szent-Györgyön, elkövetett.

A Széchenyiek ezen Szent-György faluja lehetett az, amelyet Mátyás király 1471-ben több más Szeri Pósa-féle jószággal együtt Ország Mihály, nádor és rokonai, valamint a Nádasdi Ongor család között megosztott.²⁾

Az 1723—5. évi térképen fel van tüntetve Páncsova szomszéd-ságában, délkeletre, Jorgiovac elhagyott-falu, amelyet én a negyedik Szent-Györggyel azonosítom.

Egy másik XVIII. századbéli mappán, melynek neve: Karte vom Banat u. d. Walachei, hasonlólag látható Páncsovától délkeletre Zsurgovacz falu.

Ezen helyesen Gyurgyevácznak nevezett helység határa a XVIII. században mint praedium állandóan kivolt bérelve.³⁾

Igy tudjuk, hogy 1744-ben Kalovicz Theodor a páncsovai kincstári tiszttartóságtól a Juriovacs praediumot 2 évre évi 46 forintért kibérelte.⁴⁾

1747-ben kibérelte Jurgovacs praediumot Davidovics Jurka a temesvári tartományi kormányzóságtól 1 évre 47 frért.⁵⁾

1750 nyarán pedig Jorgovaz praedium részben Kallovich Modor hadnagynak volt bérbe kiadva.⁶⁾

¹⁾ Csánki, II, 120; I. Bottelke.

²⁾ L. Boziás.

³⁾ Szentkláray: Pleb. tört, I., 358.

⁴⁾ Baróti: Adattár, II, 610.

⁵⁾ U. o., 613.

⁶⁾ U. o., I, 379.

A Grisellini-féle 1776. évi térképen Sztárcsovától keletre Gyurgovatz, prae. áll.

A legujabb katonai különl. térkép végre feltünteti a Gyurgyevacz nevű határrészt Sztárcsova határában, a falutól északra a Nadelja patak mellett, Páncsovától keletre.

Halász. In villa Holaz kelt 1342-ben Gergely, kevei alispán- és a szolgabíráknak egy hivatalos kiadványa.¹⁾

1432-ben Tallóczi Frank, kevei főispán, az alkalmátiaknak meghagyja, hogy Pál székesfehérvári kanonokot a és fehérvári székesegyház embereit, akiket a dunai révnél Olnus és Halaz birtokokra (in pertinentiis Olnus et Halaz existensibus in riva Danubii) a „huszárok“ és egyéb gonosztevők ellen odatelepített, ne merészeljék háborgatni.²⁾

Lepoldovától északkeletre terülnek el a Mali (kis) Halas és a Veliki (nagy) Halas határrészek.

Hercsekös. 1454-ben Hunyady László és Mátyás, besztercei grófok, Szilágyi Mihálynak Maxond, Herchekews és Szőlős, kevevár-megyei falvakat, adományozták.³⁾

Maxond a mai Román-Petre határában feküdt. Szőlős pedig a mai Kevi-Szőlősnek felel meg. Közelfekvő tehát a lehetőség, sőt a valószínűség is, hogy a Szőlős melletti mai Istvánvölgynek régi Hajdusicza neve az ősi Hercsekösnek eltorzított alakja.

Az 1723—5. évi térképen Heudusische, elhagyott falu, van feltüntetve.

1740-ben ezen Heiduschitza-ra Germánból 17 család akart átköltözni, de a verseczi tiszttartó ennek ellene volt.⁴⁾

1750-ben Hajdusicza a becskerekai kerületben az állandóan kibérelt praediumok között szerepelt.⁵⁾

1765-ben Hajdusicza praedium katonaviselt rokkantaknak lett átadva.

1774-ben a németbánsági határőrezredhez csatolták.

1779-ben azonban az ujonnan felállított Torontál vármegyébe kebelezték.

1781-ben a Heuduschiza pusztának a területe 5.092 holdra terjedt ki.⁶⁾

1783—9-ig a kincstár a Hayduska greda praediumot évi 905 frtért bérbe adta. Most a területe 4.092 hold volt.⁷⁾

¹⁾ Pesty: *Elt. vm.*, I, 378 és 410.

²⁾ Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára, 92 és 93; Csánki, II, 118.

³⁾ Pesty: *Elt. vm.*, I, 392.

⁴⁾ Baróti: *Adattár*, I, 527.

⁵⁾ Szentkláray: *Száz év*, I, 376^a) és *Pleb. tört.*, I, 358.

⁶⁾ A Berzáva- és Teréz-csatornák közti vidék tervrajza a temesv. muzeumban.

⁷⁾ Czoernig: *Ethnographie*, III, 69.

A XIX. század elején a Haidusicza pusztát Németi Damaszkín István szerezte meg, ki 1809-ben először hozott ide evang. tót telepeket, akik a mai falutól délnyugatra, mintegy 1 kmnyi távolságban a Terézia-csatornától, építették községüket. Ez azonban a vízáradásoktól sokat szenvedvén, a falu 1824-ben északkeletre, a mai helyére, az uradalmi kastély körül telepedett le.¹⁾

Alapítója után kapta ezen új falu először az Istvánfalva és azután az Istvánvölgy nevet.

Igantó. Alakszeg és Borzvató-Báka 1338. évi határjárásában előfordul a possessio Ygantew.²⁾

1432-ben Iganthew a megyei gyűlés székhelye.³⁾

„Tó“ annyi mint „torkolat“, tehát „Igantó“ = „Igantorkolat“. Ez megmutatja nekünk, hogy hol keressük a helységet. Az Iganpatak az 1723—5. és az 1761. évi bántási térképek szerint Bóka és Neuzina között Szécsánnak átellenében szakadt a Temesbe. Ott van a patak torkolatának bal oldalán Genta ([I]gantó) elhagyott falu feltüntetve. A katonai térképen pedig látható Horvát-Neuzinától keletre, a falu és a Bóka határában lévő Egentova bara között az Egentova dűlő: itt terült el tehát Igantó helysége.

Ikerhalom. 1419—1455: Ikwihalom. Tárnok és Pordan társaságában tűnik fel.

Iloncz. 1375: Ilonch. 1385: ecclesia de Ilonch. Később Ilánca. Ma Iloncz.

Ilo = szlávul: agyagföld. Il = sár, mocsár. De más szóból lehet ezt még nagyobb valószínűséggel származtatni. A középkorban a Helena nőnévnek becéző alakja Ilonch, Ilunch.⁴⁾ Bereg vármegyében van Iloncza község.

Itebő. 1319—1508: Ithebew. 1334—7: Itebev, HYTEBEV, plebániás hely. 1452: Ittebew. Később Szerb-Ittebe.

Itebő az Ite személy- és Bő helynévből van összetéve. V. ö. Tisza-Bő. Pesty Fr.: Magyarország helyn., I, 145.

Keregd. 1452-ben Keregdj nemesi névben tűnik fel.⁵⁾

1690—1700: Rekesztov a páncsovai kerülethez tartozott.⁶⁾

1717-ben Rekestova 4 házat számlált.⁷⁾

1) Chernuch: A bánáti ev. esperesség monographiája, 216, 217.

2) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 33. sz.

3) Csánki, II, 118.

4) Nagy Géza az Ethnographiában; 1911, 329. Talán volt az említett templom Szent Ilona tiszteletére felavatva.

5) Csánki, II, 119.

6) Török-Magy. Államokmt., VII, 332.

7) Szentkláray: Száz év, I, 22.

1723—5-ben Regestova lakatlan. A Ponyavicza északi partján, Homolicz és Sztársova között feküdt.¹⁾

Királytava. Kyralthaua. Két ily hely tűnik fel 1370 és 1412-ben. Vida és Derszk vidékén létezett.

Kovasdincz. 1458-ban elvette Mátyás király Kovasdincz helységet Sydo Pétertől és fiaitól, mert hűtlenségbe estek.²⁾

1685: Kovasincze a páncsovai török kerület helysége.³⁾

A török uralom végén pusztult el.

1750 után Kovacsiza az állandóan kibérelt puszták között volt.⁴⁾

1752-ben átadták a tiszamarosi határőröknek⁵⁾ és 100 családnak szánták települési helyül.⁶⁾ De az 1761. évi térkép szerint Kovacsiczán már nem voltak militárok.

1767-ben Kovacsicza praedium a határőr-csapatok elhelyezésére hagyatott meg.⁷⁾

1768-ban a Kovacsicza pusztája a határőrvidékhez csatoltatott.⁸⁾

Az 1776. évből származó Grisellini-féle térképen mint Kovaczitza prae. szerepel.

Midőn a XIX. század elején a németbánsági határőrezred északi részét betelepítették, 1800-ban Kovatschitza és Uj-Debelyácza praediumokra új község létesítését hozták javaslatba,⁹⁾ melyet Soro János, bánsági kat. kormányzó tiszteletére, Jánosfalvának elnevezni határoztak.¹⁰⁾

Kovacsicza pusztát aztán egy 1803 jan. 13-iki császári leirat folytán Écskáról jött evangélikus tótok kapták, kik azonban új községüket József Antal, főherceg, tiszteletére Antalfalvának nevezték el.¹¹⁾

Konak. 1425: poss. Konaky.

Konak szerb szó. Jelentése: szállás, főkép: éjjeli szállás. A szerb és montenegrói királyok rezidenciái „konák“ néven ismeretesek. Később: Kánák.

Lóty. 1333-ban fizetett Chumpo (azaz Kumpolt), plebanus de Luas, 20 báni dénárt és 1334-ben fizetett Michael plebanus de Luaz 4 garast tized fejében.¹²⁾ Mindkét esetben a helység a torontáli főes-

¹⁾ U. o., A-melléklet.

²⁾ Pesty: *Elt. vm.*, I, 392.

³⁾ U. o., 386.

⁴⁾ Szentkláray: *Száz év*, I, 376²⁾.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Vaniček: *Gesch. d. Militärgrenze*, I, 584.

⁷⁾ Szentkláray: *Oláhok költöztetése*, 9.

⁸⁾ Vaniček *i. h.*, II, 192.

⁹⁾ *Geschichte der Franzfelder Gemeinde*, 51.

¹⁰⁾ *Károlyfalva története*, 15, 16.

¹¹⁾ Chernuch: *A bánáti ev. esperesség monographiája*, 169.

¹²⁾ *Mon. Vatic. Hung.*, 1—1, 147, 156.

perességben fekvőnek mondatik, mely főesperesség akkor a régi Torontál és Keve vármegyékre kiterjedt.

Vele együtt említetik az első alkalommal Kis-Oroszi és Módos, a másodikkal Zsombolya és Nagy-Beckerek.

Ortvay,¹⁾ Csánki²⁾ és Szentkláray³⁾ a helynevet „Lovász“-nak olvassák. De evvel vajmi keveset nyertünk, mert ezen helynévvel nagyon nehéz boldogulni, mivel a csak olaszul és latinul tudó idegen tizedszedők a helyneveket néha borzasztóan eltorzították.

Ezen helység elhelyezésében elsősorban a Tolvadia és Bánlak között, Detta, Offszenicza és Bánlak határában elterülő Livécz puszta jöjjön tekintetbe. De ez egyrészt már a régi Temes vármegyébe esik, másrészt a „livécz“ szó nem egyéb mint a szerbek által düllök elnevezésére oly gyakran használt „liváde“ = rét szónak a román alakja.

Van aztán Léc nevű düllő Gádnál a Temes folyó jobb partján; de ez szintén az ősi temesi területbe esik.

Nem marad tehát egyéb hátra, mint Szentkláray nézetét elfogadni, amely szerint Luaz Léczel azonos. Ezt annál könnyebben tehetjük, mivel (Ó-)Lécz közel esik Bókához, mely a régi Keve tartozéka volt. Lécz az 1338. évi oklevélben „leuch“ alakban tűnik fel, mely löty-, illetve léty-nek olvasandó.⁴⁾ Léty szerbül = lencse.

Maxond. Ezen helység, amely egy kerületnek központja is volt és amelynél várat is feltételeztek, már többször keltette föl a szakférfiak és kutatók figyelmét. Reményilem, hogy az alábbiakban helységünknek holfekvését és egyéb körülményeit végleg tisztáznom sikerült.

Nézzük először a róla szóló történeti adatokat:

1370-ben László, nádor és opuliai herczeg, a krassóvármegyei közgyűlésen László nevű, „in Moxond“ lakó, királyi jobbágyot tolvajlás miatt elítélte.⁵⁾

1385-ben említetik a moxondi kerület, „Districtus de Moxond“, Keve vármegyében.⁶⁾

1390- és 1391-ben Perényi Miklós, szörényi bán, két levelet intéz Zsigmond királyhoz, melyek Maxonde, ill. Makxand, helységben keltek.⁷⁾

1427 aug. 19-én Maxondról levelet keltez Rozgonyi István, temesi főispán.⁸⁾

¹⁾ Magyarország egyh. földr., II, 414.

²⁾ II, 127.

³⁾ Pléb. tört., I, 437.

⁴⁾ V. ö. Tört. és rég. Értesítő, U. F., XVII, 38 és 39.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 71. sz.

⁶⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 88.

⁷⁾ Pesty: Szörény, III, 19. és 20. sz.

⁸⁾ Pesty-Ortvay: Temesi oklevelek, 398. sz.

Maxondot még Zsigmond király (—1437) a hazájából atyja, Siszmán-nak 1393-ban bekövetkezett halála után hozzá menekült bolgár császárfiúnak, Fruzsinnak adományozta.¹⁾

1444-ben említetik „egregius Frusinus Cesar de Magsond“,²⁾ ki akkor a zarándvármegyei Fajdas falut, melyet Maróti László, volt macsói bántól kapott volt, 400 arany forintért örökre visszaadta Maróti Lászlónak és fiainak.

1454-ben Hunyady János, kormányzó, Szentmiklósi Pongrácz J.-nek Zsidóvárt és Mező-Somlyót, Maczon-ot és Sárvárt Temes vármegyében adja némely északmagyarországi uradalomért.³⁾

Pongrácz helységünket csak rövid ideig bírta, mert már 1456 máj. 12-én nyert rá adománylevelet a királytól Hunyady János.⁴⁾

A kormányzó halála után csakhamar két fia László és Mátyás Maxond, Szőlős és Hercsekős kevevármegyei falvakban birt jöszágukat Szilágyi Mihály, belgrádi kapitányra, ruházták, amely adományt László király Temesvárott még u. a. évi nov. 30-án kelt levelével jóváhagyott, akinek parancsára a titeli káptalan Szilágyit be is iktatta.⁵⁾

A helységnek hovátartozandóságára az idézett oklevelek vetnek fényt. Ugyanis 1370-ben a moxondi jobbágy Krassó vármegye törvényszéke előtt elítélvén, e körülménynél fogva az akkor Krassóhoz tartozott.

1385- és 1456-ban határozottan kevevármegyeinek mondatik.

Hogy 1454-ben temesvármegyeinek van mondva, nem csodálatos, mivel ekkor a török dúlások következtében ezen vidéken tényleg a temesi főispán parancsolt és Keve és Krassó vármegyék akkor már csak névleg léteztek.

Az 1385. évi oklevél a moxondi kerületet említi, azonban a tartozandóságaiból csak a Bercse nevű földet sorolja föl.

Azon oklevélnek szövegéből pedig, amellyel 1454-ben Hunyady János Maxondot Pongrácznak átengedi, Pesty a következőket következteti: „Tekintve, hogy Zsidóvár és Mező-Somlyó várak voltak, a velök egyúttal nevezett és a helységektől megkülönböztetett Maxond is vár lehetett, habár annak nem neveztetik.“⁶⁾ Hanem eddig még nem merült föl adat, amely ezt bebizonyítaná.

Maxond helyfekvésének tüzetes meghatározására az oklevelek csak kevés támpontot nyújtanak. 1385-ben említetik Bercse mint a

¹⁾ Csánki : Tört. földrajz, II, 119.

²⁾ U. o., 122.

³⁾ Pesty : Eltűnt vármegyék, I, 391.

⁴⁾ Borovszky S. : Csanád vm. tört., I, 117.

⁵⁾ Pesty : Eltűnt vármegyék, I, 391, 392.

⁶⁾ Pesty : Eltűnt vármegyék, I, 391.

maxondi kerület tartozéka. Ez megfelel a Pirincsa pusztának, mely Dobriczától északra terült el. 1454-ben Maxonddal együtt Szőlős és Hercsekős fordulnak elő, amelyek a mai Kevi-Szőlőssel és Istvánvölgygyel, a régi Haidusiczával, azonosak. Ezen adatok tehát csak általánosságban jelölik meg a vidéket, ahol helységünk feküdt.

Elpusztulásának idejét sem mondhatjuk meg, csak azt állíthatjuk, hogy Maxond is, mint sok más délvidéki helység, a török beütéseknek esett áldozatul. Ezen utóbbiakról érdekes hírt közöl egy XVII. századbeli térkép. Ez Wit-nek 1688-ból származó mappája, amelyen „Mogsanit Pustha“ mellett keletre két keresztezett szablya mint az ütközet jele és a következő felirat látható: „Clades Mahometi II. caesi, et 40.000 Turcarum 6. Augusti 1456“.¹⁾

Még egyszer tűnik fel Maxond, de most már csak mint pusztá. Ugyanis Báló Mátyás, I. Apafi Mihály, erdélyi fejedelem követe a törököknél, 1686 nov. 8-án Nándorfehérvárról arról értesíti fejedelmét „A maczoni pusztáról most takarodik a föld népe, kinek száma, vége hossza nincs“.²⁾

Maxond minden valószínűség szerint már a XV. században pusztult el. Neve és emléke azonban még sokáig maradt fenn, főleg a külföldön készült térképeken, melyeken a XVI. század második felétől kezdve a XVII. század közepéig jelentékeny szerepet játszik. Ennek oka az volt, hogy helységünk egy útvonal mentén feküdt, mely a török világban igen élénk volt, mert összekötötte Belgrádot Temesvárral, úgylátszik Szőlősön, a mai Kevi-Szőlősön át, és mely útvonal alsó része tehát körülbelül a mai páncsova-alibunári úttal összeesik.

Ezen a térképeken és egyéb forrásokban csakhamar két különböző fogalommal találkozunk, t. i. Maxond mezővel és Mogsanit faluval. Ez zavarba hozta még Pesty Frigyest is, ki, nem vevén észre, hogy mindkét név az ősi Maxondra vonatkozik, egy helyt azt mondja, hogy a Mogsanit helység több régi térképen van feltüntetve, ott, a hol a Temes a Dunába szakad és hogy feltűnő, hogy Mogsanit helység semmiféle oklevél vagy írott forrásban elő nem fordul.³⁾

Érdekesek a térképeken felsorolt különbnél külön névvariánsok.

A legrégebb forrás, amelyben az elpusztult Maxond nyomára akadunk, Oláh Miklós. Ez csak mezőt ismer, mondván: „campus qui

¹⁾ A Lanfranchi-féle térképgyűjteményben a M. Nemz. Múzeumban — A fenti jegyzet előfordul még két XVIII. századbeli térképen is, azonban Mogsanittól távolabbra. Így az 1716(?)-ből eredő amsterdami „Nieuwe Accurate Kaert van Hongrie“ című térképen Varsat-(Versecz)-tól nyugatra és a „Nov. Tab. R. Hungariae“ című mappán Varsattól délre; de ezek a fenti, régiebb mellett nem jöhetnek tekintetbe.

²⁾ Török-Magyarokori Államokmánytár, VII, 200.

³⁾ Pesty: Magyarország helynevei, I, 215, 216.

Maxons appellatur“ és úgylátszik, az 1528. évi térképen: „Campus Marons“. Ez szerinte a Temes és Duna folyók között terül el.

A Lazarus-féle Tabula Hungariae című térkép, mely 1553-ból való, az egész temesi tartományt Campus Marons-nak nevezi el.

Ballino 1569. évi mappája Massons-t, Sambucus-é 1579-ből: Campus Machons-t és Doglioni térképe 1595-ből Campus Mazonus-t emlitenek és egy névtelennek XVI. századbeli Hungaria mappáján Marons Campus szerepel.

Még gyakrabban találkozunk vele a XVII. században. Abellinus 1618. évi mappáján „Mogsanit pustha“ és ettől keletre „Campus Maxons Dessertum“ olvasható. Wit 1648. évi térképen és C. M. és Fandrart Jakabnak 1664. mappáin Mogsanit áll. Ortelius 1665. évi és Kerckwitznek térképein Kubintól északra Marons Campus terül el; Orteliusnal még ezen szó is olvasható alatta: Raitzen. Chiarello térképe 1687-ből szintén Marons Campus-t említ. Wit 1688. évi térképén megint „Mogsanit Pustha“ áll. Érdekes a Sansontól 1693-ban kiadott térkép. Ezen Mogsanit falu van feltüntetve és ettől keletre: Champ Maxon és ez alatt Maroczföld áll.¹⁾ Ottens, Reiner és Josua amsterdami nagy térképén Mogsana Pusta-t olvassuk. Azután Cluverius Fülöpnek 1694. évi kiadásához mellékelt pannoniai mappán van Krassó-Szörény déli részein „Marons Campus“. Végre Arch. Gottfr. 1695-ből származó Totius regni Hungariae stb. című térképén van Belgrádnak átellenében, Páncsovához közel, a Mogsanit Pustha és Versecztől Orsováig a Campus Maxons Dessertum feltüntetve.

Eme zavart állapot még a XVIII. század első feléből eredő térképeken is konstatálható. Az 1716-ban (?) Keulennél Amsterdamban megjelent Magyarországot és a Duna folyamot feltüntető térképen tornyos templom látható és mellette: Mogsana Pustha. Dumontnak 1729. évi Histoire militaire du Prince Eugen című munkájához csatolt mappáján Mogsanit falu van feltüntetve. Ugyanezt teszi Du Bosc 1735-ben és a Theatre de la Guerre en Hongrie 1737-ben. Homannál 1737-ben Mogsanitz olvasható, ami Feuille térképén ismétlődik.

Ezen forrásokból a kutató azon összbenyomást nyeri, hogy a kérdéses helység, Pancsovától északra, közel az ezen vidéken nyugatfelé nagy kanyarodást tevő Temes folyó balpartjához, mely folyó gyakran Barchza (Berzáva) vagy Crass ([ó], Karas) nevet visel, kbl. a mai Torontál-Vásárhely táján feküdt és a róla elnevezett mező keletfelé, kbl. a mai homokterületre, terült el.

Talán ezen térképek alapján mondta Griseliní a XVIII. század

¹⁾ Majdnem valamennyi térkép a m. nemz. muzeum könyvtárában őrzött Lanfrancioni-féle térképgyűjteményben található.

második fele közepén, hogy a Nagy-Becskek és Páncsova közötti mezőség korábbi időben Maxon nevet viselt.¹⁾

Történészeink nem tudták helységünket elhelyezni. Pesty azt mondja: „A helység egykori fekvését ma már ki nem jelölhetjük.“²⁾ Csánki pedig így vélekedett: „Tulajdonképen igen nagy területet értettek alatta (t. i. a Campus Maxons alatt), melynek határai felől azonban különböző időkben különbözőképp voltak tájékozva. Annyi bizonyos, hogy a XIV—XV. században valahol a mai Torontál vármegyében, Bókától és Dobricától délirányban kell keresnünk az u. n. maxondi kerületet. Hihető, hogy már ekkor is közföldet értettek alatta, mely talán az Alibunár-delibláti mocsáros és homokos vidéket is magában foglalta. Sőt, még nagyobb területet is mondhatunk, például a mai temesvármegyei Dubovac és Palánk vidékétől északnyugatfelé: át Torontál vármegyébe, fel a Temes és Bega csatornáig, például Perlász vidékeig. Mert hiszen a középkorban még homokosabb vagy mocsárosabb lehetett az egész tájék, aminthogy rajta ez időből jóformán egyetlen falut sem birunk felfedezni.“³⁾

Különösen Csánki foglalkozott tüzetesen Maxond helyfekvésének meghatározásával. Megkérte annak idején Halaváts Gyulát is, ki geológiai szempontból megvizsgálván a vidéket, a delibláti erdészeti hivatal közegeit is belevonta a kutatás körébe. Halaváts Lajosfalva és Antalfalva környékén is kutatott. Azonban mindig eredmény nélkül.

A XIX. század első tizedében a végvidéki katonai parancsnokság a németbánsági ezrednek északi területét benépesíteni tervezte, 1802-ben ezen célra a vidéket felmérték és 3 falunak alapítását javaslatba hozták. A második telep számára kiszemelték Uj-Ravanda és Maximova, ill. Maximov nevű pusztákat, ahová magyarokat akartak telepíteni. Ezen falunak neve Antalfalva lett volna.⁴⁾

Azonban ezen tervből nem lett semmi. Csak 1809-ben alapították a nagyzsámi románok az alibunár-páncsovai úton Petrovoszélót.

Az ezen alkalmakból szükségelt felmérések és térképezések hozták elő Maxond nevét a feledékenység homályából és hozták a Maximova helynevet a XIX. századbeli térképekre.

Igy az 1806-ból származó Lipszky-féle Mappa G. Hungariae tüntet föl Torontál-Vásárhely (Debelyácsa) és Crepájától északkeletre egy ugyanazon irányban elterülő hossznegyszög alakú határolt pusztát, melynek a neve Praed. MAXINOVA. Szomszédjai nyugatfelé: Praed. Neü Ravanda és keletfelé: Praed. Klein Czrepay.

¹⁾ Versuch einer Geschichte des Tem. Banats, I, 143.

²⁾ Eltűnt vármegyék, I, 392.

³⁾ Tört. földr., II, 119.

⁴⁾ Szmda: Károlyfalva története, 15, 16.

A másik térkép, amely ezt feltünteti, a Schedius-féle 1847-ben kiadott magyarországi mappa. Ezen azonban a név P. Masimova alakban szerepel.

Ezekhez csatlakozik végre még a Mappa geogr. dioec. Csanadiensis 1854-ből, amelyen Torontál-Vásárhelytől keletre Masimova P. olvasható.

És az ezen térképek által megjelölt vidéken még most is konstatálható Maxondnak az emléke. Ugyanis Román-Petre (Petrovorszélo) határában, a falutól jó 4 kmnyi távolságban északnyugatra van a „Mosanda Mare“ nevű 143 m. magas domb, mely helységünk nevét a mai napig tartotta fenn.¹⁾

Pesty „Maxond“-nak, Csánki pedig „Maczond“-nak olvassa a helynevet. A d a szó végén magyar helynévképző. De, hogy Maxon, illetve Moxon, melyik nyelvből ered és mi a jelentése, ezt egyelőre nem merem eldönteni. De mégis óhajtok utalni arra, hogy a szerbben a Maxim, Maxa (ill. Mákszim, Máksza) személynév van, melyből a helynév keletkezhetett, ami a középkorban itt uralkodott szláv világ miatt épen nem lehetetlen. Mindenesetre Turchányinak véleménye, hogy Maxond = Macskánd lehet,²⁾ csak üres találgatás.

Mados. 1334—7: Madus. 1338: Poss. Modos. 1371: Mados. Ma Módos.

Molvicza. Ez 1458-ban Kovasdinczczal hasonló sorsban részesült.³⁾ Egyebet nem tudunk multjából.

A Homann-féle „Ungarisches Kriegstheatrum“ című 1718-ból származó térképen Páncsova és Sztárcsova között, a Duna balpartján, Molitza olvasható; ez mutatja a helyfekvését.

Ide helyezi Weigelnek Catalogus Tabellarum Novae Geographiae atlasának egyik térképe is, ahol Molitza alakban szerepel a neve. Továbbá Homann-nak egy későbbi térképe: Regnorum Hungariae (Molitza) és végre F. H. D. Duna mappája 1785-ből, amelyen az Molcza nevet visel.

Ólnas. 1347 aug. 27-én tartott prope villa Olnas Keve és Torontál vármegyék nemessége közgyűlést.⁴⁾

1432-ben Olnus Halászzsal együtt említetik.⁵⁾

1452-ben előfordul egy poss. Olnus, mint az Arad vármegyei Fehéregyháziak birtoka.⁶⁾ Ez Arad vármegyében a sződi uradalomhoz tartozott és a mai temesmegyei Königshof táján feküdt.⁷⁾

¹⁾ A katonai különleges térkép.

²⁾ Krassó néprajzi viszonyai stb., 51. l.

³⁾ Pesty i. h.

⁴⁾ Bárány: Torontál hajdana, II, 3.

⁵⁾ V. ö. Halász.

⁶⁾ Csánki, I, 776.

⁷⁾ Márki: Arad tört., I, 211.

Bárány azt írja, hogy a Leopoldováról Perlászra vezető országúttól jobbra, tehát keletre, egy halom van, amelyen állítólag várrommaradványok láthatók. A hagyomány ezen várat Olnas-nak nevezi.¹⁾ Ezen Olnas a Halas határrész szomszédságában lévén, a valószínűség megvan, hogy ott, a Bárány által említett helyen, az Ólnas helység terült el.

Oles szerbül = egerfa.

Páta. 1342-ben Gergely mester, Patha fia, kevei alispán.²⁾ 1452-ben említetik Patha György nemes, ki Salamonszege birtokosa volt.³⁾

Midőn a XIX. század elején a németbánsági határőrezred északi részét betelepítették, 1800-ban e. k. Patinka praedium is kiszemeltetett, hogy még más 5 pusztával együtt egy új, ev. németországi telepéseknek szánt falu határához csatoltassék.⁴⁾ Ezen helység azonban nem létesült.

1806-ban 80 év. tót család Nográd, Gömör és Nyitra vármegyékből telepedett le Padina pusztán és az új község Lajos főherceg tiszteletére Ludwigsdorf nevet nyert.⁵⁾

A nép közt még most is divó „padina“ (hegyoldal) alak már nem vonatkozik a hely természeti viszonyaira, hanem ferdítés. Páta szerbül = Szt. Mária-bogár. Az ősi Csanádban is, Szárafalva mellett volt egy Patha.⁶⁾

Pátka. A XIV. század vége felé birta Bátkát Bedefalvi Bede, ki azt, valamint a Keve vármegyei Petre falut fiaira, Péter- és Pálra hagyományozta. Ezek közül az előbbi magtalanul meghalt, az utóbbi pedig a törököket az országba vezette. Ezen hűtlenségre Zsigmond király a reá szállott falvakat 1399-ben Garai Miklós nádornak és fiainak új adománykép adta, a mit Zsigmond király 1408-ban megerősített.

1717-ben Batka-n 24 ház számláltatott.

1723—5-ben Patka, a mai Perlásztól északra a Bega bal partján, már lakatlan.

1724-ben terveztek egy tartományi miliciát, a mely 1726-ban uralkodói jóváhagyást nyert. Ezen milícia 4 főkapitányságra oszlott meg. Ezeknek egyikében, a csakolovaiban, volt a Patka-ról elnevezett őrs a Kusztos átjárónál és a mai Batka dűlőnek déli szélén,

¹⁾ Torontál hajd., I, 83.

²⁾ Pesty: Elt. vm., I, 410.

³⁾ Csánki, II, 122.

⁴⁾ Gesch. d. Franzfelder Gemeinde, 51.

⁵⁾ Chernuch: A bánáti ev. esperesség monográphiája, 228, 229.

⁶⁾ Borovszky: Csanád tört. II, 477.

mely őrök egy 140 főnyi hajdú-századból állott.¹⁾ Ezen őrökből fejlődött ki a Szige-sánc, amelynek helyén később Perlász falu keletkezett.

1749-ben Stepano Zsivkó, fényi lakos, akarta Patka praediumot kibérelni.²⁾

1750 után az állandóan kibérelt puszták között szerepelt.³⁾

1751-ben ősszel tervezték Patka benépesítését Tisza-marosi határ-örökkel⁴⁾ és 1752-ben tényleg át is adták azt az említett határ-öröknek.⁵⁾

Hogy a „Bátka“ helynév a nép humorának köszöni létrejöttét („bátka“ hajdan fillért jelentett),⁶⁾ nem hihető. Inkább elfogadható, hogy a név a szerb „pátka“ szóból eredt, amely kacsát jelent és amilyenek a Tisza, ill. a Temes partja melletti tájékok akkoriban bővében lehettek.

Perjés. Két ily nevű helység fordul elő. 1370-ben az Itteböiek azt állították egy a Macedonaiakkal folytatott perben, hogy Vida és Háromderszk területén több falu épült, e. k. két Perjés is. A nádor 1412-ben Vidán kívül a két Perjést és a többi helységeket a Maczedoniai családnak engedte át.¹⁾

A Temes jobbpartján, Surjának átellenében volt 1723–5-ben Pereck elhagyott falu, mely Vide praediumtól délre feküdt.⁸⁾

Petre. Pátka sorsában osztozkodott.⁹⁾

Perlásztól keletre van a Petra bara, mely a Pátkával említett, tehát annak szomszédságában lehetett, Petre emlékét őrzi.

Papiszentpeter. 1400: Popizenthpeter.

L. Beszermentelke.

Pitrolt. 1364-ben Pythrolth és Ujfalu, egymással határos falvak, Révai Miklós birtokai voltak.¹⁰⁾

Román-Écskától délkeletre van egy másik Petra bara, mely Pitroltra emlékeztethet.

Az écskai Petra bara hasonnevű a perlászival ugyan, de nem áll vele vonatkozásban, mivel ezt az egymásközti távolság nem engedi következtetni.

Pordán. 1400 és 1401: Pordan. Ma Párdány.

1) Vaniček: Gesch. d. Militärgrenze, I, 195.

2) Baróti: Adattár, pótfűzet, 68.

3) Szentkláray: Száz év, I, 376²⁾.

4) Baróti i. h., 70.

5) Szentkláray i. h.

6) Borovszky i. h.

7) Pesty: Elt. vm., I, 393.

8) Szentkláray: Száz év, I, A-melléklet.

9) L. azt.

10) Pesty: Elt. vm., I, 393.

Pordán, Prodán, szerb személynév.

Protoszincz. 1471: Prothozyncz. A páncsovavidéki Boziás- és Szent-Györggyel szerepel. Talán Borcsa neve alatt lappang. Proto, Porto, Poresa?

Az Osztrovo dunasziget déli oldalának közepe előtt, Dunadombtól délre, elterülő kis szigetnek a neve Szredo Protniak.

Reyd. Beregszói Hagymás Miklós Szentgirolti Jánost testvérévé fogadtatván, Palóczi László, országbíró, 1462-ben meghagyta a budai káptalannak, hogy Szentgirolti Jánost Borzvató-Báka és Reyd, kevevármegyei falvakba iktassa be.¹⁾

Pesty²⁾ és Csánki³⁾ a helységet Bóka (a régi Báka) közelében keresik.

Csánki a helynevet Rejd-nek olvassa.⁴⁾

A katonai térképen Tót-Aradác határában, a falutól délnyugatra a Tisza balpartja mellett, van „Reitarszka Greda“ feltüntetve, amely Reyd községnek emlékét tartja fenn.

Salamonszege. 1338: Salamonszege. 1452: Zalamonszeghy.

Bóka közelében feküdt.

Szeg. 1482-ben Beodrával együtt Zegh és Zenthes, torontálvármegyei helységeket, mint a Dócziak birtokai merülnek fel.⁵⁾

Csánki tévedésre gondol és a két falut a csongrádvármegyei ilynevű helységgel hozza vonatkozásba.⁶⁾

1717-ben soroltatik fel a becskerekai kerületben Sige 30 házzal.⁷⁾

1723—5-ben Szige még lakva volt.⁸⁾

Ezen Szige ma Perlászváros. Evvel azonosítom én Szeget, amely e szerint területileg Kevéhez tartozott. Először, mert az említett csongrádvármegyei helységek távolabbra esnek és másodsor, mivel 1482-ben Torontál vármegye épügy mint Keve már Temesbe olvadt volt.

Szentes. A fenti Zenthes a Perlásztól délre eső Leopoldovának felel meg, amelynek régi neve Centa.

Ezen Czentha 1723—5-ben mint elhagyott falu szerepel.⁹⁾

Székely. 1432-ben Tallóczi Frank, csanádi, kevei és krassói főispán, Székelyi Horvát Györgynek Zekel-ben tartózkodó jobbágyainak

1) U. o., I, 394; Csánki, II, 122.

2) Pesty i. h.

3) Csánki, II, 120.

4) U. o.

5) Csánki, II, 126.

6) U. o.

7) Szentkláray: Száz év, I, 21.

8) U. o. A-melléklet.

9) U. o.

komolyan meghagyta, hogy senki közülök félelemből házát el ne hagyja, mely félelmet valószínűleg az akkori török vész okozta.¹⁾

Sem Pesty,²⁾ sem Csánki³⁾ nem tudják megmondani, Keve vagy Krassó vármegyében feküdt-e ezen Székely. Krassó alsó részeiben nem ismerünk Székely nevű falut. A kevei területen azonban találjuk Torontál-Szakul-t, mely Homann-nak 1718-ból eredő Ung. Kriegstheatrum című térképén „Zekula“ név alatt szerepel, sőt később is többször ezen néven neveztetik. Így olvassuk Vaniéekben⁴⁾ is, hogy 1770-ben „Szekula“ a határörvidékhez csatoltatott.

1685-ben Szakul a temesvári szándság alá tartozó páncsovai kerület helységei között szerepel.

A török jármat kiheverte. 1717-ben Szakugla (olvasd: Szakulya) 12 házzal birt és a páncsovai kerülethez tartozott.⁵⁾ 1719-ben Seculla lakói megszöktek⁶⁾ és 1723-ban Saculla lakatlan volt.⁷⁾

Szély. 1334-ben előfordul a pápai tizedlajstromban egyszer Dominicus de Sel, más alkalommal de Fel, plebános.⁸⁾

1456 máj. 12-én adományozta a király Seel falut Hunyady Jánosnak.⁹⁾

Midőn 1696-ban Musztafa szultán Belgrád felől hazánkra támadott, a törökök először Páncsovára indultak. Innen pedig Jabukáig haladtak, ahol a Temesen átkeltek. Ezután Titel irányában Zsél községgel szemközt telepedtek le. Itt 4 tiszai hajót elpusztítván, irányt változtatva, Temesvár felé vonultak.¹⁰⁾

Az 1717. évi conscriptio szerint Szell-nek 30 háza volt, a páncsovai kerülethez tartozott és Szeferin és Opova között van felsorolva.¹¹⁾

Az 1718-ból származó Homann-féle Ung. Kriegstheatrum cz. térkép szerint Sel Szeferin és Opova között a Temes balpartján feküdt.

Szeferintől északnyugatra ágazik ki a Ponyaviczából a Vizelya, mely Borcsánál a Dunába szakad. Borcsától nyugatra pedig van a Šulja bara. (Súlya.) Ennek nevében él még az emléke.

1) Pesty: Krassó, III, 245. sz. és u. o., II-2, 219.

2) I. h.

3) Csánki, II, 117.

4) Spezialgesch. d. Militärgr., II, 220.

5) Szentkláray: Száz év, I, 22.

6) Baróti: Adattár, I, 347, 348.

7) Szentkláray: Száz év, I, A-melléklet.

8) Monum. Vatic. Hung., I-1, 153, 156.

9) Borovszky: Csanád tört., I, 117 és Csánki, II, 122.

10) Századok, 1913, 21.

11) Szentkláray: Száz év, I, 22.

Az 1723—5-ben készült Mercy-féle bánsági térkép már nem ismeri, tehát az elnéptelenedett a törökök kitakarodása után.

Még egyszer tünteti fel Schenk-nek XVIII. századbeli térképe Opoval és Jabuka (Torontál-Almás) között Schele néven.

1769-ben Oppoval két részre oszlott: Zsélyczy és Kályuga. Zsélyczy szószerint a szerbből magyarra lefordítva: „a zsélyiek“. Ez azt jelenti, hogy a zsélyiek 1720 körül Opovalra húzódtak.¹⁾

Bárány azt írja,²⁾ hogy Sel falu a Grisellini-féle 1776. évi térképen Basahid és Topolya között volna feltüntetve. Azonban ott a „Zela P(uszta)“ van megjelölve, mely a mai Novo-Széló-puszta, és amelynek helyén Ujfalu, torontálvármegyei falu, létezett.³⁾

Csánki a nevet Sély-nek olvassa.⁴⁾

Szkorenócz. Zkronovecz, olykor Zkorenocz. 1412—1440, pusztával majd falu, Keve város tartozéka.

Deliblát déli részén van a Kornyácsára (kornyácsa—teknősbéka) nevű tájék. Azonban nem ebben, hanem a Gályától keletre és a Béli brégtől északra lévő Korunova bara nevében vélelem fellelhetni, mely utóbbi név ugyan „pityókás patak“-ot is jelent, de amely név könnyen a „korena“ szótagokból is keletkezhetett.

Korena = gyökér a szerbben.

Szőkefalva. 1370: Zenkefalva.

Itébövel együtt említették. Pesty Zenkefalvának olvasta.

Ivándától nyugatra van a Székes dűlő, talán ennek neve alatt lappang.

Szólós: 1456.

Később: Seleusch. Ma Kevi-Szólós.

Tárnok. 1334—7: Tharnuk, Tarnuk (Pápai tizedj). 1401: kevevármegyei helység.

Későbbben Torák.

Ma Nagy- és Kis-Tárnok.

Telek. 1452-ben említették egy Theleky-előnevű kevevármegyei szolgabíró.⁵⁾

Ugyanazon esztendőben előfordul Fel-Thelek is, melyet Pesty⁶⁾ és Csánki⁷⁾ a mai Ó-Telek-ben keresnek; de én megkülönböztetem Teleket Fel-Telektől és a fenti Telek falut a Perlásztól délnyugatra

¹⁾ Morsz. vármegyei. Torontál, 100.

²⁾ Torontál hajdana, 73.

³⁾ Csánki, II, 128.

⁴⁾ U. o., 120.

⁵⁾ U. o., 121.

⁶⁾ Elt. vm., I, 396.

⁷⁾ II, 121.

és Rudolfsnadtól délre, az utóbbinak határában lévő Telecska bara- (= telek-i mocsár-)ban vélem feltalálni. Azon tájékra esik az 1761. évi térkép adata is, mely Farkasdintól délre a Temes jobbpartjához Mico-delleck elhagyott falut mutat ki.

Ó-Telek a Temes vármegyéhez tartozott Telek is lehetett¹⁾, amely a csanádi püspöké volt.

Tótfalu. 1400: Tothfalu.

L. Beszermentelke.

Tót = szláv.

Tövised. 1400: Tywessed Párdány és Föveny vidékén tűnik fel.

L. Beszermeny.

Szerb-Ittebe határában, a falutól nyugatra, és Párdánytól északra van a Ternavac hodája.

Trn = tövis a szerbben.

Udvarnok. 1332–7: Huduarlak plébániás hely. 1341: Wduarnok.

Későbbben Idvarnok. Ma Törzs-Udvarnok.

Ujfalu. 1364: Wyfalu. Ezen helység a Révai családé volt Pith-rolttal együtt.

1888-ban keresztelték el az alibunár-páncsovai uton a határörvidék korszakában keletkezett Novoszélót (Neudorfot) Réva-Ujfalura, de ez alig áll vonatkozásban a fenti Ujfaluhoz.

Ujrév. 1400: Szerb-Bókatól északra van az Oregy puszta, mely mellett egy száraz folyómeder északról délre húzódik.

Urhida. 1334–7: Huhida plébániás hely. 1400 és 1405: Poss. Wrhyda a Csákiaké.

1455 a falu a Temes folyón lévő kétkerekű malommal és az itteni vámszedési joggal, valamint Tárnok, Pordan és Ikerhalom a Csáki családé volt.

Párdány határa szerbpárdányi részében van az Orisác nevű legelő, mely a helyét jelöli.

Varsány. 1338 Wossyanfalu Báka (Bóka) határában. 1452 Warssan kir. ember nevében.

Bóka mellett feküdt.

Veresegyház. 1400: Wereseghaaz a vármegye szabatos kitétele nélkül Fancsal társaságában merül fel.

Gádtól délnyugatra van a Crvenka (szerbül: veres) dűlő.

Vidaegyház. 1319—1452: Wyda. 1370: Wydaeghaz.

Vida szlávul = Vitus. 1367 kőegyházát említik, mely valószínűleg Sct. Vitusnak volt szentelve.

Toráktól délkeletre és Istvánföldtől nyugatra Ernesztháza határában van a Vida puszta.

¹⁾ Elt. vm., I, 51 és 66.

Volter. 1266 Belan és Wolter kevei várföldek.

Delibláttól északra, mintegy 6 kmnyire, a homokban van az Izvoru corbovolterului, a volter-féle hollóforrás.

Igan, patak. 1346: stagnum Igan, stagnum Hygan.¹⁾

1385: rivulus Igan.²⁾

1427: fluvius Igon.³⁾

Ide sorolandó: 1338: Ygantew és 1432: Iganthew = Igantő. Valamint: 1347: Igatewscengurgh = Igantő-Szent-György.⁴⁾

Ezen patakkal már Pesty foglalkozott, de nem tudta elhelyezni.⁵⁾ Ujabban értekezett róla Dr. Karácsonyi János.⁶⁾ Ez helyesen állapította meg, hogy az Igan patak régibb időben az iláncsai mocsár vizének levezetésére szolgált és Bókától délnyugatra szakadt be a Temes folyóba.

Én itt a részleteket óhajtom megállapítani. E végből vegyük elő először az oklevelekben foglalt adatokat, melyeket a helymeghatározásnál használni lehet. Az 1346. évi oklevélből azt tudjuk meg, hogy Szőlős krassóvármegyei helységnek határa két helyt az Igan-mocsárral érintkezett. Az 1385. évi oklevél megint arról értesít, hogy Bercse az Igan patak és Iloncs között terült el. Végre az 1427-ből eredő oklevélben azt olvassuk, hogy az Igon folyó mellett 2 falu feküdt.

Az első két oklevél adatai már nyújtanak támpontot a keresésben. Ugyanis a fent említett Szőlős megfelel a mai Kevi-Szőlősnek, Bercse pedig azonos a Pirincsa nevű pusztával. Ehhez járul még azon körülmény, hogy az Igan patak torkolatánál elterült Igantő falu, melyet az 1338. és 1432. évi oklevelek említenek, Bóka és Neuzina között feküdt. Ezen adatok adják meg az első útbaigazítást.

Azonban legnagyobb segítségünkre mégis csak azon XVIII. századból származó bánsági térképek vannak, amelyek a Bóka és Szőlős közötti vidéket, azaz az iláncsai mocsarat tüntetik föl abban az állapotban, amilyen az a lecsapolás előtt volt. Nevezetesen az 1723—5. évi Mercy-féle és az 1761. évi mappák.⁷⁾ Ezek megerősítik részletesen a mi patakunknak a képét.

Nézzük tehát ezeket közelebbről. Zellos (Szőlős) elhagyott falunál, még pedig keletre, egy mocsárrész látható. Ebből táplálkozott a patak, mely Szőlöstől északra, Iloncza falunál eredt vagy kezdődött.

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 17. sz.

²⁾ Csánki, II, 118.

³⁾ Pesty i. m., 218. sz.

⁴⁾ Csánki, II, 118 és 120.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II—1, 220.

⁶⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XXI, 90.

⁷⁾ Szentkláray: Száz év, I. kt., A- és B-melléklet.

Innen folyt az északnyugati irányban. Először érinti balpartjával Heuduzische praediumot (a régi Hercseköst), azután a Pirinscha nevű pusztát (a régi Bercsét) és végre Margiticzát, egy újabb eredetű (?) falut. Itt szigetet képezvén, két ágra szakad, a melyeknek egyike északnak halad és a Lecz pusztától nyugatra a Berzávába torkol. A másik azonban lefelé kanyarodik és félkört alkot, melynek legdélibb pontja a Járkovácz falu fekszik.

Ezután északnak veszi útját és egy másik hosszúkás, északdéli irányú, szigetet képez, melynek északi csúcsánál, a jobb parton Vissigk nevű praedium terült el. Ez az ősi Fűzeg emlékét őrzi, mely Bókának 1338. évi határjárásában említetik. Végre megeljük a torkolatot is, mely Szécsánnak átellenében Bóka és Neuzina között volt. Ott van az Igan torkolatának baloldalán a Genta ([I]gantó) nevű elhagyott falu feltüntetve.

Az Igan patak tehát délkeletről északnyugatra folyt, kigyózó vonalban, melynek légvonalai hossza mintegy 25—30 km., tényleges hossza pedig közel kétakkora is lehetett. Alsó folyásában az iláncai mocsár nyugati szélén haladt.

Ezen patak megszűnt folyóvíz lenni, midőn az 1763—4-ben épült Berzáva csatorna után 1766—9-ben a Teréz csatornát huzták, mely nemcsak az ilánca-alibunári mocsár kiszáritását eszközölte, hanem az Igan pataknak megszűnését is okozta.

Érdekes, hogy a XIX. század harmincas éveinek elején egy csatornát terveztek, mely irányában az Igan patakot követte volna.¹⁾

Maga az Igan patak neve még most is él a nép ajkán, mert Szerb-Bóka határának déli részében az ősi medernek egy része Igen-tova bara névvel van megjelölve.¹⁾

Karácsonyi azt véli, hogy a patak és a mocsárnak a neve, Igan, magyar. Hogy a patakot és a mocsarat egy és ugyanazon névvel illették meg, az lehetséges; de hogy az Igan szó magyar eredetű legyen, ehhez már szó fér. Iga magyarul és szerbül egyértelmű. Szerb alakja: igo, igon = iga, járom. Igan ezenkívül szerbül még „gerenda“ és „nyomás“ is. De ezek alig vonatkozhatnak folyóvízre. Van azonban a szerb nyelvben néhány szó, amelyek az Igan patak tulajdonságait igen jellemzően fejezik ki. Így például: „egáv“ = „görbe, hibás“; azután az „eguczáli“ ige, melynek értelme = „lassan, tunyán menni“.

Megemlítendő végre, hogy Alsó-Fehér vármegyében Magyar-Igen és Igenpataka nevű községek vannak és hogy Igal és Igar nevű község az országban több található.

Zold, krassószörényvármegyei helységnél északnyugatra van a Verfu Igoni.

¹⁾ A Temes-Bega-völgy vízszabályozási tervezete, 6. rajz-melléklet.

Pánocsa, folyó. Az Anonymus említi a Panoucea fluvium¹⁾ Grisellini,²⁾ Ilič³⁾ és Böhm⁴⁾ szerint ezen adat Páncova városára vonatkoznék. De a fluvius szó nem enged kétséget, hogy folyóval van dolgunk, ami Ortwaynak a véleménye is.⁵⁾

Tomkaszászky szerint alatta a Temes folyó és Páncova értendők. De már Hell Miksa hozta a nevet a Duna folyamnak Ponyavicza nevű ágával vonatkozásba,⁶⁾ amely ág Pánsovától Dunadombóig húzódik. Ezt elfogadta Podhraczký is.⁷⁾ Szabó véleménye szerint az a Dunának egy csekély szakadéka Páncova körül.⁸⁾ Pesty is a Ponyaviczával azonosítja.

Ma Pánsovától nyugatra a Sibnicza dunaágnak Bárányos határában egy mellékága a Panova nevet viseli, aztán a Páncova és Dunadombó közötti, az anyafolyammal párhuzamosan folydogáló ágát, valamint az ennek végén Dunadombóval szemközt fekvő dunaszigetet Ponyaviczának hívják.

Erre a következő adatok vonatkoznak: Tököly Imre fejedelem 1693. évi naplójában említetteti a „Ponyva vize“⁹⁾ Komáromy János, Tököly secretariususa, diariumjában pedig említést tesz a „Ponyiva nevű igen tolvajos és rákos víz“-ről.¹⁰⁾ Aztán az 1717-ből származó, Kevevára és Palánk közötti vidéknek különleges térképén: Poniaviza és végre az 1723—5-ből eredő bánsági térképen: Boniuovicza a Ponyavicza neve. De ezen két példa már a mai alakot adja.

A Ponyavicza folyó neve az ó-szlávból származik. Ebben pačina vagyis páncsina = álló vizet, mocsarat jelent, ami hajdan és most is azon vidéken bővében volt. A benne és a vele rokon Páncova szóban előforduló n = orrhang a név nagy régisége mellett tanuskodik.¹¹⁾

A mai Páncova város nevét valószínűleg a Panoucea folyótól kapta. A Panoucea név Grisellini, Ilič és Böhm szerint: Panucca ejtsd: Pánuka. Podhraczkýnál: Pánocza; Szabónál Pánocsa és Pestynél Pánocsa. Én az utóbbit legjogosultabbnak tartom.

A Páncova helynév régi alakjai: 1153 körül: Bánsif, 1430:

1) XLIV. fejezet.

2) Versuch, I, 13 és 15.

3) Skizze, 20—22.

4) Ujabban is: Tört. és r. Ért., Uj F., XXII, 50.

5) Vízrajz, II, 110.

6) Tabula geographica Hungariae veteris, 1772.

7) 318.

8) Béla k. névt. jegyzőjének könyve, 62².)

9) Id. napló, 378.

10) Nagy I. kiadása; 1861; 7.

11) Csánki, II, 117. Miklosich: Etym. Wörterbuch d. slav. Sprach., 259 után.

Páncsál és 1433: Bánszáj.¹⁾ Megemlítendő, hogy Almády István, kuruc, ki a XVII. század utolsó tizedében Páncsován többször megfordult, midőn a város nevét írja, egyszer „Pácsva“, aztán mindig „Páncsva“ alakot használ.²⁾

A XVIII. században Páncsevó és aztán Páncsova a divatos névalak.

Ezek is azt igazolják, hogy hajdan a Ponyavicza folyó és Páncsova városa egyforma nevűek voltak.

Dél-Magyarországon még más folyóvíz is van, melynek neve hasonértelmű a Pánocsa nevével. Raffnától délre van a Pányosza patak. Korniahoz délre ömlik a Domásnia patakba a Ponyova patak. Ogradinától keletre van a Ponyikova patak. Bozovics erdeiben ered a Ponyiceszka. Stájerlaktól keletre van a Ponyászka nevű patak és völgy. Német-Bogsán határában van a Sztrimba völgyben a Pányova nevű vadászlak. És végre Temes vármegyében a temesrékási járásban van a mocsáros Minis patak mellett a Panyova nevű kisközség. Én ezen neveket nem származtatom a szláv pánj = gyökér, tuskó szóból, hanem szintén a mocsaras vizet jelentő pačból.

Ponyavicza különben Ponyav-icza = kis Ponya.

Krassó vármegye.

Határai: Nyugat felé: Keve, észak és kelet felé: Temes vármegye. Északon körülbelül a Berzáva (Borza) folyó a határ, keleten: Egres (Ezeres), Grádócz (a Berzáva forrása vidéken), Drágoszlófalú Bigér, Schnellersruhe) és Drankóvára (Berzászka), illetve Sziniczevára a Duna mentén. Délen a Duna képezte a határt.

Krassóhoz a krassófői, borzafői (részben), kövesdi és ilyédi oláh kerületeket lehet számítani.

Krassó vármegye nevét egyszer-kétszer székhelyéről is vette. Így említi egy 1277-ből eredő oklevél, hogy Vaja és Keresszeg faluk „in comitatu Sumplio“ feküdtek.³⁾

Krassó vármegye neve szláv eredetű. Krász = szép és Krászá = szépség. Valószínűleg a vidék tájékainak szépsége szolgált okul a névre.

A középkori Krassó vármegye topographiai viszonyainak megállapítását nagyon megnehezíti azon körülmény, hogy ezen törvényhatóság már 1439-ben megszűnt és helységei azután sokszor mint Temes vármegye tartozékai említetnek.

¹⁾ Csánki, II, 117.

²⁾ Tököly I. és ném. híveinek naplója, 741. s. k. l.

³⁾ Pesty: Elt. vármegyék, I, 425.

Krassó vármegye megszűnését a török beütések okozták. Az első ilyen már 1393-ben volt. Zsigmond király ozorai Pipóra, mint nagytehetségű hadvezérre bízta Dél-Magyarország védelmét, melyet a török folytonosan pusztított. Pipó 1405—1426-ig 7 vármegyének volt a főispánja. Krassót is, melynek 1400-ban még külön főispánja volt, ő igazgatta alispánjai által. Ezáltal Krassóvármegye egyre szorosabb összeköttetésbe jutott a hatalmasabb szomszéd Temes vármegyével. A másik következménye a török dúlásoknak pedig az volt, hogy míg egyrészt védelemre várak épültek, másrészt sok helység elpusztult, amiért gyakran az oklevelek hírt adnak arról, hogy a falvak praediumokká, pusztákká lettek.

1440 körül szűnik meg utolsó nyoma Krassó vármegye külön közigazgatásának.¹⁾ Az okleveles tudósítások a következő években feltűnően gyérülnek. Már 1443-ból tudjuk, hogy Temes vármegye előtt krassói ügyeket tárgyaltak és 1444-ben mondatik egyes krassóvármegyei falvakról, hogy Temes vármegyében feküdtek.²⁾ 1445-ben Keve és Torontál vármegyék, valamint Harani vára a szörényi bánshoz tartoztak³⁾ 1454-ben Mező-Somlyó szentniklói Pongrácz Jakab kezére került, ki ez évben a „comes de Somlow“ címet is viseli. Ekkor Mező-Somlyót, Krassó székhelyét, már Temes vármegyéhez számítják és Pongrácznak comes címe csak várkapitányságára vonatkozik.⁴⁾

Hunyady János halála után nem akadt többé védője a krassói vidéknek. 1465-ben Himfi Miklós a csornai convent előtt azt a nyilatkozatot tette, hogy összes délvidéki jószágai a törökök kezében vannak.⁵⁾ 1507-be esik Krassó vármegyének utolsó említése.⁶⁾ Ami azután volt, az a végpusztulás. 1536-ban Oláh Miklós az ő Magyarországról írt munkájában azt írja, hogy Keve, Dombó, Haram, Butoczin és Szentlászló várak „már sok év óta“ a törökök hatalmában vannak. 1551-ben, szeptember végén, midőn Mező-Somlyó és Ilyéd a törökök kezébe estek, kezdődik végre a törökök állandó uralma.⁷⁾

Várai:

Almás. 1437 körül Halmas kir. vár.⁸⁾

Az almási vagy halmosi kerületnek XV. századbeli tartozékai: Almás, Bozovics, Gerliste, Hernyák, Jasalnicza, Marsina, Prilipécz,

¹⁾ Turchányi T.: Krassó-Ször. tört., I—1, 265—268.

²⁾ Pesty: Krassó, II - 2, 208.

³⁾ Csánki, II, 5').

⁴⁾ U. o., 97; Századok; 1878; lipői kirándulás, 113.

⁵⁾ Turchányi i. m., 78.

⁶⁾ Pesty: Oláh kerületek, 30 ²⁾ és Krassó, III, 360. sz.

⁷⁾ Tinody: Erdélyi história. Régi M. Költők Tára, III, 38. és 407. l.

⁸⁾ Arch. Közl., XII, 115.

Rudária, Rusztnik és Szeliste,¹⁾ amelyekből következtethetjük, hogy ezen kerület Mehádiáig terjedt.

Szőrénybuzástól (Weizenriedtől) északra van a Cracu almasului nevű hegyhát. Különben l. Almásfalu.

Boksa. 1534: castrum Bokcha a Rakoviczaiaké és Vrabia Györgyé.²⁾

Boksa vára Román- és Német-Bogsán között a Berzavától délre egy előcsúcson állott. Ma belőle csak az északi oldalán kevés falazat all. Ott van a sáncárok nyoma is. A romokból következtetve a vár alaprajza sokszögű volt.

Borzafő. Pesty, Borzafő történetét közölvén,³⁾ azt írja annak végén: „A hajdani borzafői vár fekvését ma nem ismerjük, a Berzáva forrásánál erre valló romokat még nem fedeztek föl“. Csánki szerint a Berzáva forrása vidékén feketett.⁴⁾ Neve oda is utal. Mintegy 4 kmnyire a Berzáva forrásától van a patak balpartján a 868 m. magas Grádác mik nevű hegy, amelyből nyugat felé az Ogáziu Grádác folyik.

Grádác szerbül annyi mint „kis vár“. Tudjuk, hogy a románok a középkori szlávtság helyneveit átvették és így fenntartották Borzafő helyének emlékét is.

Brza = sebes szerbül és fő = forrás, magyarul.

Borzafő vára körül a borzafői kerület terült el. Tartozékaiból ismeretesek: Bács, Brassó, Czerovicza, Majlát- Mácsó, Mikócz (Szmikócz), Tirnova és Vaiszló.

Drankó. (1437) 1451: Castrum Dranko. 1437 Albert király Drankó kir. várat tartozandóságaival együtt Csornai szőrényi bánnak és rokonainak adta.⁵⁾

Négyszögű öreg tornya még most is áll a Duna partján.

Gerebencz. Zsigmond király 1392 jun. 27-én és 28-án a Gerebench vár melletti táborából keltez oklevelet.⁶⁾

Ezen gerebenczi „vár“ azonban alighanem a Gerebencz melletti őskori vár volt.

Gyertyános. Itt 1404—6-ban a Csépiek építettek várat.

Szent-György. A hasonló nevű uradalom feje és középpontja, feltűnik 1319-ben mint Villa Sancti Georgii. Később (1421) vám-

1) Turchányi: Krassó, I—1, 242, 243.

2) Pesty: Krassó, II—1. 58.

3) Pesty: Krassó, II—1, 72, 73.

4) Csánki, II, 95.

5) Pesty: Ször, III, 65. sz.

6) Ráth K.: A magy. kir. hadj., 97.

szedőhely és (1427) várral is dicsekszik.¹⁾ A XV. század végén Gyurác név alatt puszta (1494: pred. Cyewrewcz és 1497: Gyurwcz), melyet Csánki tévesen a Temes-torontáli Gyülvészszel azonosnak tart.²⁾

A mai Tárnok-Szent-György a Berzáva mellett. A falutól keletre, Monostor-Szent-György határában, van a Berzáva partján egy kerek kettős sánc, melynek külső sánca 200 és belső sánca 124 lépés hosszú.³⁾

Szentgyörgy a feje volt a hasonnevű uradalomnak, amelyet 1427-ig a Janki-család bírta. Ennek kihalása után a Nagymihályiak kapták, akiktől azt Hunyady 1445-ben hűtlenség címén elvette, amire az szétdarabolódott. 1428-ban ezen uradalomhoz 70 falu tartozott.⁴⁾ Ez volt a legtekintélyesebb uradalom a vármegyében, mert még a Himfiek birtokát is felülmúlta.

Haram. Horom, Haram vára már 1129-ben szerepel honi történetünkben. Tekintélyes kir. vár, melynek várnagyai gyakran a krassói alispánok, egyszer a főispán is (1355). 1483-ban a várnagyát bán-, 1489-ben kapitánynak nevezik. 1445-ben a szörényi bánsághoz tartozott.

Haram a harami széknak (sedes) volt a főhelye, mely Krassó vármegye kiegészítő részét képezte. Tartozékai közül 1473-ban Patak, Gyano és Duplaj említetik.

Haram régi vár, melyet az Anonymus a honfoglalás történetében is említ. Alapítói szlávok, mert hram kerek sánccal erősített szláv pogány templomot jelent.

Palánk Szápája nevű dunaszigeten állott, ahol 1739-ig is erősség létezett és ma sok rom és nyom a különböző korokból található.

Ilyéd. A XIV. század elején már fennállott. Kir. vár. 1428-ban Zsigmond király sokáig időzött benne. 1551-ben a törökök foglalták el.

Az ilyédi vár a mai helységtől délre, közel Szokolárhoz volt, ahol régi falomladványok láthatók, mely romokat szokolári vagy potoki romoknak nevezik, a környékbeli románok pedig csetátje ungurulujnak (magyar várnak).

Az ilyédi oláh kerület már 1342-ben tűnik fel. Tartozandóságai közül ismereteseek: Ilyéd, Csegló, Dicsin (Zsittin), Kragunfalva, Lugócz, Márinkócz, Patak, Szokolár, Váralja, Vrány, Verbócz és Tyukó (Csukics).

Krassófő, kir. vár a Karas folyó forrásánál. Első említése

¹⁾ Pesty: Krassó, II-2, 204-206.

²⁾ II, 40.

³⁾ Pesty helységnévtára a M. N. Muzeumban; Temes, III, 86, 87.

⁴⁾ Ezen uradalomról 1908 febr. 12-én Temesvárt a T. és R. Muzeum-Társulat választm. ülésén a következő értekezésemet mutatták be: „A szentgyörgyi uradalom a középkori Krassóban“.

1230-ra esik. Később többször urat cserélt. Így 1335-ben a kalocsai érseké, 1437 körül az Orbánász családé. A krassófi várnagy címe csak az érsomlyói várnagy címével kapcsolatban ismeretes.

A krassói vár földjeiből: 1230: Vojka,¹⁾ 1266: pedig Kuka említetik.²⁾

A krassói vár (a bolgárok nyelvén: grád Krász) a mai falutól keletre kbl. félórai távolságban, mintegy 120 m. magas sziklafalon emelkedett, ahol falmaradványok és a védárok még most is láthatók. Kiterjedése kicsiny lehetett.

Tartozandóságai közül 1378 Guden említetik.

1457-ben említetik a krassófi (oláh) kerület, melynek hatóságához tartozó helységek azonban Ér-Somlyó várához tartozóknak mondatnak.

Kövesd. Kövesd vára, mely mellett város virágzott és amely egy kiváltságos oláh kerületnek székhelye volt, az oklevelekben 1376—1432 között említetik.³⁾ A kerület tartozékai közül csak Bényest ismerjük.⁴⁾ Pesty, aki a kövesdi várat néha Kövespatakával tévesztette össze, azt a Karas és Illadia között,⁵⁾ Csánki pedig Galonya (Kallina) és Székás vidékén kereste.⁶⁾ Azonban még északibbra kell mennünk, ha annak helyét akarjuk meghatározni. Ugyanis Bényes és Dognácska között, az utóbbinak határában van a Dealu Szkámánului; ezen állhatott Kövesd vára. Mert ennek a román névnek a tője, a „szkámán“, a szerb nyelvből ered, amelyben „szkameniti sze“ annyit jelent mint „megkövesülni“, szkamenye = petrefactum. Evvel pedig a „kámen“ és „kámenit“ = köves rokon.

Szent-Lászlóvára. 1427-ben építtette Zsigmond király az átellenében fekvő Galambócz ellen. 1428-ban már tűzben is volt. 1462-ben Dóczi László Szt.-László várának kapitánya.

Tekintélyes romjai a Duna mellett egy kúpalakú hegyen festőien díszítik a Duna völgyét.

Librasd. Első említése 1437 körül történik: Castra inferiora cisdanubiana: . . . Lybrasd etc.⁷⁾

Apiani Péter, ki a dunabalparti várakat és kastélyokat az 1528-ban

¹⁾ Vojka Zimony mellett, ahogy azt Wertner Mór eldöntötte. „Századok“, 1901, 677. És nem Vojla, ahogy a történészek eddig hitték V. ö Pesty: Krassó, II—2, 285, 286.

²⁾ Resicza határában van a Kuka topographiai név.

³⁾ Pesty: Krassó, II—1, 297—299.

⁴⁾ Csánki, II, 98, tévesen Belényes alatt.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II—1, 299.

⁶⁾ Csánki, II, 96.

⁷⁾ Arch. Közl., XII, 115.

megjelent térképén feltünteti, a második forrás, mely róla megemlékezik. Apiani az erődöket a következő rendben sorolja elő: Kevy, Dombo, Haram, Butotzin, Busoczin, Szt.-László, Pedt, Liberas, Petie, Orswa és Szörény.¹⁾

Igy tünteti fel Liberas-t a Lazarus-féle 1553. évi térkép is.

Pesty azt véli, hogy fekvése inkább a régi Szörény határába esik.²⁾ Csánki pedig helyfekvését illetőleg a következőket mondja: A felsorolt várak sorrendjéből következtetve a krassószörényvármegyei Drenkova és Ó-Moldova közötti vidéken, a Duna partján, kereshetjük s inkább a régi Temes mint Krassó vármegyéhez sorozható.³⁾ Eltekintve a vármegyei terület helytelen megállapításától, Csánki jó helyen keresett. Dunaszentilona (Sankt-Helena) határában van a Lyuborázsdin Sztrenyak 452 m. magasságú csúcs, amely alatt a válye Lyuborázsdia délkelet felé húzódik. Ebből jön a Dunába szakadó Lyuborázsdia patak, melytől keletre a Dunamentén a határörvidék idejében a Lyuborázsdia nevű őrház állott. Ezekben él ma Librasd várának emléke.

A Lyuboraszdia, ill. Librasd, helynév szláv eredetű. Tője „lyub“, mely a „szeretni“ ige és a „kellemes“ melléknévnek a tője; lyuborodan = kellemes, liebreich. Valószínűleg az utóbbi vonatkozik a vár nevére, ha a völgy szépségét tekintetbe vesszük.

Pozsaszin. 1437 körül Possezyn, kir. vár. 1478 Posasy castrumot ujjáépítik.

Várából a szerbpozsezsenaí dunaparton még ma is egy vastag toronyfal áll.

A szandzsákban is van egy Pozsezsina nevű helység.

Er-Somlyó. Ér-Somlyó várának keletkezését nem ismerjük. Első említése a XIII. század végére esik. IV. László e tájon járt és egy levele kelt Ér-Somlyóban Szt.-Gál napján, azaz október 16-án. Ér-Somlyó tehát azon kevés helyek egyike vidékünkön, amelyek már az Árpádok idejében említettnek.

1335-ben Ér-Somlyó László kalocsai érseké volt, ki akkor ezen a vidéken a király parancsából húzamosabb ideig tartózkodott.

Ér-Somlyó nem volt sokáig magánkézen. Már 1343-ban mint királyi vár említetik, melynek némely falvait hegyeivel és tartozandóságaival egy bizonyos Lukács, Rajk fia, bitorolta.

Hogy azon időben milyen tekintélynek örvendett, tanúsítja azon körülmény, hogy 1359 körül Ér-Somlyón megyegyűlést tartottak.

1363-ban a csanádi káptalan Ér-Somlyó határát Bácsövösisse-étől elkülönítette.

¹⁾ Pesty: Krassó, II—1, 314.

²⁾ U. o.

³⁾ II. 13.

Egy 1378-ból eredő oklevél adatai szerint Vaja falut a Karas folyó választotta el Ér-Somlyó területétől.

1385 körül a vár a lázadó Horváti és Palisnai-párt kezében lehetett. Ezekről visszafoglalta azt Losonczy László.

1390-ben Zsigmond király a várat Perényi Miklós szörényi bának adta mint új adományt, de már 1392-ben felcserélte azt zemplénvármegyei jószágokkal.

1431-ben Ér-somlyó még királyi vár volt. I. Ulászló guti Országh Jánosnak adta, de 1440-ben Országh Mihály és János Ér-somlyót a királynak ismét visszaadták. 1440 után várunk a Hunyadiak birtokába jött. 1448-ban Ér-somlyó Brankovics György rác deszpotáié volt. Ennek halála után, 1472-ben Mátyás király a várat Dóczi Péternek adományozta. Később úgylátszik, a vingárti Gerébek birtokába jutott. 1504-ben a vár még fenállott. Aztán elhalgatnak forrásaink.

Pesty Ér-somlyó helyét Varadia vidékén kereste. A XVIII. században és a XIX. század első felében a Kilia hegyen egy majdnem ép kápolnát és egy sziklaüreget vájtak ki, melyekben Halaváts Gyula vármaradványokat gyanított. Én már 1889-ben kimondtam, hogy ott Ér-somlyó állott.

Ér-Somlyó neve a som közismeretes gyümölcsétől vette eredetét úgy mint a többi magyarországi Somlyó, Somogy, Somod, Somodor, Somos, Somosd, Sompács és Somsály helynév. Az „Ér“ jelző az alatta elhaladó Csernovecz patakra vonatkozik és megkülönböztetésül használtatott a síkságon állott Mező-Somlyó várától.

Ér-Somlyó tartozékai: Ér-Somlyó, Krassófő, Básta, Bránkfalva, Bükösd, Csernócz, Dobravicza, Jabolnok, Fekete Izvor (Vizvár), Luka, Harasztócz, Nyéktelek, Suma, Stepkfalva és Varadia.¹⁾

Ér-Somlyó és Mező-Somlyó helyfekvését meglehetősen jól (valamint fantaziából készült rajzát) mutatja néhány XVII. századbeli térkép. Így Mercatoris, Amsterdam, 1606; Kreckwitz, Frankfurt, 1686 és Chiarello, Venetia. 1687.²⁾

Mező-Somlyó, város és vár. Pesty Frigyes Mező-Somlyó városát a mai Mező-Somlyóval, azaz Nagy-Semlakkal, azonosítja,³⁾ a mit Csánki is elfogad.⁴⁾

Miután a XIV. századbeli oklevelekben említetik, hogy Mező-Somlyó a Berzáva mellett feküdt és Nagy-Semlak manapság a Moravicza patak mellett terül el, Ortway azt vitatja Báránnyal szemben, a

¹⁾ Milleker Bódog: Varadia története, 1889.

²⁾ A Lanfranconi-féle magyarországi térképgyűjteménye a N. M. könyvtárában.

³⁾ Krassó, II—2, 175, 176.

⁴⁾ Tört. földr., II, 97.

ki azt mondja, hogy Mező-Somlyó a mai Nagy-Semlaknak felel meg,¹⁾ — hogy az 1270. évi oklevélben említett Mező-Somlyó azért nem felelhet meg a mai Mezősomlyónak, azaz Nagy-Semlaknak, mivel az a Berzáva mellett feküdt, Nagy-Semlak pedig messze esik délre a Berzávától és Temes vármegyében terül el.²⁾

Turchányi Tihamér megint azt véli, hogy a középkorban vagy a Berzávának egy ága folyt erre, vagy hogy a mai Moraviczát akkor Berzávának nevezték.³⁾

Mind a három szakférfi téved. Az okleveleknek tényleg igazuk van: Krassó vármegyének akkori székhelye a Berzáva mellett feküdt. Vegyük elő csak a legrégebb okleveleket. Ez V. István királynak 1270- (ill. 1278-)ban kiállított adománylevele, amelyben ez a mező-somlyói szt. Ágoston rendi remetét nagy adományokban részesítette. Ezen oklevél becses topographiai adatokat szolgáltat. Belőle tudjuk, hogy Krassó székhelye mellet a Berzáva folyt, amelyen egy kir. malom volt. Ezen malomtól keletre volt egy sziget, amelyen az említett király rendeletére kápolnát építettek. A folyótól keletre állott a Megváltó tiszteletére felavatott templom, amelytől nem messze a mezősomlyói országút haladt. Ez megint folyónak vezetett, amelyen híd volt.⁴⁾

Ezen oklevélről, amelyet Károly királynak egy 1330. évi átiratából ismerünk,⁵⁾ kimutatta ugyan Karácsonyi, hogy hamisítvány;⁶⁾ hanem azért a benne előforduló helyrajzi adatok mégis megfelelnek a középkori, XIV. századbeli, viszonyoknak. Ezt támogatják a dülönevek. Ugyanis a magányosan álló hegy, amelyen hajdan vár emelkedett, ma a románok ajkán „Sumig“ nevet visel; szűkebb környéke pedig a „Sumiga“ dűlőt képezi.⁷⁾ Gattaja határában, amely helyről egy 1343. évi oklevél azt mondja, hogy Mező-Somlyó és a Berzáva között terült el és amely még ma is a régi helyén fekszik, — a falutól délnyugatra a Berzáva balpartján, illetve ettől a nagysemlaki Sumig hegyig terül el a „Simogi dűlő“⁸⁾ és ezen folyik keresztül északkeletről délnyugatra a „Sumiga“ patak.⁹⁾

Ezen helynevek őrizték meg az ősi vármegyei székhely emlékét

1) Temes vm. Emléke, I, 102.

2) Régi vízrajz, I, 146.

3) Krassó-Ször. vm. tört., I. 139.

4) Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I, 582, 583.

5) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 5. sz.

6) A hamis oklevelek jegyzéke, 136. és 151. sz.

7) Welitschek Ágoston, volt nagysemlaki jegyző, közlése.

8) Pesty helységnévtára a m. nemz. muzeum könyvtárában.

9) A katonai különleges térkép.

és mutatják, hogy Mező-Somlyó csakugyan a Berzáva mellett még pedig annak balpartján a dombtól északnyugtra terült el.

A mai Nagy-Semlak más, újabbkori alapítás. Ez régente a mai helyétől északkeletre a parton feküdt és csak az újabb időben költözött le a folyóvízhez.¹⁾ Vannak kik nevét „Sem lyuga“-ból vezetik le,²⁾ de ezen vélemény komolyan nem vehető. Nagy-Semlakot a nép ma Murává-nak is nevezi. 1597-ben találkozunk egy „possessio Somlyng (Somlyug?) alias Murawa“-val.³⁾ Ebből talán az következtethető, hogy a XVI. században Mező-Somlyó lakói a törököktől menekülve a Somlyó (Sumig) hegytől délkeletre húzódtak és ott a Moraviczapatak mellett új otthont alapítottak, melyet egyszer a származási hely után és más-szor a patak után neveztek el.

Két Somlyó létezett egymás mellett. Mező- vagy Nagy-Somlyó és Kis-Somlyó. Pesty és Csánki mindegyiknek külön-külön várat tulajdonítanak. A mezősomlyói vár a Sumig hegyen állott volna; a kis-somlyói vár helyét azonban nem jelölik meg. Én azt tartom, hogy a két Somlyónak csak egy vára volt és ezt inkább Kis-Somlyóról nevezték el. Ezt abból lehet következtetni, hogy a források a XVII. századig mezősomlyói várat nem ismernek. Ellenben egy oklevél 1404-ből⁴⁾ és Tinódi Sebestyén 1551-ben⁵⁾ határozottan kissomlyói várat említenek. A többi források a várat egyszerűen csak somlyóinak hívják. Így említették 1454-ben Pongrácz Jakab mint comes (várnagy) de Sumlow⁶⁾ és 1492-ben szerepel Temesvári Nagy Pál mint somlyói várnagy.⁷⁾ Oláh Miklós is az ő Hungariájában, mely 1536-ból való, az érsomlyói váron kívül még csak egy várat ismer, mely a síkságon Temesvár felé terült el és melynek a neve Somlyó volt.⁸⁾

Hogy csak egy somlyói vár létezett, bizonyítják végre Tinódi tudósításai annak végpusztulásáról is. Szerinte 1551 szeptemberben elhagyták a megrémült magyarok Kis-Somlyót,⁹⁾ melyet aztán a törökök elpusztítottak. Mert midőn 1552 szeptemberben a törökök Temesvár megvívására indultak, seregük a „puszta Somlyó“-nál megszállott és innen küldött „száguldót“ Temesvár alá.¹⁰⁾

¹⁾ Pesty helységnévtára.

²⁾ Welitschek közlése.

³⁾ Pesty: Krassó, IV. 490. sz.

⁴⁾ U. o., II-2, 176. l.

⁵⁾ Régi magy. költők tára, III, 38. l.

⁶⁾ Pesty: Krassó, III, 307. sz.

⁷⁾ Csánki, II, 85. l.

⁸⁾ I. könyv, 17. fejezet.

⁹⁾ Régi m. költ. tára, III, 38. l.

¹⁰⁾ U. o., 77. l.

A mezősomlyói vár elnevezése a török uralom alatt, a XVII. században, még pedig a külföldi források, főleg térképek, útján jött csak használatba, amikor a Sumig dombon volt vár már romban hevert.

Griselini volt az első, aki Somlío (Somlyó) várát a Sumlich (Sumig) dombra helyezte és a maradványait, melyek akkor még egész halmazt képeztek, említette.¹⁾ Most a 200 m. magas kúpalaku domb tetején csak egy kerek lyuk, melynek oldalai falazva vannak, képezi a hajdani vár utolsó maradványát. Ezen mélyedést pedig a környékbeliek egy tűzhányó kráternek nézik:²⁾ olyannyira elveszett már a nép emlékezetéből a vár létezete.

1690—1700-ban említetik a bogsáni kerületben egymásután Gattaja, Semlyung, Butyin, Moravicza és Birta.³⁾ Itt Semlyung alatt a mai Kis-Semlak értendő, ahol a zárda volt, mely nevét nem változtatta és Moravicza alatt a mai Nagy-Semlak.

Az 1717. évi conscriptio csak Moravat említi.⁴⁾ Az 1723—5. évi térkép pedig csak Schemluk-ot.⁵⁾

Én Kis-Somlyónak keletkezését az ott létezett orthodox kolostor alapításával hozom összeköttetésbe. Ez utóbbi a XV. század elején történhetett, amikor a mellette volt pernyavort Kis-Somlyónak kezdték elnevezni. Maga a nép ezt a megkülönböztetést nem ismeri. Ennél a zárda csak semlugi zárda volt.

Szinicze. 1437 körül Zynicze, kir. vár, Péty és Sztánilóc között sorolattik fel.⁶⁾ I. Ulászló király 1443-ben Csornai Mihálynak, Balázsnak és társainak, kik Szörény, Orsova és Zinicze, Sebes és Miháld várakat saját költségükön a törökök ellen védelmezték, Rékást és Zegeházát Temes vármegyében elzálogosította.⁷⁾

Pesty azt mondja, hogy az egykori várnak ma nyoma sincs.

A mai Szvinicza falu alatt a Jucz nevű örvényhez van a Duna partján 3 középkori vártorony, melyeknek neve „tri kule“, azaz „három torony“. Az ezektől északra emelkedő 298 m. magas hegycsúcsnak a neve Sztára Szvinicza, azaz Ó-Szvinicza. Ebből azt lehet következtetni, hogy a „tri kule“ ama Zinicze nevű vár maradványa.

A sziniczei várat az erdélyiek pusztították el. 1666-ban Ücskule = három torony állomáshely volt, mely a moldovai török palánkhoz tartozott.⁸⁾

1) Gesch. d. Tem. Banats (1776), I, 22.

2) Halaváts Gyula: Földtani Közlöny; 1884; 245**)

3) Török-Magyar Tört. Emlékek, IX, 330.

4) Szentkláry: Száz év, I, 26.

5) U. o., A-melléklet.

6) Arch. Közl., XII, 115.

7) Pesty: Szörény, II, 512.

8) Evlia Cselebi, II, 257.

1911 óta ismét Sziniczze a neve.

Sztánilócz. 1437 körül Ztanylowcz kir. vár.¹⁾ 1451-ben Georgius Desew de Stanylowcz Dránkóban a gubernator embere.²⁾

Talán Felső-Lyupkától felfelé, a Sztenka sziklán állott, ahol ma is alapfalak láthatók.

Sztena = sziklafal; sztán = szállás, lakás a szerbben.

Versecz. A verseczi várat egy török forrás szerint Bránkovics György despota, ki 1427—1456-ig ezen méltóságot viselte és ugyanakkor torontáli főispán és ezen vidéken nagybirtokos volt, építette.³⁾

Tornya még áll és a külső vár alapfalai is konstatálhatók.

Városok:

Agyagos. 1471-ben, Szeri Pósa Istvánnak magtalan halála után, Mátyás király Agyagos oppidumot a többi Pósa-féle jószágokkal együtt Országh Mihály nádornak és Ongor Jánosnak adományozta.⁴⁾

A XVI. század elején panaszkodnak Gersei Pethő János és György, hogy dacára annak, hogy e jószágok birtokában már szülei is voltak, őket azokból néhai Unger János vajda, kiűzte. És csakugyan Ulászló király azokat a két Pethőnek hűségük tekintetéből adományozta. A beiktatásnak ellentmondott Nagyvági Porkoláb Márton felesége, Erzsébet, ugyan; de miután ez a megidőzés határnapján meg nem jelent, II. Lajos király 1520 május havában Erzsébetet elmarasztalta és a Gersei Pethő testvérek javára szóló ítéletet hozott.⁵⁾

1506- és 1507-ben Agyagos már csak mint falu szerepel⁶⁾, ami arról tanúskodik, hogy azt akkor a törökök becsapásai már tönkre tették volt.

Akkor említetik Agyagos Ménes-sel együtt, amelynek emléke a Csiklova közelében keletre eredő Minis patakban él. Ehhez nem nagyon távol, Csiklovától északra, fekszik Agadics falu, amellyel Agyagos azonos.

1597-ben Agadics az erdélyi káptalan requisitorai szerint a krassói kerületben fekszik.⁷⁾

1699-ben Agacsics Chus István karánsebesi harmincadosnak a birtoka.⁸⁾

¹⁾ Arch. Közl., XII, 115.

²⁾ Pesty: Ször., III, 65. és 66. sz.

³⁾ Evlia Cselebi: Morsz. utazásai, II, 251. Evlia azt mondja: „Építője Deszpót király volt“. Bránkovits Györgyöt a nép csak deszpót-nak hívta.

⁴⁾ Pesty: Krassó, III, 325., 326., 327. és 329. sz.

⁵⁾ U. o., 360. és 361. és IV, 381. sz.

⁶⁾ Hazai okmánytár, V, 398 és 400.

⁷⁾ Pesty: Oláh kerületek, 30. l.

⁸⁾ Pesty: Krassó, II—1, 4.

Az 1690—1700. évekből származó összeírás szerint Agatis falu az ujjalánkai kerülethez tartozott.¹⁾

1717-ben Agadischnak 72 háza volt²⁾ és az 1723—5. évből származó bánsági térkép szerint Aggadisch lakva volt.³⁾

Haram. A harami vár mellett terült el.

Ilyéd. 1428-ban Zsigmond király opidum-nak nevezi.

Kőszeg. 1370 Kuzegh a galambóczi várhoz tartozott. 1434 Kwzeg prope Posesyn. 1444 Opidum (regis) desertum wolahicale Kwzegh appellationum in districtu de Haram. Ekkor I. Ulászló királytól Damsosi Musina, Csornai Mihály és Bizerei Miklós kapják. 1472-ben a Bizerieiek Kwzegh-ben lévő részöket a Dócziaiaknak vetették zálogba.

Csánki Pozsezsénától Palánk felé keresi (II. 97).

Stájerlaktól keletre van Kuszek pojána; de ez távolsága miatt nem jöhet kérdésbe.

Fehérdombtól (Belobrezska) északra van a Kuszietski Hrt. Ez nem Kuszietsi . . ., hanem kőszegi . . . lehet.

A Divécs (Divics) határában lévő Kuzalak név „Kurtított, csonka“ jelentésű.

Kövesd. A XIV. század végén opidum.

Ménes. 1506, 1507 és 1520: Menes, Memes opid. Akkor Agyagos sorsát követte. 1555: Mynecz, Mymes már praedium a halmosi kerületben. Csiklovától keletre ered a Minis (Menis, Mönis) patak, mely délkeletre folyva, Bozovicznál a Nerába szakad.

Mező-Somlyó. 1343—1370-, 1389-ban civitas-nak, 1426-ban Opidumnak címezik A vármegye székhelye már XIV. században és a XV. században is. A XIV. században nevét a vármegye is használta.

Nagy-Somlyó. Somlon maior, 1437. L. Mező-Somlyó.

Milos. 1471-ig Mylos opidum kerületével és tartozandóságaival együtt a Pósaflaké volt. Pósafl István magtalan elhalálózása után Mátyás király azoknak jószágait a guti Ongoroknak és a nádasdi Országoknak adományozta, amit 1475-ben megújított.⁴⁾

Kölniktől északkeletre van a 311 m. magas Milosa hegy és a Milosie nevű dűlő.⁵⁾

Péterfalva. 1471-ben Mátyás király opidum Petherfalwa-t 7 más krassóvármegyei birtokkal együtt Ország Mihálynak és Ongor Jánosnak adományozta.⁶⁾

1) Magyar-Török. okmt, VII, 331,

2) Szentkláray: Száz év, I, 26.

3) U. o., A-melléklet.

4) Pesty: Krassó, III, 325, 327. és 329. sz.

5) V. ö. u. o., II—1, 293.

6) Pesty: Krassó, III, 326. sz.

1717-ben Pensila (így! másolási hiba folytán) 26 házzal a palánkai kerületben soroltatik fel.¹⁾

1723—5-ben Petryla lakva volt; tehát túlélte a török jármát.²⁾

Bél Mátyás szerint 1724. aug. havában németek szállták meg (excoli coepit) Petrilova-t.³⁾

Mai neve Petrilova, mely a Péterfalva eltorzítása.

Pozsaszin. Mátyás király korában: Pozazin opidum. A hasonnevű kir. vár mellett.

Szónyes. 1471-ben Mátyás király Zewnyes (ill. Zewnes) opidumot több más faluval együtt Ország Mihálynak és Ongor Jánosnak adományozta.⁴⁾

Oraviczabánya határának keleti szélén van a 945 m. magas Tilva Szina.

Helységei:

Ábel. 1415- és 1418-ban Abel (abel) nemesi névben.⁵⁾

Fehértemplomtól északra van Csehfalva, melynek a neve még a közelmúltban Áblián volt.

Ajton. 1458-ban a Dóczyiak örök jogon igényt tartanak a következő helységek birtokához: Berek, Zenthkyral, Ahthon és Gewche.⁶⁾

Almás. 1370-ben László nádor Krassó vármegye közgyűlésén Buda és Haal nevű kir. jobbágyokat ítélte el, mert a közbiztonság ellen vétettek. Ezen jobbágyok „in villa almas“ laktak.⁷⁾ Ebből következtetni lehet, hogy Almás akkor Krassóhoz tartozott.

A XV. században Almás egy kiváltságos oláh kerület székhelye,⁸⁾ mely a szörényi bánáshoz tartozott és a mai Almás völgyet magában foglalta.

Vára is volt.⁹⁾ 1626-ban Halmason 100 lovas és ugyanannyi gyalogos volt helyőrségben.¹⁰⁾ Akkor tehát Halmos tekintélyes hely volt.

Pesty több XV. és XVI. századbeli adatból következteti, hogy Mehádia környékén is volt egy Almás nevű hely;¹¹⁾ de valószínű, hogy azok az adatok is az 1370-ben említett Almásra vonatkoznak.

1) Szentkláray: Száz év, I, 26.

2) U. o., A-melléklet.

3) Tört. és rég. Értesítő, U. F., X, 51.

4) Pesty: Krassó, III, 326. sz.

5) Pesty: Krassó, III, 192. és 196. sz.

6) Csánki, II, 99.

7) Pesty: Krassó, III, 71, sz.

8) Pesty: Oláh kerületek, 48. l.

9) Turchányi: Krassó-Ször. tört., I, 242. l.

10) Török-Magyarkori okmt., I. 474.

11) Pesty: Szörény, II, 9.

Uj-Sopottól délnyugatra Weizenried felé húzódik északdéli irányban a Cracu Almasului nevű hegyhát, amely helységünk nevét őrizte meg.

Szent-András. 1362-ben Szent-András Szederjessel együtt az Omori család birtokába jött. 1383-óta Hankó, kasai polgár, bitorolta. 1390-ben országbírói ítélet folytán ismét az Omoriaké lett.¹⁾

A XV. század elején Hankó fia, Mihály, bírta.²⁾

Szederjesről határozottan meg van mondva, hogy Dent (a mai Denta) határában feküdt. Szent-Andrásról azonban csak azt tudjuk, hogy krassóvármegyei falu. Pesty, ki Szederjest Szudriással azonosította, Szent-Andrást is annak környékén kereste.³⁾ Csánki nem nyilatkozik.

Porány (Podporány) határában, a falútól délkeletre a Guzajana patak balpartja és a vasut között van az Andreácsa nevű dűlő. Talán itt keresendő az Omoriak Szent-Andrása, amely 1407-ben már csak „föld“ (terra),⁴⁾ tehát elpusztult a törökök beütései folytán, mivel közel esett a dunai határhoz.

Apácza. 1333—5: Apacha, Pacha plebániás hely.⁵⁾ 1373: Magyar-apacha és Tothapacha.

Később: Opaticza.

Kbl. 300 lépésnyire a helység keleti szélétől van egy négyszögű hármás sáncolat, melyet a vidék román lakosai „la kalosturj“-nak neveznek és amelyet 1906-ban a Délm. t. és r. Értesítőben⁶⁾ leírtam.

Opaticza szerbül = apáca.

Orosz-Apáti. 1415: Orozath. 1415 és 1418: Orozathy. A Majos család praedicatumában fordul elő.⁷⁾

Krassóhoz való tartozandósága nem biztos.

Armiste. L. Ramniste.

Arusnuk. Nemes ember melléknevéből következtetve a hajdani Krassó vármegyében ily nevű helység létezett. Az adatok a Karas völgyre utalnak.

1358-ban Michael de Arusnuk kir. ember, midőn Bessenyő Jánost Székáspatak birtokába iktatták.⁸⁾

Ugyanezen Michael de Horosnok 1378-ban a Vajai család nevében a Woya falu területén történt hatalmaskodások ügyében tiltakozik.⁹⁾

1) Pesty: Krassó, III, 128. sz.

2) Tört. Tár; 1884; 26.

3) Pesty: Krassó, II—2. 203. l.

4) Tört. Tár; 1884; i. l.

5) Mon. Vat., 152, 157. és 159.

6) Értesítő, U. F., XXII, 83, 84.

7) Csánki, II, 105.

8) Pesty: Krassó III, 29. sz.

9) U. o., 92. sz.

Mirkócz (Mirkovác) határában van a Rusnik nevű szénaföld és szomszédságában, Jám határában van a Rusnik patak.

A Rusnik névalak úgy keletkezett, hogy a Horosnok illetve Arusnok szó első szótagja elkopott.

Asszonylaka. Magyar Pál, ghimesi várnagy, 1334-ben Czunloka nevű krassóvármegyei falut más szomszéd falvakkal együtt tetsvére, Tamás, fiainak: István, Miklós és Jánosnak, adományozta.¹⁾

1386-ban Bubek Imre országbíró, Himfi Pál fia Miklósnak Akasztó, Nagy- és Kis-Ermen, Fizestó, Kunfalva, Gergelyfalva, Asszonylaka és Lászlóháza végett folyó perében halasztást ad.²⁾

Az említett országbíró ítélete szerint 1389-ben a Himfi család birtokosztályra lépett, amely alkalommal a possessio Azonlaka Himfi Vazulnak, Miklós fiának jutott osztályrészül.³⁾

Már Pesty vélte, hogy Czunloka Asszonylaka ferdítése.⁴⁾

Csánki Asszonylakát a Poganis mentén kereste.⁵⁾

Ami a helység fekvését illeti, Asszonylaka az 1389. évi oklevélben a helységek sorában a Mező-Somlyóval határos volt Kis-Ermen (Ermény, German) falu után említettik; azután következik Füzestó és a kövesdi kerület.

Asszonylaka, ill. Czunloka, Laczunás név alatt lappang. Asszonyakából úgy fejlődött a későbbi Laczunás (la Czunás) név, hogy a szó elején az A hangzó elhagyatott, miáltal sszonylaka, ill. czunlaka keletkezett. Ezen hangzóelhagyás gyakran fordul elő: Csanád megyében volt egy Apátfalva nevű helység. Ebből Páthfalva lett. Így keletkezett Apáczából Pacha (Pácza), Abaligetből Baliget, Hosszuligetből Szuliget és Aczintos és Jáczintosból Czintos.⁶⁾ A laka alapszó pedig idővel elkopott, amire szintén van példánk más helynevekben.

A közelmúltban még használatban volt Laczunás név első szótagja „La“ nem egyéb mint a román „la“ névelő s a helység román lakosai a helynevet csakis „Czunás“-nak ejtik ki.

A „Laczunás“ névalak 1690—1700 között tűnik fel és a „Czunás“ (Zonasch) 1723-ból ismeretes.

Áty. 1421, 1427 és 1428: Alchÿ, 1471: Ach, 1472: Acz és 1550: Achy. Pesty szerint a Berzava mellett fekvő falu, melynek nevét Áczi-

1) Pesty: Krassó, II - 2, 330.

2) Tört. és Rég. Ért., U. F., XIX, 90

3) Pesty: Krassó, III, 125. sz.

4) U. o., II-2, 330.

5) II, 98.

6) Pesty: Magyarország helynevei, I, XV. 1.

nak ejthették. De lehet Alcsi, a biharvármegyei hasonnevű puszta módjára, vagy Álcsi, mint a Szolnok melletti puszta.¹⁾

Csak az 1427- és 1428-ik évi oklevelekből lehet a Berzávára gyanítani, az 1421-ik évi Gyopa társaságában említi, amely Nagyszered határában terült el.

Versecz határának északi részében van a magasan fekvő Áth-dűlő. Áty a szerb nyelvben: Zeller (Zellerie).

Bács. 1418-ban említetik Nicolaus Bach, borzafői lakos.²⁾

1433-ban Sax Eberhardt, Szentlászlóvár kapitánya, borzafő castellanusát, továbbá a Bacz falubeli kenézeket, Veres Jánost és egy mást, kinek neve György, a borzafői kenézek közt fenforgó birtokviszály megvizsgálására küldte ki.³⁾ Ebből az is világlik ki, hogy helységünk a borzafői oláh kerülethez tartozott.

1452-ben a borzafői kerületből Philippus de Bachi és Egidius, Borzafő castellanusai arról tanuskodnak, hogy Albert király Drankó várát a Csornaiaknak adományozta.⁴⁾

Azután forrásaink egy időre elhallgatnak. Csak a XVI. század végén találkozunk ismét vele, amidőn vidékünk Erdélyt uralja. Ugyanis 1597-ben Ambreza Ferencz de Bacz részt vesz Karánsebesi Nyegul Miklósnak beiktatásában Binis és Doklin birtokába.⁵⁾ Hasonlóképen jelen vannak 1598-ban Barcsai András beiktatásánál Krassó és Goruja birtokába Johannes Ambrus és Johannes Mathul de Bach, nemesek.⁶⁾

Többé a falúval nem találkozunk.

Doklén-(Doklin-)tól délkeletre, Dognácska határában, van a Dealu Basului, mely a helységnek egykori fekvésére vezet.

Bácbstövise. A XIV. század első felében tűnik fel először — mint sok más középkori helység neve — peres iratokban nemesi előnévben.

Ugyanis 1338 szeptember 8-án jelenti ki Pál, országbíró, egy Visegrádon keltezett oklevélben, hogy Him fia Pál mester a maga és testvéreinek Himnek nevében Szent István nyolczadától 12 teljes napig hiába várákozott pörbeli ellenfelére Benkofalvi Benko fia Mihály- és ennek testvéreire Füzteleki Soys- és Csukára, Bácbstövisei Kelemen fiai Péter- és Jánosra, krassóvármegyei nemesekre, amiért is ezeket elmakacsolja.⁷⁾

¹⁾ Pesty: Kraasó, I—1, 6.

²⁾ Pesty: Krassó, III, 196. sz.

³⁾ U. o., 246. sz.

⁴⁾ Pesty: Szörény, III, 67. sz.

⁵⁾ Pesty: Krassó, IV, 494. sz.

⁶⁾ II, 98. l.

⁷⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 85. l.

1360-ban utasítja Lajos király Krassó vármegyét, hogy vizsgálja meg, mint történt, hogy Bácsövösi Borlo László Himfi Benedek bán fiának Miklósnak, saját és jobbágyainak terményeit Bácsövövisén elvitte.¹⁾

1361-ben Bessenyő János mester, ki 1357–8-ban érsemlyői várnagy volt,²⁾ Krassó vármegyében fekvő Kövespataka, Vaja és Székáspataka nevű falvait valamint Bachythjüsse felét Nagy Lajosnak 3400 arany forintért eladta.³⁾ Ezen jószágokat Lajos még ugyanazon évben Szent Márton nyolczadán Himfi Benedeknek hűséges szolgálataiért adományozta.

Himfi Benedek valamint testvérei Miklós és Péter és unokatestvérei bevezetése Bach Tiuisse birtokába a csanádi káptalan által azonban csak 1363 március 10-én történt. Ezen alkalommal hivatalosan konstatálták, hogy a jószág egy erdős völgy nyugati oldalán terül el. A kiküldöttek a helység területét Érsemlyő és Bede (Borlo?) fia Stepan földjétől elkülönítették, amiből az világlik ki, hogy falunk Érsemlyővel határos volt.⁴⁾

Már 1364 jan. 31-én Lajos király Bachtuysse felét és a fent említett falvakat, Kövespataka kivételével, Himfi Benedeknek és testvéreinek „új adománykép“ adományozta, illetőleg őket a nevezett jószágokban megerősítette és ezt kiváltság alakjában foglalta. Miután a királyi pecsét Boszniában Ozoránál elveszett, Nagy Lajos Himfi jogainak biztosítására az 1361. évi oklevelet három példányban átíratta. Az átíratban a helynév Bachituusse alakban fordul elő.⁵⁾

1377-ben Nagy Lajos újból adománylevelet ad Himfi Benedeknek Kövespatakra és Bácsövövisére.⁶⁾

Végre 1378-ban mondott Szepesi Jakab, országbíró, ítéletet, mely szerint Bácsövöise végleg átment a Himfiék birtokába.⁷⁾

1385-ben János, országbíró, meghoszabította Himfi Pál és fia Miklós számára az ellenmondásra kiszabott határidőt Benedek bán Miklós nevű fiának Vazul nevű fia ellen Bácsövöise, Székás, Vaja és Kövesd egy harmad részét illetőleg.⁸⁾

Már a XIV. század közepén tűnik fel egy család, amely előnevét Bácsövöiséről vette. 1390-ben a csanádi káptalan Zsigmond királynak 1390 febr. 8-án kelt parancsa folytán Kereszturon Csanád vármegyében

¹⁾ U. o., 87. l.

²⁾ Pesty: Krassó, III. 32. és 33. sz.

³⁾ U. o., 31. és 32. sz.

⁴⁾ U. o., 39. sz.

⁵⁾ U. o., 44. sz.

⁶⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 89. l.

⁷⁾ Pest-Krassó, III, 92. sz.

⁸⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 89. l.

Miklós prépostot és a csanádi szt. salvatori káptalant bevezette, a tanuk között Franciscus de Bachtuusse is szerepelt.¹⁾

Himfi Miklós, bán, özvegye 1391-ben Istvánnak visszaadta a Székás, Vaja, Kövesd, Ermen, Akasztó és Bastiuisse falvak birtokjára vonatkozó okmányokat, amiért más jószágokkal nyert kielégítést.²⁾

1405-ben Borsy László de Bachtuuisse krassóvármegyei szolgabíró volt,³⁾ 1410-ben pedig Thomas de Basthwys mint királyi ember szerepel.⁴⁾

1411-ben Himfi István, kinek, mint fent láttuk, Bastuuisse-ben részbirtoka volt, Krassó vármegyénél az ellen tiltakozott, hogy Szerdahely polgárai e birtokot elfoglalhassák vagy benne bármiféle hasznot keressenek.⁵⁾

A Himfiék birtoka később sem volt háborítatlan. Nevezett István fiai 1418-ban azt panaszolták, hogy Benkefalvai Benke Péter Bastuuisse faluba jött és ők tőlük 5, jobbágyaiktól pedig 4 ökröt az ekéből kifogott; később aztán egynek kivételével azokat visszaadta. Mire Zsigmond király a tényállás megvizsgálására Zólyom vármegyét és az aradi káptalant bízta meg.⁶⁾

Az ilyen viszályok között történhetett meg, hogy a Himfi családnak birtokigazoló levelei elvesztek, mert Himfi Istvánnak fiai: Imre, László, Miklós és Frank kérelme folytán Zsigmond király 1422-ben utasította a csanádi káptalant, hogy sekrestyéjében keresse meg azon irományokat, melyek Remete, Egerszeg, Székás, Basstisse és Ermen birtokjogát kitüntetik.⁷⁾

1425-ben Bácsövisei Bors László maga és fiai: István, Gáspár és Boldizsár nevében tiltakozott az ellen, hogy Himfi Istvánnak már fent említett fiai, valamint Himfi Tamás, Balázs, Imre, László és János Bathiuisse (fentebb: Bachtuuisse) falut Krassó vármegyében erőhatalommal elfoglalták és Vaski László mesternek elzalogosították, mert a tiltakozók a falut a maguk tulajdonának tekintették.⁸⁾

A helynevet, amint azt fennebb láttuk, legkülönféléképen írták és ezért Pesty szerint jelentése és kiejtésének módja kétséges. Utmutatóul szolgál, hogy a békésvármegyei Lászlótövisé 1395-ben így van írva: Losloutuuisse.⁹⁾ Pesty azért a Bácsövise alakot fogadta el.¹⁰⁾

1) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 117. sz. — V. ö. Bors, 1454. év.

2) Pesty: Krassó, III, 134. sz.

3) U. o., 166. sz.

4) U. o., 180. sz.; Pesty-Ortvay: Tem. okl., 269. sz.

5) U. o., 183. sz.

6) U. o., 201. sz.; Pesty-Ortvay: Tem. okl., 353. sz.

7) Pesty: Krassó, III, 208. sz.

8) U. o., 217. sz.

9) Békésvármegyei oklevéltár, II, 12. l.

10) Pesty: Krassó, II-I, 31. l.

Ennek alapján kimondható, hogy a helység magyar alapítás és a helynév a növények világából van véve.

A mi Bácsövise helyfekvését illeti, úgy megemlítendő, hogy Komoristétől nyugatra, a Csernovecz patak jobb partján a Dealu Bachi (ejtsd: Bákhi) van. Ettől délre van Varadia, amelynek határában Érsomlyó állott. A Bákhi hegy neve őrizte meg tehát ezen helységnek emlékét.

Bajla. 1355: baiola Guluezzel együtt. Ugyanekkor de Bayla kir. ember Csordán. 1367: Zagorián határában említetik a Beyle fluvius, mely a Nerába szakad.

Kohldorf keleti szélén van a 716 m. magas Balan hegy, amelyről keletre a par. porcului a Nerába siet. Talán Bálán Bajlából lett.

Bajton. 1364-ben fordul elő Tompa, András fia, de Bayton melléknévvel.¹⁾

1370-ben említetik Stefanus de Bayton.²⁾

1428-ban Johannes de Bayton kir. ember Szokoláron.³⁾

1436-ban egy Sándorpatakon elkövetett erőszakoskodásban eszközölt vizsgálatban szerepelnek Baÿthon-i István fia László mint a vádlók egyike és Johannes de Bayton mint kijelölt kir. ember.⁴⁾

1597-ben, midőn Barcsai Andrást Gattaja, Omor, Gáj és Denta birtokába vezették, a szomszédok közt Vukadin Matizni és Rayak Radvan szerepeltek, kik Báthory Zsigmond fejedelemnek Baytin-ban lakó jobbágyai voltak.⁵⁾

Berkeszfalva (Perkoszova) határában folyik a Moraviczapatakba ömlő Vajta-patak. Ez emlékeztet az ősi Bayton helységre. A mai Butyin helység, mely a Vajta-pataktól keletre fekszik, csak 1690 után tűnik fel először. A Vajta torkolatánál lévő Perkoszova, a nép nyelven Perkósz, pedig csak 1723-5-ben említetik először.

Pesty Frigyes a fenti, a temesvárvidéki és lugosvidéki Bayton és Buthin nevű falvakat mind a mai Temes-Bökénynyel (Butyinnal) azonosítja.⁶⁾

Pesty Bajton nevét Bajtény-nek olvassa és ennek értelmére nézve „A perpöntő bajvivások története“ című művének 89. lapjára utal.⁷⁾

Bálád. 1385, 1410, 1427 és 1446: Balad nemes nevében.

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 50. sz.

²⁾ U. o., 71. sz.

³⁾ U. o., 227. sz.

⁴⁾ U. o., 257. sz.

⁵⁾ U. o., IV, 490. sz.

⁶⁾ U. o., II—1, 15., 16. és 97. l.

⁷⁾ Pesty: Krassó, II—1, 16..

Nagy-Gájtól nyugatra van a Bállát hodája.

Bálád szerbül: belendek, Bilsenkraut.

Barla. 1373 a Berekszőiak és az Ermeniek Barla és Récs miatt pereskedtek.¹⁾

1437-ben Barlefalva Himfi Miklós birtoka volt. Akkor Bagoméri György innen az olosági kenéz birtokára költözött át.²⁾

Pesty az utóbbi adat alapján azt véli, hogy Barlefalva Lugoshoz délre terült el.³⁾ De mivel Récscesel együtt említik, lejjebb kell azt keresnünk. Talán a Néraaranyos (Zlaticza) déli szélén lévő Parloz, 206. m. magas hegynél lehetett.

Csehül brloh, szlovénül berlog és ruthénül brlog = Wildhöhle.⁴⁾

Básta. Basta 1370-ben Ér-Somlyó várának tartozéka. Akkor az itt lakott Drugan nevű királyi jobbágyot tolvajlásért ítélték el.⁵⁾

Későbbben magánkézre került. 1410-ben Philipus de Baastha Halimbai Tamással együtt Sasdon hatalmaskodott.⁶⁾

Básta szerbül = kert, föld.

Monostor-(Klaster)-Szent-György határában van a Básta nevű dűlő, melyet egy hivatalos forrás szerint állítólag ott létezett volna kertek után elneveztek volna;⁷⁾ de a helynév nem „bástye“, többesszám: kertek, hanem határozottan „básta“ egyes szám: kert. És azért itt keressük Básta fekvését.

A XV. század második felében (1482-ben) a Bástai családnak egy tagja a szomszéd Temes vármegyében birtokos. Ugyanis akkor de Baastha Gáspár Czikó-Vásárhelyet a tartozékait Haraszi Ferencznek, szőrényi bánnak, adja el.⁸⁾ Ezen Bástai Gáspár krassói származású lehetett. Mert ha Pesty állítja is, hogy Temesben is egy Básta nevű helység létezett,⁹⁾ Csánkinál ezt nem látjuk felsorolva.

Bay. 1334-ben Bay a krassói esperességben említették mint plebániás hely. Akkor János nevű plebánosa 15 banálist fizetett pápai tized fejében.¹⁰⁾

A XIV. század elején Bay-t Hankónak, kassai polgárnak Mihály nevű fia birta. Midőn ez örökös nélkül elhalt, Zsigmond király 1407-ben

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 82. sz.

²⁾ U. o., II-1, 25.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Miklorich: Slaw. Ortsnamen aus Appellativen, II, 148.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 71. sz.

⁶⁾ U. o., 280. sz.

⁷⁾ Pesty helységnévtára.

⁸⁾ Csánki, II, 12. l.

⁹⁾ Pesty: Krassó, II-1.

¹⁰⁾ Monum. Vatic. Hung., I-1, 153.

Bay és Szederjes, krassóvármegyei és Berény, temesvármegyei falut, Ozorai Pipo, temesvári főispánnak adományozta.¹⁾

1408-ban a király Ozorainak Bay falura új adományt adott, mire őt és testvérét, Mátét a csanádi káptalan be is iktatta.²⁾

1409-ben Zsigmond király a Bay-, Szederjes- és Berényre vonatkozó fenti okleveleket átírta, megerősítette és kiváltság alakjában kiadta.³⁾

Megjegyzendő, hogy Bay birtokához vámszedési jog is volt csatolva.⁴⁾

Ortvay Bay plebániás helyet kihagyta egyházi földrajzából. Csak egyszer említi, hogy nem krassói, hanem temesi esperessi hely.⁵⁾

Turchányi megint azt véli, hogy 1334-ben Bay hibásan van írva Gay helyett.⁶⁾ De ezt a későbbi adatok megczáfolják. Ezért tárgyalják Pesty és Ortvay is.

Román-Resicza határában, északnyugatra a helységtől, van a Berzáva balbartján a Bájänicza nevű hegyes dűlő. Itt lehetett Bay és itt szedhették a vámot is a Berzáva folyón.

Bedrefalva. 1364: Bedrefalua.⁷⁾

1344-ben Bedre birtokosa Boldogasszonyfalvának,⁸⁾ amely, úgylátszik, Binis határában feküdt.

Rafna határában, a falutól délre, van a valea Budrului.

Belényes. A Hench család birtoka, mely család szegény lehetett, mert 1368-ban Hench fia, Belenesi János, ki különben 1369-ben Sasdon is részbirtokos lehetett, mivel a de Sosd melléknevet viseli⁹⁾ és Péter, Belenesi Egyed fia, el akarták adni a krassóvármegyei Belenes nevű birtokukat Omori Lászlónak. De ez ellen tiltakozott a Himfi-család először az aradi, azután a csanádi káptalan előtt, mivel az említett falu azoknak Zekas (Székás) nevű birtokával határos és ők mint szomszédok Belenesre elsőséget tartanak.¹⁰⁾ És az adás-vételből csakugyan nem lett semmi.

Sőt 1370-ben a Himfi-család be is van már fészkelve. Ugyanis akkor Himfi Péter tisztje, Oroszapáti Dénes, panaszolta a krassói

¹⁾ Tört. Tár; 1884; 25–27. l.

²⁾ U. o., 29. és 31. l.

³⁾ U. o., 223–225. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ I. m. 480. l.

⁶⁾ Krassó-Ször. tört., I, 220.

⁷⁾ Pesty: Krassó, III, 54. sz.

⁸⁾ U. o., 16. sz.

⁹⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 70. sz.

¹⁰⁾ Pesty: Krassó, III, 65., 66. sz.

alispán előtt, hogy a kövesdi bíró (comes de Kuuesd), Radul vajda, csütörtökön kisasszony napja előtt Himfi Péternek Belenus nevű birtokából 5 kalangya szénát erőszakkal vitt el. Krassó vármegye alispánja és szolgabírái az ügy megvizsgálására Zakadagi Péter fiát, Pétert küldték ki.¹⁾

1428-ban Hench László, „dictus de Belenws“, szolgája volt Keresztesi Sáfár Simonnak, ki neki a Chermasink nevű pusztarészt „in Chernolch Wideky“, Krassó vármegyében, adományozta.²⁾

Többet nem tudunk róla.

Kernyécsa határában van a Belincz nevű dűlő, mely fehéres földjétől nyerte nevét.³⁾ Ide helyezem Belényest, mely szláv alapítású lehet, mivel a helynév tője: béla = fehér.

Belicza. Ezen helység léteztét csak a XV. század első felében szerepelt nemesek, vármegyei kiküldöttek, kir. emberek és ügyvédek melléknevéből igazolhatjuk. A nevet fentartó okleveleket a Kállay-család levéltára őrizte meg.

1418-ban szerepelnek Dominicus és Bartholomeus de Bijliche azon vizsgálatban, melyet Zsigmond király a Benkefalvai Benke Péter által Bácsstövisén elkövetett erőszakoskodásban elrendelt.⁴⁾

1426-ban Dominicus de Beliche azok között emlittetik, kik a titeli káptalan meghagyása folytán Gyertyánoson és Nyéken vizsgálatot tartottak.⁵⁾

Ugyan ezen ügyben szerepel Bartholomeus de Belotha is.⁶⁾

1431-ben Belice-i Bertalan és András megbízott nemesek jelentést tesznek Krassó vármegyének Himfi Lászlónak vajai jobbágyának károsodásáról.⁷⁾

1433-ban Krassó vármegye kiküldi Bulice-i Bereczket a borzafői kenézeknek Himfi Frank elleni ügyében.⁸⁾

1435-ben ugyanaz küldi ki nemes Bilice-i Miklóst Himfi Lászlónak Helimbai Sándor eleni panaszának megvizsgálására.⁹⁾

Ugyanez évben Bilice-i Bertalan Himfi Lászlónak ügyvédje Krassó vármegye előtt.¹⁰⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 73. sz.

²⁾ U. o., 228. sz.

³⁾ U. o., II—1, 272. l.

⁴⁾ Pesty-Ortvay: Temes. okl., 353. sz.

⁵⁾ U. o., 390. sz.

⁶⁾ U. o., 392. sz.

⁷⁾ Pesty: Krassó, III, 240. sz.

⁸⁾ U. o., 247. sz.

⁹⁾ U. o., 250. sz.

¹⁰⁾ U. o., 254. sz.

1436-ban nemes Bilice-i Bereczk Krassó vármegyének jelentést tesz Himfi Imre özvegyének egy ermeni jobbágyának pere ügyében.¹⁾

1437-ben Bilice-i Bereczk és Miklós Himfi Imre özvegyének ügyvédei és egy másik oklevél szerint a többi Himfiekéi is.²⁾

Pesty szerint³⁾ ezen helység sejthetőleg a Karas és Nera folyók között létezett. Csánki⁴⁾ csak azt mondja, hogy az bizonyára Krassóban feküdt.

Temes-Paulisnak északkeleti szélén, a Vereczre vezető út mindkét oldalán, van a Belucza dűlő, ahol ezen falu elterült.

Ezen helynév is a szerb nyelvből ered: Belicza, belu = fehér.

Összehasonlítás céljából megemlíthető: Bilice házcsoport Scardonatól délre és Bilutya házcsoport Lika-Krbáva vármegyében.

Zágráb vármegyében van Bilicza nevű falu és Nyitra vármegyében is egy Bilice falu, melynek magyar neve Bélicz.⁵⁾

Bencs. 1401: Bench. 1419: Benchfalva, nemesi névben.

Raffna és Gátalja körül keresendő.

1418: Bencse személynév,

Szent-Benedek. 1378: Zenthbeneduk, Bessenyő János birtoka, a vajai uradalom területében feküdt. 1418-ban Petrus Benke de Benkefalwa Bácskövén hatalmaskodott. 1428-ban Nicolaus Benke de Benkefalva kir. ember Szokoláron. 1431-ben Benke Miklós krassói alispán.

Varadia és Szokolár között fekkent.

Benke a Benedek név szlávos alakja.

Benkefalva. L. Szt.-Benedek.

Bényes. 1351-ben említették a „possessio Beninys in districtu de Kuesd“.⁶⁾

Csánki egynek veszi Belényessel.⁷⁾ Pesty szerint egykor Bényesnek neveztetett.⁸⁾

Binis, ma Bényes, Bogsánhoz délnyugatra.

A XVI. században helységünk a törökök által a bogsáni várhoz csatoltatott, míg azt Báthory Zsigmond győztes fegyverei el nem vették. 1597 július 24-én Báthory adománya folytán Karánsebesi Nyegul Miklós Bynys és Doklyn szörényvármegyei falvakba ellenmondás nélkül iktattatott be.⁹⁾

1) Pesty: Krassó, III, 258. sz.

2) U. o., 267. sz.

3) U. o., II—1. 51. l.

4) I. h., 99. l.

5) Pesty: Krassó, II—1, 51. l.

6) Csánki, II, 98. l.

7) U. o.

8) Pesty: Krassó, II—1, 51. l.

9) U. o., IV, 494. sz.

Az 1717. évi összeírás Binis falut a verseczi kerületben említi 48 házzal.¹⁾

Berek. 1458: Berek.

Berekucza lehet.

Berencs. 1428-ban említetik Stephanus Saffar de Berench.²⁾

Mintán a Sáfár család tagjai birtokosok voltak Keresztesen, mely falu Berkeszfalva (Perkoszova) határában létezett, fel lehet tenni, hogy Berencs is ezen a tájon feküdt. És van is nyom, amely ezt támogatja. Ferendia (ma Ferend) nevét a nép Ferendjá-nak ejti ki. És mivel van esetünk, hogy B helyett W-t és F-t is használtak, úgy nem valószínűtlen, hogy a mai Ferendben az ősi Berencs él.

A Berencs helynév különben nem ritka Felső-Magyarországon és túl a Dunán.³⁾

Berkesz. 1358-ban midőn Zokul fia Bessenyő János érsomlyói várnagynak, Székást átengedték, Nicolaus filius andree de Berkez is mint tanuskodó szomszéd szerepel.⁴⁾

1405-ben Ladislaus filius petri de perkez kir. ember a Helimbai Tamásnak Gyertyánoson (Gertenyesen) elkövetett hatalmaskodás ügyében folyt vizsgálatban.⁵⁾

1424-ben a rácz despotának egy Berkez-ben lakó jobbágya Himfi Lászlónak valamelyik jobbágjától erőszakosan 16 disznót elhajtott és különféle fegyvereket elrabolt.⁶⁾

1425-ben Csépi Jakab özvegye Katalin a csanádi káptalan előtti képviselőit nevezvén meg, ezek közt Ladislaus de Berkez is említetik.⁷⁾

1431-ben hivatkozik a krassói alispán Berkez-ből való Bora-nak bizonyos bevallására.⁸⁾

1472-ben ismét szerepel egy de Berkeez.⁹⁾

Pesty¹⁰⁾ és utána Csánki¹¹⁾ ezen Berkeszt Perkoszovával azonosítják, azonban helytelenül, mivel az 1358. évi oklevél egy Székásvölgyhöz közelebb feküdt falura enged következtetni. És csakugyan van Kernyécsa és Kákófalva (Kákova) határában egy Bercas nevű patak,

1) Szentkláray: Száz év, I, 26. l.

2) Pesty: Krassó, III, 229. sz. és u. o., II--1, 269. l.

3) Helységnévtár; 1902; 429. l.

4) Pesty: Krassó, III, 29. sz.

5) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 212. sz.

6) Pesty: Krassó, III, 213. sz.

7) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 383. sz.

8) Pesty: Krassó, III, 240. sz.

9) Csánki, II, 99. és 109. l.

10) Pesty: Krassó, II--1, 38. l.

11) II, 99. l.

mely délre Kakovánál a Karasba folyik, és az előbbi falu területén a Berkász völgy, ahol helységünknek helyét kereshetjük.

Berkesz nevű falu van Szabolcsban is.

Berzi. Berzy, egy XV. századbéli oklevélben, Krassó vármegyében. Csánki szerint, valószínűleg, a névből következtetve, a Berzáva mentén.¹⁾

Dalbosfalvától (Dalbosecztől) délnyugatra van a Verfu Berzului, a Fácza Berzului, mely 382 m. magas és amely utóbbi mellett a parcu Berzului folyik, mely a Nerába szakad.

Brza a szlávban = sebes, ami valószínűleg a patakra vonatkozik.

Bodófalva. 1401: de Bodofalva Beke fia Jakab Gátalján vizsgáló Sámái Lászlóval és Majusfalvai Andrással együtt.

Gátalja körül feketett.

A helynévnek alapját képező Bodó személynév 1344-ben Bodov alakban fordul elő. Ugyanis Bodov fia István Boldogasszonyfalván kir. ember.

Bodorfalva. 1323: villa Bodurfolwa. Ermennel volt határos

Ferentől északra, Füzes határában, van a valea Boiefora.

Bogdo. Midőn 1464-ben Mátyás király a Vrányiaknak az ilyédi oláh kerületnek Verbócz, Marinkócz, Zsittin, Csukics és Csiklova falvaira új adományt adott és az aradi káptalan a Vrányiakat azokba beiktatta, mint egyik szomszéd Petrus Bogdo (máskor: Bogdosy) de Bussicze neveztetett.²⁾

Bogdo, illetve Bogdos, megfelel a mai Bogorfalvának, melyet eddig Bogodincznek hívtak.

Bogotin 1690—1700-ban az ujpálánkai kerület falvai közt soroltatik fel.

1717-ben ugyanott Bogoldin 34 házzal birt.

A melléknévben említett Buszicze emlékét talán fentartja a Szászkatól keletre és Uj-Sopottól északra lévő Cununa Bussi.

Bokorand. 1323: Bokarand és Bukurand.³⁾ Később Djákócz a neve. Ermennel volt határos. L. Djákócz.

Nagy-Szurduk határában, a községtől északnyugatra, van a valea Bokurundia.

Boksincz. Bokchÿnch (1421), Boksÿnch (1427) Jánky-birtok.

Boksincz = Boksa-, épúgy mint Harkines Harka-val azonos (I. azt). E szerint Boksincz megfelelne a mai (Román-)Bogsánnak, mely helynév Pesty szerint Boxa személynévből keletkezett.⁴⁾ Bogsán azonban

¹⁾ Csánki, II, 99.

²⁾ Pesty: Oláh kerületek, 77—79.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 10. sz.

⁴⁾ Pesty: Krassó, II—1, 57.

csak a XVI. században tűnik föl. Valószínűbb tehát, hogy Boksincz azonos ama Bokosnicza nevű faluval, amely a XVII. század vége felé és a XVIII. század elején Komoriste, Tikván és Varadia környékén létezett.¹⁾

Hogy Boksincz nem azonos Boksával, kivüláglik abból, hogy 1607 aug. 4-én Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem, meghagyja hiteles személyeknek, hogy Trombitás Istvánt, a lugosi vár familiarisát, a Temes vármegyében fekvő Boxa faluba és Szuszanovecz, Voxincz (sic!),²⁾ Duboz, Izgár és Kádár falvakban lévő részbirtokiába iktassák be új adomány címén. A beiktatás u. a. évi dec. 22-én történt, amiről 1608 jan. 11-én a kiküldöttek jelentést is tesznek.³⁾ Ebből látható, hogy Boksa (Bogsán) és Boksincz két különböző helység, amelyek egymáshoz közel feküdtek.

1690—1700-ban volt a verseczi kerületben Tikván és Komoriste társaságában Bokosnicza⁴⁾ és a bokcsai kerületben Bokcseny.⁵⁾ 1717-ben Pekosnicza 70 házzal Komoriste és Varadiával együtt a verseczi kerületben soroltatik fel.⁶⁾ 1723—5-ben már nem létezett.⁷⁾

Forotyiktól délnyugatra van a Dealu Pekonia.

Boldogasszonyfalva. 1344 és 1370: Bodugazonfalua. Vásáros hely. Binis határában van a dealu Marii.

Bors. Midőn 1390-ben Perényi Miklóst, szörényi bánt, Érsomlyó és tartozékai birtokába iktatták, mind egyik kir. ember Andreas filius Ladislai de Barsa szerepelt.⁸⁾

1405-ben Bácsövisei Borsy László krassóvármegyei szolgabíró volt.⁹⁾

1421-ben tiltakozott Ladislaus Borsi Himfi István és fia Imre képviselőtében a temesvármegyei alispán és szolgabírák előtt az ellen, hogy Sasdi László a Berzáva folyót elzárhassa.¹⁰⁾

1425-ben Bácsövisei Bors László maga és fiai: István, Gáspár és Boldizsár nevében tiltakozott az ellen, hogy Himfi Istvánnak fiai: Imre, László, Miklós és Frank, valamint Himfi Tamás és testvérei Bácsövise falut elfoglalták.¹¹⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, II—1., 68.

²⁾ Ráczszabadi (Ohaba-Szerbászká) határában van egy Voksincz nevű kaszáló.

³⁾ Pesty: Krassó, IV, 517. sz.

⁴⁾ Tör.-Magy. Tört. Eml., IX, 331.

⁵⁾ U. o., 330.

⁶⁾ Szentkláray: Száz év, I, 26.

⁷⁾ U. o., A-melléklet.

⁸⁾ Pesty: Krassó, III, 130. sz.

⁹⁾ U. o., 166. sz.

¹⁰⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 366. sz.

¹¹⁾ Pesty: Krassó, III, 217. sz.

1454-ben de Bors nevű nemes mint kir. ember merül fel Csanád vármegyében. Miután Csanád vármegyében Bors nevű helységet nem ismerünk,¹⁾ fel kell tennünk, hogy ezen Borsi Krassóból származott oda. És csakugyan van ott már 1390-ben nyoma a Bácsstövisei (Bors) családnak.²⁾

Bors Bácsstövise mellett terült el. A Varadia határában, a Cser-novecz patak melletti Dealu Bachi-tól délre van a Ritu Borsi.

Borzlyuk. 1389: Borzlyuk Himfi birtok.³⁾ 1430: Borzlik.⁴⁾ 1437: Borzliuk.⁵⁾

Pesty Lugos vidékén keresi.⁶⁾ Csánki szerint Denta, Omor, Szentgyörgy szomszédságában feküdt.⁷⁾ Az utóbbi vidéken több dülönév van, amely rokonhangzású. Igy Erménytől (Germántól) északra van Lunca, Nagysemlaktól keletre van Luncan és Gátaljától keletre, Soósd határában, a Berzáva déli partján, van Lunka. Ez utóbbihoz északnyugatra esik Birdától északra a Szécsánszállás erdő. Miután ez utóbbi a Borzlyukhoz tartozott Zachó birtok emlékét látszik fentartani, Borzlyuk maga a gátaljai Lunkára helyezendő.

Boszilyafalva. Himfi Miklósné, Julianna, a volt krassói alispán özvegye, 1442-ben összes jószágait, köztük Bosilafalvát is, minthogy azokat igazgatni és védelmezni képes nem volt, Korogi János- és várnagyainak őrizetére és igazgatására bizta.⁸⁾

Az 1717-ből származó „Topographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Ui-Palanka und Cuvin“ Homoksziltól (Ulmától) nyugatra a Klein Nikolinczre vezető úton Posialova helységet mutat ki, melyet 1698-ban, midőn e vidéken a császáriak és törökök közötti csatározásokban sok falu pusztult el, lakosai elhagytak.⁹⁾

A Mercy-féle 1723—5-ben készült bántói térképen Ulmától nyugatra van Posialova elhagyott falu.¹⁰⁾ Az 1761-ből való bántói mappán Posidova praediam (másoló hiba Posiolova helyett) olvasható.¹¹⁾ Az 1776. évből eredő Grisellini-féle térképen pedig Posilova pr. van feltüntetve.

1) Csánki, I, 695. l.

2) V. ö. Bácsstövise, 1390. év.

3) Pesty: Krassó, III, 125. sz.

4) U. o., 236. sz.

5) Csánki, II, 99.

6) Pesty: Krassó, II—1, 74.

7) Csánki, i. h.

8) Pesty: Krassó, II—1, 74. l.

9) Melléklet a Tört. és rég. Értesítő V. kötetéhez.

10) Szentkláray: Száz év, A-melléklet.

11) U. o., B-melléklet.

1741-ben tűnik fel a podporányi lakosok között egy Posiolovaz nevű,¹⁾ a mi utbaigazítást nyújt arra nézve, hogy hová kerültek a falu lakosai.

1742-ben Lupulay, ligeti lakos, Posialova praediumot 6 évre bérelte ki a kincstártól.²⁾

A XVIII. század közepe óta a bánági kormány által állandóan bérbe adott katonai praediumok között szerepel Bossialova is a verseczi kerületben.³⁾

Egy 1767. évi consignatióban Bosjalovo az „uj praediumok“ közt van felsorolva.⁴⁾

1773-ban Posialova praedium a határőrvidéki területbe kebelezetett.⁵⁾

Később az ulmai határhoz csatoltatott.

Versecz vidékének 1864—5-ben készült katonai fali térképen Ulmától északra, közvetlen a falu mellett, Posialog dűlő van feltüntetve.

Midőn 1901-ben Ulmán ásattam, a mezei csősz nem tudott ilyenűvű dűlőről. 1902-ben Kolárov, homokszili (ulmai) jegyző azt mondta nekem, hogy a Temes-Miklósra vezető uttól északra, az ettől délre fekvő „Szeliste“ nevű dűlő előtt, a Milosev Tósa földjén emelkedő halom környékét „Bosziások“-nak hívják.

Boszilya szerbül annyi mint a basilicum növény.

Nyugati Bulgáriában van Boszilyovgrad.

Boszna. Bazna (1421), Bozna (1427, 1428), puszta.

Uj-Moldova mellett folyik a Boszna patak. E mellett volt a baromi völgyben Boszna, mely később újra benépesedett és a török jármot túlélte. Az 1717. évi hivatalos összeírásban van elősorolva: Posneaci 32 házzal az ujpalánkai kerületben.⁶⁾ Az 1723—5-ből származó bánági térkép szerint Posnack lakatlan volt.⁷⁾ Az 1761. évi délvidéki térkép pedig Bosniak néven említi.⁸⁾ Már 1747-ben működött Temesvárt egy bizottság, melynek célja a katonaőrvidék szervezése volt. Ekkor Bosnyak is jelöltetett ki határőrvidéki helyül.⁹⁾ 1774-ben elrendelte József császár, hogy Bosnyak, melyet az ujonnan szervezett román bánági határőrezred egészen körülzárt, de amely a kamara számára

1) Baróti: Adattár, Pótfüzet, 38. l.

2) U. o., II, 606. l.

3) Szentkláray: Száz év, I, 376²⁾.

4) Szentkláray: Oláhok költöztetése, 8*).

5) Vaniček: Spezialgesch. d. Militärgrenze, II, 227.

6) Szentkláray: Száz év, I, 25.

7) U. o., A-melléklet.

8) U. o., B-melléklet.

9) U. o., 41.

a bányák miatt fenntartatott, csak ennek megszűnése után rendeltessék a katonai kormány alá.¹⁾ Midőn 1776 körül a temesvári kincstári igazgatóság a Bánságot illetve ennek 489 helységét 29 uradalomra osztotta fel, ebből a kikindai kerületet és Bosnyak falut rekesztette ki.²⁾ 1775-ben egyesítették a baromi völgyben fekvő Bosnyakot a fenn a német völgyben lévő bányateleppel s így keletkezett a mai Uj-Moldova.³⁾

A Boszna helynév analógiáját megtaláljuk szerb vidékeken: Boszna- vagy Bosznia-ország, Boszna folyó és Boszna-Száráj város. Megemlítendő még, hogy Szisztárovecztől nyugatra egy Bosnyák patak folyik és hogy Szerbiában Szemendria és Kulics között egy Bosnyácska bara van.

Boziás. Božyas (1370, 1421); Bozyas (1427).

Pesty szerint a Berzáva és Karas között feküdt.⁴⁾ Én Boziást a mai Básiásban a Duna mellett vélem fellelhetni. A Nagymihályi-birtokra vonatkozó oklevelek ugyan csak egy helységről mondják, hogy a Duna mellett terült el: Ligorócz. De miután az oklevelek a többi helységeket semmiféle rendben nem sorolják fel, nincsen akadály, hogy Boziást is, ép úgy mint Bosznát, a Duna mellett keressük. Básiás különben a XVI. század második felében, tehát a török hódoltság korában, létezett, amidőn 1581 aug. 28- és 29-én a környék papsága „apud sanctam Mariam in Bazyach supre fluvium Danubii“ itt zsinatot tartott.⁵⁾ A helység nevét az itteni zárda tartotta fenn, mely állítólag a XV. században alapított. A mostani telep, mely Szokolovác határához tartozik, csak 1856—1860 között keletkezett.⁶⁾

Pesty egyszer gyanítja, vajjon egy 1471-ben említett Bozyas nem a mai Básiás az Aldunánál.⁷⁾ Azonban ez Keve vármegyében feküdt. Viszont Szentkláray egy helyt helyes nyomon jár.⁸⁾

A szerbben báz, bázák, boza és buzika = bodza, Hollunder.⁹⁾

Bráján. 1464-ben az ilyédi kerületben Brayán-i László kir. ember-Forotyik határában a falutól keletre van Dealu Bráján.

Bráján a szerbben = kis fitestvér, azonban brájdá = szőlőlugas.

Bránkfalva. 1343-ban Brancfolua Ér-Somlyó várához tartozott, de Rajk fia, Lukács bitorolta.¹⁰⁾

1) Vaniček: Militärgr., II, 224.

2) Pesty: Ször., I, 425, ahol tévesen az 1756. évszám van felemlítve.

3) Pesty: Krassó, II—2, 38, 39.

4) Pesty: Krassó, II—1, 79.

5) U. o., 34.

6) F. Milleker: Gesch. d. Kolonie Básiás. 1903.

7) Pesty: Krassó, III, 433. l.

8) A csanádegyhm. plébániák története, I, 594.

9) Popowitsch: Serb.-deutsch. Wörterb., 420, 422, 423.

10) Pesty: Krassó, III, 13.

Varadia határában van a Bránki nevű hegy, mely mellett a völgyületben hajdan a szájhagyomány szerint egy helység létezett.¹⁾

Bránk(ó) = Bránizláv.

Breznice. 1390-ben Thomas de Brezniche az egyik kir. ember, midőn Perényi Miklós, szörényi bán, Ér-Somlyó és tartozandóságaiba lett bevezetve.¹⁾

Uj-Sopottól északnyugatra van a Dealu Breznicu.

Van Breznica nevű helység Varasd vármegyében.

Brez a szerbben = nyír.

Brusznik. Krassó vármegyének 1437. évi levele szerint Bálint kenéz Himfi Franknak Bruznuk nevű birtokáról Helimba faluba átszökött.³⁾

Helimba a mai Sósd környékén a Berzáva mellett feküdvén Bruznukot ennek környékén kell keresnünk. És csakugyan Galonyától (Kallinától) északra találjuk a „Djálu Brusnicu“ hegyet és Kallinától délre húzódik a „Válje Brusnyik“ nevű völgy. Itt létezett tehát helységünk.

Ettől megkülönböztetendő azon Bruznik nevű falu, mely Lippa környékén fekszik és amelyről Pesty Frigyesnek 1440, 1447. és 1607. évi adatai szólnak.⁴⁾

A név szláv eredetű: Brusznicza a Vaccinium Vitis idaca, vörös afonya, Preiselbeere, szerb neve.

A Bruznik helynév a szlávok lakta vidékeken nem ritka.

Budinác. 1436: Budinac a krasói kerület tartozéka.

Kis-Tikván és Gerőcz határán van a Budovicza patak, de nem itt keresem Budinacot. Resicza déli oldalán van az 515 m. magas Budinicu hegy. Ez nekem mefelelőbbnek tetszik, daczára annak, hogy távolabbra esik. Ott van különben Fekete-Izvor is.

Buszicza. L. Bogdo.

Bükkösd. 1343-ban Bykesd Ér-Somlyó vára tartozéka volt; azonban Lukács, Rajk fia, bitorolta.⁵⁾

A helynév magyar eredetű és bükkfával bővelkedő tájra utal.

Német-Bogsántól északra van a Tilva Bikistin és a Parcu Bikistin; de ez távol, a Berzaván túl, tehát a borzafői kerületben, fekszik.

Illádiától keletre van a Bacastan helynév; de ezen tájék megint az illadi kerület tartozéka volt.

¹⁾ Pesty helységnévtára.

²⁾ Pesty: Krassó, III, 130. sz.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 269. sz.

⁴⁾ U. o, II-1, 97. l.

⁵⁾ Pesty: Krassó, 13. sz.

A krassófői kerület területén Vodniktól délre van a Bikin brég, amely névnek jelentése „bükkösi hegy“ és itt vélem Bükkösd helyét kereshetni.

Cosgya. Egy évnélküli oklevél szerint a XV. század 1. vagy 2. tizedében Halmas oláh kerület kenézei Himfi Imre, László és Miklós kárára Cosgya faluban hatalmaskodtak.

Talán a szláv koz = kecske a név alapja.

Szekul keleti szélén van a poi Cosia.

Csám. 1372 márc. 17-én megparancsolta Lajos király a krassói alispánnak, hogy kényszerítse Ohumi fia Pétert arra, hogy ez a Varasdot illető oklevelét mutassa fel.¹⁾

Ohum hibás olvasás vagy írás Cham helyett, amely Csámnak ejtendő, ahogy a nép Kis-Zsámot még ma is hívja.

Csám a szerbben: fenyő (Tanne).

Császártető. 1370: Chazarteteu. 1421: Chazarthethew. 1427: Chazartetew. Janki-Nagymihályi-birtok.

A vele együtt megemlített helységek helyfekvéséből ítélve, Versecztől északkeletre elhelyezendő.

Cser. 1334—5-ben Cheri plebánosát Miklósnak hívták. Ez fizetett az első évben 28 garast és a másodikban 48 banálist pápai tized fejében.²⁾

1409-ben tiltakozott Gyertyánosi Csép Jakab Miklós testvére nevében a krassóvármegyei Cheer nevű possessio eladása vagy elzalogosítása ellen.³⁾

1411-ben ugyanazon Csép Jakab Dédi Pétert avval vádolja, hogy annak egyik jobbágyát, felperesnek Cher nevű possessiójában megverte.⁴⁾

Pesty a helynevet Csérnek olvassa,⁵⁾ amit Csánki is elfogad.⁶⁾ Fekvését egyik sem határozza meg.

Kákófalva (Kákova) határáiban van a valea Cseri nevű völgy. Resiczától északra van Cerova (ma: Krassócser), amelynek neve ugyanazt jelenti, mint = cser. De ez nem jöhet tekintetbe, mert már 1433-ban Cerova nevével szerepel. Cser szláv szó = Zehreiche. Szerbiában, Mitroviczától délre, van a Čer (Cser) plánina hegység.

Csermasink. Pusztá. 1428: Pred. Chermasink in Chernolchwideky. A Csernovecz patak mentén feküdt.

¹⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., XIX. 86.

²⁾ Monum. Vatic. Hung., I-1, 153, 159.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 178. sz.

⁴⁾ U. o., 181. sz.

⁵⁾ U. o., II-1, 107.

⁶⁾ II, 100.

Csernócz. Cherneuch 1390 és 1392-ben Érsomlyóhoz tartozott.¹⁾ Pesty szerint a Berzáva közelében feketett.²⁾

A Karas egy mellékfolyójának a neve Csernovecz. Ez Doklin helység határában ered és közvetlen Varadia mellett szakad a Karasba. Ezen patak tartja fenn Csernócz nevét.

A Csernócz helynév tője a szerb czrna = fekete.

Csiglóbánya. 1437: Chiglobanya, kir. birtok. 1464: Cheglo. 1547: Chyglova. Később: Csiklova és Csiklovabánya.

1366: Csigla Miklós, homokrévi (mokrini) jobbágy.³⁾ Tehát ezen név személynévül is szolgált

Van Csiklénny helység Karánsebestől keletre, Fácza Csiklen erdőszülő Raffna határában és Cecla tájék Golecztől nyugatra.

Czigla szerbül = téglá. Azonban ezt itt nem vélem felhasználhatónak. Van vélemény, mely szerint a román: țigla = czikló = szikla és csiklova = hegytető. Eszerint az eredeti alak a magyar „szikla” lenne, amelyből a románok a mai alakot fordították, amihez a szláv va képző jött.

A görgényi havasokban, a mezőhavas környékén, ill. ettől északnyugatra van a Cigle mező.⁴⁾ Nem-e ezen név adott okot azon legenda keletkezésére, amely szerint a hunok maradványa egy helyen meghúzódott, amely aztán Csillagmező nevet kapott és amelyet némelyek a Duna és a Temes közti területen keresnek.⁵⁾

Csitárócz. 1471: Chythorowcz et alia Ch.

A Berzáva mellékein, Resicza vagy Bogsán vidékén, létezhetett. Csiti, csita, csito a szerbben = ép, teljes.

Csoba. 1415-ben Omorban Blasius de Csobay Himfi István emberei által véletlenül megöletett. Csobai Balázs fia, István, és Himfi István között 1416 febr. 15-én Krassó vármegye előtt egyezsége léptek, amelynek értelmében Himfi István kötelezte magát Csobai Istvánnak homagiumkép 55 frtot fizetni, Csobai István pedig a pörös irományokat Himfinak kiadni. De, midőn Himfi István Mező-Somlyón a homagiumot lefizetni akarta, visszautasította azt Csobai, amiről a vármegye bizonyítványt állított ki.⁶⁾

Zsigmond király 1418-ban de Choba Gáspárt, Istvánt és Benedeket a maga emberül küldte ki, midőn Himfi István Remetének a Berzáva mellett feküdt egyik részébe iktatták.⁷⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 130.

²⁾ U. o., II—1.

³⁾ Borovszky: Csanád, II, 244.

⁴⁾ Földr. Közl.; 1909; XIV. tábla.

⁵⁾ Bárány: Temes vm. Emléke, I, 6 és u. o. **)

⁶⁾ Pesty: Krassó, III. 193. és 194. sz. és Pesty-Ortvay: Tem. okl., 320. sz.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 355. sz.

Úgyanakkor szerepelnek hasonló minőségben de Choba Gáspár és Benedek, valamint János az Ingafalván történt erőszakoskodás megvizsgálására.¹⁾

Pesty a Berzáva vidékére helyezi Csobát, amelyet ő Csobajnak olvas.²⁾ Csánki a hasonló nevű temesi helységgel azonosítja.³⁾

Schnellersruhétól nyugatra van a Ciobia (Csobja) hegy és Varadia határában van Ciobeni (Csobeni) házcsoport és Nagy-Szurduk és Dognácska között, az utóbbinak határában van a dealu Sobanu és az ogasiu Sobanului. Azonban találunk Omorhoz közelebb fekvő nyomot is. Monostor-Szent-Györgytől délkeletre három patak van. Ezek közül a középső a katonai különleges térképen Csopra nevet visel. Ez egy a temesvári muzeumban lévő 1782-ből származó kézirati tervrajzon Csoba néven szerepel. Ide helyezem Csobát, melynek birtokosa 1415-ben a szomszéd Omoron megöletett.

Csokal. 1414-ben Chokal Gyertyánosi Csép Jakab, Miklós és András birtoka, melyet Balogdy dictus de Wadach és fia Imre, többször nyájaiban pusztított⁴⁾ Pesty azt véli, hogy Csoba környékén feküdt.⁵⁾

Klopodiától keletre van a Dealu Cocalu.

Csortó. 1355 és 1374: Chortow.

Később: Csorda, Fehértemplomtól északra.

Csudánovicza. 1535: Chwdanowycza praedium in d. crasso. 1690 után: Csodanovecz. Ma: Csudafalva.

Czerova. 1433: Cherova, Borzafővára tartozéka.⁶⁾ 1446—1453: Hunyady gubernator a Czerovai családnak adta több más környékbeli faluval együtt, melyeknek birtokában a család még 1598-ban is volt.

Resiczától keletre ma is megvan ősi neve alatt.

Debőlcz. Debelch (1421); Debewlcz (1427, 1428).

Az 1717. évi összeírásban szerepel az ujalánkai kerületben Szvinicza és Lyupkova táján Debellilig falu 16 házzal,⁷⁾ de az 1723—5-ből származó térkép szerint Debella Luka akkor már lakatlan volt.⁸⁾

Fehérdombtól (Bélőbrezskától) északra van a Debelyák nevű hegy és ott van a Debeli lug nevű völgy is, ahol Debőlcz létezett.⁹⁾ Bélőbrezskán a szájhagyomány még tudja, hogy a Debelly Lug-ban egy helység állott.¹⁰⁾

¹⁾ U. o., 356. sz.

²⁾ Pesty: Krassó, II—1, 111.

³⁾ Csánki, II, 110.

⁴⁾ Pesty: Krassó, III, 191. sz.

⁵⁾ U. o., II—1. 111.

⁶⁾ U. o., III, 246. sz.

⁷⁾ Szentkláry: Száz év, I, 25.

⁸⁾ U. o., A-melléklet.

⁹⁾ Spezialkarte d. Ö.-U. Mon., 1 = 75 000.

¹⁰⁾ Pesty helységnévtára a M. N. Muzeumban; Temes, 1, 178.

Megemlítendő, hogy Debelyák nevű hegy a Lokvában is van. Van továbbá Debeák pusztja Pest vármegyében és Debelyák pusztja Bács vármegyében. Végre Torontál-Vásárhelynek régi neve Debelyácsa.

A szerbben Debelicza = Bryonia, Debelyácsa pedig a Bryonia divica növénynek a neve.¹⁾ Brionia = földi tök, Zaurrübe, fekete boggyóval. Brionia divica = u. a. kétlaki, piros boggyóval

Déd és Kis-Déd. 1360-ban Johannes de deed tűnik fel, midőn Bac fia Iván Himfi Lőrincet a gatali nádori gyűlésen Djakócz bitorlása miatt bepanaszolta²⁾.

1411 és 1427 szerepel egy Petrus de Ded, illetve de Deed³⁾ és 1418 egy Johannes de Teed, Mihály fia⁴⁾.

Kyzded, Kÿsded és Kyzdeed (1427) valamint Kisded (1550) Jánki-Nagymihályi birtok.

Déd és Kis-Déd Dettának felelnek meg. Mindkét Déd a török korszakban pusztult el. Sem az 1690—1700-ból eredő Marsigli-féle jegyzék, sem az 1717. évi hivatalos conscriptio nem ismerik.

Déd a szerb nyelvben a cirsium lanceolatum neve.⁵⁾; magyarul „aszottka“, röviden „acat“, németül „Wegdistel“. Ez igen elterjedt tudva, mely a buzában a földművesnek kárt és kellemetlenséget okoz. Az ellene való védekezést „acatolás“-nak (Ausdisteln) nevezik. Az aszottka Detta vidékén tényleg igen el van terjedve.

Az analogia céljából felhozom, hogy a pécsváradi monostornak 989—999-ből származó alapítólevele egy Déd telke nevű birtokrészt említ.

A XV. században volt Bodrog vármegyében is egy Deed, Ded nevű helység.⁶⁾

Szabolcsban szerepel 1300-ban,⁷⁾ aztán 1411- és 1437-ben⁸⁾ egy Deda nevű helység, amelyet ma Dada-nak hívnak.

Van Nemes-Déd kisközség és ennek határában Kis-Déd pusztja Somogy vármegyében, Déda kisközség Beregben, Déda kisközség Maros-Torda vármegyében és Deda (románul: Gyida) falu Biharban.

Végre van Belgrádtól délre a Dedinje nevű 208 m. magas hegy és délnyugatra Dedina (Dedinka) vagy Topsisia patak.

Dettát a szerbek ajkán: Déda, rövid é-vel. Ha ebből az „a“

1) Popowitsch, i. m., 38.

2) Krassó, III, 31. sz.

3) Pesty: Krassó, II—1, 130.

4) U. o., II—2, 240.

5) Popovitsch i. m., 38.

6) Steltzel: Bács, 36; Csánki, II, 198.

7) Pesty: Brankovics, 30.

8) Magyarország melléktartományinak levéltára, II, 54 és 107.

helynévképzőt elhagyuk, marad az ősi Déd név. Hogy a név „Deda“-ra, „agastyán“-ra vagy „öregapá“-ra vonatkoznék,¹⁾ elfogadható alappal nem bir. A románok Ged(u)-nak hívják, ami valószínűleg Djed-u útján alakult.

Dent. 1322-ben Vojteki Tivadar és fiai Miklós és János temes- és csanádvármegyei jószágokat valamint a krassóvármegyei Dench falut Gál mesternek és királyi magántitkárnak, ki Vojteki Tivadarnak leányát feleségül vette, engedték át, mihez Róbert Károly király is a beleegyezését adta.²⁾

1329-ben Vojteki Tivadarnak említett fiai temes-, csanád-, szerém- és krassóvármegyei birtokaikat — az utóbiak között a possessio denth-et is — végleg eladták sogoruknak Gálnak, 1000 ezüst márkáért.³⁾

1334-ben Petrus plebanus de Dend pápai tized fejében 4 garast és 3 kis pénzt fizetett.⁴⁾ Akkor a dendi plebánia a krassói főesperességhez tartozott.

1362-ben említették, hogy Dench határában egy Szederjes nevű possessio is feküdt, melyet Omori László, Gál fia, Csernóczi Jánostól részben megvásárolt, részben zálogba vett.⁵⁾

1370-ben a nádori közgyűlésen Omori Lászlónak Orrus Benedek in villa dench lakó jobbágyát mint gonosztevőt elítélték.⁶⁾

1381-ben Erzsébet királyné többeket, köztük Michael dictus Bobal de Zdench-et is, kiküldött a Himfiek birtokainak felosztására.⁷⁾ Ebből kiviláglik, hogy Bobál Mihály, Vojteki Miklós vagy János fia, akkor Denten részbirtokos volt. Ezen Mihály már 1363-ban szerepel mint királyi ember krassóvármegyei birtokok statutiójánál. Ekkor a neve: Michael dictus Bobal de Veÿth,⁸⁾ aminek alapján Pesty azt vélte, hogy Vejt krassóvármegyei helység volt.⁹⁾ De tévedett, mert Vejt, a temesvármegyei Vojteknek felel meg.

1383-ban Hankó, kassai polgár és Mihály nevű fia, Omori László fiának, Bertalannak, Szederjes és Szent-András nevű falvait bitorolták. Ezért Omori László panaszt emelt. Hosszadalmas pereskedés után Bubek, országbíró, 1390-ben a két falut Omori Katalinnak mint az azóta elhalt Omori Bertalannak nővérének és jogörökösének ítélte oda,

1) Csanád egyházmegyei adattár, IV, 153*).

2) Bárány Ág.: Temes vm. emléke, II, 27–29. l.

3) Pesty: Krassó, II, 128. sz.

4) Pápai tizedlajstromok, 153. l.: Item Petrus de Dend solvit 4 grosso et 3 parvos.

5) Pesty: Krassó, III, 128. sz.

6) U. o., 71. sz.

7) Pesty-Ortvay: Temesi okl., 91. sz.

8) Pesty: Krassó, III, 39. sz.

9) Pesty: Krassó, II–2, 279.

mivel Katalin kimutatta, hogy Szederjes dench határában feküdt. Amire a csanádi káptalan Katalint beiktatta.¹⁾

Hogy az Omoriak után, amint ezt Lendvai Miklós véli,²⁾ a Himfiék bírták volna Dentet, nem valószínű. Inkább feltehető, hogy ez az Omori Cselnökök birtokába jutott, akik Omort kimutathatólag 1394 óta bíróják.

Szederjes és Szent-András Omori Katalinnak 1393 körül bekövetkezett halála után, Hankó fia Mihály birtokába kerültek. Ennek halála után, 1407-ben, Zsigmond király Szederjes falut és Szent-Andrást, amelyről akkor az oklevél azt mondja, hogy már csak föld, Ozorai Pipó temesi főispánnak adományozta.³⁾

Megemlítendő, hogy Pesty a Dent határában elterült Szederjest a mai [Szudriással azonosította és ebből kiindulva, Dentet is ott kereste.⁴⁾ Ezt azonban már Ortway cáfolta meg.⁵⁾

Azután forrásaink sokáig hallgatnak sorsáról, aminak az oka a török beütések és az 1551-ben bekövetkezett végleges pogány uralom.

A Dend, illetve Dent, szó értelmét nem tudom megmondani. Úgy látszik, nem szláv alapítású a helység, mivel 1334-ben katolikus plebánia virágzik benne és ezért magyar lakossága volt.

Dend-ből a XVI. században Dente és később a XVII-ben Denta lett.

Edelspacher szófejtése szerint a Denta, Zenta és Detta (Denta helyett) helynevek a dentek-re vihetők vissza.⁶⁾ Hanem ez csak merész okoskodás.

A helybeli és környékbeli románok Dentát Gyengynek szokták nevezni, a szerbek pedig Gyengyá-nak hívják.

Kun-Dent. 1370-ben László, opuliai herceg, Mező-Somlyón nádori közgyűlést tartott, amely alkalommal Omori Gál fia László Kundench nevű possessiójából való Prosa nevű jobbágyját mint gonosztevőt elítélték.⁷⁾

Ezen Kun-Dent a másik Denttel együtt említetik mint Omori jószág. Feltehető tehát, hogy a két hasonló nevű helység közvetlenül egymás mellett terült el.

Dicsin. L. Zsite.

1) Pesty: Krassó, II—2, 128. sz.

2) Temes vm. nemes családjai, I, 136.

3) Tört. Tár; 1884; 25—27.

4) Pesty: Krassó, II—1, 128. l.

5) Magyarország. egyh. földl., I, 485. l.

6) Dentek és magyarok, 14.

7) Pesty: Krassó, III, 71. sz.

Djákócz. 1347: Deakolch al. nom. Bukran. 1359; Dyakowch al. nom. Bokrand. 1429: Dyakolcz.

V. ö. Bokorand.

Dobravicza. 1382: Peter de Dobrauicha kir. ember Nendrazon Székás vidékén.¹⁾ 1408-ban maga a falú tűnik fel.²⁾

Szőlőshegy (Rebenberg) határának keleti részében van a fehértemplomi uttól északra a Dubrava vrh. és a fehértemplomi uttól délre a Mala Dubrava (Dubravicza). Azonban ez területileg elfogadhatatlan. A Károssóvához közeli Liszáva vasuti állomástól északra lévő 689 m. magas Tilva Dobrea (Dobra), mely Nendrazhoz közel fekszik, jobban felel meg.

Domán. 1370: Doman.

Resiczától délnyugatra még ma is megvan.

Dragadol. 1280 körül fordul elő Dragadal Szurdukkal együtt.³⁾ 1367-ben Dragadul ill. Dragodol, Radumliával határosnak mondatik.⁴⁾

Ezen utóbbi adat Radimna, a mai Radonya, szomszédságára utal. És csakugyan van is Sisak (Szuszka) határában a Drágán glávcsina nevű hegy. Valószínűleg az attól keletre elterülő völgyben feketett a Drága-dol = Drága-völgy nevű helység.

Draga és Dol = völgy.

Drágajócz. 1431-ben említettik Martin de Dragalyolch, deszpót és két fia Novák és Miklós.⁵⁾

Barbos- (Barboszá-)tól keletre van a valea Dragoi.

Drágoszlávfalva. Draguzlofalua (1427, 1428).

Drágoszláv szerb férfinév.

Fehérdombtól (Berzászkától) északra és a Debelyák hegytől nyugatra van a culmea Dragoslavcea nevű hegy, amely 534 m. magas.

Drennye. Pusztá. Drennye (1427), Drennye (1428).

A somfa, mely a helynévképzésnél sűrűn igénybe vététt, szláv nyelven = dren.

Kiskrassó (Lupák) mellett van a Telve Dreny nevű hegy.

Dubia. 1378: Parvus de dubia György, László fia, kir. ember Guluezen.⁶⁾

Nagy-Szurduktól délkeletre van a dealu Dobi.

Dub szerbül = tölgy; ia román helynévképző.

1) Pesty: Krassó, III, 102. sz.

2) U. o., II—1, 132.

3) Csánki, II, 100 és Borovszky: Csanád, I, 77.

4) Pesty: Krassó, III, 61. és 63. sz.

5) U. o., 240. sz.

6) U. o., 84. sz.

Dubrulfalva. Pusztá: 1428: Dubrwlfalwa in Ozyahgpathaka. Komoristétől északra, az Osziaák-völgyben, területel. 1597 Dobrolowa praed.

Dupócz. 1421 és 1427: Dupolch Jánki-Nagymihályi-birtok. 1473: Duplay in comitatu Haram.

Később Dupláj, Duplája. Duplája a szerbben = gödör.

Ma: Temesváralja.

Egerszeg. 1369, 1434: Egerzeeg, Egurzeg Egerzyg, Egerzegh. 1369-ben Temeshez számítják. Később: Jerszeg.

Egres. 1319, 1437: Egrus, Egrens.

A Bogsántól keletre fekvő Ezeres.

Ermen. 1323: Noghermen, Kyusermen, Eermen, Ermin. 1334: Hermen. Ma Ermény, Verseczhez északra, melyet a törökök kiűzése óta Germán- (ejts: Gyermán-)nak neveztek. A középkori Ermennek tágas határai voltak. Mező-Somlyóval is volt határos és a régi falu nem a mai helyén állott, hanem ettől északra, amint ezt a Szeliste (faluhely) nevű dűlő mutatja.

1437 körül Boszniában Kunevo és Csóka között Ermen nevű kirvár volt.

Ermain nevű helység az Unna mellett van ma is.

Erosmeg. 1471: Erosmegh. Sem nevének értelmét sem helyeketését nem tudjuk, Csitárócz-cal együtt említik, amelyről szintén nem tudjuk, hogy hol feküdt.

Egerszeg (Jerszeg) 1369. évi határleírásában említették az Erusaghpathaka, mely ma a Vuna Rusagului.¹⁾ Talán [evvel áll vonatkozásban helységünk.

Farkad. 1362-ben Márktelekével együtt tűnik fel.²⁾

1464-ben Emericus de farkad királyi ember Furdján.³⁾

Pesty Farkadiére gondol.⁴⁾

Az 1362. évi adatok Omor és Márktelke (Márkovéc) vidékére utalnak és ezért talán helyes uton vagyunk, hogy a mai Forotyikban keressük a régi Farkadot. A mai névalak hangátvetés által keletkezett.

Farkasfalva. 1389-ben a Himfi-család-é a helység. A család akkor birtokviszályt foganatosított, aminek következtében Farkasfalvát és Miklósfalvát a hajadon Himfi Margit kapta 15 jobbággal.⁵⁾

Farkasfalva 1389-ben Izgár- és Vermes-sel együtt tűnik fel és ezért az valószínűleg a Niczkyfalvától keletre lévő Wolfsberg és az ettől ismét keletre Szilas határában elterülő Wolfswald táján feküdt.

¹⁾ Halaváts Gy.: Az Aranyos-hegység Krassó vármegyében. Kny. a „Földr. Közl.” 1891. évf. IV. f.-től, 12.

²⁾ Pesty: Krassó, III, 128. sz.

³⁾ U. o., 317. sz.

⁴⁾ U. o., II—1, 158.

⁵⁾ U. o., 125. sz.

Fejéregyház. 1355, 1370: Fejeregház. 1449-ben a Fehéregyházi család Szokolár vidékén birtokos. Ma: Fehértemplom.

Fejérvíz: Hunyady János kormányzó (1446—1453) adománya folytán Fejervíz a Cserovai családé volt. Azé maradt a XVI. század végéig is. Székultól északra szakad be a Berzávába a reu alb = fehér víz.

Félegyház. 1371-ben Magyar István, ki Ermenen (Germánon) birtokos volt. az ő Feleghaz nevű krassóvármegyei falvát visszakövetelte, mire László nádor az ő beiktatását el is rendelte.¹⁾

A XV. század elején helységünket Demetrius de Azyoagh (Osziak Forotik táján) fiai Miklós, János és Benedek birják. De Zsigmond király azt tőlük hűtlenségük miatt elvette és 1404-ben Feleghaz falut Maróti János, macsói bánnak adományozta, kit a csanádi káptalan be is vezetett.²⁾

1444-ben Maróti László és fiai egyrészt és Pökry Domokos és Mihály másrészt egységre léptek, melynek értelmében az utóbbiak az előbbieknél Félegyház faluban lévő részjórészeit átengedték.³⁾

Pesty szerint valószínűleg a Berzáva mentén Temes vármegye szélén feküdt.⁴⁾

Márkteleke (Márkovecz) határában, Temes-Kutastól keletre, van a Czirkin patak és délre a Kirchenbach nevű völgy egy vízerrel. Mindkét vízer Kutasnak keleti szélén szakad a Kudricz-patakba.

Miután Fehéregyházból bela cirkva lett, a valószínűség amellett szól, hogy a Czirkin-patak nevében Félegyház neve lappang. Moise János, márkovecki jegyző elbeszélte nekem, hogy a szájhagyomány szerint a Czirkin-patak mellett egy domboldalon, közel a Kudricz-patak-és völgyhez, egy templom alapfalai volnának a föld színe alatt.

Figelegy. 1405: Phigelegh, 1415: Fygeleg. Krassói nemesek előnevében.

Foktalan. 1374 május 25-én Lippán Nagy Lajos király előtt eltiltotta Gyertyánosi Csépi András Helimbai Imrét, Domokost és Mihályt az ő Foktalan nevű Krassó vármegyében fekvő birtokuk eladásától vagy elzálogosításától és Sámái Dénest annak vásárlásától vagy bármi módoni birtokbavételétől. azon jogcímnél fogva, mert Gyertyánosi Foktalan határos.⁵⁾

Gertenyesztől, az ősi Gyertyánostól, délre van egy Faitalan nevű dombos dűlő, amelyen két Faitalan nevű csermely ered és északra a Berzávába folyik.

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 76. sz.

²⁾ U. o., 156. sz.

³⁾ U. o., II—2, 208. l.

⁴⁾ U. o., II—1, 164. l.

⁵⁾ U. o., III, 83. sz.

Foktalan. 1378: Vaja határai közé zárolva. Pósafi István birtoka. Zsurzsova határában van a Fiku nevű rét.

Főtelek. 1334-ben panaszkodtak a Himfiek, hogy Magyar Pálnak egy embere és a felteleki kenéz elpusztították azoknak jószágát és Remetét el akarták foglalni, amire Károly király megparancsolta az aradi káptalannak, hogy indítsen ezen ügyben vizsgálatot.¹⁾

1362-ben Kutreczi Miklós Feyvtelec-i Domokos fia István birtokáról, tehát Főtelekről, három jobbágyot, névleg Drágoszlávot, Milost és Vezlint, elhajtotta és ez által neki 16 márkányi kárt okozott.²⁾

Ugyanazon évben ugyanazon Főteleki István, kinek most Gyülvészi a neve, Kutreczi Miklóst és fiait, Jánost, Istvánt és Lukácsot, kiknek a neve most Főteleki, kétszer egymásután eltiltotta Feyvteleknek keletre eső harmadrészének használatától. Az első alkalommal mint Főteleki embere Sági László szerepelt, a másik alkalommal pedig a krassói alispán mint a maga emberét Bajlai Lászlót küldte ki Feyvtelek faluba, hogy az eltiltást végrehajtsa.³⁾

1408-ban Thomas de Fythelek kir. kijelölt ember, midőn Ozorai Pipó, temesi főispán, Bay, krassóvármegyei falu, birtokába lett beiktatva.⁴⁾

Fugyas. 1406: Fugyas. Csánki szerint Egerszeg táján feküdt.

Füzes. 1329-ben Pál, országbíró, halasztást ad Himfi fiainak, Pálnak és Lászlónak, Marczel fia, Márton ellen a Krassó vármegyében fekvő Füzesköz érdekében folytatott perükben.⁵⁾

1334-ben Magyar Pál, ghimesi várnagy és a kir. tárnoki nép főnöke, testvére Tamás fiainak: István-, Miklós- és Jánosnak Nagy- és Kis-Ermen, Fyzestov stb. krassóvármegyei falvakat adományozta.⁶⁾

1338-ban Fyuzteleki Lajos és Csuka és ezeknek testvére Benkófalvai Benkó fia Mihály, valamint Bácsövisei Kelemen fiai Péter és János, ellen panasza volt Himfi Pál- és Himnek.⁷⁾

1352-ben Fizestói Magyar Pálnak jobbágyai a Mező-Somlyó felé lovagoló Jánost megtámadták.⁸⁾

1368-ban Pál országbíró abban a pörben, melyet a Himfiek Marczel fia, Márton ellen folytattak, azt állítván, hogy a Borza és Füzes közti Füzeshely a temesvármegyei Remetéhez tartozik, míg

1) Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 84. l.

2) Pesty: Krassó, III, 35. sz.

3) U. o., 36. és 37. sz.

4) Tört. Tár; 1884; 30. l.

5) Tört. és rég. Értesítő, Uj. F., XIX, 84.

6) Pesty: Krassó, II-2, 332.

7) Értesítő, 84.

8) Tört. és rég. Ért., U. F., XIX, 86.

Márton azt állította, hogy a krassóvármegyei Gyertyánoshoz tartozik, a feleket okmányaik felmutatására utasította.¹⁾

Gyertyános határos délről a mai Füzessel.

1386-ban Bubek Imre, országbíró Himfi Pál, fia, Miklósnak Nagy-és Kis-Ermen, Fizestó stb. végett halasztást ad.²⁾

Himfi Pál 1389-ben elhalálozván, a család birtokosztályra lépett, mely alkalommal Filestov említettik.

Füzesköz, Füzestó, Filestó (!), Füztelek = Füzes.

1597: Fyzes. A mai Füzes, amelyen keresztülfolyik a Füzespatak, amely Zsidovinnál a Berzávába ömlik.

Az 1389-ben eszközölt birtokosztályról szóló oklevélben közvetlenül a Filestóról szóló tétel következik egy mondat, amelyben az van mondva, hogy Himfi Margit 3 malmot kapott a Pogáncs vizén. Ezt Pesty a Filestóról szóló mondathoz csatolja és azt tartja, hogy Filestó a Pogáncs vize mellett feküdt.³⁾

Gáj. 1355-ben Gáji Bethlen fia, Bok Péter, galambóczi várnagy.⁴⁾ 1364-ben a villa Gay és az abban volt Mária-templom említettik.⁵⁾ 1381-ben de Gay nevű nemes mint a királyné embere volt kiküldve.⁶⁾ A XV. században, midőn az itteni vidék a törökök beütései következtében, pusztává lett, 1478-ban egy Gáji Horvát Gergely Csanád vármegyében tűnik fel.⁷⁾

Turchányi helytelenül azt tartja, hogy a XIV. században létezett Bay, krassói plebániás hely, Gájjal azonos.⁸⁾ Sem Pesty, sem Csánki, nem vette föl.

Kis-Gáj déli szélén a Kremeniste (köves hely) nevű dűlőben Wingert Nándor, németsztamorai lakos földjén, 1903 tavasszal egy nagyobb feliratos harang felső részét és egy kisebb ép harangot szántották ki, amelyek a verseczi muzeumba kerültek. A XV. vagy XVI. századból valók, és valószínűleg az említett temploméi voltak. A lelet-hely törmelékével Gáj helye. Gáj a szerb nyelvben: berek.

Garabócz. Garabolch 1418-ban a rácz deszpotánnak birtoka volt, ahová Himfi István egy székási jobbagyának az átköltözését megengedte.⁹⁾

1) Tört. és rég. Ért., U. F., XIX, 88.

2) U. o., 89, 90.

3) Krassó, II—1, 166, 167.

4) Turchányi: Krassó-Ször. tört., I—1, 205.

5) Pesty: Krassó, III, 50. sz.

6) Pesty-Ortray: Tem. okl., 91. sz.

7) Borovszky: Csanád, I, 119.

8) I. m., 220.

9) Pesty: Krassó, III, 198. sz.

Nagylaki Jánki János 1421-ben Csáki Miklósnak és Györgynek több helységet köztük Garab falut is, örökségül ígérte. De a falu Nagylaki halála után mégis Zsigmond király által 1427-ben Nagymihályi Albertnek, vránai perjelnek, adományoztatott. Azonban a beiktatás alkalmával ellenmondás történt.¹⁾

Pesty Garabolchot és Garabot két különböző falunak vette és az utóbbit Székáshoz közel vagy Dognácska táján keresi.²⁾

Garabolch illetve Garab, Versecz városától nyugatra terült el. Emlékét a városi határnak Grobliste nevű dűlője tartja fenn.

Falunk utolsó éveiről a következőket tudjuk:

1690—1700 Grobliste falu a verseczi kerülethez tartozott.³⁾

Az 1717-ből eredő verseczvidéki különleges térképen Grabliste néven van említve⁴⁾ és Versecztől nyugatra a Rét szélén terült el. Ugyanazon esztendőben Krobiste-nek 7 háza volt,⁵⁾ de a Mercy-féle 1723—5-ből származó bánsági térkép szerint Grubiste-t lakossága elhagyta volt.⁶⁾

Garab szláv alapítású helység. Garab tulajdonképpen Grabnak egy euphon alakja vagy pedig Gabarból (Carpinus, Gyertyán, Weissbuche) methatesis által keletkezett. Grablye carpinetus délszerbiai nyelv-járásban.⁷⁾

A Grobliste, temetőhely, magyarázatot a körülmények nem igazozják.

Gárulya. 1437: Garulia. Később Goruja. Ma = Gorony.

Gegefalva. Nemesek nevében: 1377: Gregorius de Gegefalua. 1392: Martinus filius Johannis de Gegesfalwa. 1406: Nikolaus filius Johannis de Gegesfalva.

Krassócsörgő (Klokotics) és Nermed között van a Klokodicska Gika es a Nermetska Gika.

Gatal. 1323 a Gotaal fia Domokos személynévben említettik. 1343: Felső- és Alsó-Gatal. Volt egy Gataly nemzetség is.⁸⁾

Később: Gattaja, most: Gátalja.

Gegőcz. 1358: Gegeuch. Székás határjárásában a Karas és Narest folyók környékén.

Székás és Zsurzsovától északra, a Nagy-Narestie patak jobb partja mellett van a dealu Kukului.

Gegő(-cz) = Kuku(-lui).

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 205., 223. és 226. sz.

²⁾ U. o., II—1, 175. l.

³⁾ A Marsigli-féle jegyzék szerint.

⁴⁾ Tört. és rég. Értesítő, V. kt. melléklete.

⁵⁾ Szentkláray: Száz év, I. 26.

⁶⁾ U. o., A. melléklet.

⁷⁾ Dr. Adamovics Luja, belgrádi növénytanai tanár, levele dr. Bernátsky Jenőhöz.

⁸⁾ Századok; 1891; 276¹⁾.

Gerebenecz. 1341, 1393: Gerebench. 1390: Gerebunch. 1392: Grebench, Grebunch.

Később: Grebenáčz. Greben szerbül = hegygerincz. Ma ismét Gerebenecz.

Gerliste. 1535: Gerlysthe praedium in distr. d. crasso.

Gerecz. 1421- és 1427-ben Gerech Janki-birtok. Zsite- (Dicsény) és Igriczi-vel együtt fordul elő. Ilyédtől keletre van a dealu de la Grace, amelynek neve Gerecz, Garec-ből keletkezhetett.

Gergefalva. 1389: poss. Gergerfalva a Himfieké.¹⁾ 1392: de Gergefalva János fia, Márton, kir. ember.²⁾ 1434: poss. Gergelyfalva a Himfi család birtoka.³⁾

Meglehet, hogy Márton is a Himfi család tagja volt.

Miklósháza (Nikolincze) határában van a valea Gergi.

Golonya. 1376. Később: Kallina. Kallina a szerbben: fűzfa, Rheinweide, ligustrum vulgare. Ma ismét Golonya.

Göcze. L. Ajton.

Göden. 1378: Guden, possessio és kenéziatus. Krassó várának tartozéka. Ez ott feküdt, ahol a Szécsén (Székás) patak a Karasba szakad. Volt Guden személynév is.

Grádócz. 1427- és 1428: Gradoch. Grád a szerbben = vár, kastély. Grádócz vagy grádiste = várhely. Talán vonatkozik az a Berzáva forrásvidékén lévő Grádácz hegy nevére, amely hegynek környékén Borzafő várának helye keresendő. Eszerint Grádócz megfelelne értelemlre nézve a magyar „váraljá“-nak.

Grelet. XV. század: Grelethy. Úgy látszik Rafna vagy Resicza vidékén keresendő.

Guluez. 1355-ben Csörtő Miklós és fiai János és Máté átengedték Katalinnak, az utóbbiak nővérének, az őt megillető leánynegyedet Guluez határában, a helység déli részén. Ekkor adtak át Katalinnak egy promontoriumot is, amely körül szőlőket ültetni szoktak.⁴⁾

Körtéd (Krucsicza) határában van a Krucsiczki potok, melynek másik neve Gliczni potok.⁵⁾ Ennek jobb partján, Fehértemplom felőli oldalán, van a Golo brdo nevű szőlőhegy, bal partján pedig egy dűlő, melynek neve egyeseknél szeliste (faluhely), másoknál pedig czrkvina (templom). A Gliczni pótok a nevet őrizte meg, a szeliste dűlő a helyet jelöli meg, ahol Guluez feküdt, a Golo brdo végre az említett promontorium. Talán ez utóbbinak neve is emlékeztet rá és akkor

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 125. sz.

²⁾ U. o., II—1, 184. l.

³⁾ U. o., III, 249. sz.

⁴⁾ Pesty: Krassó, III, 26. sz.

⁵⁾ Plan der Umgebung von Weiskirchen. Kőrajz 1847(?)-ből

a helynév Golecz-nek olvasandó. Golo = a szerbben = tar. Golo brda = tar-hegy. A mehádia-vidéki Golecz neve 1468-ban Golyecz és 1501-ben Gelacz és Galacz.

Pesty és Csánki a helynevet Gyülvésznek olvassák. Gyülvész van Torontálban és Gyulavész nevű helység Horvátországban. Az előbbi (1433: Gylucz és 1462-ben: Gywlwcz) Temes vármegyéhez tartozott.¹⁾

Gunlya. 1418 és 1433. Krassófő várához tartozott, tehát annak környékén feküdt.

Gyalmár. 1323, 1427: Galmar. 1400: Gialmar. Keresztes és Ermennel volt határos. Víz mellett terület, mert gyalom. = halász-háló.

Gyertyános. 1380—1430: Gertianus, Gurtianus, Gyrtthyanus és más változatban. Később Gertenyes.

Gyopa. Nagylaki János 1421-ben magtalan halála esetére Csáki Miklósnak és Györgynek ígerte ezen falut.²⁾ Azonban Zsigmond király 1427-ben Nagymihályi Albertnek és fiainak adományozta, mire a csanádi káptalan azokat Gyopa birtokába be is iktatta,³⁾ amit Zsigmond 1428-ban megerősített.⁴⁾

Az oklevelek ezen helység holfekvésére nézve csak azt mondják, hogy Krassó vármegyében feküdt és egyszer Verseczvátal (Vattínával) együtt említik. Ez utóbbi körülmény a Versecztől északra elterülő vidékre utal, ahol a nyomát tényleg meg is találjuk. Ugyanis Nagy-Szered határában, a falu délnyugati oldalán, a Verseczre vezető úttól nyugatra van a Gyip nevű dűlő, mely nevet az 1864—5. évi verseczvidéki katonai különleges térképen is látható.⁵⁾ Ezen dűlőben a XIX. században szőlők voltak.

Már 1909-ben hallottam, hogy ezen dűlőben a Boruga patak balpartja mentén lévő gazdasági épület mellett egy emelkedett hely van tele faltörmelékkel és emberi csontokkal, és amely helyről a helybeliek azt mesélték, hogy ott hajdan kápolna állott volna. Egy 1910 májusban végzett ásás a szájhagyománynak igazat adott, mert egy 20 m.-nél hosszabb kis tornyos templomnak alapfalait ásattam ki, amelynél a leletkörülmények a XVII. század vége felé mutattak, amidőn ezen vidék rövid időre a császáriak kezében volt.

A „gyopa“ szó a magyar „gyepű“-nek elferditése: annak megint a szlávban a „priszáka“ felel meg. Így Bihar vármegyében 1607-ben „Preszaka“ falu másképp „Gyapjupataka“-nak neveztetik.

1) Csánki, II, 40.

2) Pesty: Krassó, III. 205. sz.

3) U. o., 223. sz.

4) U. o., 226. sz.

5) Umgegend von Werschetz.

Karánsebes vidékén van egy Priszáka nevű falu, amely a középkorban a magyar Gyepű név alatt szerepelt. De másutt is fordul elő ezen topographiai név.¹⁾ 1561-ben volt a miháldi oláh kerületben egy másik Priszáka falu, melynek emlékét Mehádiától keletre egy határórállomás tartotta fenn.

Dél-Magyarországon többször találkozunk vele. Mint helynév előfordul az a következő helységeknel: Leukusest, Radmanest, Dubest, Topla, Pojen, Klopodia, Goruja, Stájerlak, Oravicza, Rakasdia, Román-Szászka, Rudaria, Sztatina, Globurea és Peceseneska.

A gyepű szó első magyarozatát Szabó Károly adta,²⁾ akit Pesty Frigyes követett.³⁾ Szerintök a szó jelentése valamely vár külső bekerítése, gyepvel kirakott árokhányás. Ujabban Karácsonyi János „védett országhatár“ értelmét tulajdonít neki.⁴⁾ Azonban azt mindig nem lehet elfogadni. 1548-ban Priszáka Karánsebessel volt határos. Ezen esetben gyepű nevében (mely itt glaçis értelemben vétetett) semmi helytelenség nincs. Bara, Lapusnik és Radmanest határainak találkozási helye „Határ, Preska“ elnevezéssel van megjelölve a kat. térképen. Én azt tartom, hogy az a legtöbb esetben, legalább Dél-Magyarországon, csak a „bekerítés“-nek felel meg és fákkal bekerített tisztást az erdőben jelentett.

A szlávban különben priszaka, presjeka stb. „kivágott tisztás az erdőben, völgy.“

Szentgyörgy. 1319: villa sancti Georgii. L. a várak alatt.

Szent-György. 1285-ben előfordul egy Gyreug nevű helység, mely a Karas mentén Széplak mellett terült el.⁵⁾ E szerint Zsurzsova Krassó legrégibb helységeinek egyike.

1394-ben Krassó vármegye Gyreg-i Mihály kérelmére Gyreg-i Márkot mint saját emberét küldte ki, hogy jelentést tegyen a Himfi István által Omorban elkövetett hatalmaskodásért.⁶⁾

Zsigmond király Osziazi Demeter fiaitól: Miklós-, János- és Benedektől, mivel hűtlenségbe estek volt, több krassóvármegyei falut elvett volt, e. k. Gywrgyew (Gyurgyev) birtokot is és ezeket 1404-ben új adomány czimén Maróti János macsói bánnak adományozta.⁷⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, II-2, 114.

²⁾ Székely oklevéltár, I, 2, 3.

³⁾ E. h.

⁴⁾ A honfoglalás és Erdély, 6, 12, 13.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 6. sz. Pesty Syreug-nek olvasta, de tévesen. Ortway : Tem. okl., 7. sz.

⁶⁾ U. o., II-1, 193 és u. o., III, 141. sz.

⁷⁾ U. o., II-1, 202 és u. o., III, 156. sz.

1422-ben előfordul Nicolaus de Gyruh,¹⁾ ki 1424-ben (most de Gywrwgh a névalak) krassói alispán.²⁾

1444-ben Maróti László, néhai macsói bán és fiai, a fent említett falvakat és köztük Gergethew birtokot is, melyeket akkor már Temes vármegyéhez számítottak, egyezés alapján cserében a Pekri-családnak engedték át.³⁾

Ezen adatokból látjuk, hogy volt egy nemesi család és egy falu, melyek hasonló névvel bírtak és hogy a család a falut a XV. század elején már nem bírta (legalább nem egészben).

Ami a név olvasását illeti, emlitem, hogy 1597-ben egy falu említettetik, melynek neve az oklevélben: Gywrgyewecz (Gyurgyevecz) vagy Chwrehwl (Csurcsul), másképp Gyrgles, még alább Gyrges volt.

Ezen utóbbi Gyurgyevecz a török hódítás ideje alatt Bogsán várához tartozott, tehát közel ehhez feküdt. A törökök hatalma alól 1596-ban felszabadíttatván és Szörény vármegyéhez csatoltatván, Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem annak felét 1597 jan. 5-én Karánsebesi Tivadar-, László-, Miklós-, Péter- és Jánosnak adományozta és a beiktatást az erdély káptalannak meghagyta.⁴⁾

1690—1700 között Gyurgyevacz egy ideig a császáriak kezében volt és a verseczi kerülethez számíttatott.⁵⁾ 1717-ben a verseczi kerületben fekvő Gurgev falunak 72 háza volt és lakva is volt.⁶⁾ 1738-ban Szurzova kenéze a törökök által a krassói főkenéz alá volt rendelve.⁷⁾ 1779 Zsurzsova Krassó vármegyéhez csatoltatott. Temploma 1781-ben épült. 1911 óta Krassószentgyörgy.

Pesty⁸⁾ és Csánki⁹⁾ szerint a középkori helység a Berzáva mentén feküdt. Azonban az adatok bizonyítják, hogy az a mai Zsurzsovával azonos, mely Szent-György nevét, a templom védszentje után kapta. A helynév eredetét érdekesen igazolják még a következő körülmények is: A helység pecsétje a sárkányt ölő Szent-Györgyöt mutatja és a határban a következő helynevek találhatók: Lunca cu ogasia Zsurzsu, düllő; ogasiu Zsurzsului, forrás és a Zsurzsu patak.¹⁰⁾

1) Pesty: Krassó, III, 209. sz.

2) U. o., III, 215. és 216. sz.

3) U. o., II-1, 202. l.

4) U. o.

5) Török-Magyarkori Államokmt., VII, 331.

6) Szentkláray: Száz év, I, 26 és A. melléklet.

7) Adattár, II, 335.

8) Pesty: Krassó, II-1, 202.

9) II, 40.

10) Pesty: Krassó, II-2, 327.

Halimba. 1346: poss. Halymba. Olsow Halimba. Hylimba. 1435: Helumba. 1437: poss. Helyomba.¹⁾

Nógrád vármegyében említették 1335: Helimbafalwa, 1374: Halymbafolua. Ez megfelel a Karancs-Berénytől északra fekvő Galamba pusztának Csákányháza határában,²⁾ mely puszta Csesitve-Galiba puszta néven is ismertes.³⁾ A krassói Halimbát az oklevelek adatai Gertyenes és Sósvidékén gyaníttatják.

Ha ott kutatunk és tekintetbe vesszük a nógrád vármegyei Halimba helynév mostani alakját, akkor megtaláljuk a miénket is. Először van Monyó (Monió) határában a falutól nyugatra a Clomb hegy. Azután van még közelebb eső helynév és ez a Kolib dülő neve Zsidovin határában, amelyben Halimbát felismerni vélem.

Helemba falu van Hont vármegyében.

Harasztócz. 1343: Harastowch Érsomlyó tartozéka. Haraszt szláv kölcsönszó. Eredetije hrszt, hrászt = cserje, tölgy. Krassócsörgő keleti szélén van a Rásztok patak. Rásztok a délszláv nyelvekben két folyó egyesülését vagy szétágazását jelenti. De ezt a Klokodicsi patakra nem lehet alkalmazni. Marad a hrászt szó, mint eredeti tő.

Pesty és Csánki ezen helynevet Harasztútnak olvasták.

Harkincz. Harka (1421), Harkjñch (1427, 1428).

Hrk a szerbben = trombitatók.

Vaskő határában, helység délnyugati csúcsánál, emelkedik az 537 m. magas cracu Harca, mely helységünk helyét és nevét tartja fenn.

Pest vármegyében van a Harka puszta és Sopron vármegyében van Harka kisközség.

Hegyes. 1381: Heges, 1387: Heguis, Heges nemes nevében, aki Kövesden és Gyertyánoson szerepelt; Hegyesfalva tehát arra feküldhetett.

Henec. 1368-ban szerepel Michael de Heng (Eng) Csortón. 1368—1428: említettetik a Belenusi, ill. Sasdi Hench-család.

Dognácska déli szélén van a Cracu Henec.

Hódos. L. Tejes.

Hovalfalva. 1471: Howalfalwa.

Hum. 1344-ben Péter krassói alispán vizsgálatot rendelt Himfi Benedeknek Mihály nevű remetei jobbágya ügyében, ki Hom-ból jöve kifosztogatott.⁴⁾

1370-ben a krassó vármegyei közgyűlésen Hom faluban lakó Gyokát (Choga) és Pétert, Tódor fiait, valamint Mikos (Mýcos) fiát, Radát, ki

¹⁾ Pesty: Krassó, II—1, 202—204.

²⁾ Csánki, I, 99.

³⁾ Magyarország. vméi. és városai; Nógrád; 27.

⁴⁾ Pesty: Krassó, III, 16. sz.

szintén Homban lakott, és akik néhai Konya bán fia Ferencznek jobbágysai voltak, tolvajlásért elítélte.¹⁾

1388-ban Zsigmond király néhai Konya bán fiaitól, Szechenyi István és Franktól, Zólyom és Trencsén vármegyék főispánjaitól, barsvármegyei falvakért cserében kapta Haam falut a vásáros napokon ott szedni szokott vámmal együtt, továbbá Lőrinczfalva és Ters falvakat Krassó vármegyében, más Temes, Keve és Arad vármegyében fekvő birtokokkal,²⁾ amit 1389-ben Erzsébet királyné helybenhagyott.³⁾

Pesty és Csánki gyanítják, valószínűleg a Konya bán megemlézése alapján, hogy a Hom és a Hám helység egy és ugyanaz;⁴⁾ továbbá, hogy ezen falú valószínűleg a Karas mentén feküdt.⁵⁾ De ez az oklevélben nem állítatik (v. ö. Lőrinczfalva). Különben 1344-ben Hommal együtt Boldogasszonyfalva is említettik, mely Laczunásnak felel meg.

Kuszcistól északra van a Humin potok.

Hum szerbül = halom.

Hum nevű helység van Herczegovinában a Drina mellett.

Igriczi. Tres Igryci (1421), Igrechy (1427), Igrichy (1428).

Igra = hegedű, tánc, igráti = muzsikálni, igrácsi = táncos a szerbben.

A középkori szlávoknál az igricek énekesek és táncosok voltak. Az igriceket a szlávoktól átvették a magyarok, akiknél azok nép-énekesek voltak. Az igricekről elnevezett falvak a magyarság szélei felé terültek el és nincsen eset, hogy Igriczi nevű telepeket a magyarság derekában találunk.⁶⁾

Rakasd (Rakasdia) határának északi csúcsában van a Valea Ogarecz. Nem lehetetlen, hogy a románok ajkán hangesere folytán Igriczből Og(a)recz lett.

Zágráb vármegyében van Igristye nevű helység.

Fekete-Izvor. 1343-ban feketeyzwar Ér-Somlyó tartozéka.⁷⁾

1370-ben Matyás, Nagy János vizuar-i hivatalnok szolgálja, említettik.⁸⁾

1390- és 1392-ben Vizvar, ill. Wizwar, falu Perényi szörényi báné.⁹⁾

1536-ban említettik Heves Izwar in districtu crasso.¹⁰⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 71. sz.

²⁾ U. o., 119. sz.

³⁾ U. o., 126. sz.

⁴⁾ U. o., II-1, 210 és Csánki, II, 102.

⁵⁾ U. o., 216 és Csánki i. h.

⁶⁾ Ethnographia, XIX, 345.

⁷⁾ Pesty: Oláh kerületek, 51.

⁸⁾ Pesty: Krassó, III, 72. sz.

⁹⁾ U. o., 130. és 137. sz.

¹⁰⁾ Pesty: Oláh ker., 30.

Csánki Vizvárt Fekete-Izvorral azonosítja.¹⁾ Pesty pedig Fekete Izvart Heves Izvarral.²⁾

Izvor = szerbül forrás.

Ér-Somlyó közelsége miatt a Márktelke (Markovecz) határában lévő Izvoru völgyre lehet gondolni. Azonban van biztosabb támpontunk a kutatásban. Román-Bogsán határában, a falutól délre, folyik észak felé a Moravicza patakba az Izvoru negru, azaz „fekete forrás“. Ez a krassófiói kerületnek legészakibb tartozéka.

Turchányi, ki szerint Izvar = Vizvár nevét alighanem Kustély (ma: Mély-Kastély) őrizte meg,³⁾ természetesen téved.

Jábolnok. 1370: Jabolnak. Marcsinnal együtt merül fel, tehát a későbbi Jábuka. 1390—1392: Jabolnok Ér-somlyó tartozéka. Ma: Almád. Jakuka szerbül = alma.

Jám. 1335: Jam. 1421, 1427, 1428 és 1550: Jaam, Jánki-birtok. Jám szerbül = árok, gödör.

Jámsorovics. 1535: Jamsorowyth praed. in distr. de crasso.

Sem közelebbi helyfekvését sem nevének értelmét nem tudom.

Jánk. Jánk falu, amelyről a Jánki család praedicátumát vette és amely valószínűleg annak első birtoka is volt, Pesty véleménye szerint a Karas közelében feküdt.⁴⁾ Különös, hogy nem említik, midőn a XV. század elején a család birtokait többször névleg felsorolják.

Egy 1473. évi oklevél említi Patak, Gyano és Duplaj helységet, hogy azok Pataki-féle birtokok és „in comitatu Haram“ feküdtek.⁵⁾ Jár példájára, melyet néha Gyár-nak is írtak, Gyanó = Janó, és Jánk-kal azonos, ami mellett azon körülmény is szól, hogy Duplájjal együtt soroltatik fel.

XVII. század végén a törökök kiűzetése után akadunk ismét a nyomára. Ugyanis 1692-ben említették egy Jano nevű falú Jaszenovával, Najdással és Szuboticzával együtt, midőn Tökölyi Imre fejedelem azt írja u. a. évi aug. 12-én Belgrádból Daróczy, ujjalánkai kapitánynak, hogy ezen falvak dézsmáját Numán „olaj-bék“ „mint annakelőtte megvehesse“.⁶⁾

Azután az 1717-ben eszközölt hivatalos összeírásban találjuk meg ismét, amely conscriptio szerint akkor az ujjalánkai kerületben egyrészt Mirkovác, Jám és Szuboticza, másrészt Jaszenova és Duplaj között, tehát a Karas környékén, Janeno (Janevo?) nevű falú létezett, amely-

¹⁾ II, 109.

²⁾ Pesty: Oláh ker. 30.

³⁾ Krassó-Ször. tört., I—1, 146

⁴⁾ Pesty: Krassó, II—1, 235.

⁵⁾ Csánki, II, 93^{a)} és u. o., 112.

⁶⁾ Tökölyi 1691—2. évi leveleskönyve, 323.

nek 20 háza volt.¹⁾ A helység e szerint a török jármat túlélte. Azonban aztán azonnal feloszlott és többé fel nem éledt. Az 1723—5. évből származó Mercy-féle térkép már nem ismeri.

Holfekvését illetőleg útbaigazítást nyújt a Jakovat = Jákovác (Jankovác?) szántóföld Homokdiód (Oresác) határában.²⁾

Ami a Jánk helynév értelmét illeti, úgy ez a János személynévnek szlávós formája, mert valamivel később (1335 után) Janik-nak és Ivánk-nak és azután Janó-nak is nevezik a falut. Jánk falunak alapítóját vagy első birtokosát tehát János-nak hívták. Ilyen helynévképzés különben gyakori a középkorban.

Jár. Nemes emberek nevében él, kik temesi és krassói törvénykezési ügyekben szerepeltek, amiért Pesty és Csánki krassovármegyei helységnek vették. A Himfi-család birtokaival együtt említettven, a két tudós szerint a Berzáva mentén fekkent.³⁾

1330 Michael de Jara tűnik fel először.⁴⁾ 1337 Ladislaus de Jaraa szerepel.⁵⁾ 1387 említettnek Dionisios de Jaar fiai Miklós és Péter.⁶⁾ 1388-ban szerepelnek Petrus de Jary, Dénes fia, mint a király emberek⁷⁾ és testvére Nicolaus de Jary mint nádori kiküldött.⁸⁾ 1389 Petrus de Gyaar Egerszegi Himfi Vazul famulusa.⁹⁾ 1390-ben pedig találkozunk ismét Nikolaus de Jaar-, Dénes fiával.¹⁰⁾ 1437-ben Mathias de Jara, Anna, Himfi Imre özvegyének ügyvédje Krassó vármegye előtt.¹¹⁾

Torontál-Szákul határában, a falutól délkeletre, vannak egymás mellett nyugatkeleti irányban a Jarnja és a Járany dűlők; de ezek távol esnek. Kiskrassó (Lupák) határában, a falutól északnyugatra, van a Járitye (Jár-hely) nevű 508 m. magas hegy, melynek keleti oldalán a Járitye nevű patak ered, mely Kiskrassó (Lupák) falu közepén a Lupákpatakba ömlik. Itt vélem kereshetni Jár helyét.

Jár a szerbben = lapos fejű árpa, Sommergerste és jára = a cserénynek egy fajtája, Wintermulde für Schafe.

Jenő. A XIV. század második felében találkozunk vele először. Ugyanis 1370-ben említetik Tamás, Kozma de Jeneu fia, krassói nemes.¹²⁾

1) Szentkláray: Száz év, I, 25.

2) Pesty helységnévtára a m. n. muzeum könyvtárában. Temes: Oresác.

3) Pesty: Krassó, I 1, 200 és Csánki, II, 103.

4) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 30. sz.

5) U. o., 32. sz.

6) U. o., 96. sz.

7) Pesty; Krassó, III, 120. sz.

8) U. o., 121. sz.

9) U. o., 123. sz.

10) U. o., 129. sz.

11) U. o., 260. sz.

12) U. o., 71. sz.

1371-ben Mihály, István de Jeneu fia, nádori embernek volt kijelölve a krassóvármegyei Félegyházán történendő beiktatásra.¹⁾

1396-ban megidézi de ieno Jakab, krassóvármegyei megbízott, Himfi Istvánt.²⁾

Ortvay a fenti 1370. és 1396. évi adatokat a Temesvártól északkeletre fekvő Jánovára magyarázta.³⁾ De tévesen, mert az oklevelekből kitetszik, hogy az említett Jenő Krassó vármegyében feküdt.

1426-ban említetnek a titeli káptalannak egy oklevelében, melyben ez jelenti, hogy Zsigmond király parancsára Gyertyánoson és Nyéken vizsgálatot tartott, Benedictus literatus és Ábrahám de Jenev mint kiküldött emberek.⁴⁾

1433-ban nemes László, Lukás de Jenev fia, mint vármegyei kiküldött szerepel a borzafői kenézek Himfi Frank elleni pörében. Hasonló módon említetik János, Jenei György fia.⁵⁾

Végre 1435-ben de Jenev Bertalan Himfi László által Krassó vármegye előtt vallott ügyvéd.⁶⁾

Jenő magyar eredetű. A hét magyar törzs egyikét ugyanis Jenőnek hívták.

Pesty nézete szerint Jenő a Berzáva folyónak azon tájékán feküdt, ahol a Himfi család jószágainak csoportja terült el.⁷⁾ A Berzávához helyezi azt Csánki is.⁸⁾

Jenő a mai Dézsánfalva határában terült el. Azonban nem a falútól nyugatra, amint ezt a Csanádegyházmegyei Adattárban olvasuk,⁹⁾ hanem keletre közel 3 kmnyire. Az ottani, a Perkoszovára vezető kocsút és a Moraviczapatak közötti vidéket a dézsánfalvaik Janovának (egyesek Jenovának is) nevezik. Itt főleg Devald Bálint, Benyovszky Pál és Nyegován Pája földjein a talaj hepehupás; azonkívül törmelék és egyéb nyomok vehetők észre, melyek egy falúnak itt léteztét bizonyítják, mely falú a hagyomány szerint Jenő magyar falú volt. Egy magasabb helyet a nép „czrkvenisté“-nek nevez és regéli, hogy ott az elpusztult falú temploma állott, melynek anyagából a mai Dézsánfalvai templom épült volna.¹⁰⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 76. sz.

²⁾ U. o., 144. sz.

³⁾ Magyarország egyh. földl., I, 443. l.

⁴⁾ Pesty-Ortvay: Temesi oklevelek, 390. sz.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 247. sz.

⁶⁾ U. o., 254. sz.

⁷⁾ Pesty: Krassó, II-1, 237. l.

⁸⁾ II, 103. l.

⁹⁾ IV, 171. és 174. l.

¹⁰⁾ Milleker B.: Dézsánfalva története, 36. l.

A Moraviczapataktól délre pedig, a Semiczapatakig, a románok a vidéket „Marmunz“-nak is nevezik,¹⁾ ami talán az ősi jenei temetőre vonatkozik, mert „morminty“ annyi mint „temető“.

Jenő a törökök kiűzetése után praedium volt. Mint ilyet bírták 1729-ben a szomszéd Rádováncz helység lakosai, kiktől azonban még ugyanazon évben a temesvári administratio rendeletére a verseczi tiszttartó elvette és a dentai német települőknek adta. Akkor Genova volt a neve.²⁾

Az ősi Jenő lakosai közül némelyek Nagy-Szredistyére kerültek, mivel ott a Genovácz (Gyenovácz, Jenovácz) családnév konstatálható amely körülmény azt is bizonyítja, hogy Jenőnek ősi magyar lakosságát az utolsó időben szerbek váltották fel.

1794-ben települtek aztán Genova pusztára a moraviczai szerbek, és romának, kiknek falúja Dézsánfalva nevet nyert.³⁾

Hogy Jenő emlékezete nem veszett ki, mutatja e. k. azon körülmény, hogy Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában (1851) Dézsánfalváról azt mondja, hogy „hajdan Ilanova“ (azaz „Janova“).⁴⁾

Kakarécz. 1367: Kakareth. Kakarécz kir. birtok, mely Zagorian-nal határos volt, tehát a Lokva hegységben feküdt.

Kalagyer. Kalagyer csak egyszer merül fel és pedig Gáddal és Leszkováczzal együtt.⁵⁾

A Leszkováczzal szomszédos Szőlőshegy (Rebenberg) neve a nép ajkán Kalugyerevo, amelyet Kalugyer rövidítésben is használnak.

„Kalugyer“ szlávul annyi mint „szerzetes, barát“. Kalugyerevo annyi mint „a barátok-é“, tehát „Barátfalva“.

Kalántelege. 1247-ben Temes vármegyében a Berzáva mellett fekvő Kalánteleg a Csanád nemzetségbeli Kelemenus bán fia Pongrácz ispán birtoka volt, melyet Kalán, pécsi püspök, unokanövérének, ki Pongrácz felesége volt, hozományul adott volt.

1256-ban a Berzáva melletti Kalántelegket felerészben a Kelemenus fiak, felerészben a Waffa fiak kapták.

1279- és 1285-ben Kalánteleg fele Pongrácz fia Tamásé volt.

1427- és 1428-ban Kalántelegket, most krassóvármegyei falut, Nagymihályi Albert kapja.

1471-ben végre Galanfalva Pósa Istváné volt.

Kalán szerbül = sáros, mocsaras.

1) Plan d. Umg. v. Werschetz. Militär-Aufn. v. J. 1864-5.

2) Baróti: Adattár, I, 509. l.

3) Milleker B.: Dézsánfalva története, 1908.

4) I, 259. l.

5) Csánki, II, 29 és 87.

Raffnától délre van a costa Golonie nevű magaslat, amelynek nyugati, Berzáva felőli oldalán, mocsár terül el.

Kálán nevű falú van e. k. Montenegróban is. De a jelen krassóvármegyei falú neve személynévből keletkezett és az értelme: Kálánnak telke. Volt egy Kalan nemzetség is.

Karassó. 1333: Karassow. 1358: Nog Carassou. Kyskarasso. 1535: Karassowcz praed., később Karassova. Ma Krassóvár.

Karulyos. 1323-ban Károly Róbert király Himfi Pál és Jánosnak e. k. Korulus krassóvármegyei jószágot adományozta.¹⁾

1331. nyarán Denés mester miháldi várnagy István kövesdi hivatalnoka által Himfi Pál és Himnak Korulus nevű birtokából 3 lovat elhajtattott.²⁾

Azonban a Himfiék helységünket nem sokáig bírták. Mert Mező-Somlyó város szerezte meg, mely rá, úgylátszik, régi jogigényt tartott. 1331 április 11-én Mező-Somlyó közönsége Korulus birtoka tárgyában Krassó vármegye előtt pert indított Himfi Pál ellen,³⁾ mely per sokáig húzódtott. Még 1344-ben folytak Korulus miatt tárgyalások, amikor u. a. évi nov. 18-án Korulus sorsa eldőlt és Pál, országbíró, a helységet végleg odaitélte a mezősomlyóiaknak.⁴⁾

1370-ben László nádor a krassói közgyűlésen Farkas, mákép Faryan (Farján), Veytyh (Vojtek), Benche és Lukács nevű csavargókat, továbbá Sztojánt, Bratiszló fiát, kik in villa Karalus, Somlyó város tartozékában laktak, tolvajlásért elítélte.⁵⁾

A XV. század elején helységünk ismét a Himfi család kezén van. Himfi István 1406-ban pert támasztott Himfi Him és Benedek ellen, kik in villa Kragoyfalua tartózkodtak és akiket u. a. évi márcz. 24-én Szechen Frank ide rendelte.⁶⁾ Erre vonatkozólag a csarádi káptalan u. a. évi máj. 8-án jelentette a királynak, hogy Himfi Him és Benedeket a Kragyofalwa nevű possessióban volt részbirtokaikon a kir. törvénszék elé idézte.⁷⁾

1435-ben Himfi László ügyvédjei között egy Cragul János is szerepel.⁸⁾ Ez valószínűleg Lászlónak karulyosi (craguli) alkalmazottja volt. 1437-ben Mathias de Karul, más oklevélben de Karon, Himfi Franknak egy a mezősomlyóiak ellen emelt panaszában említett hivatalnoka.⁹⁾

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 83.

²⁾ U. o., 84.

³⁾ U. o., 84.

⁴⁾ U. o., 85.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 71. sz.

⁶⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 224. sz.

⁷⁾ U. o., 227. sz.

⁸⁾ Pesty: Krassó, III, 254. sz.

⁹⁾ U. o., 259. és 262. sz.

Az 1370-ből ismeretes lakosok közt magyarok is vannak. Ez magyarázza azt is, hogy a magyar helynév Karulyos többször használtatik, mint a szláv cragul.

Csánki szerint Korulyos Mező-Somlyó vidékén feketett; nevét különben Karalyosnak olvassa.¹⁾

A Korenapusztá a Berzáva patak partja mellett, Omortól nyugatra, valamint a Nagy-Semlaktól keletre Királykegye határában elterülő Kornis dűlő nem jöhetnek tekintetbe. Inkább felel meg Karulyosnak a Nagy-Semlaktól északkeletre lévő Korieser-Flur (Ko-ri-es = Karulyos) Moritzföld határában.

Volt egy Karul nevű possessio Zsadány mellett is Temes vármegyében²⁾ és egy Karulos Zaránd vármegyében is.³⁾

A vele vonatkozásban lenni látszó Caroli helynév meglehetősen gyakori vidékünkön. Csiklovától északkeletre van a Caroli dűlő, Harampataktól (Potoktól) délre emelkedik a 338 m. magas Dealu Caroli és Fehérdombtól (Bertzáskától) északra van a Poi Caroli.

Márki szerint a karul vagy karvaly madarokról vannak így elnevezve ezen helységek.⁴⁾ Karácsonyi állításáról, hogy Karul megtartotta a Khazár nép nevének formáját, már Kemenes Pál mutatta ki, hogy nem helyes.⁵⁾

V. ö. Kragulfalva.

Kengyeltó. 1418: Kengelthow-i Koros Balázs kir. ember Bács-tövisén. 1433: Kengelto-i Tamás, nemes, krassóvármegyei kiküldött a borzafői kerületben. Talán volt a vármegyében Kengyeltó nevű falú; ha igen, akkor az a Berzáva vidékén keresendő. Kengyeltó nevű halastó volt 1337-ben Kapriora környékén a Maroshoz közel.

Kerepcse. 1421, 1427, 1428: Kerepche. 1550: Kerepcze. Jánki-birtok. Kerep a szerbben = hajóhid és azon hajó is, amelyen vízimalom nyugszik.⁶⁾ Kerep a magyarban = a vízi járműveknek egy neme. Kerepes = lószállítóhajó. Kerep = komp.⁷⁾ Kerepcse tehát, neve értelméből ítélve, okvetlenül valami folyóvíz mellett feküdt. Az oklevelek sejtetik, hogy a Berzáva mentén. Resiczától keletre van a pojána Gropoza a Berzáva két partján, ahol a pareu Gropoza is a Berzávába szakad. Meglehet, hogy a Gropoza név alatt Kerepcse lappang.

¹⁾ II, 103.

²⁾ U. o., 44.

³⁾ Márki: Arad, I, 234.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Századok, 11. OS, 459—461.

⁶⁾ Popowitsch: Serb.-deutsch. Wörterbuch, 103.

⁷⁾ Nyelvtörténeti Szótár, II, 228.

Keresköz, Keresszeg és Keresvölgy. 1277-ben IV. László király Vaja és Kereszeg, ill. Kerezegh, nevű possessiókat Lőrincz vajda fiának, Lőrincz mesternek adományozta.¹⁾ 1378-ban Kuruswlgh, ill. Korusvelg, faluban választott bíróság ülésezett.²⁾ 1390-ben Nicolaus de Kereskuz kir. ember, midőn Perényi Miklós, szörényi bán, Érsomlyó birtokába volt iktatandó.³⁾ Midőn 1406-ban Himfi István Szechen Frank országbíró előtt a maga törvényes ügyvivőit mindennemű perében megnevezi, ezen utóbbi között a Kerezkus(i) bíró is szerepel.⁴⁾ 1407-ben pedig, midőn Zsigmond király meghagyja az aradi káptalannak, hogy Kócsai Istvánt Rádicsfalva birtokába iktassa be, a kir. emberek között ott látjuk Jacobus dictus Beke de Kereskez-t is.⁵⁾ 1410 Nicolaus et Johannes de Kereskuz Sasdon kijelölt kir. emberek.⁶⁾ 1426-ban Johannes Kereskezij Himfi István fiainak egyik üdvédje Temes vármegye előtt.⁷⁾ 1430-ban ugyanezen Johannes de Kereskez Himfi István fiainak egy évre vallott ügyvédje Krassó vármegye előtt.⁸⁾ 1452-ben Andreas de Khereskez kir. ember Keve vármegyében.⁹⁾

Pesty Keresszeget, Keresközt és Keresvölgyet három különböző helységnek veszi és a jelző szót Kőrösnek olvassa. De szerinte a neveket olybá kell vennünk, mintha Karasköz- és Karasszögnek volnának írva, mert Vaja útján, melyet egy 1378. évi oklevél szerint Érsomlyótól a Karas választott el, Keresszeg ez utóbbival szomszédási viszonyba látszik hozatni és mivel Krassó vármegyében Kőrös nevű folyó nincsen.¹⁰⁾

Pesty szerint Keresszeg Illadia táján feküdt.¹¹⁾

Csánki szerint Keresköz Temes-, Keve- és Krassó vármegyék összeszögellésének vidékén a Karas (Keres) mentén feküdt.¹²⁾ Azonban Temes vármegye sehol sem ért le a Karasig.

Én a kérdéses három helyet egynek veszem és nem a Karas mentén keresem. Néranádas-(Nájdástól)-tól északra, a Néra jobb partjához közel van a costa cheresi (keres) nevű lankás dűlő, amelynek keleti és nyugati oldalait egy-egy patak mossa. Ezt megerősíti még

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 5. és 92. sz.

²⁾ U. o., 94. és 95. sz.

³⁾ U. o., 130. sz.

⁴⁾ Pesty-Ortvay: Temesi okl., 233. sz.

⁵⁾ U. o. 237. sz.

⁶⁾ Pesty: Krassó, III, 180. sz.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 387. sz.

⁸⁾ Pesty: Krassó, III. 237. sz.

⁹⁾ Cánki, II, 103. l.

¹⁰⁾ Pesty: Krassó, II—1, 295. l.

¹¹⁾ U. o.

¹²⁾ Id. h.

azon körülmény, hogy 1378-ban az egyik választott bírót Johannes de Nadasd-nak hívják.¹⁾

Keres, tulajdonképen „körös“, azaz „körös“, németül Esche. Alapítói magyarok voltak, kik a helynevet a növényvilágból vették. Evvel elesik Pesty²⁾ és Csánki³⁾ véleménye, hogy a Karas folyót Körösnek hívták.

Keresztes. 1323-ban a Keresztes nevű föld (Kereztes terra) Nagy- és Kis-Ermen (ma Germán) krassóvármegyei falvakkal határos volt.⁴⁾

1363-ban Miklós, Andreas de Kerestes fia, királyi ember volt, midőn a csanádi káptalan Himfi Benedek pozsonyi főispánt, Kövespataka, Székáspataka, Vaja és Bácsstövise, krassóvármegyei falvak birtokába iktatta.⁵⁾

1369-ben Nagy Lajos király a csanádi káptalannak meghagyja, hogy Egerszeg határait bejárja és mint kir. embert kiküldi erre Miklóst, Andreas de Kereztus fiát.⁶⁾

Ugyanezen Miklós és Andrásnak egy másik fia, szintén András, 1371-ben Nagy Lajos által mint kir. emberek kiküldetnek Beregszói Dezső hatalmaskodásának megvizsgálása ügyében.⁷⁾

A nádor is ez évben Domokost, Stephanus de Kereztus fiát, kijelöli Ermeni Magyar István beiktatására Félégyhaza birtokába.⁸⁾

Midőn 1375-ben Miklós Berche falunak a kenéze, Ó-Bélszeg (Bioszeg) falúból ura Himfi Péter, meghagyásából valamely jobbágyot áttelepíteni akart, Péter mester, Cholnok fia, illetőleg ennek egy illonchi (illáncsai) jobbágya, gátolta, a bercsei kenézt megverte és Berce helység csordájából több marhát elkobzott. Az ezen ügyből keletkezett perben „Dominicus dictus Chakan“ szerepel.⁹⁾ Berce (ma a Pirinca puszta) Bioszeg és Illáncsa között terült el. Csákány pedig e vidékről való nemes volt. Mivel 1371-ben egy Domokos, Keresztesi István fia, említettik, és a Csákányok később mint keresztesi birtokosok fellépnek, semmi sem gátol bennünket abban, hogy Chakan Domokost a Keresztesi családba fölvegyük.

1378-ban említettik Andreas filius andreae de Kereztus mint kir. ember azon pörben, mely egyrészt Himfi Benedek, néhai bolgár bán,

1) Pesty: Krassó, III, 94. és 95. sz.

2) U. o., II—1, 295.

3) II, 103.

4) Pesty: Krassó, III, 10. sz.

5) U. o., 39. sz.

6) U. o., 67. sz.

7) U. o., II—1, 268. l. és Pesty-Ortvay: Tem. okl. 74. sz.

8) U. o., III, 76. sz.

9) U. o., 86. sz.

másrészt Vajai János és fiai: Benedek és György közt, Vaja krassóvármegyei falút illetőleg folyt.¹⁾

1383-ban Himfi Péter bán özvegye azt panaszolta, hogy Jánki László mester az év elején Vajára jött és onnan jó lovát erőszakkal elvette, sőt a Karas folyón álló malomzilipet is elrontotta, mire Mária királyné az aradi káptalannak a vizsgálatátételt meghagyta. A parancsban mint királynéi ember említették Andreas de Kiuztus (így, a csanádi káptalan átíratában: de Kuztus).²⁾ Ezen névből Pesty egy másik falura következtett, amelynek neve „Kusztus“ volt volna.³⁾

Nem fogunk azonban hibázní, ha a Budán 1383 március 6-án kiállított oklevélben előforduló „Kiuztus“ szót a „Kereztus“-nak eltorzításának nézzük. Galmar, ill. Gialmar, is Salmar-nak van írva az említett parancsban.⁴⁾ Azonkívül megegyezik az Andreas keresztnév is az 1378-ban említett Keresztesiével.

Csákány Lukács de Kereztus 1392-ben kir. ember volt bizonyos erőszakoskodások megvizsgálására, melyek Vaján és más Himfi-féle jószágokban történtek Gerebenchi Szemere stb. által.⁵⁾

1406—1407-ben Keresztesi Pető fia László krassói szolgabíró.

1406-ban említették nemes Kerestus-i László egy vizsgálat ügyében, mely Himfi Péter fia István mester és Gyertyánosi András fia, Jakab, közt fennforgott.⁶⁾

1407-ben midőn Helimbai Tamás bevádolja Gyertyánosi Csépi Jakabot, hogy Helimba faluba fegyveres kézzel betört, ismét találkozzunk Lászlóval, kiről most azt olvassuk, hogy nemes de Kerestus Pető fia.⁷⁾

1411-ben Himfi István Krassó vármegyénél eltiltja Kereztus-i Sáfár Jánost és szomszédjait Kis-Ermenben lévő részbirtokának erőszakos elfoglalásától.⁸⁾

Ez évben Krassó vármegye is azt bizonyítja, hogy Sáfár János és Bálint, de Kereztus' Gyertyánosi Csépi Jakabot Sáfár Bálint elfogatásáért és minden kárért, amelyet tőle és szolgálaitól szenvedtek, felmentik.⁹⁾

Csákány Mihály de Kereztus 1418-ban kir. ember, midőn Himfi István Benke Pétert vádolja, hogy a krassóvármegyei Bácsövise faluból 9 ökröt elhajtott.¹⁰⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 92. sz.

²⁾ U. o., 106. sz.

³⁾ U. o., II—1, 305. l.

⁴⁾ U. o., III, 106. sz.

⁵⁾ U. o., II—1, 269. l.

⁶⁾ U. o., III, 167. sz.

⁷⁾ U. o., III, 173. sz.

⁸⁾ U. o., 182. sz.

⁹⁾ U. o., 185. sz.

¹⁰⁾ U. o., II—1, 269. l.

Egy Zsigmond királynak 1426-ban Budán szept. 8-án kelt parancsa értelmében a csanádi káptalan Gyertyánoson és Nyéken vizsgálatot tartott, amelyben Michael Chakan de Kerestus mint kir. ember szerepelt,¹⁾ aki az aradi káptalannak hasontárgyu jelentésében egyszerűen csak Michael de Chakannak van nevezve.

Midőn pedig ugyanazon évi dec. 2-án az aradi káptalan jelenti Zsigmond királynak, hogy Lippán nov. 11-én kelt parancsa értelmében a Csépieket a gyertyánosi és nyéki birtokokat illetőleg megidézte, az említett káptalani jelentésben Johannes filius Michaelis de Kerestus mint kir. ember neveztetik.²⁾

1428-ban nemes Simon Sáfár de Kerezthesy bizonyos pusztarészeket Ozyagh határában és Chernolch vidékén szolgájának, Belényesi Hench Lászlónak, adományozott.³⁾

Ugyanez évben Zsigmond királynak egy levele Sáfár István jelentésére állíttatik ki. Sáfár itt de Berench nevet visel.⁴⁾

Még 1433-ban említetik nemes Kereztez-i Péter mester, ki a szentlászlóvári kapitány várnagya volt Borzafőn.⁵⁾ Végre 1438- és 1439-ben Sáfár Simon, ki 1428-ban „Keresztesi“ praedicatummal élt, Krassó vármegye utolsó három alispánjainak egyike.⁶⁾

A két család, amely a „Keresztesi“ praedictaummal élt, a Sáfár és Csákány, még más alkalommal is szerepel. A keresztesi Sáfár (Saphar) családról csak a fenti 1411- és 1418-ból származó adatok emlékeznek meg. De Sáfár más melléknévvel már előbb is fordul elő. Ugy 1408-ban Stephanus Safer de Bokocha.⁷⁾ és 1409-ben Stephanus Saphar de Bukocha,⁸⁾ 1409-ben ismét Johannes Saffar de Kerezthur⁹⁾ említetik.

A Sáfárok tehát, amint azt a fenti adatok gyanítani engedik, több ágra lehettek szakadva. Ha az 1409-ben előforduló Johannes Saffar de Kerezthur talán egy és ugyanaz az 1411-ben szerepelt Johannes Sáfár de Kerezthus-sal és a Keresztur név csak a Keresztusnak egy változata, amire példánk van, maradnak még a Bokocha, ill. Bukocha és a Berench előnevek. Az előbbinek Bokocha alakját Pesty Kokotha-ravéli magyarázhatni,¹⁰⁾ mely helység Temes vármegyében Orczyfalva

¹⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 390. sz. és a hozzá csatolt jegyzetek.

²⁾ U. o., 392. sz.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 228. sz.

⁴⁾ U. o., 229. sz.

⁵⁾ U. o., 246. sz.

⁶⁾ U. o., 278. és 279. sz.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 247. sz.

⁸⁾ U. o., 250. sz.

⁹⁾ U. o., 251. sz.

¹⁰⁾ Tem. okl., 404. l.

környékén virágzott. Azonban ezen adatok is valamint azon körülmény is, hogy 1428-ban Keresztesi Sáfár Simon egyik szolgájának, ki különben szintén nemes, részbirtokokat örök időre adományoz, elegendők arra, hogy feltehessük, hogy a Sáfárok nagyobb nemzetséget alkottak, melynek viszonyairól, hogy többet nem tudunk, csak a mostoha sors az oka.

A keresztesi Csákány (Chakan) család, mely már 1392-ben tűnik fel, a Kállay család levéltára oklevelein 1430-, 1432- és 1437-ben említetik; a gróf Forgács család levéltárában pedig egy 1458. évi okmány tartja fenn emlékét.¹⁾

Különböen a Csákányok többször említettnek praedicatum nélkül; de mivel mindig Krassó vármegyében szerepelnek, nem valószínűtlen, hogy azok Keresztesiek voltak. Ezen esetek a következők:

1375-ben előfordul Dominicus dictus Chakan krassói nemes.²⁾

1396-ban említetik Michael dictus Chakan a Miklós, omori plebános és Himfi István közti perben.³⁾

1427-ben Chakan Balázs Krassó vármegye által vizsgálati kiküldetéssel bízott meg.⁴⁾

1430-ban ugyanezt Himfi István fiai Krassó vármegye előtt ügyvédjüknek vallják.⁵⁾

1433-ban Chakan Miklós krassóvármegyei kiküldött.⁶⁾

1435-ben ugyanaz Himfi által Krassó vármegye előtt vallott ügyvéd⁷⁾

1437-ben ugyanaz mint krassóvármegyei nemes jelentést tesz a vármegyének Himfi Frank javára.⁸⁾

Ugyanazon évben Himfi Imre özvegye Chakan Mihályt, Balást és Miklóst Krassó vármegye előtt ügyvédjeinek vallja.⁹⁾

Pesty azt véli, hogy Keresztes valószínűleg Semlak táján feküdt,¹⁰⁾ mit Csánki is elfogad, ki a helynevet „Keresztös-“nek olvassa.¹¹⁾

Keresztes, Berkeszfalva (Perkoszova) és Dézsánfalva között a Moravicza patak jobb partján terült el.

1) Csánki, II, 109. 1.

2) Pesty: Krassó, III, 86. sz

3) U. o., 145. sz.

4) U. o., 220. sz.

5) U. o., 237. sz.

6) U. o., 247. sz.

7) U. o., 254. sz.

8) U. o., 259. sz.

9) U. o., 260. sz.

10) U. o., II - 1, 269. 1.

11) II, 103. 1.

A perkoszovai községi előjárásának 1864 április 20-ról kelt jelentéséből a következőket idézem: „A délfelőli dűlőt „Kristury-“ (Keresztur-)nak nevezik azért, mert itt, mint a helység vénei hagyományból tudják, hajdan egy magyar falú állott; a templom romjait vagy 25 év előtt (tehát 1840 körül) még látni lehetett“. ¹⁾

Az 1864–5-ben készült verseczvidéki katonai térképen is („Umgebung von Werschetz. Milit. Aufn.“) a Moravicza patak jobb partján „Kerestur“ áll, mely dűlő részben Dézsánfalva határában, de legnagyobb részt mégis a perkoszovai határban Germánhoz közel északnyugatra terül el.

Keresztes (ill. Keresztur) onnan kapta nevét, hogy egyháza a szent kereszt tiszteletére volt felavatva.

Kerestyénfalva. 1404 Perdei Bertalan Kerestafalua-t jogtalanul elfoglalta. ²⁾ 1421: Kerezthjenfalua, 1427: Kerestyénfalua és 1428: Kerestyénfalua Jánki-, illetve Nagymihályi-birtok.

Az 1404. évi adat Perde közelségére enged következtetni. Ez utóbbi Gorony-(Gorujá-)tól északra feküdt és ettől nem messze van Kiskrassótól (Lupáktól) nyugatra a Kerst patak, ahol falúnk helye lehetett.

Komján. Komján kenézei 1364-ben Szlatinán, Szászka mellett, erőszakoskodnak. ³⁾

1449 poss. Komyathy Szokolárral együtt tűnik fel. ⁴⁾

Pesty ugyan azt állítja, hogy nincsen adatunk, amely fekvésére vonatkozik. ⁵⁾ Azonban miután meg van állapítva, hogy a kérdéses helység, ahol erőszakoskodtak: Zlatincz = Szlatina, így ennek szomszéd-ságában kell Komyánt keresni és ott csakugyan meg is találjuk azt, még pedig Uj-Moldova határában, északnyugatra a helységtől, ahol a Fontina Grosz nevű vidéken a Koman nevű erdős hegység ⁶⁾ van.

Kosgya. Egy XV. század 2. vagy 3. tizedéből származó oklevél szerint akkor Halmos oláh kerület kenézei Himfi Imre, László és Miklós kárára Cosgya faluban hatalmaskodtak.

A Himfi-birtokok zöme a Berzáva környékén Resiczához közel terülvén el, Kosgya is ott keresendő. Meglehet, hogy a Székultól keletre elterülő pojána Cosia neve alatt lappan. A Bozovicstól északkeletre folydogáló és cracu rosu-n eredő Cosava mare és mic a halmosi

¹⁾ Pesty helységnévtára a m. n. muz. könyvtárában.

²⁾ Pesty: Krassó, III, 157. sz.

³⁾ U. o., 49. és 51. sz.

⁴⁾ Csánki, II, 103.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II—1, 231.

⁶⁾ U. o., II—2, 42.

kerülethez közelebb esnének, azonban távolabbra megint a Himfi-jószágokhoz. Pesty a halmosi kerülethez számítja.¹⁾

Kölesfok. 1329: terra kulusfuk, Denchchel együtt szerepel. Pesty egyszer Kolosfoknak, másszor Kölesfoknak olvasta.²⁾

Kőszeg. 1370: Kuzegh, kir. falú, a galambóczi vár tartozéka. 1421: Kwzegh a dunamenti Ligoróczzal együtt Jánki-birtok. L. Kőszeg városa.

Kőszeg. 1472: Kwzeg. 1561: Kwzegh. 1563: Kewzeg részben a Bizereieké. 1511: Halmas-Kőszegh a krassói kerületben részben dadai More Istváné. Stájerlaktól keletre van a Pojána Kuszek és a Kuszek patak.

Köves. 1421: Kyvys. 1421: Kylyus. 1427: Kwles. Jánki-birtok. Versecztől délre van a Keverispatak, amelynek mentén Paulis határában Keveris vagy Köveres községe feküdt.

Az 1717-ből származó versecz-kubin-vidéki különleges térképen 2 Keverisch van feltüntetve. Az egyik, amelynek neve „Alt-Keverisch“, a mai páncsovai úttól nyugatra terült el. A másik „Keverisch“ a mai verseczi határba esik a vasúttól nyugatra, ahol most egy gémes kút (a „zöld kút“) áll.³⁾ Ez utóbbi falú, úgylátszik, a török világnak talán vége felé keletkezett és miután már az ugyanazon évi tartományi összeírásban csak egy Keverisch 24 házzal szerepel,⁴⁾ közvetlenül a törökök elűzése után a régi helyébe olvadt.

1751-ben 37 háza volt.⁵⁾

1800-ban oszlott fel a község és 60 szerb család Paulisra költözött,⁶⁾ ahol a keleti utcát építették. Keveris határa a paulisához csatoltatott.⁷⁾

„Köveresch“ határa a falú felosztása előtt következőleg oszlott meg. Az alattvalóké volt: 1275 h. 169 □⁰, a kincstáráé mint uraságé volt: 41 h. és szabad telek volt: 87 h. 874 □⁰, összesen: 1403 h. 1043 □⁰. A patak a falú déli részén keresztül folyt, úgy hogy a helység nagyobbik fele a jobb, északi parton terült el.⁸⁾

A templom helyét vallásos emlék jelöli meg.

Temesvár környékén van Nagy-Köveres, amiért a verseczvidékit Kis-Köveresnek is hívták. Az előbbin keresztül a Keveresina patak folyik.

¹⁾ Oláh ker., 18.

²⁾ Krassó, II-1, 281, 292.

³⁾ Charten der Umgegend von Uersecz, Alibunar, Cuvin und Uipalanka Melléklet a Tört. és rég. Értesítő, V. évf, 2. füzetéhez.

⁴⁾ Szentkláray: Száz év, I, 26.

⁵⁾ Verseczi szerb egyházmegyei levéltár.

⁶⁾ Pesty helységnévtára: Temes-Paulis. A M. N. Muzeum könyvtárában.

⁷⁾ Milleker: Geschichte d. Gg. Paulis.

⁸⁾ Temes vármegye térképe 1796-8-ból a temesvári muzeumban.

Megemlítendő, hogy Homokdiód (Oresácz) határában a Csetátye hegy lábánál patak folydogál, amelynek neve szintén Keveres.

Kövespataka (Kövesd). 1358-ban Bessenyő János, érsomlyói várnagy, Nagy Lajos királyt kérte, hogy neki e. k. egy völgyet, amelyben a Kövespatak (rivulus Kuespatak) folyik és pedig a patak forrásától kezdve egészen odáig, ahol ez a Nerába szakad, adományozza. A kikérdezett szomszédok azt vallották, hogy a terület a királyé volt és Kövesdpataka Illádia és Halmas között feküdt.¹⁾ Erre a király megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy Bessenyőt iktassa be. Ez azonban már 1361-ben eladja ismét a királynak Kuespataka falut.²⁾

1363-ban a Zakalariak (Szokoláriak) panaszkodtak a királynál, hogy László, kevei főispán és annak ilyédei (illádiai) alvárnagyai 2 kuuesd-i jobbágyukat Ilyédre hurcolták és Kövesd szántóföldjeinek nagy részét és a legelőt, melyeket ők már nemzetségek óta birtak, elfoglalták.³⁾

1363-ban a király Kuespataka-t a Himfieknek adományozta, kik Kwespataka-ba be is lettek vezetve. De ez nehézségekkel járt, mert midőn március 4-én a határt bejárták, Tamás érsek hivatalnok, Péter, urának nevében ellent mondott és pedig a birtoknak azon részére, amely a Feketehegy nevű hegy és két út között terült el, amely „két keresztút“-nak neveztek, amire az ellenmondót április 9-re a király elé idézték.⁴⁾

Kwesdpothaka birtokában a Himfiék 1364-ben lettek megerősítve.⁵⁾

1367-ben Zagorian falúval határos volt possessio Kwesd.⁶⁾

1377-ben a király új adományt ad a Himfieknek Kevespatakra.⁷⁾

1385-ben a nádor meghosszabbította Himfi Pál fia Miklós részére az ellenmondásra kiszabott határidőt Himfi Benedek fia Miklós fia Vazul ellen, e. k. Kövesd harmadrészét illetőleg.⁸⁾

1391-ben Himfi Miklós özvegye visszatda Himfi Istvánnak e. k. Keuhesd birtokára vonatkozó igazoló okleveleket.⁹⁾

1449-ben említették Szokolárral együtt a poss. Kowasdincz, mely egészben vagy részben a Fehéregyházi családé volt.¹⁰⁾

1) Pesty: Krassó, III, 29 és Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 86. l.

2) U. o., 33. sz.

3) U. o., 40. sz.

4) U. o., 39. sz.

5) U. o., 44. sz.

6) U. o., 61. és 63. sz.

7) Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX, 89. l.

8) U. o.

9) Pesty: Krassó, III, 134. sz.

10) Csánki, II, 104. és 110. l.

Az oklevelekben említett helységek nagyon megkönnyítik a helyfekvésnek meghatározását. Egy 1359 körüli oklevél azt mondja, hogy Kövespatak Illadia és Almás között terült el. 1367. évi oklevél pedig a Radumlia (Radimna) és Pataki (Potok) falvakat említi. Kövespatakot tehát azon tájon kell keresnünk. Hogy Kövesdpataka talán a mai Harampatak (Potok) helyén állt volna, amint ez Turchányi¹⁾ véli, az nem áll. Potoktól keletre kell mennünk. Uj-Sopot határában a falutól délnyugatra és Szörénybúzás-(Weizenried-)től északra van az Almás-róna (Ravenszka) területén eredő Pareu Gavosdia ros, mely északfelé a Nerába szakadó Pareu Buciava-ba ömlik. Ugyanezen irányban a patakkaal párhuzamosan húzódik Ravenszkatól északkeletfelé Uj-Sopotig a Culmea Gavosdia hegygerinc is. A Gavosdia-patak jobb, keleti partján az Almás hegygerinc van, mely Almás emlékét őrzi és így Kövesdpataka tényleg Almástól nyugatra, Illadia felé terült el. Pesty is itt kereste először Kövespatakot.²⁾ Csánkinál Kövespataka és Kovaszdzincz két különböző helység.³⁾

Kragulfalva. 1370: villa regalis Kragunfalua pert. de Ilyed.⁴⁾

1436-ban Micski János többeknek, köztük de Kragolfalwa Miklós fiai Miklós és Jánosnak, valamint Cragol fia Baláznak Sándorpatakan lévő részbirtokait elfoglalta és Urócz nevű birtokához csatolta.⁵⁾

Pesty Kragun- és Kragolfalvát két külön helységnek veszi.⁶⁾ Csánki is, aki az utóbbit Kragolyfalvának olvassa.⁷⁾

Pesty a helynevet a Cragul⁸⁾ személynévből származtatja.⁹⁾

1397-ben szerepel a szörényi Bizerei családban egy Kragul.

Kragul a szerbben: karuly, karoly karvoly = karvaly, Sperber, falco nisus. A román koroju a magyarból ment át.¹⁰⁾

A Caroli helynév vidékünkön eléggé gyakori. Az amely a jelen esetben tekintetbe jön: a Román-Szászkától északra, a Néra folyó jobbpartján emelkedő 338 m. magas Caroli hegy, mert Román-Szászka délnyugati oldalán külön része, melyet La Verucnak hívnak, az ősi Urócz nevét tartja fenn és a Szászabánya keleti szélén lévő Misko hegy Micsk helyét mutatja. V. ö. Karulyos.

Krassófő. 1390: Crassofew, villa. L. Krassófő vára.

¹⁾ Krassó-Ször. tört., I, 144. l.

²⁾ Szörény, II, 68. l.

³⁾ II, 104.

⁴⁾ Pesty: Krassó, III, 71. sz.

⁵⁾ U. o., 257. sz.

⁶⁾ U. o., II-1, 256.

⁷⁾ Id. m., 104.

⁸⁾ Pesty: Szörény, III, 24. sz.

⁹⁾ Id. h.

¹⁰⁾ Miklosich: Die slaw. El. im Magy., 2. k., 87.

Kunfalu. 1386: Kunfalu.¹⁾ 1380: Arkÿkunfalu. Érdekes, hogy 1389-ben ezen possessio lakossága csak 1 (egy) jobbágyból állott.

Mindkét esetben Himfi-birtok és Mező-Somlyó-, Ermény-, Laczunás- és Füzessel együtt soroltatik fel. Tehát Versecztől északkeletre említett helységek környékén, kis folyó mellett, terült el. Alapítói vagy első lakói kunok voltak.

Galonya (Kállina) határában, a falútól keletre, a Dognácska patak balpártján emelkedik a 332 m. magas Csóka Kunik hegy.

Szerbül kun = a jávornak egy fajtája (acer campestre) és kuna = nyest ugyan, de a lehetőség nincsen kizárva, hogy mivel mellette a patak az Árki jelzöt igazolhatja, a Kunik név a kun népnévből, illetve falunévből keletkezett.

Kuszics. 1383-ban Kuzik Janki Lászlóé.²⁾ 1421-ben Kuzaakot Nagylaki Janki János a Csákiaknak ígérte.³⁾ De 1427ben Kwzaakot Zsigmond király Nagymihályi Albertnek adta.⁴⁾ 1445-ben a Nagymihályiak hűtlenségbe esvén, összes birtokaikat s így helységünket is elveszítették, mely új urat kapott.

A XVI. század elején élt egy Nagy Gergely de Kÿssyth, ki a Gereliste, Szuteczka (Szuska) Sisak és Karassócz praediumokat bírta. Ennek magtalan halála után II. Lajos király (1516—1526) az említett birtokokat Bokosnicza Jánosnak adta.⁵⁾

Pesty Kuzaak-, Kuzik- és Kisit-et három különböző helységnek veszi.⁶⁾

A mai Kuszics, amelynek részletes történetét másutt adtam.⁷⁾

Kuszács a szerbben egy tökfajnak a neve.⁸⁾

Szerbiában van két Kuszityi nevű falú; az egyik Veliki Gradiskától délre és a másik a Szándzsák közelében fekszik; és Boszniában, közel a Drinához, egy Kuszátye nevű falú.

Kuzminez. 1421: Kozmÿnch, Jánki birtok. 1471: Kozmafalwa.

Kuzma, Kuzman, szerb férfikeresztnev.

Kutrecs. 1358: Kùtlres. 1362: Kutrez. 1597: Kwtrecz Nagy-Szredistye szomszédja. A XVIII. században: Gutteritz, a XIX-ikben Kudricz, ma: Temes-Kutas.

A szerbben kut, kutina = sarok, zug és récs, récsina = patak.

1) T. és R. Értesítő, U. F., XIX, 89, 90.

2) Pesty: Krassó, III, 106. és 107.

3) U. o., 205. sz.

4) U. o., 223. sz.

5) U. o., IV, 390. és 399. sz.

6) U. o., II—1, 306 és 185.

7) F. Milleker: Gesch. d. Grossgem. Kuszics. Fehértemplom, 1907.

8) Popovitsch: Serbisch-deutsches Wörterbuch, 433.

Szent-László. 1404, 1437 és 1444: possessio¹⁾. 1438—9: Balázs, krassói alispán.²⁾ 1471: Tamás, kir. ember.³⁾

A Duna mentén. 1427-ben épült felette a szentlászlói vár.

Lászlóháza. 1334-ben Magyar Pál Nagy- és Kis-Ermen, Füzestő Lászlóháza más krassóvármegyei falvakkal együtt testvére fiainak adományozta.⁴⁾

Pesty Füzés és Germán közé helyezi. És van is Füzés határában, északnyugatra a falutól, egy 180 m. magas domb, melynek neve reá emlékeztetni látszik, a Dealu Lazu; azonban ez új román név, melynek értelme „Irtásos hegy“. Jobb utbaigazítást nyújt a fehértemplomvidéki Miklósháza (Nikolincze) határában létező Láczóva nevű erdő.⁵⁾ Mert Láczó szerbül annyi mint László, és Láczóva annyi mint Lászlófalva vagy Lászlóháza.

Leszkovieza. 1421: Lethkas. 1428: Lechkas. 1454: Leskovaz, puszta. 1367: Lizkouizy, patak. Később: Leszkovác. Ma: Nérámogyorós.

Különböző szláv tájzsolásokban „leska“, „liska“ és „laska“ mogyorófát jelent. Ebből igen sok helynév keletkezett.

Ligorócz. 1421: Lygoroch. 1427—8: Lygorouacz, puszta.

Miután 1421-ben a Duna folyamban való halászattal említették, a Duna partján feküdt.

Dunailona-(Skt. Helena-)tól kre a Lyuborázsdia völgy torkolata felett, tehát közel a Dunához, van a Lukasevác magaslat. Talán lappang ezen név alatt helységünk. Mert „lug“ és „luk“ egyértelmű a szerbben: erdő, liget.

Lipkó. Egy XV. századbeli oklevélben az áll: „Nobilis et kenezii de Ilyed, Lypko et Mihald.“⁶⁾ Csánki (i. h.) azt véli, hogy ezen Lipko Lugostól távolabb dél felé fekkent és talán Lupáknak a mai Kis-krassónak felel meg.

Én azt tartom, hogy ezen Lypko a mai Felső- és Alsó-Lyupkovában tovább él. Támogatja ezen véleményemet azon körülmény, hogy a XVII. században Lepokova-, ill. Libikova-n a törökök palánkot építettek.⁷⁾

Lőrinczfalva. Szechen Frank és Simon 1388-ban barsvármegyei járságokért cserébe adták Zsigmond királynak Hom, Lemnichfalwa és Teers krassóvármegyei falvakat és két malmot a Karas folyón,⁸⁾ amely

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 156, 268. sz. és u. o. II - 2, 208. I.

²⁾ Pesty: Krassó, III, 278. és 279. sz.

³⁾ U. o., 326. sz.

⁴⁾ Pesty: Krassó, II—2, 333.

⁵⁾ U. annak helységnévtára. Krassó, 385.

⁶⁾ Csánki, II, 104.

⁷⁾ Evlia Cselebi, I, 15 és II, 256.

⁸⁾ Pesty: Krassó, III, 119. sz.

cserét 1389 decz. 28-án Mária királyné is helyben hagyta.¹⁾ Mária levelében a helynév Lewrenchfalwa.

Miután az 1388. évi oklevélben az áll, hogy „Lőrinczfalva, Krassó vármegyében, 2 a Krassón lévő malommal“, Pesty azt véli, hogy Lőrinczfalva a Karas mellett feküdt.²⁾ Azonban a kérdéses 2 malmot az 1389. évi oklevélben Teers után van felemlítve és ezért nem tudjuk megállapítani a vizimalmok helyét. De Lőrinczfalváról és Teersről sem lehet állítani, hogy azok a Karas mellett terültek volna el. Homról tudjuk, hogy Kuszics határában feküdt. Ettől nem messze találjuk Lőrinczfalvát is, amelynek helyfekvésére a Néranádas (Nájdás) határában, a falútól délkeletre emelkedő 465 m. magas Cracu Lurientia neve nyújt útbaigazítást.

Lugócz. 1464: Lwgoth az ilyédi kerületben.

Luka. 1343-ban Lucaya Ér-Somlyó várának tartozéka.⁴⁾ 1418-ban Dionisiut de luca és 1433-ban Nikolaus de luka szerepelnek mint krassófői kerületbeliek.⁵⁾ 1452-ben Lucas de Luky a krassófői kerületből tanú.³⁾

A név eredeti alakja = „luka“, mely szó szerbül „hagymát“, „rétet“ jelent. Ér-Somlyó Varadia határában állott. Varadia és Gerócz (Greovác) között, ez utóbbinak határában, van a Lunka nevű puszta. Ennek a neve emlékeztet helységünkre. Idővel a Lukából = Lunka lett, a hogy a mehádiakörnyékbeli Lukaviczából is, mely 1440-ben említettik, Lunkavicza lett.⁶⁾

A gerőczyi Lunka puszta történetét közli Pesty.⁷⁾

Csánkinál⁸⁾ Luka, Lucaya és Luky három különböző helység. Pesty is megkülönbözteti Lukayát Lukitól, mely utóbbi szerinte vilószínűleg a Karas folyó vidékén létezett.⁹⁾

Lyubor. 1387: poss. Lyubor a Himfieké lett. Csánki szerint Raffna vidéken feketett.¹⁰⁾

Mácsó. 1515-ben János, erdélyi vajda, rendeletet intézett Hagymási Miklós, szörényi bánhoz, hogy Machyoy Miklós pörében Gerlistei Miklós ellen igazságot szolgáltatasson.¹¹⁾

1) Pesty: Krassó, III, 126. sz.

2) U. o., II—1, 313.

3) Pesty: Ször. vmi oláh kerületek, 51.

4) Pesty: Krassó, III, 196. és 246. sz.

5) Pesty: Szörény, III, 67. sz.

6) Csánki, II, 49.

7) Krassó, II—1, 410.

8) Id. m., 104.

9) Krassó, II—1, 410, 411.

10) II, 104.

11) Pesty: Krassó, III, 372. sz.

Gerlistei a felső almási völgyben létezett. Gerliste (Rudária) környékén volt birtokos, ezért az ellenfelének praedicatumában említett Mácsó helységet nem Majlát-Mácsóval hozom összeköttetésbe, mely Kölniknél terült el, hanem a Moldova mellett fekvő Mácsevicsra vonatkoztatom, mely az 1723. évi térképen Matheovicz néven fordul elő és a XVIII. században Mácsovicsnak neveztetett, 1911 óta pedig Mátyásföld nevet visel.

1411 a karánsebesvidéki Mácsova neve is nemesi névben Mácsó alakban fordul elő.

Majlát-Mácsó. 1418-ban a borzafői kerület kenézei közt a Maylathmaycho patak mentén fekvő kir. jószágokban gyakorlandó jogkörre nézve vizzály támadt. Ozorai Pipó, temesi főispán, ezt kiegyenlítendő, a területi határt leírta. Ebből tudjuk, hogy két Maycho (utraque Maicho) volt, melyek között egy Nagy Mogyolicza nevű hegy emelkedett és hogy a két falu határában két (utraque) Maylathmachio patak folyik, mely a Berzávába szakad.¹⁾

1433-ban újra vizzály támadt. Most Eberhardt, szentlászlóvári kapitány, ítéletével kimondatott, hogy Maancho a Maylathmaycho patak mellett az Ozorai Pipó által kijelölt határok közt találtatott, amiért is a birtokháborításért vádolt borzafői kenézek örök hallgatásra ítéltettek.²⁾

Mácsó tehát a borzafői kerületben a Berzáva közelében feküdt.

Kölnik határában van a Macia (Mácsa) nevű szántóföld.³⁾ Így írja azt Pesty, de nem mondja, hogy az említet szántóföld merre terült el; azonban a katonai speciális térképen van a helységtől délre a 374 m. magas Tilva Mogului, melynek keleti oldalán egy patak folyik észak felé a Berzávába. Itt terülhetett el hajdan Majlát-Mácsó.

Majosfalva. 1334-ben fizetett Jacobus sacerdos de Mausfalua 5 garast pápai tized fejében.⁴⁾

1364, 1380, 1392: Maiusfalva; 1406: Moysza;⁵⁾ 1410: Majsa.⁶⁾

1488: Maysafalwa Csikó-Vásárhely tartozéka.

1598-ban említették a Moyse-lupak praedium.⁷⁾

A mai Kiskrassó (Lupák) nyugati oldalán van az 502 m. magas Cioca Lupaca, ezután következik a dognácskai völgy és ettől nyugatra a 468 m. magas Dealu Mosului. Itt keresendő Majosfalva.

Majos személynév. Majos, Mois, Mos — Mózes.

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 196. sz.

²⁾ U. o., 246. sz.

³⁾ U. o., II-1, 293.

⁴⁾ Monum. Vatic. Hung., I-1, 153.

⁵⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 224. sz.

⁶⁾ Pesty: Krassó, II-2, 18, 19.

⁷⁾ U. o., II-1, 414.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1914-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetékekkel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknél, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellett időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1914. november 1-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár. muzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. uj évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. uj évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. uj évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. uj évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. uj évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. uj évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. uj évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. uj évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. uj évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. uj évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. uj évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1908. XXIV. uj évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. 1. és II. kötet kötte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzete helyett pedig megjelent: **Dél-
magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.** Összeállította: Milleker
Bödög. I. rész. **Őskori leletek.** (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. **Római, római
korszaki barbár és népvándorláskori leletek.** (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel.) Ára 4 kor. — III. rész. **Délmagyarország régiségleletei és honfoglalás
előtti időkből.** III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával.) Ára 3 korona.

Az 1909. évi **Értesítő** III. és IV. (együttes) füzetében megjelent **„Temesvári
művészek“** Dr. Berkeszi Istvánról. 1—144 lap és 32 képpel, különnyomatban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

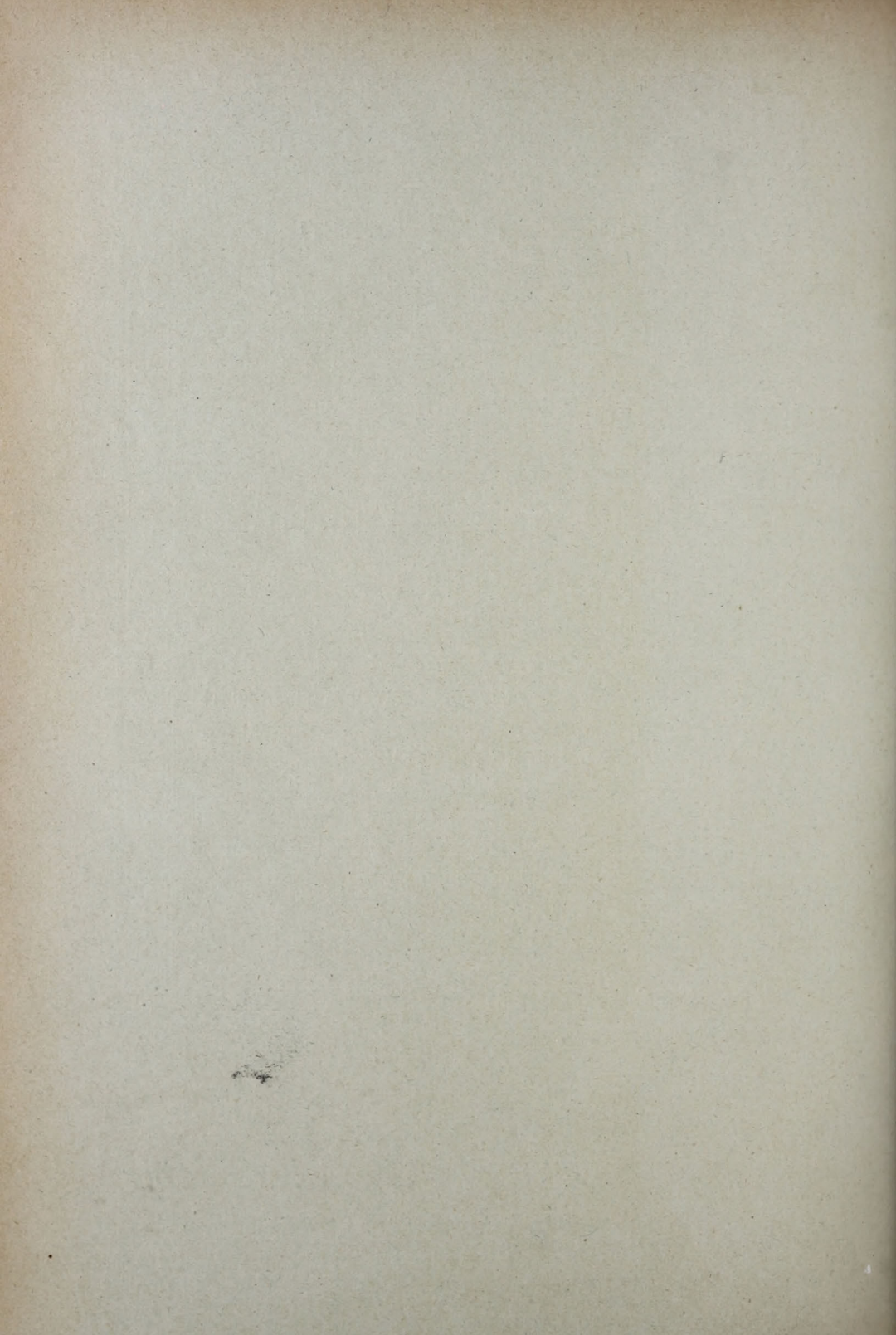
DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXIX. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — III—IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1913.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Az 1913. évi I–II. füzet helyett megjelent: „Milleker Bódog:
Délmagyarország középkori földrajza I. rész.“

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.“

XXIX. (UJ) ÉVFOLYAM. III–IV. FÜZET.

TEMESYÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1913.

ÖTTÖZET

Magyar Tudományos Akadémia

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia

Magyar Tudományos Akadémia

Magyar Tudományos Akadémia

Tartalomjegyzék.

Ormós Zsigmond (1813—1913.) <i>B. J.-től</i>	1
A törökök első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszűnése (1393—1439.) <i>Milleker Bódogtól</i>	3
Dózsa György a XVII. század német irodalmában. <i>Dr. Tröstler Józseftől</i>	43
A temesvár-belvárosi Mária-szobor története. <i>Gozsdu Elek</i> előszavával, <i>Tóth Ferentől</i>	51
A temesvári zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban. <i>Dr. Singer Jakabtól</i>	73

Társulati ügyek.

Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	93
Jegyzőkönyv	102
Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	105
Jegyzőkönyv	112
Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	115
Jegyzőkönyv	122
Tagnévsor	124

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXIX. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1913.

III. — IV. FÜZET.

Ormós Zsigmond.

(1813—1913.)

Születésed századik évfordulóján hálás kegyeletünk szál feléd —
nemes szellem!

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulatnak
Te voltál a megalkotója, folyóiratunknak létrehozója, múzeumunk alap-
vetője, legbőkezűbb adományozója, társulatunknak nem csak elnöke,
de mindenkor szellemi vezére: mindene voltál. És maradsz továbbra
is! Oly bölcsen, nemesen vetetted meg alapját és tüzted ki irányát,
hogy hosszú-hosszú idők multán is biztosan lehet ez erős alapokra
tovább építeni.

Társulatunk és múzeumunk megalapítása volt nagyszabású műkö-
déssednek egyik legóhajtottabb célja. Buzdítottál, lelkesítettél szóval,
tollal, tettel, hogy kart-karba öltve együtt működjünk hazánk eme
véghatárain mindazok, kik ezer éves magyar hazánk régi dicsőségét
felújítani, annak emlékeit nem csak hirdetni, de maradványaiban kutatni,
megmenteni s a jövő szimbolumaiként összegyűjteni akarjuk.

Dicső szellem! elérted célodat! Nyomdokidon új pálmageszt fakadt;
s ha nyolcvanévet túlhaladó földi pályád alatt nem is tettél volna
egyebet, pedig a közélet egyéb térein is mennyi maradandó alkotás
hirdeti emlékedet, már ez az egy ténykedésed is kihívná az utókor
hálás elismerését.

Temesvármegyének több mint ötven éven át voltál buzgó tiszt-
viselője, aranytollú főjegyzője, hatalmas alispánja, majd a városnak és
vármegyének országosan tisztelt főispánja, irodalmunk érdemes munkása,
a szépművészeteknek lelkes kutatója, a szabadelvű haladásnak törhetlen
bajnoka.

A miért lelkesedtél ifju korodban Kölcseyd, a te példányképed
és mestered oldalán, azért küzdöttél és szenvedtél is mint férfi, egész
koporsód széleig. Mert az idők változhattak, a mint változtak is, de
Te nem változtál meg soha.

Élvezhetted és élvezted is barátaid, tisztelőid nagy seregének ragaszkodását, de érezned kellett a közvélemény elfordulását is. Meggyőződésedért elszenvetted a börtön dohos levegőjét, de élvezhetted a koronás király kitüntető kegyét is.

Mint a Horatius „iustus ac tenax propositi vir“-je haladtál előre mindig, nem tekintve más felé csak mindig az egyenes útra.

Igazság és jóság! volt a jelszavad; mert Te mindig csak azt kutattad, mindig azt hirdetted, a mi igaz, a mi jó, a mi nemes, a mi szép.

Ezért áldunk mi poraidban is. Emlékedet megfogyják őrizni alkotásaid; elsősorban a tőled életre hozott Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulat.

Dicsőség nevednek, áldás emlékednek!

B I.

A törökök első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszűnése.

(1393—1439.)

Irta: MILLEKER BÓDOG.

1353-ban foglalta el Szuleiman Gallipolit és ezzel utat nyitott magának Európába. 1365-ben tette I. Murád Drinápolyt az európai török birodalom fővárosává, a honnan seregei a Balkánon hódító hadjárataikat a világ minden tájéka felé intézték. Így jutottak a törökök az északra elterülő magyar vazallustartományokkal és ezek által Magyarországgal is csakhamar érintkezésbe.

Az európai fejedelmek közül a pápa volt az első, a ki a török veszélyt felismerte. Már 1343-ban hirdetett ellene — Magyarországon is — keresztes háborút. Nagy Lajos, magyar király, 1363-ban komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy a törököket megtámadja és Ázsiába visszaszorítsa, a mikor Sztráczimir bolgár cár ellen hadjáratot indított, a melyre a kir. hadat február 24-ére Temesváriba egybehívta, és a mely háboruban a cárt elfogta és a tartományt Himfi Benedek bánra bízta,¹⁾ a ki birtokos volt Temes és Krassó vármegyékben és 1366-ban Temes és Keve vármegyék főispánságát is viselte. Ennek következtében Lajos hadai már 1366- és 1367-ben harcoltak a törökökkel Bulgáriában. A magyar hadseregben akkor temesvidékiek is hadakoztak, a kik a törökök félelmetességének hírére haza hozták. Azután az egyik hadjárat a másikat követte, anélkül azonban, hogy azok a törökök terjeszkedésének gátat vethettek volna. Egy ilyen hadjárat előkészületei miatt időzött Nagy Lajos 1375. május 15-én Temesvárt²⁾ és május 21-én Mező-Somlyón.³⁾ 1380-ban is lehetett egy ilyen hadjárat, a melynek költségei fedezésére a templomokban perzselyeket állítottak fel. Egy u. a. évi február 16-án kiállított tanúságlevélből megtudjuk, hogy

¹⁾ Pór Antal: Nagy Lajos, 380—400.

²⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 83. sz.

³⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., XIX. 89.

akkor Garalischá (Gerliste-i) Jakab is betette a tönkébe a reá kiszabott összeget, a minek fejében a pápai biztosoktól, névleg Lénárd bathai apáttól és Hozthóni Tamástól, általános bünbocsánatot nyert.¹⁾

De ezeket a harcokat csak Magyarországtól jó távolban vívták. Azok csak az árnyékot képezték, a melyet a bekövetkezendő események előre vetettek.

Zsigmond, 1387 óta koronázott magyar király, eleintén nem foglalkozott az új ellenséggel, mert ebben őt egyéb gondjai akadályozták.

Zsigmondot elsősorban a Horváti-lázadás foglalkoztatta, a mely a mi vidékünkre is átsapott, a hol u. a. évi tavasszal Dánfi Mihály és László testvérek, valamint Jánki László állottak az elégedetlenek élére, a kiket azonban már a nyáron Garai Miklós, mácsói bán, megvert,²⁾ és a mely alkalommal Losonczy László, szőrényi bán, a pártosok kezében volt délmagyarországi várakat visszafoglalta.³⁾

De azután Zsigmond csakhamar kénytelen volt figyelmét a törökökre fordítani, a kikkel váratlanul jött érintkezésbe. Ugyanis Lázár, szerb deszpóta, a lázadó Horvátiakkal tartván, 1387- vagy 1388-ban embereivel Galambóczy várát foglalta el, a miről Domokos kevei várnagy, Korogi István kevei főispánt és volt mácsói bánt március 22-én értesítette.⁴⁾ Ezért Zsigmond 1389 elején Lázár ellen hadba szállott.⁵⁾ Ezen hadjáratra e. k. Mária királynő február 16. levele szerint a becsei és barsi jobbágyokra 60 frt. volt kiróva.⁶⁾ Zsigmond február 21-én⁷⁾ és 24-én⁸⁾ Lippán állott hadaival. Innen hagyta meg az utóbbi napon, hogy magát oldaltámadás ellen megvédje, a Nagymihályiaknak, hogy védelmezzék Szlavoniát a Horvátiak és Palisnaiak ellen. Zsigmond áprilisban újra lejött és akkor 10-én Utvin-(Utuyn-)ban⁹⁾ és 24-én Temesvárt¹⁰⁾ keltez okleveleket, de Szerbiába nem nyomult be. Dél felől nyugtalanító hírek érkeztek a törökök előnyomulásáról. Ezért sikerült a Szerbia elleni hadjáratot Garai Miklós, mácsói bánnak és Lázár egyik vejének, a kit Zsigmond június 7-én Vuk vajdához, Lázárnak egy másik vejéhez tárgyalás végett követségbe küldött el-

1) Pesty: Ször., III, 13. sz.

2) Horváth M.: Morsz. tört., II, 377. és 381.

3) Pesty: Szőrény, II, 119 és Krassó, III, 111. sz.

4) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 177. sz. A Duna szerbiai partján lévő Galambóczy Magyarországhoz tartozott. 1370-ben Kőszeg, krassóvármegyei falu, Galambóczy tartozéka. Pesty: Krassó, III, 71. sz.

5) Morsz. mt. oklt., II, 61. sz.

6) U. o., 63. sz.

7) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 107. sz.

8) Morsz. mt. oklt., II, 64. sz.

9) Ráth, A magyar királyok hadjáratai stb., 94.

10) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 108. sz.

odázni.¹⁾ Zsigmond és Lázár akkor ki is békültek és Lázár újból hűséget fogadott a magyar királynak. De július 15-én a törökök a szerbeket a Rigómezőn döntő csatában megverték. Ebben a csatában esett el Murád szultán és Lázár szerb deszpóta is. Murádot azonnal fia Bájázid követte. Az elesett deszpóta fia, Lázárevics István, azonban csak a teljes meghódolás árán léphetett atyja örökébe és kényyszerült pénzzel és seregével a török fenhatóságnak adózni. Zsigmond július 17-én Garait még egyszer Vukhoz küldte a szerb ügyek tárgyalása és elintézése céljából,²⁾ de eredmény nélkül.

A rigómezei csata után a törökök vidékünket kezdték fenyegetni, mert most számukra a Dunához vezető út nyitva állott. Zsigmond most, a ki a magyar határt féltette és Szerbiát visszahódítani óhajtott, a háborút megindította. E végből már szeptember 21-én Lippán tartózkodott.³⁾ Szerbiában serege győzedelmesen haladt előre; a szövetséget törököket és szerbeket mindenütt megverte. Novemberben bevette Borics és Csesztin várakat. Ott volt Sarui László temesi főispán is.⁴⁾ Bránicsévót (Kosztólácot, a Duna mentén) már előbb vette vissza. Itt a csapatvezetők közt Korogi István kevei és krassói főispán is szerepelt.⁵⁾ Ezen hadjáratban részt vett, még pedig saját költségén, Losonczy István volt szörényi bán is.⁶⁾

Zsigmond december 1-én ismét Temesvárt van, a hol a telet töltötte és a hol Mária királynő is vele volt, a ki ott december 2-án és 27-én és 1390. évi január 9-én okleveleket állíttatott ki. Zsigmond február 1-én Sződin tartózkodott, aztán Pozsonyba, majd Moldvába utazott.⁷⁾

Zsigmond az ezen hadjáratban Borics és Csesztin várak alatt szerzett érdemeikért többeket részesített jutalomban. Így adott Temesvárt 1389. december 2-án Széchenyi Kónya bán fiainak, Franknak és Simonnak új adományt Krassó, Temes, Keve és Arad vármegyékben, valamint egyebütt fekvő birtokaikra.⁸⁾ 1390. augusztus 14-én pedig Sarui Lászlónak Világosvárt adta,⁹⁾ a donationális levélben felemlítvén azt is, hogy Sarui Krassó és Temes vármegye lakosainak vagyonát védelmezte.

1) Szilágyi: A m. nemz. tört., III, 411.

2) Morsz. mt. oklt., II, 65. sz.

3) Ráth, i. m., 94.

4) Morsz. mt. oklt., 68. sz.

5) U. o., 66. sz.

6) Wertner M. a Századok-ban; 1905, 449.

7) Ráth, i. m., 94., 95.

8) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 144. sz.

9) Morsz. mt. oklt., II, 68. sz.

Ezen szerbországi hadjáratlal kezdődik a küzdelmeknek hosszú, szakadatlan sorozata, a mely Temesvár elestéig, 174 évig tartott és a mely vidékünknek teljes pusztulását eredményezte.

Zsigmondnak 1389. évi vállalatát a várt siker nem koronázta. A törökök, a kiknek soraiban most már Lázárevics szerb deszpóta csapatai is harcoltak, a magyar határig terjeszkedtek, a mit a Morava-völgyben könnyen elérhettek. 1390-ben megszállották Galambócz várát a Duna partján. E miatt Perényi Miklós, a kit Zsigmond szörényi bánná tett, nem várván be, hogy a gondjára bizott bántágot megtámadják, az ellenséget megelőzte szerb földön; megtámadta és meg is verte.¹⁾

Ezen portyázásban részt vett délvidéki birtokos nemeseink közül Remetei Himfi István is, kit Perényi Kevéből aug. 31-én szólította fel, hogy a Kisasszony napján (szept. 8-án) indítandó háborúra jól felszerelve, élelmi szerekkel ellátva jelenjék meg és vonuljon a szerb határhoz.²⁾

Ezért tartotta Zsigmond szükségesnek, hogy ismét leránduljon Temesvárra, ahonnan szept. 21-én³⁾ és 26-án⁴⁾ keltez okleveket. Szeptember 29-én Olnáson⁵⁾ és 30-án Lippán⁶⁾ fordul meg.

Zsigmond Perényi Miklósnak, aki különben az előző esztendőben szintén Szerbiában járt, 1390 dec. 12-én jutalmul a Varadia határában a hegyen állott Ér-Somlyó kir. várat és tartozandóságait adományozta.⁷⁾

Az ország határához érkezett törökök három úton juthattak be országrészünkbe. Az első és a legrégibb a déli Szerbiából a Morava völgyben a kevei átkelónél vezetett be. A második nyugaton Belgrádon át Páncsova felé irányult. Végre a harmadik a dunai Vaskapu mellett hatolt be. Minden kapunál egy tekintélyes vár őrködött, u. m. Belgrád, Keve, amely utóbbinak stratégiai fontossága Zsigmond idejében növekedett, és keleten Szörény vára (a mai Turnu Severin), amely akkor a Kis-Oláhországra és néha Krassó-Szörény keleti részére is kiterjedt hasonlóvá bántásával Magyarországhoz tartozott.

¹⁾ Pesty: Ször., I, 33. — Kupelwieser: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, 8.

²⁾ Pesty: Ször., III, 18. sz.

³⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 121. sz.

⁴⁾ Ráth, i. m, 95.

⁵⁾ U. o., Olnásra a Német-Remetétől délre lévő Honosvölgy emlékeztet.

⁶⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 119. sz.

⁷⁾ Pesty; Krassó, III, 130. sz. — A legtöbb történetíró azt állítja, hogy a törököknek portyázó csapatai már 1390-ben, léptek volna át a délmagyarországi területre. A következő 1391. és 1392. évekre is tesznek ilyen berohanásokat; de én ezeket nem találtam a rendelkezésemre álló forrásokban felemlítve.

1390-ben a Duna- Tisza- Maros-közben még a következő várak voltak: A Tisza mentén: Becse. A Duna mentén Orsován és Kevén kívül: Haram (Palánk). Ez utóbbtól északra: Ilyéd, Krassófő, Mező-Somlyó és Ér-Somlyó, valamint Kövesd (Dognácska határában). Orsovától északra: Miháld, Sebes, Zsidóvár és Lugos. E váraknak legtöbbször azonban csak kis erőd volt. A terület főerősségét az annak közepén fekvő Temesvár képezte, amelynek a többi felsorolt várak délfelé elővédéül szolgáltak.

Szervezett haderő, amely a határvédelmet teljesíti, akkor nem volt. A vármegyei nemesi felkelés a legprimitívebb haderőt képezte. Az oláh kerületekben, amelyek a hegyek közt 1352-ben tűnek fel először, amint azt 1390-ből tudjuk, az a jogszokás uralkodott, hogy a nemesi kenézek a nekik adott kenézi birtokok fejében 1—1 lándzsást voltak kötelesek kiállítani.¹⁾ Ugyanis akkor a népből állított hadak főleg lándzsákkal, fokosokkal vagy nyilakkal voltak felfegyverezve. Vidékünk birtokos nemessége pánccal viselt és a lándzsán kívül hosszú, egyenes, kétélű kardot használt, amelyekből néhányat a temesvári és verseczi muzeumokban láthatni.

Abban az időben vidékünkön a közigazgatási beosztás is más volt mint ma. Keve és Páncsova vidéke, tehát a mai Torontál középső tájéka, Becsével és Becskerekkel, az ősi Torontált képezte. A mai Temes közepe, továbbá a mai Krassó-Szörény középső és délkeleti részei a középkori Temeshez tartoztak. A középkori Krassó a Temes és Keve vármegyék közti területet, a Berzáva folyótól a Dunáig foglalta el. Temesben és Krassóban volt a 8 oláh kerület. Végre a mai Torontál északi része Csanád-, a mai Temes és Krassó-Szörény északi vidéke Arad vármegyéhez tartozott.

Ilyen viszonyok uralkodtak vidékünkön, midőn a török hódítók első csapatai a magyar határon megjelentek.

Zsigmond, akit nyugtalanítani kezdett az, hogy a török hatalom oly gyorsan a magyar Aldunához közeledett, 1391-ben Budáról jövet, jan. 31-én Temesvárt fordult meg,²⁾ ahonnan Erdélybe utazott. Lejövetele szükséges volt, mert Bájáid szultán ezen esztendőben Magyarországot ellen hadosztályokat küldött, amelyek a Szerémségbe nyomultak, ahol velők Maróti János, mácsói bán, Nagyolaszinnál megütközött és őket visszaszorította.³⁾

Perényi Miklós, szörényi bán, az ellenség jövetelének hírére azonnal Keve vármegyébe sietett és ott az ellenséggel szemben állást foglalt és mindent megtett, hogy a törökök becsapását a mi

¹⁾ Pesty: Ször., III, 17. sz.

²⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 122. sz.

³⁾ Szalay: Morsz. tört., II, 294. l.

vidékünkbe megakadályozza. Május 6-án Maxondból, amely Páncsovától északra feküdt, Zsigmond királyt sürgette, hogy az általa hadba szólított nemeseknek a fizetést vagy készpénzben vagy sóban utalják ki.¹⁾ Védelmi ügyek lehettek az oka, hogy Perényi aug. 18-án Kevén is megfordult.²⁾

Zsigmond király maga a nyáron Zimony mellett a Száva torkolatánál³⁾ és június 27-én Temesvárt⁴⁾ jelent meg, hogy hadi ügyekben intézkedjék.

1392 elejéről két adatunk bizonyítja, hogy az ország szélén a fegyverek nem nyugodtak. Perényi Maxondból egy keltezetlen, de 1392 január- vagy februárra helyezendő levélben kéri a királyt, hogy engedjen perhalasztást Himfi Istvánnak Dobozi Dán fia László elleni ügyében, mert Himfi a bánnal királyi szolgálatban van elfoglalva,⁵⁾ más szóval a hadi táborban van. Erre Zsigmond Budán február 25-én a rác határ-széleken viselt háborúban részt vevő Himfi István számára a perhalasztást elrendelte.⁶⁾

1392 ben Zsigmond újból személyesen vezetett hadjáratot Szerbiába. E végből március 10-én Garai Miklóstól, a Belgrádtól nyugatra elterült mácsói bánság várait cserélte be⁷⁾ és husvét után az általános felkelést rendelte el a törökök ellen. Az indulás előtt június 11-én Karánban⁸⁾ időzött és június 27- és 28-án Gerebenczen; az ottani ősi földvár melletti táborszállásból keltez okleveket.⁹⁾ Az előbbi napon a törökök elleni hadjáratokból Jekelfalusi Miklóst és Lőrinczet haza eresztette.¹⁰⁾ Kevénél kelt át a Dunán. Bájázyd elébe sereget küldött, de ez nem akadályozta az átkelést, hanem visszahúzódott.¹¹⁾ Ezen portyázás alkalmával hősiekedett Borics váránál Perényi Miklós, ki ott egy török csapatot megvert és egy zászlót zsákmányolt, amiért neki Zsigmond a Duna melletti bránicsévói kerületben jul. 12-én kiállított levéllel Ér-Somlyó várát és tartozandóságait új adományként adta.¹²⁾ A magyar sereg Izdril várig nyomult dél felé. Végre Galambóczot ostromolta, ahol Perényi Péter súlyos sebet kapott a fején egy nyíltól.¹³⁾

1) Pesty: Ször., III, 20. sz.

2) Pesty: Oláh ker., 52. l.

3) Morsz mt. oklt., II, 72. sz.

4) U. o., 30. l.

5) Pesty: Ször., III, 19. sz.

6) Mrsz. mt. oklt., II, 74. sz.

7) U. o., 75. sz.

8) Pesty: Krassó, III, 136. sz.

9) Ráth, i. m., 97.

10) Századok; 1872; 671.

11) Morsz. mt. oklt., II, 89. sz.

12) Pesty: Krassó, III, 137. sz.

13) Morsz. mt. oklt., II, 111. sz.

A királyt augusztus 9-én ismét Kevén¹⁾ és 16-án Temesvárt²⁾ találjuk. És ezzel a vállalat be volt fejezve, megint anélkül, hogy maradandó sikere lett volna.

Ilyesmire akkor nem is gondoltak. Az akkori Balkán-államokban, sőt Magyarországon is, eleintén a török hatalmat csekélybe vették.³⁾ A veszély felismerőinek egyike IX. Bonifác pápa volt, ki ezen hadjárat után 1392. december 8-án kelt két bullájával mindazokat, a kik Zsigmond seregében a törökök ellen harcoltak, a szentföldre zarán doklók minden előjogában és teljes búcsúban részesítette.⁴⁾

1393-ban Tirnovo, Sisman bolgár cár fővárosa, török kézre jutott és ezzel megszűnt Bolgárország. Bájazid mint mindig és mindenütt, ott is féktelenül zsarnokoskodott. Ez elől mindenki, a ki tehette, menekülni igyekezett. Ezen időtájra tehető a délmagyarországi bolgárok második bevándorlása. Az akkor ide menekült katolikus bolgárok Krassován, Jabalcsán és Lupákon foglaltak szállást.⁵⁾

1394-ben Bájazid csapást mért Oláhországra és a mácsói bánúságra. Nápolyi Károly híveinek előnyomulása, valamint a török ellen való védelem miatt Zsigmond kormánya 1394. április 12-ére Budára hívta a rendeket, a kik ott erélyes intézkedéseket tettek mindkét irányban. Ezen országgyűlés a törökök ellen Ilosvai Leustach nádort és esztergomi érseket küldte az alvidékre.⁶⁾ Ugyanazon év első felében török portyázók törtek be és Gatalon a pálosok zárdáját dúlták fel.⁷⁾ Ez az első megörökített betörése a törököknek Krassó, illetve Temes vármegyébe. E miatt a nyáron Zsigmond király Lengyelországból jöve, ismét a déli határhoz sietett és itt augusztus 10-én Omoron tartózkodott.⁸⁾ Októberben Temesvárt időzik,⁹⁾ a honnan Szegedre hosszabb tartózkodásra ment,¹⁰⁾ de november 13-án Csanádon is megfordult.¹¹⁾

1393, vagy 1394-ben egy török csapat Ér-Somlyó kerületébe is betört. De ezzel Perényi Péter hőiesen szembeszállt, visszaverte és tőle egy hadijelvényt vett el.¹²⁾

¹⁾ Morsz. mt. oklt., II, 78. sz.

²⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 121. sz.

³⁾ Dr. Thallóczy: Herzog Hervoja; Wiss. Mitteil. aus Bosnien, II, 109.

⁴⁾ Szilágyi: A m. nemz. tört., III, 426.

⁵⁾ Pesty: Krassó, II-1, 258.

⁶⁾ A m. nemz. tört., III, 416., 417.

⁷⁾ Pesty: Krassó, II-1, 176. — a Concilia, II, 283 után.

⁸⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 143. és 144. sz.

⁹⁾ Pesty: Krassó, II-2, 53. — Turchányi: Krassó, II-1, 263.

¹⁰⁾ Ráth, i. m., 99.

¹¹⁾ Borovszky: Csanád, I, 97.

¹²⁾ Morsz. mt. oklt., II, 90. sz. — Az oklevél szerint ez a Perényinek 1392. évi galambóczi megsebesülése után és az 1395. évi kiskápolyi hadjárat előtt — tehát 1393, vagy 1394-ben — történt.

Zsigmond vidékünk védelmére 1394 végén, vagy 1395 elején Temes vármegye élére két erélyes férfit állított: Csáki Miklóst, Zsidai István fiát és Marczali Istvánt, főispánokká nevezte ki. Marczali 1399-ben Krassó főispánja és a kunok bírása is lett. Ez a két férfi 1402 végéig védte a hazát Krassóban és gyakran visszaverte a becsapó török portyázókat. Mindkettő ebbeli érdemei alapján 1402-ben szolnoki főispán és erdélyi vajda lett. Marczali mint Zsigmondnak jőnevű hadvezére 1412-ben Olaszországban esett el. Csáki, ki Bihar, Békés, Szolnok és Krassó főispánja és a kunok bírása lett, meghalt 1426-ban.¹⁾

Ezek mellett és után szerepelt Korogi István, ki 1383—1385-ig mácsói bán és szerencsével harcol a Horváti párt ellen. 1383-ban krassói, 1384-ben (?) kevei és ezután 1402-ben temesi főispán lett. 1404-ben sebesi főispán is. A négy utóbbi méltóságot 1404-ben együtt viselte; de 1405-ből már nincsen híriünk róla. Temes vármegyében sok birtoka volt.

Azután Zsigmond király igyekezete oda irányult, hogy a védelem érdekében a királyi várakat szaporítsa. Már 1392. július 12-én vette vissza cserében Perényi Miklós szörényi bántól a neki csak két évvel előbb adott Érsmolyó várát, mert, a mint az oklevél mondja, „Érsmolyó vára az ő királyi céljaira különösen hasznos.“²⁾ 1395. február 15-én Brassóban kiadott levelével pedig megszerezte Csáki Miklós, temesi főispántól, a ki magának Szerbiában a törökök és Oláhországban István vajda ellen érdemeket szerzett, Csák ujonnan épült várát Temesben és Kövesd várát Krassóban.³⁾

A betörő törökök eleintén és még sokáig nem foglalni, hanem csak pusztítani és rabolni akartak. Gyakran kis csapatokban, vakmerően, tekintet nélkül a várakra, mint a fergeteg végig száguldoztak a vidéken, a lakosokat vagy rabláncra fűzve vagy gyilkolva, zsákmányolva, égetve és pusztítva. A magyar hadakkal nem mindig keresték a megütközést. Sokszor a magyarok voltak azok, a kik őket felkeresték és megtámadták.

A törökök állandó hajlama a betörésre, valamint a szerb deszpóta és az oláh vajdák ingadozása és megbízhatlansága — mert az utóbbiak inkább az erősebb törököktől függtek — a határszél megőrzésével megbízottakat a legnagyobb éberségre kényszerítette. Ezen körülmények a hírszolgálatot nagy fontosságra emelték. Így figyelmeztették egy évnélküli Nagyváradról, november 23-ról kelt levéllel Sombori Mihály és János, erdélyi nemesek, kik a karánsebesi Gámán családdal rokonságban voltak, Marczali Miklós és Csáki Miklós, temesi főispánokat,

¹⁾ Tört. Tár, XII, 179—182.

²⁾ Pesty.Ortvay: Tem. okl., 147. sz.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 137. sz.

hogy a litoldi fejedelem követei sokat érintkeztek Vlád és Lukács, oláh bánokkal, a miből az országra talán kár háromolhatik.¹⁾ Ezen levél az évtized közepén kelhetett, mert Vlád, Mircse, oláh vajda fia, aki Árdsisban székel, 1396. május 28-án tett vazallusi hűségnyilatkozatot Lengyelország iránt,²⁾ a melynek királya (Hedvignek, Nagy Lajos leányának férje) akkor a magyar trónra igényt tartott és aspirációival Zsigmondnak bajait még növelte és a viszonyokat az Aldunánál még bonyolultabbá tette.

Az 1395. évi nyár ismét tájainkra hozta a félelmetes ellenséget, melyeknek lakosai a rettegésből többé már ki sem fogytak. Zsigmond, ki u. a. év július elején Erdélyből jövet Oláhországban Kis-Nikápolyt bevette, augusztus végén újból lejött, és most 24-én a Szörény melletti táborból Orsován és 25-én ugyanonnan, a dunai révnél, keltezett okleveleket.³⁾ Az utóbbi napon Sebes közelében is keltez oklevelet, a melyben a Blagay testvéreket az Oláhországban tanúsított hű szolgálataikért megjutalmazza.⁴⁾ De második megjelenése sikeréről tudomásunk nincsen. Távozása után Szent Mihály arkangyal ünnepe körül (szeptember havában) törtek be a törökök, kik Temesvár felé nyomultak és Krassó és Temes vármegyék vidékeit pusztították. Ekkor Marczali Miklós, főispán, Csáknál az éj sötétségét felhasználva, rájuk csapott és elkeseredett harc után legyőzte őket. Egy elvesztett zászlót diadala jeléül felküldött a királynak,⁵⁾ ki novemberben Bács vármegyében és a Szerémségben tartózkodott és egy boszniai hadjáratot tervezett, de november 25-én ismét Budán volt. Itt, november 28 és december 10-ike között értesítették arról, hogy a törökök Oláhországba és az ország déli vidékére, jelesül Temesvár környékére beütöttek, a minek következtében Zsigmond azzal a gondolattal foglalkozott, hogy majd kénytelen lesz oda vonulni és az urak tanácsával megállapítani, hogy micsoda lépéseket kell a védelem tekintetében megtenni.⁶⁾

Akkor Losonczy István, a ki a havasalföldi határ védelmével meg volt bízva, segítség hiányában odaveszett és vele Havasalföld és az Alduna vidéke.⁷⁾ Úgylátszik, ugyanakkor, estek Bájázid szultán hatalmába Orsova és Viddin várak is.⁸⁾

A magyaroknak hadviselő módja eddig nagyon egyszerű, majdnem kisserű volt. Vállalataik hadi létszáma többnyire kicsiny volt: néha

¹⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 174. sz.

²⁾ Pesty: Ször., I, 32–36.

³⁾ Thallóczy Lajos: Mantovai követjárás Budán 1395-ben, 35.

⁴⁾ A Blagay-család oklevéltára, 106. sz.

⁵⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 154. és 188. sz.

⁶⁾ Thallóczy i. m., 86. és 110.

⁷⁾ A m. nemz. tört., III., 428.

⁸⁾ Pesty: Ször., III., 395.

csak néhány száz ember. Ezek 1—2 hónapra élelemmel ellátva, az ellenséges területbe hatoltak és ott csak portyáztak. Azért ezen hadjáratoknak ritkán volt maradandó hatása vagy sikere. Csak kárt akartak tenni az ellenségben és ezt megfélemlíteni; ami azonban a törököknél nem igen sikerült. Ezt Zsigmond lassan kezdte belátni.

Ezen időben kezdte Zsigmond az új ázsiai hatalom fenyegető veszélyét felismerni. Ő volt az első tekintélyes államférfi, aki habár eredménytelenül, annak leküzdését életfeladatává tette.¹⁾ Zsigmond már 1393 óta nagyarányú terveket kezdett kovácsolni. Tervébe Európa többi nemzeteit is belevonta és a régi keresztes háborúkra emlékeztető nagyszerű módon akarta a törököket megtámadni és Európából kiűzni. Már 1396-ban a törökök elleni hadjárat áthatotta az akkori keresztény Európát, de első sorban Magyarországot, amelyről Zsigmond egy 1396 április 3-án kelt levelében mondta: „Ezen ország a többi kereszténység fala és védpajzsa.”²⁾

1396-ra tervezte Zsigmond ezen hadjáratot. De megelőzte őt Bájázid, ki Kis-Nikápoly miatt felbőszülve, már 1395 novemberben hadat izent azzal, hogy jövő tavasszal Magyarországra fog törni.³⁾ Az országnagyok erre már decemberben elrendelték az általános felkelést, amelynek kihirdetésére a király minden vármegyébe két biztost küldött.⁴⁾ Zsigmond Bájázid fenyegetéseire eleintén azt határozta el, hogy csak saját országának védelmére fog szoritkozni.⁵⁾ Májusban érkeztek meg Budára a külföldi hadak. A keresztesek hadi tanácsa a támadás mellett volt és Nikápolyt tűzte ki magának első célul. Junius 24-én Sarui László, temesi főispán, az akkori királyi hadsereg főkapitányának hadiszállása a Karas folyó mellett volt.⁶⁾ Eközben, júliusban, Szent Margit ünnepe körül, a törökök szövetkezve a tatárokkal és szerbekkel újra megjelentek a temesi vidéken és többek közt fölgyújtották Uj-Bécset (Uj-Pécset). Marczali Miklós és öccse Dénes Füzes-Oroszi és Máráz városa között, Temesvártól nyugatra, verték meg a rablókat.⁷⁾

A keresztes hadak a Duna mentén haladtak lefelé és Orsovánál keltek át a Dunán, de a legnagyobb rendetlenségben.⁸⁾ Zsigmond az európai hadak megérkezése után Nagyváradról indult ki és legelőször

¹⁾ G. Beckmann: Der Kampf Siegmunds gegen die Weltmacht der Osmanen; Bevezetés, V. I.

²⁾ Thallóczy L.: Mantovai követjárás, 90¹⁾.

³⁾ U. o., 71.

⁴⁾ A m. nemz. tört. III, 428.

⁵⁾ Thallóczy, i. m., 71.

⁶⁾ Tört. Tár; 1896; 512.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 154. és 188. sz.

⁸⁾ Sisity: Die Schlacht bei Nikopolis. Wiss. Mitteil. aus Bosnien, VI, 308, 309.

Orsovát és Viddint könnyű szerrel bevette és az előbbi 200, az utóbbit 500 emberrel szállotta meg.¹⁾

Az orsovai vár alatt Zsigmond 1396 aug. 13-án levelet állíttatott ki, amelyben Marczali Miklós, temesi főispánnak és tesvéreinek: Péter-, István- és Dénesnek, tekintettel Miklósnak a temesi és krassói területeket pusztító törökök, tatárok és rácok elleni harcokban szerzett érdemeire, több birtokot adományozott, amely donatiót a király aug. 18-án a bolgárországi Novigrád melletti táborban új adománnyal toldotta meg.²⁾

A hadjárat, amelyhez hasonló csak Nagy Lajosnak nápolyi vállalata volt, kudarcot vallott, mert Nikápoly mellett szept. 25-én a keresztények serege a franciák fegyelmetlensége miatt az oda sietett Bájárid ellen a döntő csatát elveszítette. Megemlítésre méltó, hogy a francia vitézek közvetlenül a csata megkezdése előtt az Orsovánál és más erődöknél hatalmukba került néhány száz török foglyot elbizakodottságukban kegyetlenül felkoncolták,³⁾ amire Bájárid a csata utáni napon 3000 keresztény foglyot mérszáróltatott le.

Ezen kudarc következtében a magyar fegyverek tekintélye a Balkánon nagyon süllyedt. Csak 1411-ben sikerült ismét azt egyensúlyba hozni.⁴⁾

Zsigmond a nikápolyi veszteség után, amelyben egyebek közt Perényi Miklós és Csáki István is elesetek, Konstantinápolyon át Dalmáciába menekült, ahonnan egyenesen Temesvárra utazott, hogy a végek védelme iránt gondoskodjék. Itt 1397 április 5-én időzött. Temesvárra, a veszélyeztetett határra, hívta egybe szeptember 5-én az országgyűlést is. A király e végből már okt. 8-án Temesvárt van, ahol u. a. hó 25-én az országgyűlést megnyitotta, amely egy hónapig tartott.⁵⁾ Természetes, hogy a népes gyűlésnek a határvédelem okozta a legnagyobb gondot. Elhatározták, hogy „ha a jelenlegi háborús idő alatt az ország határait ellenséges támadás fenyegeti és az ott hivataloskodó zászlós úr a határt megvédeni nem tudja, minden zászlós úr és birtokos nemes, a közös, tehát osztatlan kurián lakók közül egy—egy, a többiek, tehát osztottak, fejenként személyesen tartoznak fegyvert fogni és a királlyal, vagy ennek akadályoztatása

1) Pesty: Ször, III, 395.

2) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 154. és 155. sz.

3) Horváth M.: Magy. Tört., II, 406.

4) L. Thallóczy: Bruchstücke z. Gesch. d. Despotenfam. Branković. Wiss. Mitteil. aus Bosnien, III, 331.

5) A temesvári országgyűlés irományait Knauz publikálta a „Tört. Tár.”-ban, III, 213–238. — Csánki (Tört. földrajz. II, 65.) említi, hogy Zsigmond király 1397- és 1398-ban a Temesvár mellett volt Széphely egyikéről is keltezett leveleket.

esetén, a nádorral, a fenyegetett részekre vonulni; a jobbágyos nemesek kötelesek azonkívül minden 20 jobbágy után egy ijjal felfegyverzett katonát kiállítani.“) Egy másik pont szerint az összes egyházi javak jövedelmének fele hadi célokra szolgál és a királynak nem mint eddig terményekben, hanem készpénzben fizetendő le. Ha a jobbágyos nemes a király felhívására a hadból elmarad, jobbágyaival helyettesítheti magát vagy fizet minden jobbágy után 1 aranyat; a jobbágy nélküli nemes, ha egészséges, elmaradásáért 3 márkát fizet bírságul.¹⁾ Ezen végzés az általános védkötelezettséget elvben megállapítja; de ezen intézkedések mindinkább egy invázió elleni védekezést tartottak szem előtt és nem a támadást és így Zsigmondnak, mivel Velence sem akart terveibe bele menni, támadó politikájáról egyelőre le kellett mondani.²⁾

A következő években országos hadszervezéssel foglalkozott és igyekezett a temesvári országgyűlés határozatait végrehajtani. Így 1398. november 13-án Szeremlyén intézkedett a Temesvár felé irányító közfelkelés gyorsítása és pontosabbá tétele végett.³⁾ A kivetett hadi adót is gyűjtötte. Leleszen őriznek egy 1398-ból származó nyugtát, amelyben Zsigmond király elismeri, hogy Domonkos, leleszi prépost, a temesvári országgyűlés határozata alapján reá kivetett 215 arany forint hadi illeték felét, 107 forintot, kezeihez személyesen lefizetett.⁴⁾

Ügylátszik, 1399-ben — márciusban — értesítést küldtek a temesi főispánok Budára, hogy a török seregnek az eleje megérkezett Szerbiába, amire az országnagyok a Szent György napjának nyolcadára Bácsra rendelt hadakat visszatartották, míg új kir. parancs jön.⁵⁾ Ebben az esztendőben Bedefalvi Pál, kevevármegyei birtokos nemes, a törököket az országba vezetvén, hűtlenségbe esett, minek következtében jószágvesztéssel sújtattatott és 2 birtoka Keve vármegyében: Bátka és Petre falvak Perlász vidékén a királyra szállottak.⁶⁾ Lehetséges, hogy a Horváti-lázadásból maradt parázs volt ezen hazaárulásnak oka, mely vidékünk nemességének királyhűségére és megbízhatóságára nem a legjobb világot veti. Hogy Bedefalvi árulása melyik hónapban volt, nem tudjuk. Magáról az 1399. évi török háborúról május 30., június 3. és augusztus 26-ról vannak tudósításaink.⁷⁾

A vész az alsó vármegyéket közösen fenyegetvén és sújtván,

¹⁾ Magyarorsz. vármegyei. Temes, 291.

²⁾ Beckmann: Kampf Siegmunds, 9.

³⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 161. sz.

⁴⁾ Századok; 1871; 620, 621.

⁵⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 166. sz.

⁶⁾ Pesty: Elt. vm., I, 374.

⁷⁾ Wertner M. a Századok-ban; 1905; 451.

azokat csakhamar tömörülésre birta. 1394 októberében maga Zsigmond király Temes, Krassó és Csanád vármegyékkel egyesülve közgyűlést tartott és pedig, úgylátszik Temesvárt.¹⁾ 1399. novemberében Temes és Krassó vármegyék ismét együttesen üléseznek Temesvár mellett, még pedig a temesi főispánok elnöklete alatt.²⁾ Végre 1405. október 4-én Arad, Csanád, Temes, Krassó és Keve vármegyék Ozorai Pipó temesi főispán elnöklete alatt együttesen üléseztek Aradon.³⁾

Ez hozta magával azt is, hogy az alsó vármegyék lassan Temesbe olvadtak, amelynek székhelye erős várával jelentőségben emelkedett és a melynek főispánjai már a XIV. század utolsó éveiben Krassóban is parancsolnak.

Ez alatt a törökök rabló betörései egyre tartottak, amelyeket a derék temesi főispánok többször szerencsével visszavertek. Marczali Miklós, ki 1402. végéig volt főispán, még kétszer győzedelmeskedett a törökökön, u. m. Mező-Somlyó előtt és a Temesvártól északnyugatra folyó Nyárad folyó mellett.⁴⁾ A félelmetes ellenség portyázói tehát már Temesváron túlra is merészkedtek. Csáki Miklós, társfőispán pedig, aki 1400. szeptember 22-én Himfi Istvánnak perhalasztást adott, mert ez vele együtt az alsó vidék védelmében részt vett,⁵⁾ és öccse György is, a hazát Temesvárról többször a benyomuló törökök és szerbek ellen védték, amint ezt Zsigmond egy 1401-ben kiadott oklevélben elismeri.⁶⁾

1402. július 20-án Bájázid Kis-Ázsiában Angoránál a mongoloktól Tamerlan alatt vereséget szenvedett és egy évvel később a fogságban életét is veszítette. Fiai között pedig az atyai örökség miatt 10 évig tartott háború tört ki. Ez volt az oka annak, hogy azokban az években a törökök vidékünk ellen nagyobb hadjáratokat nem indítottak. Bájázid vereségének második következménye pedig az volt, hogy 1404-ben Zsigmond és Lázárevics István, szerb deszpóta, között egyezkedések jöttek létre,⁷⁾ melyek vidékünk békéjére jó befolyással voltak.

Már április 16-án értesítette Zsigmond a francia királyt, hogy Lázárevics alávetette magát az ő fennhatóságának és hogy ő a törökök és hitetlenek ellen nagy erővel fellépve, néhány győzelmet aratott.⁸⁾ Az újonnan teremtett jó viszonyt az is demonstrálja, hogy 1404. szept-

1) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 145. sz. V. ö. Turchányi: Krassó, I—1, 263.

2) U. o., 164. sz.

3) Márki: Arad vm. története, I, 119.

4) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 337. sz.

5) U. o., 173. sz.

6) U. o., 186. sz.

7) Morsz. mt. okl., II, 96. sz.

8) U. o.

tember 1-én Vukasin, szerb herceg, Világos vár kir. castellánusa és Zaránd vármegye főispánja.¹⁾

Vidékünk birtokos nemessége, mikor látta, hogy birtokai elnéptelenednek és elpusztulnak, maga is védekezni igyekezett és e végett várakat emelt. Így említik már 1402-ben Temesvár környékén a nevni Treutelek jobbágyi, széphelyi és ohádi várait.²⁾ 1404-ben Gyertyánosi Csép Miklós és Jakab a közelgő veszélyes idő tekintetéből Gyertyánoson (Gertyenesen) várat terveztek, amihez nekik Ozorai, akkori temesi főispán, a királyi engedély kieszközlését megígérte.³⁾ Azonban csak 1406-ban építettek, mert akkor Ozorai a mezősomlyói és érsomlyói várnagyoknak azt írta, hogy a Gyertyánosiakat az építkezésben meg ne akadályozzák.⁴⁾ Macedoniai Dancs Péter fia Miklós egy 1400 után keltezett levél szerint, nővérétől, ki Himfi István neje volt, fát kért, hogy macedoniai birtokán lévő várát tatarozhassa.⁵⁾

Érdekes, hogy ezen veszedelmek között nemeseink királyukat a távolban is szolgálják. Eltekintve attól, hogy Marczali Miklóst, a kipróbált vezért, az orsz. tanács 1401 május 22-én a csehek ellen hadba rendelte, másokról is van tudomásunk, hogy másutt harcoltak. Így az 1406. nyár folyamán Csuka fia Dénes Boszniában a Hervoja herceg elleni hadjáratban is résztvett, a miért őt Zsigmond király azzal jutalmazta meg, hogy neki a komjáti oláh districtusban lévő Mihalancz másképp Lópataka nevű helysége új adományt adott és őt valamint családját nemességre emelte.⁶⁾

Végre növelte még a bajt azon körülmény, hogy vidékünk nemességének némely tagja nem volt eléggé királyhű. Midőn 1403 elején a királlyal elégedetlen főurak újra összeesküdtek és most már László, nápolyi királyt kiáltották ki magyar királylyá, vidékünkön a Csákiak tüzték ki a lázadás zászlaját. Hozzájuk csatlakoztak Temes és Krassóban a Himfiék egy része és Omori György. Ez utóbbit és Himfi Istvánt Marczali Miklós kenyeretzte le, mire megtértek és őket a Macedoniai testvérek jelentésére a király ismét kegyébe fogadta.⁷⁾ Nem oly szerencsések voltak a Himfi családból eredő Oszjekiek, névleg Miklós, János és Benedek, Demeter fiai, kik 1404. január 12-én összes Krassó vármegyében fekvő jószágaikat elvesztették, amelyeket aztán Zsigmond hűség és diadalmas vezérének Maróti János, szörényi bánnak ado-

¹⁾ Morsz. mt. oklt., II, 97. sz.

²⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 189. sz.

³⁾ Pesty: Krassó, II—1, 187.

⁴⁾ Tört. Tár; 1884; 18. l., 11. sz.

⁵⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 181. sz.

⁶⁾ Pesty: Ször. oláh kerületek, 54.

⁷⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 198. és 200. sz.

mányozta.¹⁾ Csanádban Zynghi István és Tamás, kik magukat Rapolujváriaknak nevezték, csatlakoztak Nápolyi László trónkövetelőhöz; így hűtlenségbe esvén, elvesztették birtokaikat. Zsigmond király 1403. október 30-án azok közt Rohoneza, Nagyfalva (ma: Temesnagyfalva), Rárostelek, Harmad és Vörösmartban lévő részbirtokaikat Tapsoni Anthimi János, tótországi albánnak adományozta, kit a csanádi káptalan u. a. évi december 22-én be is iktatott.²⁾ 1405-ben pedig elkobozták hűtlenség bűne miatt Csői Sáfár István, János és Miklós keve-, torontál- és bácsvármegyei jószágait.³⁾

Ezen korban a városok tekintélyben emelkedtek, miután a törökök és tatárok betöréseikor a városok erősítései a népnek védelmére szolgáltak. Zsigmond kezdeményezésére 1405-ben a budai országgyűlésen oly törvénykönyvet alkottak, amely majdnem kizárólag a városok rendezésével foglalkozik és első sorban elrendeli, hogy a fent említett okokból minden várost falakkal kell övezni. Egy másik u. a. évben alkotott törvénykönyv a népet vette oltalmába az urak ellen, megtiltván e. k. ezeknek, hogy midőn zászlóaljaikat a táborba vezetik, a föld népét fosztogassák.⁴⁾

A pusztító és rabló betöréseknek csakhamar szomorú következményei mutatkoztak. A vidék szemmel láthatóan kezdett elnéptelenedni. Így az 1390-ben említett Szent-András falu,⁵⁾ amely Porány határában, tehát közel a Dunához feküdt, már 1407-ben csak „terra“, azaz „föld“.⁶⁾ Egy 1408. évi oklevél pedig azt mondja, hogy a Temesvártól délkeletre feküdt Berény városához tartozott Zulyanfalva, Melsafalva, Prekafalva, és Kis-Silgéd falvak lakosságuktól el lettek hagyatva.⁷⁾

Zsigmond 1404-ben a temesi vidék igazgatását és védelmét egy igen eszes és bátor férfiúra bizta. Ez az olasz származású Philippo de Scolari, aki 1369-ban Firenzében született és a Nápolyi László elleni küzdelmekben Zsigmond lelkes hívévé fejlődött. Ozorai Borbálával házasságra lépve, Ozorát kapta. Innen a magyarok Ozorai Pipónak nevezték. Sokféle méltóságai között a legkiválóbb a temesi főispánság, amelyet majdnem haláláig viselt. Innen olasz honfitársai Pipó Spanonak is hívták. Ezen férfiú vaskézrel rövid idő alatt rendet teremtett a

1) Pesty: Krassó, III, 156. sz.

2) Borovszky; Csanád, I, 104 és II, 518 és 628.

3) Pesty: Elt. vm., I, 377.

4) Horváth M.: Morsz. tört., II, 436, 438.

5) Pesty: Krassó, III, 128. sz.

6) Tört. Tár.; 1884; 26. l.

7) U. o., 29. l.

végeken,¹⁾ amire szükség is volt, mivel Zsigmond királynak a keleti egyházzsakadás, a római viszálykodás és végre a csehországi eretnekesség sok idejét igénybe vette.

Osorai Pipónak vidékünk megmentésében szerzett érdemeit egy 1407-ből származó oklevél sorolja fel, amely a királynak háláját és elismerését fejezi ki: „Pipó, főispán, aki tőlünk Temes és egyúttal a többi délvidéki vármegyék főispánságát kapta meg, ezeket a vármegyéket, amelyeket azelőtt a törököknek folytonos betörései és sűrű támadásai jóformán teljesen elpusztítottak és elnéptelenítettek, az ő eszével és erejével régi jó állapotukba ismét visszahelyezte, azokat ismét benépesítette és egyúttal országunk határait és végeit, amelyeket a törökök, szerbek és oláhok támadásai, különösen Szerbia felől, tönkretették, újra jó karba helyezte és ott békés állapotokat teremtett“.²⁾

Osorai Pipó már 1405-ben Krassóban, Keveben és Csanádban is viselte a főispánságot. 1408–9-ben szőrényi bán is volt. Az ő kezeiben öszpontosultak tehát a déli határ védelmének majdnem összes szálai; ő tartotta fenn a rendet és intézte a közigazgatást.

Pipó ezen bokros érdemeinek megjutalmazására Zsigmond már 1407 ősszel neki és Máté testvérének Krassó vármegyében Bay és Szederjes falvakat és Temes vármegyében Berény városát és tartozékait (19 falút és 4 praediumot) adományozta,³⁾ amibe azokat a csanádi káptalan 1408 januárban beiktatta⁴⁾ és amiről a király 1409 első napjaiban a privilegialis levelet is kiadta.⁵⁾ Evvel Zsigmond emberét anyagilag is vidékünk érdekkörébe kötötte. 1408 dec. 12-én pedig Csáki Miklóssal együtt a sárkányrend tagjává tette, amely rend tagjait e. k. a keresztény vallásnak a törökök elleni védelmére is kötelezte.

Zsigmond 1407-ben ismét kezdett foglalkozni régi kedvenc eszméjével. Elsősorban Velenczéhez fordult, amelynek hajóhadára számított. Gallipolit akarta megszállani és az európai és ázsiai török birodalom között az összeköttetést megszakítani.

Azonban Velencez húzta a dolgot. Ezalatt Szerbiában új, Zsigmondra előnyösebb, alakulások állottak be, amelyeket Zsigmond sikerei Boszniában idéztek elé, amely tartományban a király hódításait 1410-ig befejezte. Ez Szerbia Magyarországhoz való közeledését vonta

¹⁾ A Muz. és Könyvt. Orsz. Szövetsége 1904. évi közgyűlésének jegyzőkönyvei, 40–43. — Pipó képét közli A. M. Nemz. története, III, 508–9. közt. — Életrajzával foglalkozott Wenzel Gusztáv az Akad. Értesítőben (1859) és a Tört. Tárbán (1884).

²⁾ Tört. Tár.; 1884; 22. l.

³⁾ U. o., 25. l., 17. sz.

⁴⁾ U. o., 30. l., 21. sz.

⁵⁾ U. o., 223. l., 23. sz.

maga után. Szerbiával Zsigmond 1409-ben foglalkozott. Már januárban hadakozott egy királyi sereg Szerbiában a törökök ellen. Ebben résztvettek Remetei Himfi István és Apáczai Márton, temes-krassói nemesek. Ozorai, aki akkor Kevében őrködött, az előbbinek jan. 28-án és az utóbbinak febr. 2-án, mert a király szolgálatában voltak, a király nevében a Szent-György utáni nyolcadáig, azaz május elsejéig, perhალasztást adott.¹⁾ Ezen év nyarára pedig Zsigmond egy erős török seregnek Magyarországra való betörését várta.²⁾ A valódi tényállás azonban az volt, hogy Lázárevics István deszpóta öccse Vuk és ennek néhány rokona elégedetlen volt a magyar szövetséggel és hogy Vuk Istvánt török segéllyel júniusban meg is támadta.³⁾ Ezért jött le Zsigmond is és időzött u. a. évi május 21-én Krassófőn, június 9-én⁴⁾ és 13-án⁵⁾ Temesvárt és jun. 21-én Kevénél.⁶⁾ Valószínűleg megfigyelte itt a közelből a Szerbiában lejátszó eseményeket és értekezett Pipóval, aki a következő (1410.) évben abban a fontos diplomáciai kiküldetésben járt a pápánál, hogy ezt Zsigmond terveinek megnyerje.

1411. július 3-ika előtt elismerte Lázárevics deszpóta Magyarország szuverenitását Szerbia felett.⁷⁾ Ennek előzményeül kell tekinteni Zsigmondnak lejövetelét Temesvárra, ahol a király június 17-én⁸⁾ és 18-án⁹⁾ tartózkodott, hogy valószínűleg a deszpótával a tárgyalásokat befejezhesse, amiben neki Ozorai Pipó nem csekély segítségére lehetett. Erre Lázárevics már július elején országának főuraival Zsigmondot Budán meglátogatta és ezen alkalommal megújította a hűbéri köteléket.¹⁰⁾ Zsigmond akkor a deszpótának nagy kiterjedésű birtokokat adományozott, aminek következtében Lázárevics már 1413-ban Bácsban a magyar főurakkal tanácskozásokat folytatott,¹¹⁾ 1414-ben főispán Torontálban,¹²⁾ ahol a becsei uradalmat kapta és 1418-ban birtokos Krassóban is.¹³⁾

Zsigmond tovább fáradozott, hogy az európai fejedelmeket a törökök ellen segélynyújtásra bírja. 1412-ben Budán a lengyel királyt,

1) Tört. Tár.; 1884; 226. l., 24. és 25. sz.

2) Beckmann: Kampf Siegmunds, 10, 11.

3) Dimitrijevic: Brankovics, 13. — Thim: Szerbek története, II, 23.

4) Ráth, i. m., 111.

5) Morsz. mt. oklt., II, 106. sz.

6) Pesty: Krassó, III, 178. sz.

7) Morsz. mt. oklt., II, 108. sz.

8) Ráth, i. m., 113.

9) Pesty: Krassó, III, 184. sz.

10) A m. nemz. tört., III, 483.

11) Morsz. mt. oklt., II, 116. sz.

12) Csánki, II, 130¹⁾. Pesty-Ortvay: Tem. okl., 295. sz.

13) Pesty: Krassó, III, 198. sz.

a boszniai és szerb fejedelmeket és számos nyugateurópai főurat látott vendégül. Ekkor remélte ismét, hogy az egyházszakadást megszünteti és az európai nemzetekkel egyesülten a törököt Európából kikergetheti. Azonban már 1413-ban fordulat állott be. Velence, amely ellen 1411-ben Ozorai Pipó Zsigmondnak temesvári látogatása után szerencsésen harcolni kezdett és 1412-ben Mottánál győzedelmes csatában Temes volt főispánja, a hős Marczali István elesett, megkapta Dalmácia azon részét, melyet neki Nápolyi László már 1409-ben eladott és az egyházi unió terve is füstbe ment.

Velence, mely Zsigmondnak a törökök elleni küzdelemben leg-erősebb társa lett volna, hol ellenséges, hol tartózkodó, kétszínű magatartást tanúsított. Mindig csak a maga hasznát kereste. Így szerezte meg 1420-ban Dalmácia másik részét is. Ez, valamint a huszsziták elleni hadviselése és végre azon körülmény, amit Zsigmond maga is elpanaszolt, t. i. „hogy ha ő Bécsbe megy, a magyarok azt tartják, hogy nem akar segítségökre jönni a törökök ellen, és megint, hogy ha Magyarországon tartózkodik, az ausztriaiak azt vélik, hogy nem akarja őket segíteni az eretnekek ellen“¹⁾ Zsigmond király keleti politikájának legnagyobb kerékkötői voltak. Ezért ismét sokáig nem foglalkozhatott régi terveivel.

Miután a török szultánok 1414—1426-ig Szerbia iránt jóindulattal viseltettek és ezen országot kímélték, azon időben vidékünk délfelől megtámadtatásban nem igen részesült. Csak nyugat és kelet felé kellett védekezni.²⁾

Ennek következtében akkor Keve környékén bizonyos békés fejlődési tüneteket észlelhetünk. Egyebek közt regisztráljuk, hogy Keve városa az 1412-ben új adományként kapott Bálványos és Szkorénócz pusztákat benépesítette, úgy hogy azokról 1428-ban mint falvakról tétetik említés.³⁾

Az 1416. évből néhány hírünk szól, melyek arról tanúskodnak, hogy a hadi élet mozgalmassága nem szűnt meg. Boszniában, ahol 1414- és 1416-ban Ozorai volt a kir. sereg vezére, 1415-ben Hervója, spalatói herceg, a magyaroknak érzékeny károkat okozott. Azonban Hervója már 1416. áprilisban meghalt. Öröksége Mohamed szultán beleavatkozását vonta maga után.⁴⁾ Az ottani harcokban földieink is részt vettek. 1416. tavasszal vagy nyár elején Gyertyánosi Csép Jakab és Miklós, krassói nemesek, Boszniában eltűntek. Amire a királynak egy

¹⁾ Beckmann: Kampf Siegmunds, 91.

²⁾ Dimitrijevic: Brankovic, 17—20.

³⁾ Magdiés: Diplom. Ráczeviense, II. és III. sz.

⁴⁾ A m. nemz. tört., III, 531.

intézkedésére Ozorai főispán május 16-án azok nejeit oltalmába vette.¹⁾ Csak Miklóst találjuk 1421. tavasszal ismét otthon Jakab elesett.²⁾

A boszniai hadjáratban 1415-ben fogságba esett főurak³⁾ kiváltására a Pécselt 1416-ban összegyűlt országnagyok olykép intézkedtek, hogy az ország minden vidékén tekintélyes férfiakat bíztak meg a váltságdíj beszedésével. Az alsó vármegyékre kaptak ilyen megbízást Maczedoniai Miklós, temesi alispán és öccse Simon, Losonczy Zsigmond, orsovai várparancsnok, Kerekegyházy Mihály és Pósa fia Péter, arad-vármegyei nemesek és Trentul Miklós, temesi birtokos és tárnokmester.

A törökök ezen esztendőben két nagyobbserű portyázást rendeztek a magyar szélekre, amelyek számukra a Doboynál 1415. július végén vívott csata után nyitva állottak.⁴⁾ Az egyikkel Stájerországig hatoltak. A másik vidékünket érte. A temesi vidékbe a vrhboszniai basa Ikács (vagy Izsák) vezérlete alatt törtek be. Maczedoniai Péter fia Miklós, temesi alispán,⁵⁾ a vármegye felkelőivel üldözőbe vette őket és megütközött velök. Miután az ütközet eldöntetlen maradt, Maczedoniai azon idő szokása szerint, párviadalra hívta ki a török vezért. Ikács az első összecsapásnál megsebesült és a lóról lefordult. Erre Maczedoniai ellenfelének nyakára hágott és a megrémült és futásnak íramodó török csapat szemeláttára lándzsájával átdöfte őt.⁶⁾

Ez után Maczedoniai, akiről tudjuk, hogy 1416—1418-ig temesi alispán volt,⁷⁾ még egyszer verte meg a törököket, akik ismét a Temes vidékén garázdálkodtak. Most összeszedte a parasztokat és a Maros táján éjjeli támadást intézett az ellenség ellen. Ő maga ment a középén előre. A nyugalmából felzavart török tábor futásnak eredt és Maczedoniai sok zsákmánnyal diadalmasan térhetett Temesvárra.⁸⁾

1) Pesty: Krassó, III. 195. sz. és Pesty-Ortvay: Tem. okl. 336. sz.

2) Pesty: Krassó, III. 204. sz.

3) Thallóczy L. dr. a Wiss. Mitteil. aus Bosnien-ben, II, 116.

4) U. o.

5) Maczedoniait a magyarok Péterfinnek és a szerbek Petrovicsnak hívják.

6) Hammer: Gesch. d. Osmanen, I, 291. — Thüróczi: Chron. Hung., IV, cap. 18 után — Egy író 1416-ról írva, azt mondja, hogy Mohamed szultán Oláhországból a Duna völgyében fölfelé vonulván, az első oszmán uralkodó volt, aki lábát magyar területre tette. Zsigmond akkor ajándékokkal és ígéretekkel bírta rá a szultánt, hogy Drinápolyba visszavonuljon (Lázár: A török bir. tört., 91.).

7) Pesty-Ortvay: Tem. okl. 336. és 342. sz.

8) Az ujabbkori írók — mind Bonfinius: Rer. Hung., dec. III, lib. 3 után. — Erről az éjjeli támadásról szép néphagyomány maradt reánk. Ez azt regéli, hogy a támadó keresztények az „Isten és Szent Mihály“ jelszót kiáltották, hogy a sötétben magukat felismerhessék. A feliasztott törökök, hogy könnyebben menekülhessenek, csellel élve, azt utánózták, de ijedtükben, folytonosan csak a „Mihály“ szót használták. De evvel elárulták magukat. A győzelem emlékére az ütközet helyén később kápolnát

Az 1417—1420 körüli évekből fennmaradt egy Magyarország védelmére tervezett országgyűlési javaslat, amelynek a havasalföldi (oláhországi) részek, valamint Bulgária és Szerbia felé teendő intézkedéseket tárgyzó részéből kivesszük, hogy akkor Pipó comes 1200 és Losonczi Zsigmond, ki 1417—1420-ban Szörény, Orsova, Miháld, Sebes és Zsidóvár parancsnoka volt,¹⁾ 250 lándzsával rendelkezett.²⁾

1419-ben konstatálhatjuk az oláh kerületek tömörülésének első nyomát. Ugyanis május 31-én Káránban a sebesi, lugosi, káráni és komjáti kerületek Losonczi Zsigmond elnöklete alatt tövénynapot tartanak, amely alkalommal az említett kerületek lakossága mint nemes testület működött.³⁾

1419-ben Zsigmond király seregét újra a törökök ellen vezette, akik az ő vazallusát Mircse, oláh vajdát, készültek megtámadni. Azonban összeütközésre nem került a dolog. Zsigmond megelégedett azzal, hogy a szörényi bántság védelmére Méhádia környékén⁴⁾ Görény várát építette.⁵⁾ Bulgáriából visszajövén, október 28-án a Vaskapunál állott seregével és nov. 1-én a Pozatha melletti táborából a Dunán innen Orsova kir. vár közelében levelet adott ki. November 28-án és december 1-én Temesvárt volt.⁶⁾ Innen Nagyváradra utazott, ahonnan október elején jött.⁷⁾

Zsigmond a törökökkel 5 évre békét kötött, de ennek dacára nyugalom mégsem vonult be a tájékainkba. 1420-ban Mircse oláh vajdát Dán vajda a törökök segélyével elűzte. Erre Zsigmond megparancsolta Losonczi Zsigmondnak, aki akkor Szörény, Orsova, Miháld, Sebes és Zsidóvár parancsnoka volt, hogy Mircsét helyezze vissza országába. A törökök már Szörényt is szorongatták, amely alkalommal a vár alatt a törökök ellen Bogdán, Miklós fia is szerzett érdemeket, amelyeknek megjutalmazására Losonczi neki 3 komjáti kerületbeli faluban kenézi jogokat adott.⁸⁾ Losonczi, ki jul. 25-én még Zsidóvárt ahol valószínűleg hadakat gyűjtött, Bogdán részére az oklevelet kiadta,

építettek, amelyet Szent Mihálynak avatták fel. A kápolna körül nemsokára falu keletkezett, amelyet a magyar nép Szent Mihály-nak, de a szerbek Szent Miklós-nak hívtak (Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 27.). A történet Szent Miklós-nak illetén alapításáról azonban mit sem tud.

¹⁾ Pesty: Ször., I, 275.

²⁾ Morsz. mt. oklt., II, 119. sz.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 202. sz.

⁴⁾ Pesty: Ször., II., „Görény“ alatt.

⁵⁾ A m. nemz. tört., III, 534.

⁶⁾ Pesty: Ször., II, 395.

⁷⁾ Ráth, i. h., 127.

⁸⁾ Pesty: Oláh ker., 54. l.

Oláhországban egy az 1420. év végén vívott csatában vereséget szenvedett és életét is veszítette. A törökök aztán Szörényt is elfoglalták.¹⁾ Valószínűleg emiatt táborozott 1420 dec. 20-án Sebes városa mellett Rozgonyi István, temesi főispán és hadparancsnok, ki akkor táborából a temesi alispánjának, Zsadányi Tamásnak, meghagyta, hogy Maczedóniai Dancs fia László, csanádi kanonokot, akit ő a hadakozás alól felmentett és fegyveres szolgájával a táborból hazabocsátott, mert az az Úr templomában imájával a seregnek többet szolgálhat, mint fegyverével — semmi módon ne háborgassa.²⁾

1421 aug. 31-én Zsigmond király a csanádi püspökséget, amelyet akkor Marczali Dózsa kormányzott, új adomány címén régi birtokaiban megerősítette, mert őt az utolsó években a török becsapások nagyon megviselték.³⁾

1423-ban a törökök elleni védekezés szükségessége a Csehországban hadakozó Ozorait hazaszólitotta, aki a temesi főispánságot, amelyet időközben Rozgonyi István viselt, ismét átvevén, haddal Havasalföldre nyomult és ott a törökön nagy győzelmet aratott.

Azért Szörény vára sem maradt sokáig török kézen. 1424 ősszel vehette azt vissza Ozorai. Már 1424 októberben (névleg 16-án) Ozorai Pipó Szörény várának és más végvárok javításánál és jobb karba helyezésével volt elfoglalva.⁴⁾ Ekkor Mekcsei Imre, temesi alispánnak volt a feladata, Temes vármegyében csapatokat gyűjteni és Szörénybe indítani, ami miatt Zsigmondtól nov. 21-én felmenttetett, hogy Kőrösön perben megjelenjék.⁵⁾

Krassóban akkor Szerdahelyi Imre volt alispán. Ez a katonaállítást kissé erőszakos módon eszközölte. A harci készülődések közben az úton néhány apáczaival jobbaggyal találkozott. Az alispán megfogatta őket, mindenüket elvette és az embereket erőszakkal a seregbe vonta. E miatt nov. 18-án Krassó vármegye nemesi közönsége bepanaszolta az alispánt Ozorai főispánnál;⁶⁾ de nincsen tudomásunk arról, hogy azért Szerdahelyinek valami baja esett volna.

A krassói szolgabírák u. a. évi dec. 2-án kiállított tanuságlevelé szerint Himfi Lászlónak és Imrének némely jobbagya nem vett részt a hadjáratban, amiért Szerdahelyi alispán azokat 3 ökör fizetésével büntette meg. Miután a bírság átvételére kiküldött 2 familiaris a felaján-

1) Pesty: Ször., II, 528—530.

2) Bárány: Tem. vm. eml., II, 4. l.

3) Borovszky: Csanád, I, 358.

4) Pesty: Ször., III, 33. sz.

5) U. o., II, 530.

6) Pesty: Krassó, III, 214. sz.

lott ökröket megfelelőnek nem találta, két jobbágyot elfogatott.¹⁾ Az ilyen módon összeszedett hadak aligha vonultak nagy bátorsággal és harci kedvvel a háborúba.

Szörény várának helyreállítása és megerősítése volt Ozorainak mint temesi főispánnak utolsó ténykedése, mert kevéssel azután más férfi foglalja el végleg főispáni székét, miután ő 1404—1420- és 1423—4-ben, tehát 18-éven át az alvidéket igazgatta és védelmezte.

Ozorai Pipóról mondja földije Bracciolini: „Temesvárt, amelyet neki a király adományozott és melyet lakossága úgyszólván elhagyott, — falakkal körülvéve és sok épülettel díszítve, lakott helyé tette.“²⁾

Pipó utódja mint temesi főispán Rozgonyi István volt, aki a közbeeső 1421—1422. és a következő 1425—1438. években hivataloskodik.

Az 1421—1427. évekből a történet nem jegyzett fel hírt török betörésről. És mégis különféle jelenségekből biztosan következtethetjük, hogy ilyenek voltak és pusztulással jártak. Így tudjuk, hogy a Jánki-(Nagymihályi)-féle szentgyörgyi uradalomban Krassóban a dunamenti Ligorócz és Boszna (Uj-Moldova), valamint a karasvölgyi Mircsincz (Mercsény) 1421-ben még possessiók (falvak), 1427-ben azonban csak praediumok (elhagyott falvak). Ez indíthatta a Jánkiakat arra, hogy 1421—1427 között az uradalom főhelyén, Szentgyörgyön, mely a Berzáva mellett terült el, kastélyt építettek, amely, mint erről a maradványok tanuskodnak, védelemre sánccal volt körülvéve.³⁾

A halálos ellenség folytonos, ijesztő terjeszkedése a dunai fejedelemségeket ismét rákényszerítette, hogy Magyarországra támaszkodjanak. Zsigmond 1425-ben megújította a hűbéri kapcsolatot Magyarország és Oláhország között és seregeit Dán vajda védelmére küldte. E célból Ozorai a Duna mentén nyomult Oláhországba és visszahelyezte Dánt országába; de ez mégsem nyert nyugodalmat.

1426 nyarán Lázárevics István, szerb deszpóta, 17 szerb várat, köztük Belgrádot és Galambóczot is és nagyobb területet engedett át Zsigmondnak.⁴⁾ Ezen esztendőben Ozorai, ki Szűz Mária születése ünnepén (szept. 8-án) még Orsován tartózkodott,⁵⁾ átvonult a Dunán és Galambócnál győzelmeskedett egy tekintélyes török csapaton. Ez volt Pipónak utolsó harci sikere.

Zsigmond 1426 ősszel az oláhországi háború folytatására Erdélybe utazott. Ez alkalommal szept. 5-én Lippán tartózkodott, ahol ország-

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 215. sz.

²⁾ A muz. és könyvt. orsz. szövetsége 1904. évi közgyűlésének jkvei, 43. l.

³⁾ Pesty: Krassó, III, 205. és 218. sz.

⁴⁾ Pesty: Brankovics birtokvisz., 4—6. — Thallóczy a Wiss. Mitteil. aus Bosznien-ben, III, 326—332.

⁵⁾ Tört. Tár.; 1884; 437.

tanácsot tartott és elhatározta, hogy az ország költségén 1000 oláh fegyverest, köztük 100 lovast, Dán segítségére küld.¹⁾

Zsigmond nov. 10-én²⁾ és 11-én³⁾ ismét Lippán volt; azután Erdélyben Földváron Fruzsinnak, Sismán utolsó bolgár cár egyik hozzá menekült fiának a Temes vármegyében fekvő Lippa possessiót adományozta.⁴⁾ Zsigmond Fruzsinnak ezenkívül még a Kevében lévő Maxondot is adta⁵⁾

Lippán találkozott Zsigmond utólszor hű Pipójával, ki nov. 20-án Sírín Arad vármegyében még hatalmaskodási ügyben ítélkezett⁶⁾ és kevéssel aztán, dec. 27-én, Lippán befejezte tetteiben gazdag életét.⁷⁾

1427-ben Oláhországban halotta a hírt, hogy Lázárevics junius 19-én meghalt. Erre Zsigmond a várak átvételére Szerbiába nyomult, augusztus 16-án Orsován táborozott⁸⁾ és szeptember-decemberben Belgrádon volt,⁹⁾ ahol az év végéig maradt, miközben dec. 17-én Kevén is megfordult.¹⁰⁾

Szerbia átvétele nem ment simán. Galambócz kapitánya várát a törökök kezére játszotta, akikkel akkor Szerbiában a magyarok kemény harcokat vívtak. Belgrádot Maróti János, mácsói bán, 1427 szeptember elején szállta meg, akit Zsigmond annak első magyar parancsnokává tette. A birtokbavétel nehézségekkel járt. Akkor szolgált vitézül és szerzett érdemeket Szentlászlói Márk, bodrogvármegyei nemes Ujlaki István familiarisa: nevezetesen „in conservatione nostre castris Nandoralbensis,“ amiért őt Zsigmond király 1428-ban jószágadományozásokkal jutalmazta.¹¹⁾ A nehézségek abból állottak, hogy Bránkovics György, Lázárevics utóda, az utolsó pillanatban húzta a dolgot és a törökök október végén Kruzseváczból Galambócz átvételére sereget menesztettek, amely Bránicsévóig (Kosztoláczig) pusztított.¹²⁾

1) Hadtört. Közl.; 1888; 164–170.

2) Ráth, i. m., 140.

3) Pe ty-Ortvay: Tem. okl., 392. sz.

4) U. o., 393. sz.

5) A m. nemz. tört., III, 566.

6) Bárány: Tem. vm. eml., II, 11, 12. — Az oklevél olvasása nem helyes; Lippa Aradhoz tartozott és város volt.

7) Csánki, II, 119.

8) Pesty: Ször., II, 396.

9) Morsz. mt. oklt. II, 34. sz.

10) Ráth, i. m., 141.

11) Pesty: Bránkovics, 7. — Thim: Szerbek tört., II, 32. — Morsz. mt. oklt., II, 147. sz.

12) Thm., i. m., 33.

Zsigmond még 1427-ben tett fontos intézkedéseket a háború folytatására, amelyre ismét nagy arányokban készült. Ezen intézkedések egyike Szent László vár építése, melyet Galambócczal szemben, a magyar parton hegyesúcson még 1427-ben lombárd és genuai munkások emeltek, Zsigmond pedig ágyúkkal és olasz tűzerekkel látta el.¹⁾

A temesi felkelés egybehívása és szervezése akkor Rozgonyi István főispán, gondját képezte, mit ennek néhány fennmaradt leveléből tudunk. Így mentette fel ő Maxondon aug. 19-én kelt levelével Himfi Imrét a közfelkelés kötelezettsége alól²⁾ és Mező-Somlyón nov. 26-án kiállított levelében Dobozi Dán fia Lukácsot az akkor megindított török háborúban, amelyben a magyar sereg Galambócz felé hadakozott.³⁾ Hogy Rozgonyi akkor milyen tekintélynek örvendett, mutatja a következő adat: Szept. 27-én Ragusa város Zsigmond királyt és őt mint temesi főispánt, arra kérte, hogy a szerbiai erősekben kereskedést folytató polgárait vegyék oltalmukba.⁴⁾

Zsigmond 1428 elején hadi előkészületeit folytatta. Januárban és február első felében Pozsaszinban időzött, közel Szent-Lászlóvárához és Galambóczhoz.⁵⁾ Február második felét és március nagyobb részét felhasználta, hogy Erdélybe és azután Tárnovba utazzék, amely utóbbi helyen Vitold, litván fejedelemmel találkozott, akitől segédhadakat eszközölt ki.⁶⁾ Amint a tavasz megjött, március 6-án⁷⁾ és 28-án Haramban jelent meg,⁸⁾ ahonnan Kevére ment, ahol április 9—26-ig tartózkodott,⁹⁾ a hadcsapatok összegyűjtésével és a Dunán való átszállításával foglalkozván. Így parancsolja Kevéről április 17-én Himfi Imrének, hogy levele vétele után azonnal üljön fel és siessen azzal a 32 lovassal, akiknek felszerelésére Csapi László, királyi alkancellártól pénzt kapott, Pozsaszinba, a királyhoz.¹⁰⁾

A magyar sereg, amelynek fővezérévé Zsigmond Rozgonyi Istvánt tette,¹¹⁾ és amelyben Vitold, litván fejedelem és Dán, oláh vajda, segédcapatai, szepesi hadak és szerbek is voltak, április 29-én Galambócz előtt volt és azonnal megkezdte Galambócz ostromát a szárazon. Ezt követte csakhamar a vízi zárlat is. A körülrögzés és ostrom majd-

1) Pesy: Krassó, II—2, 208.

2) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 398. sz.

3) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 400. sz.

4) Morsz. mt. oklt., II., 139. sz.

5) Ráth, i. m., 142.

6) U. o.

7) Aldásy: Zsigmond viszonya Milanóhoz, 49.

8) Pesty; Elt. vmk, I, 409.

9) U. o., 388 és Aldásy, i. h.

10) Pesty-Ortvay: Tem. okl., 402. sz.

11) Horváth: Morsz tört., II, 482.

nem négy hétig tartott. Zsigmond, ki április 29-én a vár előtti táborban időzik, csak egyszer van távol, május 1-én Kemleken fordul meg, aztán május 4—24-ig keltez okleveleket Galambócztól alatt.¹⁾

Kezdetben a magyarok előnyben voltak. A törökök először a Morava folyóból küldtek egy hajóhadat a szorongatott vár védelmére. De ezt a magyar hajósereg megtámadta, rövid idő alatt az ellenes hajókat részint felgyújtotta, részint elsüllyesztette. Ezen alkalommal kitűnt hősiességével Rozgonyi neje, Szentgyörgyi Czeczilia, ki egy gályát vezényelt és evvel ide s oda evezett és abból mozsaraival és követő gépeivel a török hajókat rongálta. De Rozgonyiné hajójával a várat is megközelítette és kárt tett annak védműveiben. A magyar hadak Galambócztól keményen ostromolták. Rozgonyi egy maga irányított ágyúval a vár tornyait romba lődözte. Szent-László várából pedig eredménnyel bombázták a vár falait. A királyi had már az utolsó döntő rohamra készült. Ekkor megjelent egy hatalmas török sereg, mely elől Zsigmond hátrálni kényszerült. Zsigmond fegyverszünetet kötött szabad elvonulás biztosításával, amit azonban a törökök szokásuk szerint nem tartottak be és Zsigmondnak a Dunán át visszavonuló hadait megtámadták. Az erre keletkezett zűrzavarban maga a király is veszélyben forgott, amelyből őt Rozgonyi mentette ki, aki a király hajójára szállt és éberségével megakadályozta, hogy a király fogságba essék, miközben ő a Dunába esett és abból csak nagynehezen menttetett ki. A magyar sereg vesztesége csekély volt, mert Szent-László vára ágyúi fedezték a visszavonulókat és a legvakmerőbb támadókat Czrni Závisa lengyel csapatával tartóztatta fel.²⁾

Ez május 25-én történt. Zsigmond Moldován és Szászokán át Ilyédre sietett, ahol már május 26-án időzik.³⁾ A szerbiai segédcapatok a Duna magyarországi partján Kevéig vonultak, hogy ott Szendrőbe átkelhessenek.⁴⁾ A törökök pedig Szerbiát pusztították és Bránkovicstól adófizetővé tették.

Zsigmond nem távozott el azonnal vidékünkéről. Attól tartott, hogy a törökök átesapnak. A végeken maradt tehát, hogy a magyar határ megtámadtatását megakadályozza és Belgrádot jobban erősítse. Ekkor június 9—29-én⁵⁾ és július 2—6-án,⁶⁾ továbbá 9—18—29-én⁷⁾ és

¹⁾ Morsz. mt. oklt., II, 82 és Ráth, i. m., 142

²⁾ U. o., 149. sz. és 81; Zsigmondnak 1430. márc. 31-én Pozsonyban kiállított levele is, amelyet hasonmásban közölt: Szilágyi: A m. nemz. tört., III, 568 és 569 között.

³⁾ Morsz. mt. oklt., II, 82.

⁴⁾ Dimitrijevic: Brankovic. 36.

⁵⁾ Pesty: Elt. vmk., I, 388.

⁶⁾ Áldásy: Zsigmond viszonya Milanóhoz és Velenczéhez, 144.

⁷⁾ Pesty: Elt. vmk., I, 388 és Morsz. mt. oklt., II, 82.

augusztus 23-án¹⁾ Kevén, augusztus 24—szeptember 12-én²⁾ Ilyéden, szeptember 20-án Varadián,³⁾ október 9—19-én⁴⁾ Sebesen, október 26—november 18-án⁵⁾ Miháldon, november 19—december 4-én ismét Sebesen,⁶⁾ december 8-án Temesvárt⁷⁾ és december 13-án⁸⁾ Lippán időzött, folytonosan hadi intézkedésekkel foglalkozván.

Így hagyta meg augusztus 24-én Ilyédről Himfi Istvánnak, hogy 50 lovassal az ő táborába siessen.⁹⁾ Ugyanonnan jutalmazta augusztus 27-én Szentlászlói Márkot Nándorfehérvár és Galambóc alatt szerzett érdemeiért.¹⁰⁾ Sebesen november 29-én Keve városa lakóit az adó, harmincadok és kamarai illetékek alól felmenti, kikötvén, hogy a Duna átkelőjét (portum regium, seu custodiam pontus¹¹⁾ jól őrizzék.) Ugyanott november 30-án jutalmazta Bizerei Lászlót, Miklóst és Jakabot, azon vitéségükért, amelyet Galambóc alatt tanúsítottak, nekik Sebesen egy udvartelket adományozván.¹²⁾ Hasonló módon jutalmazta akkor Zsigmond a Macskásiakat is. Macskási Román és Mihály Galambóc falai alatt nemcsak hősiezen küzdöttek, hanem a Dunán át való visszavonulás közben a sereget megtámadó törökök ellen harcolván, életüket is veszítették. Ezért a király testvéreiket és rokonaikat adományokba részesítette és nekik a báni adónak egy részét elengedte.¹³⁾

Zsigmond ittartózkodása idejében új külföldi segílyt is keresett. Ismét Velencéhez fordult, amellyel viszályban volt, de amely iránt a galambóczi vereség után engedékenyebb lett. Julius 2-án fogadta Kevén Velence követét, Marco Dandolot, akivel a kötendő fegyverszünet és egy a török elleni segélynyújtás ügyében július 3—6-ig tárgyalt, amely tárgyalásokat szeptember 3-án Ilyéden újból megkezdték és 8-án egy 5 évre terjedő fegyverszünet megkötésével befejezték. Velence akkor Zsigmondnak tekintélyes kölcsönt adott és ígérte hogy ha a király a törökök ellen a szárazföldön Görögországig nyomul őt a köztársaság hajóival a Boszborusnál támogatja. Zsigmondnak azon

¹⁾ Ráth, i. m., 142.

²⁾ Morsz mt. oklt., II, 82; Áldássy, i. m.; Ráth, i. m.; Pesty: Krassó, II -1, 225, 226.

³⁾ Ráth, i. m.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Pesty; Oláh ker, 59 és Ráth, i. m.

⁶⁾ Pesty: Ször., II, 330.

⁷⁾ Ráth, i. m.

⁸⁾ Pesty-Ortvay: Tem. okl., 403. sz.

⁹⁾ Pesty: Krassó, III, 230. sz.

¹⁰⁾ Morsz. mt. oklt., II, 147. sz.

¹¹⁾ Magdics: Diplom. Ráczeviense, 4 -9. l.

¹²⁾ Pesty: Ször., III, 35. sz.

¹³⁾ U. o., 70. sz.

óhaját azonban, hogy őt a Dunára küldendő hajókkal is támogassa, nem teljesítette.¹⁾

Zsigmond, valószínűleg még 1428. decemberben Temesvárt, a milanói Benedetto Fulco dei Furli közvetítésével a törökkel 3 évi fegyverszünetre lépett, amely megint rövid időre békét hozott vidékünknek.²⁾

Zsigmond Temesváriól még 1428. decemberben utazott el Volhíniába Vladiszláv lengyel királyhoz. Előbb Budán, december 28-án, még megemlékezett Rozgonyiné galambóczi érdemeiről, sőt jószágadományban részesítette.³⁾

A galambóczi kudarc nagy csapás volt Zsigmondra. Keleti politikája, tervei és reményei megsemmisültek. A magyar fennhatóság Szerbiában és Oláhországban ismét gyengült.

Galambóc a törökök kezében maradt, akik ezen várat jól megerősítették és később Magyarország felé kirohanó kapunak használták. Vidékünk ismét ki volt téve a törökök romboló dühének. Hogy mennyit szenvedett akkor annak lakossága, erről élénken beszélnek az oklevelek. Egyből a következőt vesszük ki: „Zsigmond király a karánsebesi kerület oláh és másnyelvű lakóit — tekintve, hogy az ismételve betörő törökök által sok elnyomatást és fosztogatást szenvedtek, hogy ezek házaikat felperzselték és sokakat közülök rabságba hurcoltak — a király tetszésének tartamára minden adó alól felmentette és nekik az egész országra vámmentességet adott.“⁴⁾

Zsigmond, hogy a határt jobban biztosítsa, a német lovagrenddel lépett érintkezésbe, amelynek 1426-ban a Neumarkot átengedte. 1429 májusban adta át Zsigmond a Redwitz vezérlete alatt bejött német lovagrendnek Szőrény várát. Redwitz 1430-ban már mint szőrényi bán működik és ilyen minőségben akkor januárban Miháld környékén és július 9-én Haramban tartózkodik. De neki és a rendnek sem volt szerencséje a törökökkel szemben.⁵⁾

1429 szept. 3-án Thallóczi Frank, kevei főispán, Bátmonostori Töttös Lászlótól, a belgrádi belső vár kapitányától, átvette a belgrádi vár felszerelését.⁶⁾

1) Áldássy, i. m., 140—148.

2) U. o., 56 és 149.

3) Morsz. mt. oklt., II, 149. sz.

4) Ezt mondja egy 1494-ben kiállított levél, amely a fentemlített privilegiumokat erősíti; de ezt nem említi, hogy melyik esztendőben voltak a betörések. Pesty: Oláh ker., 23 és Ször., II, 121.

5) Pesty: Ször, I, 38—41.

6) Morsz. mt. oklt., II, 523. sz.

1430-ban az ország déli határának védelmére Keve és Krassó vármegyék bandériumok állítására köteleztettek.¹⁾

1430 őszén és 1431 elején Thallóczi Máté, belgrádi kapitány és kevei főispán, szorgoskodott a dunai határon. Ez 1430 nov. 29-én meghagyta Boldmachias, temesvári fizető mesternek, hogy Himfi Imre, László és Fránk, belső embereinek segélyképen 300 forintot fizessen.²⁾

Dec. 10-én pedig parancsolta Himfi Imrének, hogy sürgős ügyben 12 lovassal és ugyanannyi jó lóval siessen hozzá a Duna mellékére Tornista vára alá,³⁾ mely Páncsova környékén állott. Végre jan. 10-én meghagyta Himfi Miklós, Imre, László és Fránk, kevei alispánoknak, akiket Thallóczi Fránk, főispán társa, nevezett volt ki,⁴⁾ hogy 3 napja beállván a Duna jege, amiért a törökök támadásától lehet tartani, az egész Keve vármegyében készüljenek fel a hadjáratra, úgy hogy újabb felhívására az egész haderő azonnal a Duna révéhez (Kevéhez) vonulhasson.⁵⁾

Az elmúlt harmadik évtizedben uralkodott nehéz és zavaros viszonyok közt megtántorodtak egyesek hazafiúi kötelességük teljesítésében és a hűtlenség bűnébe estek. A hazaárulást és az elpártolást megkönnyítették a származás, a nyelv és a vallás. Egy ilyen esetre az oláh származású Bizerei családnak egy pere érdekes fényt vet.

1433 végén Bizerei Miklós királyi testőrnek László nevű fia rokonait Bizerei Ládót és fiait a királynál bevádolta, hogy azok hűtlenségbe estek, midőn még Dán vajda alatt (1420—1430) Oláhországba kimentek; ott a törökökkel cimboráskodtak: hazájuk és királyuk ellen működtek.

Ezért Zsigmond király Ládót és fiait jószágvesztéssel sújtotta. Ennek alapján Redwitz Miklós, szörényi várkapitány, a megbüntetetteknek a sebesi kerületben fekvő 14 birtokát a király nevében lefoglalta és kezelte.⁶⁾ Most Bizerei Miklós a lefoglalt jószágokat magának kérte és Zsigmond király csakugyan Miklósnak és ennek rokonának Láczkónak adományozta az említett birtokokat, meghagyván a csanádi káptalannak, hogy ez Bizerei Miklóst és Láczkót a fennebbi jószágok birtokába beiktassa, amit a káptalan 1434 elején végre is hajtott.⁷⁾ Bizerei Miklós és László egy pár évig a jószágokban voltak, midőn Zsigmond halála után, 1438-ban, Bizerei Ládó fia László Albert

¹⁾ Pesty: *Elt. vmk.*, I, 418.

²⁾ *Morsz. mt. oklt.*, II, 158. sz.

³⁾ *U. o.*, 159. sz.

⁴⁾ Pesty: *Elt. vmk.*, I, 409.

⁵⁾ *Morsz. mt. oklt.*, II, 160. sz.

⁶⁾ Pesty: *Ször.*, III, 40. sz.

⁷⁾ *U. o.*, 41. és 42. sz.

királyhoz fordult és előadta, hogy az ő apja sohasem volt hűtelen hazája vagy Zsigmond király iránt és Bizerei Miklós csak hamis vádak alapján és jogtalanul bírja a jószágokat. Albert király orvoslátot óhajtott nyújtani és megbízta Marczali Imre, János és Hagymási László, temesi főispánokat, hogy az ügyet vizsgálják meg.¹⁾ Ezek 1439-ben kihallgatták a sebesi kerület nemes és nem nemes lakosait egy kikiáltott közgyűlésen és ott a megjelentek Sebes város templomának főoltáránál eskü alatt tanúbizonyságot tettek, hogy Ládó sohasem volt hűtelen és hogy annak halála után fiai a sebesiekkal együtt vitézül harcoltak a törökök ellen. Ennek alapján Albert király meghagyta a temesi főispánoknak, hogy Ládó fiait apjuk jószágaiba helyezték vissza és iktassák be újra, ami aztán megis történt.²⁾ Azonban 1447-ből tudjuk, hogy a per később a pesti országgyűlésen folyt, amelyben Ládó fia Lászlót a hűtlenségben mégis bűnösnek találták. A birtokpernek aztán családi egyezkedés vetett véget.³⁾

Zsigmond figyelme mindenre kiterjedt, ha eszközöket kellett keresni céljai elérésére. Midőn I. Murád szultán fia, Szaudsi, kit lázadása miatt atyja megvakíttatott, családjával Magyarországba menekült, azt Zsigmond király szíves fogadtatásban részesítette. Szaudsinak két fia volt: Daud Cselebi — vagy magyarosan: Csalapia Dávid — és Orkhán, valamint egy leánya. Ezen családnak adományozta Zsigmond a nagykikindavidéki Szenteltegyház és Kunszőlős nemesi birtokokat, amelyeket 1433 június 4-én Csalapia Dávid kezén találunk. A török család itt megkeresztelkedett. A leány, ki a keresztségben Katalin nevet kapott és akit a nép egyszerűen csak Császár Katalinnak nevezte, feltűnő szépség volt, úgy hogy emlékét később a monda is szárnyaira vette és az akkori költők megénekelték szerelmét, melyet szomszédja, Szilágyi Mihály iránt érzett, ami miatt aztán ennek Hagymási Lászlóval párba is volt. Ezt a vetélkedést a szép török hercegleányért, aki különben a kettő közül egyiké sem lett, 1570-ben egy „Szendrői névtelen“ áthelyezte Törökországba, amint ezt a mai napig fennmaradt költemény elbeszéli.⁴⁾

Azonban nincsen hírünk, amely igazolná, hogy Zsigmond Szaudsi családját a török viszonyokban felhasználhatta volna.

A negyedik tizedben a két Raguzai Thallóczy testvér, Máté és Frank, fehérvári kapitányok és Keve, Krassó és Csanád főispánjai. Már 1429-ben kezdték hivataloskodásukat. 1434—1439-ben Frank

¹⁾ Pesty: Ször., III, 45. sz.

²⁾ U. o., 46. sz.

³⁾ U. o., III, 61. sz.

⁴⁾ Borovszky: Csanád, I, 125 és II, 320, 576.

egyedül viseli a méltóságokat. 1430-ban Máté mint kevei várnagy 400 forint salariumot húzott a kassai kamarától.¹⁾

Kevében a negyedik tized első felében a Thallócziakat a Remetei Himfi család négy tagja: Miklós, Frank, Imre és László, kik az alispáni teendőket végezték, támogatta nehéz feladatukban. Himfi Miklós és Frank 1437- és 8-ban Krassóban is alispánok.

Az 1432. esztendő vésztjósloán kezdődött. Thallóczi Frank először Bránkovics deszpóta jelentéséből tudta meg, hogy egy török sereg Zinán bég alatt nyomul Magyarország déli részei felé.²⁾ Ezért január 29-én meghagyta Keve vármegye közönségének, hogy sürgősen álljon hadba és Himfi Imre, alispán, vezetése alatt vonuljon a kevei révhez.³⁾ Együttal meghagyta Himfi Imrének, hogy a vett utasítás szerint, amennyiben eddig nem történt volna meg, a vármegye nemeseivel sietősen üljön fel és vonuljon Keve felé.⁴⁾ Februárban híre járván, hogy Izsák (Izak) bég hatalmas sereg élén, Belgrád megvívására indult, február 6-án meghagyta Keve vármegye nemes közönségének, hogy fő- és jószágvesztés terhe alatt a rendelet vételének nyolcadnapján összes gyalog és lovas csapataikkal siessenek a veszélyeztetett vár védelmére.⁵⁾ Thallóczi Franknak többi intézkedéseiből még ismeretes, hogy augusztus 5-én Kevéből megtiltotta Horvát György, kevevármegyei Székelyben (Szákul, most Torontál-Sziget) lakó jobbágyainak, hogy Szent László várába menjenek, ahol akkor a sereg tartózkodott.⁶⁾

Ezen esztendőben júniusban a törökök, akikhez Vlád Drákul is csatlakozott, akit Zsigmond tett volt oláh vajdává, — hatalmas sereggel támadták meg Szörény várát, azt bevették és őrségét felkoncolták. Ezzel a német rend működése vidékünkön megszűnt és Redwitz 1435 elején eltávozott.⁷⁾

Ilyen viszonyok közt akkor a közbiztonság nagyon rossz volt. Thallóczi Frank meghagyta 1432 febr. 18-án a kevevármegyei Akalhát lakosainak, hogy Pál, székesfehérvári kanonokot és a fehérvári székesegyház embereit, akiket a dunai révnél Olnos és Halász birtokokon a rablók („huzerones“ = huszárok = corzarok) és egyéb gonosztevők ellen odatelepített, a jelen hadbaszállás folyamán ne merészeljék háborgatni.⁸⁾

¹⁾ Pesty: Elt. vmk, I, 409.

²⁾ Dimitrijevic: Brankovics, 32.

³⁾ Morsz. mt. oklt., II, 163. sz.

⁴⁾ U. o., 164. sz.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 244. sz.

⁶⁾ Pesty: Krassó, II-2, 209.

⁷⁾ Pesty: Ször., II, 40.

⁸⁾ Morsz. mt. oklt., II, 166. sz.

1433-ban Bránkovics György, deszpóta, miután Belgrád magyar kézen volt, a szultán engedelmével Szendrőn magának várat építtetett,¹⁾ mely a magyar határon a deszpótának több biztonságot nyújtott. Ezen évben a törökökkel fegyverszünet érdekében tárgyalások is folytak.²⁾

1432. november és 1433. január 20-ika közt Zsigmond király kezdeményezésére Budán az ország védelmi rendszerének megállapításával foglalkoztak. Az akkor készített tervezetet az 1435. évi budai országgyűlés törvénybe foglalta. Ezen törvény kimondta, hogy a vármegyékben a nemesség személyesen felkelni és a főispán alatti bandériumban a királyt segíteni és minden 33 jobbágy után egy felfegyverzett lovaszt állítani tartozik, mely utóbbiakat a többi jobbágyoktól szedett külön adóval tartották volna fenn. Így a parasztság is a rendes katonaság kötelékébe lépett.

Az 1435. évi törvény értelmében az ország 7 védelmi területre oszlott. A mi vidékünkre nézve a következőket rendelte el annak XXII. fejezete: „a főpapok, főurak és az ország lakosai intézkedjenek és gondoskodjanak arról, hogy az ország főpapsága és előkelői közül Oláhország, Szerbia és a Duna más irányában a törökök ellen az ország védelméről kik gondoskodjanak. A király az ország ama részeinek védelmére is el fog mindent követni, ami csak módjában áll.“³⁾ XXX. fejezetében pedig meg van mondva, hogy ki tartozik „A Temesköz felé Severinig“ harcolni.

Ezeket sorolja fel:

A királyi dandár	1000 lovas.
A kalocsai érsek 1 bandérium . . .	500 ”
A váradi püspök 1 bandérium . . .	500 ”
A csanádi püspök	200 ”
Az oláhok, kunok és jászok	200 ”
Temes vármegye dandára	200 ”
Torontál	100 ”
Keve	100 ”
Krassó	100 ”
Csongrád	200 ”
Csanád	300 ”
Arad	100 ”
Zaránd	300 ” ⁴⁾

¹⁾ Dimitrijevic: Brankovics, 42.

²⁾ Hadtört. Közl., V, 607.

³⁾ U. o., V, 599.

⁴⁾ U. o., V, 604.

Összesen: 3.800 lovas. Megemlítendő, hogy ezen létszámot az illető érdekeltek maguk határozták meg¹⁾ és hogy abból sok úr, mint például Rozgonyi István, a szerb deszpóta stb., valamint a birtokos nemesek, például a Himfiék, Nagymihályiak és a városok hiányoznak.

Zsigmondnak ezen hadszervezete az országot erőssé tette volna, mert az állandó katonaság alapját képezte,²⁾ de, fájdalom, ez a szabályzat soha sem lépett életbe, tehát vidékünkre hasznos nem volt.

Talán védelemre és megerősítésre is gondolt Zsigmond, midőn 1435. április 29-én, miután már 1390. július 21-én Nagy Lajosnak 1369. évi, a bessenyők számára kiadott kiváltságlevelét megerősítette volt, a bessenyőket, akik Csanádnak azon részében laktak, amely ma Torontál északi részét képezi, minden más bírák alól kivette és nekik széleskörű kiváltságokat adott.³⁾

1435-ben sem csendesült el a harci zaj a Duna mentén. Március 14-én Thallóczy Frank Haram várában fordult meg és Himfi Frank hivatalnokának a háborúra vonatkozó utasításokat adott.⁴⁾ Zsigmond király pedig Brünnben július 4-én Keve városának azt a szabadalmat adván, hogy falai közt idegen kereskedők árúkat kicsinyben nem árulhatnak, lakosainak köteletségévé tette erősségének fentartását és védelmét.⁵⁾

1436-ban Áli bég egy török had élén a Dunán átkelt és a temesi vidéket negyven nap alatt minden irányban feldúlta és onnan roppant zsákmányt és sok foglyot vitt magával.⁶⁾ Talán ezzel lehet vonatkozásba hozni azt, hogy Zsigmond 1436-ban — a galambóczi szerencsétlen hadjárat után 8 évre — még egyszer megfordul vidékünkön. 1436 április 10-én keltez okleveleket Temesvárt⁷⁾ és április 18-án Csanádon.⁸⁾ Ez volt Zsigmondnak utolsó ittléte; mert a következő 1437. évben, dec. 9-én, Znaimban meghalt.

Halála előtt még egy győzelem hírének örülhetett. A törökök 1437 közepe előtt nagyobb hadjáratot indítottak Szerbia ellen, amelytől az újonnan megerősített Szendrőt követelték. Ez volt akkor Bránkovicsnak úgyszólván utolsó és egyedüli biztos helye és a szerb-magyar határvédelemre felette fontos. Bránkovics a magyarokat hívta segítségül Szentmiklósi Pongrácz Belgrádból már július elején magyar

1) Hadtört. Közl., 602.

2) U. o., 586 és 608.

3) Borovszky: Csanád, I, 101.

4) Pesty: Krassó, III, 256. sz.

5) Magdiics: Dipl. Rác-Keviense, 6. sz.

6) Dimitrijevic: Brankovics, 43, 44. — Kupelwieser: Die Kämpfe Ungarns, 46, 47.

7) Ráth, i. h., 154.

8) Pesty: Ször. oláh ker., 65.

és cseh hadakkal Szendrő alá sietett, amelyet a törökök már nagyban ostromoltak. Ide sietett Erdélyből Hunyadi János is. A felszabadító csatában a törököket megverték, főleg Hunyadi közreműködése folytán, aki az ellenséget Epurisig üldözte. Julius 17-én vette ezen győzelemnek hírért a Prágában betegben időző király. Ez volt Hunyadinak első fényes katonai tette.

1437 körül, tehát Zsigmond halála idejében, a délvidéki királyi várakból kevés volt magánkézen, nem mint az ország más vidékein. Ez Zsigmond gondoskodásának és terveinek felelt meg. Csak Temesvár volt Rozgonyi István, temesi főispán, — Zsidóvár Ország János és Kátai László — és Krassófő Orbánász György kezén. A többi erősséggel maga a király rendelkezett. Ezek voltak névleg: Szörény, Görény, Orsova, Miháld, Sebes, Péty (Dubova alatt), Szinicze („tri kule“), Sztánilócz, Drankó, Librásd (Duna-Szent-Ilona határában), Szent László, Pozsaszin, Halmos (Uj-Sopottól dnyra), Ilyéd, Haram (Palánk), Dombó, Keve, Torniste (Beresztócz határában) és Belgrád.¹⁾ Nem kevesebb mint 19 erősség, amelyekre azonban szükség is volt, hogy az ország déli határát védelmi láncsal vegyék körül.

Zsigmond meghalt anélkül, hogy a törökök elleni terveit megvalósította volna. Ellenkezőleg, kormányának hosszú ideje alatt Magyarország összes déli vazallus tartományai elvesztek és az ország déli végei egy hatalmas vad ellenség támadásainak voltak kitéve. Ennek oka azonban kevésbé Zsigmond személyében mint inkább korának és országainak viszonyaiban keresendő. Zsigmond komolyan vette feladatát, amelyet 1396- és 1428-ban megoldani is remélt. De a törököket erőssé tette a vallási fanatizáltság, a szervezettség, a fegyelmezettség és a halálmegvetés, amelyek a keresztény hadakban hiányoztak. Ezért veszett kárba Zsigmond igyekezete és ez okozta vidékünk veszét.

Zsigmond eszméjét, a törököknek kiűzetését Európából, Hunyadi János vette át, akinek már akkor mutatkozó hadvezéri tehetségét Zsigmond felismerte és méltányolta, és akit gazdag birtokokkal megjutalmazott. Hunyadi János, ki Zsigmond udvarában nevelkedett, már 1435-ben zálogba kapta a komjáti és 1437-ben a marzsinaí oláh kerületeket Temes vármegyében, mi által vidékünk gazdagabb földbirtokosai sorába lépett.

A magyar rendek 1437 dec. 18-án Albertet, Zsigmond vejét, választották királyukká. Albert első gondját a török veszedelem képezte. Már 1438 jan. 1-én történt koronáztatása idején adta Hunyadi János kérésére, akire a szörényi bánságot ruházta, örök adományban Drankó várát tartozandóságaival együtt Csornai Mihálynak, a későbbi szörényi

¹⁾ Arch. Közl, XII, 112., 113. és 115.

bánnak, ennek testvérének Balázsnak és ez utóbbi fiának, Miklósnak, $\frac{3}{4}$ részben, $\frac{1}{4}$ részben pedig Bizerei Miklósnak.¹⁾

Már trónraléptekor érkeztek a törökök felől fenyegető hírek. Albert azonban majdnem egy évre volt kénytelen országát elhagyni és az ország kormányzását kezdetben az országnagyokra bízni. Alberttel volt Hunyadi is. És ezt vidékünknek csakhamar éreznie kellett.

Murád szultán, ki a szendrői vereséget nem tudta elfelejteni, a nyár első felében Kis-Ázsiából visszatérve, nagy sereget küldött az Al-Dunára. Ehhez Vlád Drákul, oláh vajda, is csatlakozott. A török sereg Ali, Evreno fia, vezérlete alatt Szendrőnél kelt át a Dunán és Temesvár mellett haladt el, ahonnan lovassága állítólag egész Budáig száguldozott.²⁾ Mások szerint a török sereg Szörénynél lépte át a Dunát és Orsovánál tört be. Ali serege Karánsebesre nyomult és aztán a Vaskapú-szoroson át Erdélybe tört, amelynek szász részeit 6 hétig pusztított és amelyet végre a töröcsvári szoroson keresztül elhagyott.³⁾ Midőn akkor Meziid bég és Vlád vezetése alatt a török és oláh sereg Sebes városát és kerületét elpusztította, Macskási Jakab, László és Döme nemeseinek szüleit és testvéreit, a családnak okleveleivel együtt, elhurcolta.⁴⁾ Ezekről 1440 okt. 15-én Ulászló király azt írja, hogy a Zsigmond és Albert királyok alatti betörések idején a lakosok sokszor rabságra hurcoltattak és házaik felgyújtattak. Miután 1438-ban a Macskásiak a birtokjogaikat igazoló okleveleiket elvesztették, Ulászló azokat birtokaikban újra megerősítette.⁵⁾ Az akkori betörés alkalmával Macskási Zakhár leánya is rabságra hurcoltatott. Zakhár özvegye, hogy leányát kiválthassa, részbirtokait Mutnoki Mihálynak 20 aranyforintért elzálogosította. Csak 1478-ban szerezte vissza a családnak az elzálogosított részjóságokat.⁶⁾

A következő (1439) évben Murád nagyobb vállalatra határozta el magát. Bránkovicstól követelte Szendrőt. Bránkovich azonban Magyarországra menekült és fővárosának védelmét György fiára bízta. Bránkovich még tovább ment a veszély közeledésére. Szendrőt átengedte Albertnek, amiért ez még aug. 1-én Bránkovichnak a világosvári uradalmat ajándékozta. De Szendrőt Albert már nem szállhatta meg.⁷⁾ Murád májusban indította 130.000 emberből álló seregét Szerbia

¹⁾ Pesty: Ször., III, 65., 66. és 68. sz.

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora, I, 107, Hammer után.

³⁾ L. Kupelwieser: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, 50.

⁴⁾ Pesty: Ször., III, 70. és 71. sz.

⁵⁾ Pesty: Krassó, III, 286. sz.

⁶⁾ U. o., 334. sz.

⁷⁾ Pesty: Brankovichs, 22³⁾. Morsz. mt. oklt., II, 194. sz.

ellen, Szendrőt 3 hónapig körülzárolta, ostromolta és aug. 27-én bevette.

Albert, aki csak márciusban érkezett volt haza, a nyáron a török vész miatt Budán országgyűlést tartott. Ezen azonban azt határozták, hogy a hadviselés terhe a királyra hárul és ez csak akkor hívhatja egybe az urak zászlóaljait, a nemesi felkelést és a telekatonaságot, ha saját seregével és a tiszti zászlóaljaival az ellent nem győzi. Ez válságos helyzetbe hozta az országot.

Albert a Szegedre táborba szőlített nemességgel, ennek késedelmezése miatt, csak aug. 13-án jutott az alsó Dunához Titel környékére és ott kis, csak 24.000 főnyi seregével tétlenül vesztegelni volt kénytelen, mert Szendrő felmentésére nem indulhatott.

Csak a szörényi bánóság védelméről gondoskodhatott sikeresen. A viszonyok kényszerítő hatása alatt jött akkor szokásba a királyi várak védelmét magánosok pénzsegedelmére bízni. Az 1435-ben hozott törvények csak írott malaszt maradtak. Az általános hadkötelezettséget nem tudták behozni. A nemességgel nem lehetett boldogulni. S így a határvédelemre szolgáló várakról más módon kellett gondoskodni. Albert e tekintetben Hunyadi Jánosra hallgatott, akiről tudta, hogy a viszonyokat ismeri és hazájának javát óhajtja. A végvárakat erőskező magánosokra kezdte bízni, akiknek érdekében volt, birtokaikat megtartani és megvédelmezni. Drankó volt, mint fenn láttuk, az első. Már máj. 9-én Pozsonyban kötött Albert conventiót az új szörényi bánokkal Hunyadi Jánossal és hasonló nevű öccsével, akik a bánóság várainak már birtokában voltak, amelynek értelmében Hunyadi János Szörény, Görény, Orsova, Péty és Miháld várak fentartására a következő 3 hónapra 2.757 arany forintot adott.¹⁾ Hasonlólag cselekedett ugyanazon napon Erzsébet királyné, aki a Kátai családnak nagy adományt tett, mert 2.500 magyar arany forinttal hozzájárult Szörény, Görény, Orsova és Miháld megerősítéséhez, amely várak, amint azt az oklevél mondja, „közvetlen az ellenség torkában fekszenek“.²⁾ Ennek a gondoskodásnak megvolt aztán a maga haszna is. Az 1439. évi hadjáratban a törökök román és szerb segédhadaikkal hiába ostromolták azokat a helyeket, mert a két Hunyadi ügyesen és eredményel védelmezte.³⁾

Ezt tekintve, Albert 1439 szept. 27-én a futtaki táborban újlag egyezkedett a Hunyadiakkal, hogy ezek a fent felsorolt várakat védelmezzék és 200 fegyverest állítsanak ki az ellenség ellen. Erre a célra

¹⁾ Pesty: Ször., III, 47. sz.

²⁾ U. o., 49. sz.

³⁾ U. o., 52. sz.

2.000 aranyat adott és Hunyadi 4.000-et. Ez utóbbi összegnek biztosítására a király neki az egész ikusi kerületet Marzsina várossal együtt zálogba adta.¹⁾

Míg az ellenség támadását a keleten sikeresen visszaverték, addig nyugaton a támadás végzetes lett. Szendrő eleste után a török roppant sereggel az országba törtek és annak déli részét minden akadály nélkül pusztították. Mert Albert a Szerémségbe benyomult török csapatokból egyet Zalánkámennél megvert ugyan, de Szendrő elestének hírére a magyar seregnek egy része a titeli tábort elhagyta és Dél-Magyarország rónái védtelenül nyitva állottak az ellenség előtt,²⁾ melynek egyes csapatai Temesvárig portyáztak.³⁾ A rémület, amely a törökök beözönlése következtében az alföldi népséget elfogta, nagy volt. Akkor Aradról a káptalan kanonokjai Szent Ágota karját, bizonyosan más ereklyékkel és kincsekkel együtt, Váradra mint biztosabb helyre vitették, ahonnan azt csak a veszély elmúltával hozták vissza.⁴⁾

A fegyvelmezetlenség és a vérhas által bátoratlanná lett magyar sereg nem is mert az ellenséggel szembeszállani. Magyarország szerencséje akkor az volt, hogy Murád nem akarta megtámadni. Murád Szendrő megvétele után csakhamar délfelé fordult és azután Boszniába tört.⁵⁾ Seregének csak egy része nyomult a Dunán át, hogy rabolhasson és pusztíthasson.

Először Keve városába törtek a törökök, amely város szerb lakosai házaikat elhagyni és családjakkal és holmijokkal az országban kóborolni és idegen hajlékban megvonulni kényszerültek. Keve, Bálványos és Szkorenócz szerb lakosai akkor nagy sanyargatásokat és veszteségeket szenvedtek. Úlászló őket oltalmazni óhajtván, 1440 aug. 20-án Keve város polgárai felett a bíraskodást magának tartotta fenn.⁶⁾

Amidőn Keve városa volt szerb lakosai a törököktől való félelemtől végre a Csepel-szigetre költöztek és ott Szent-Ábrahámtelkét megszállották, I. Úlászló királynak 1440 okt. 10-én kibocsátott engedélyével Kis-Kevét, a mai Rác-Kevét, alapították,⁷⁾ a Duna pesti oldalán két pusztát szereztek, amelyeket Bálványos és Szkorenócz

¹⁾ Pesty: Krassó, III, 282. sz.

²⁾ Thim: A szerbek története, II, 52.

³⁾ Teleki: Hunyadiak kora, I, 141. Kupelwieser: Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, 52.

⁴⁾ Márki: Arad vm. tört., I, 119.

⁵⁾ Teleki: Hunyadiak kora, I, 141.

⁶⁾ Magdics: Diplom. Ráczeviense, X. sz.

⁷⁾ U. o., XI. sz.

pusztának nevezték el, melynek a pestmegyei Peregh falúhoz tartozó Bálványos pusztá még ma is őrzi nevét. Ez képezi a ráckeveieknek még ma is élő tradícióját az Al-Duna vidékéről való származásról.

Ugyanakkor (1439) Haram (de partibus Haaram) és Torniste vidékéről szerb menekülők szállták meg Csongrád vármegyében Alpárt, ahonnan azonban csakhamar a Tisza másik partján fekvő pusztára húzódtak. Innen nemsokára (1443) ismét visszavágyódtak Alpára, de ezt nekik nyugtalanságuk miatt megtiltották.¹⁾

Ezen betörésnek katastrofhaszerű hatása volt. Keve és Krassó vármegyék törvényhatóságai megszűntek. Mindkét vármegyében 1439-en túl nem találunk főispánt megnevezve és nem lehet közigazgatási életet konstatálni.²⁾ Az utolsó főispán Kevében és Krassóban Thallóczi Frank, aki belgrádi várparancsnok is volt.³⁾ Az utolsó kevei alispánokat nem ismerjük. Krassóban hivataloskodtak mint alispánok 1439 februárban Keresztesi Sáfár Simon, Perdei István és Szentlászlói Balázs.⁴⁾ Az okleveles tudósítások a kevei és krassói vidékekről a következő években feltűnően gyérülnek. 1443-ból tudjuk, hogy Temes vármegye előtt krassói ügyeket tárgyaltak⁵⁾ és már 1444-ben mondják egyes krassóvármegyei falvokról, hogy Temes vármegyében feküdtek.⁶⁾ 1445-ben Keve és Torontál vármegyék valamint Haram vára a szörényi bánsághoz tartoztak.⁷⁾ Ez azonban csak a területre nézve érthető meg, amelynek jövedelmét Szörény vára fenntartására használhatták fel, és ami átmenetileg történt, mert csakhamar látjuk, hogy a krassói terület végleg Temes vármegyébe lett bekebelezve. Ugyanis 1454-ben a kevevármegyei Maxond és a krassóvármegyei székhely Mező-Somlyó Szentmiklósi Pongrácz Jakab kezére kerültek. Mindkét helyet akkor már Temes vármegyéhez számítják és Pongrácznak „comes“ címe csak mezősomlyói várkapitányságára vonatkozik.⁸⁾

Hogy akkor az igénytelen Torontál a katastrofát túlélte és nem szűnt meg, az csak abban leli magyarázatát, hogy annak főispánja a szerb deszpóta volt, ki egyszersmind a vármegye legnagyobb birtokosa is és aki a Hunyadiak korában abban sokszor huzamosabb ideig tartózkodott.

¹⁾ Pesty: *Elt. vmk.*, II, 419, 420.

²⁾ Pesty: *Elt. vmk.*, I, 399 és Turchányi: *Krassó*, I—1, 263.

³⁾ Pesty: *Elt. vmk.*, I, 410.

⁴⁾ Pesty: *Krassó*, III, 279. sz.

⁵⁾ Pesty: *Morsz. helynevei*, 268.

⁶⁾ Pesty: *Krassó*, II—2, 208.

⁷⁾ Csánki, II, 5¹⁾.

⁸⁾ U. o., 97 és *Századok*; 1878; líptói kirándulás, 113.

Az 1439 szept. 17-én a titelrévi táborban folytatott tanácskozásban, amelyben a király és a királynő elnöklete alatt a jelenvolt egyházi és világi nagyok a nagyobbyszerű hadjárat indításával és egy országos segély kiírásával foglalkoztak, Hunyadi János, valamint Beregszói Hagymás László, temesi főispán, vettek részt. Ekkor határozták, hogy a törökök ellen, kik Szerbia és Szendrő megszállása után az ország déli vidékét pusztítják, háborút indítanak és hogy sikeresen hadokozhassanak és az ellenséget az ország déli határának pusztításában megakadályozhassák, a háború költségeinek fedezésére minden házhelyre 100 fillért, melyből 150 megy 1 arany forintra, vetnek ki.¹⁾

A tervezett háborúból azonban nem lett semmi. Mert Albert király nemsokára betegen elutazott és Bécsbe való útjában Neszmélyen okt. 27-én meghalt. A törökök pedig háborítatlanul pusztíthattak tovább vidékünkön.

Az Albert rövid uralkodása idejében történt országos szerencsétlenséget a nemesség nemtörődömsége és szűkkeblősége okozta. Szendrő elestének első következménye az volt, hogy a törököknek nyitva állott az ország határa.

A szendrői katastropha után Bránkovich György Magyarországba birtokaira költözött,²⁾ ahol ő ismeretlen időben a törökök ellen Versecz várát is építette.³⁾

*

A törököknek beütései vidékünkre megsemmisítő hatással voltak. A régi lakosság száma csökkent. Az ellenség közülök sokat legyilkolt vagy rabszija fűzött és elhurcolt. Sokan észak felé menekültek. Egész falvak néptelenedtek el és heverték füstölgő romokban. Természetes, hogy ilyen viszonyok közt a lakosok anyagi jóléte és kulturája erősen hanyatlott és végre egészen megszűnt.

A másik következménye az volt, hogy a lakosság ethnographiai viszonyai lényeges átalakuláson mentek át. A magyarság, amely ezen ország részben kisebbségben volt, csak egyes vidékeken, mint Temesvár körül, szép számmal lakott, erősen fogyni kezdett, úgy, hogy a XVII. század végén már egészen eltűnt.

A szlávtság, amely a honfoglalás idejében a Duna-Tisza-Maros között egyedül birta, gyarapodott a szerbiai menekülőkkel, kik minden nagyobb szerbiai török invázió után a Dunán átkeltek és vidékünkön oltalmat és menedéket kerestek. Ilyen szerb levándorlások

¹⁾ Morsz. mt. oklt., II, 195. sz.

²⁾ Pesty: Elt. vmk., I, 382.

³⁾ Evlia Cselebi magyarorsz. utazásai, II, 251.

lehetek 1390—2-, 1409-, 1427—8- és 1439-ben.¹⁾ Sokan vándorolhattak be 1411 után Bránkovic deszpóta délmagyarországi birtokaira, amelyek a becsei (torontáli) és világosvári (aradvármegyei) uradalmakban voltak egyesítve. Ezen bevándorlók közül kerülhettek ki azon szerbek, akik 1420—1421-ben Zsigmond seregében a husziták ellen harcoltak.²⁾ Ezeket valószínűleg vagy Lázárevics deszpóta bocsátotta Zsigmondnak rendelkezésére, vagy Ozorai Pipó toborzotta, aki Csehországban a király hadait vezényelte.³⁾ A harmincas években a mai Torontál középső, valamint a mai Temes és Krassó-Szörény vármegyék északi részeiben vagy 80 helysége volt a deszpótának, aki magyarországi birtokaiból 50.000 arany forint jövedelmet élvezett, már 1423-ban a baro regni major-ok sorába emelkedett és aki az 1433. évi bandériális rendelet értelmében hadaival szükség esetén Szörény felé a törökök ellen harcolni tartozott.⁴⁾ A szerb jövevényék új hazájokban csakhamar befolyásra tettek szert, ami ellen az ország rendjei kénytelenek voltak állást foglalni és a deszpótát illetőleg — Albert király 1439. évi dekretumának 25. törvénycikke szerint — olyképen tartották szükségesnek intézkedni: „hogy azonképen mint egyéb mágnások, kik Magyarországon fekvő javakat, uradalmakat, várakat, erősségeket, városokat, mezővárosokat és más jószágokat bírnak, úgy Rácország deszpótája is a magáiban ne idegen és külföldi, hanem magyar tisztviselőket tartson“.⁵⁾ Bránkovic György 1439-ben történt áttelepülésével a magyarországi szerbek a történelem világába lépnek és ekkor kezdődik a magyarországi orthodox egyháznak összefüggő fejlődése is.⁶⁾ A szerbek beözönlése később oly nagy mérveket öltött, hogy a XVI. században a mai torontál-temesi síkságot „Rascia“-nak nevezték.

A bolgárok bevándorlása nem ismétlődött meg többé és így kisebb méretű maradt.

¹⁾ Hogy szerbek már 1404—1405-ben Ráczkévén laktak volna, amint ezt Stojacskovics S. (Serben in der Wojwodina,⁴⁾ és Szalay L. (A morsz. szerb telepek,⁵⁾ állítják, csak az aldunai Keve szabadalomleveleinek félreértésén alapul.

²⁾ Stojacskovics, i. h., 5.

³⁾ A m. nemz. tört., III, 543.

⁴⁾ Szalay: A morsz. szerb telepek, 6, 7.

⁵⁾ A szerb deszpóták által vidékünkön alkalmazott magyarok közül kettőt ismerünk. 1417-ben Lázárevics tárnokmestere (comes et familiaris noster) Remetei Himfi István, krassói és temesi birtokos (Tört. Tár; 1884; 420); 1439-ben Bránkovic familiarisa Helimbai Tamás fia Sándor, krassói nemes volt. (Morsz. mt. oklt., II, 193. sz. és Pesty: Krassó, III, 211. és 250. sz.)

⁶⁾ L. Thallóczy: Zur Gesch. d. Despotenfamilie Branković. Wiss. Mitteil. aus Bosn., III, 334.

Nagyobb volt az oláhok beköltözködése, gyarapodása és terjeszkedése. Ezek Szörény felől nyertek megerősödést, talán 1394-ben és 1420-ban és a XV. században a mai krassó-szörényi hegyvidéket már sűrűen ellepték.

A szerencsétlenség, amely eddig vidékünket sújtotta, borzasztó volt. Alig egy rövid félszázad alatt minden pusztulásnak indult; pedig a végpusztulásig még nagyon sokat kellett átszenvednie szegény országrésziünknek.

Kiigazítandó: 13. oldal, 7. sor: „amely meg“ helyett:

Aug. 18-án pedig Novigrád közelében a másik temesi főispánnak, Csáki Miklósnak, valamint György testvérének Kőrösszeg várát és városát, valamint egyéb birtokokat új adomány címén adta, mert a végeket Temesvárról a törökök és rácok ellen erősen védték.

Dósa György a XVII. század német irodalmában.

Irta TROSTLER JÓZSEF DR.

A XVII. század német íróinak képzelete egyre nagyobb intenzitással fordul Magyarország felé. Történeti népénekek siratják a magyar csata esztéseket és ünneplik a törökökkel verekedő magyar katonákat. A kelet és Magyarország az a két pólus, amely között a század képzelete oszcillál. Schiltberger útleírása és kalandjai óta¹⁾ a magyar epizód hozzátartozik a világot járó német kalandor pályájához. Alig van a magyar historiának olyan költőileg értékesíthető részlete melyet kiaknázatlanul hagytak volna. Bánkban tragédiája, Hans Sachs ügyetlen kísérlete óta, (1561.)²⁾ számos, eddig ismeretlen feldolgozásra akad, s Endre és Johanna történetét, melyet Boccaccio, Lope de Vega, Calderon s Voltaire is feldolgozott, J. Böhmenek, a német romantikusok kedvelt misztikusának terminológiájával, mondja el a böhmista Quirinus Kuhlmann, kit hamis profétáskodás és összeesküvésre való csábítás miatt elevenen égettek meg Szent Pétervárott 1689-ben.³⁾ A Mátyás királyról szóló trufák az anekdotagyűjtemények változatlan részeivé merevedtek. A németalföldi Lambert van den Bosch magyar képekkel illusztrálja „Treuer-Toonneel“-jét.⁴⁾ Zrínyi Miklós a német költészet népszerű hőse, s halálára panaszos verseket írnak.⁵⁾ A Magyarországon is megfordult osztrák Matthias Abele, ki mint az önvád ritka példáját jeleníti meg Bánkban történetét,⁶⁾ latin és német sírver-

¹⁾ Hans Schiltbergers Reisebuch. ed. Val. Langmantel. Bibliothek des Lit. Vereins in Stuttgart CLXXII. Tübingen 1885. Első quartkiadása 1494-ben jelent meg. V. ö. Német kalandorok Magyarországon a XVII. században c. cikkemet. Magyar Figyelő. III. (1913.) 23. sz.

²⁾ V. ö. Heinrich Gusztáv, Bánkban a német költészetben. Budapest. 1879. 17 s következő lpk.

³⁾ A. Z. Quirini Kuhlmanns Bresslauer Lehrreicher Geschichte-Herold Oder Freudige und traurige Begebenheiten Hoher und Nidriger Personen . . . Jena, verlegt Johann Meuer 1673: 554—608 l. Die Unglückliche Glückseelige.

⁴⁾ Treuer-Toonneel Der Doorluchtige Mannen, of OP-en Ondergang Der Groten . . . Uit menigte van Schryvers, en verscheidene Taalen by engebracht Door Lambert van den Bosch. Amsterdam. 1689. Endre és Johanna története: Tweede Afdeeling. XV. Historie. 189 s köv. lpk.

⁵⁾ V. ö. Bleyer Jakab, Irod. tört. Közlemények. 1900: 45 l. Löffler, Századok, 1911: 126 l.

⁶⁾ Metamorphosis Telae Judiciariae, Das ist: Seltzame Gerichtshandel und daruf erfolgte Bescheid und End-Urtheil . . . Nürnberg. 1654. Pars. II. Casus XXXII

seket szentel a Wesselényi-féle összeesküvés kivégzett tagjainak, s a Murányi Vénus szerelmét és házasságát nemcsak a finomkodó francia *Laboureur* tartja a század „legemlékezetesebb történetének“ hanem a még említendő német Erasmus Francisci¹⁾ és Jakob Daniel Ernst²⁾ is feldolgozza. Ilyen körülmények között nem csoda, ha várostromokkal, csatákkal, kegyetlen kivégzésekkel együtt Dósa György forradalma is [a befejezés véres, temesvári epizódjával] bevonúl a minden bizarrságot magába fölszívó német irodalomba.

Dósa alakjába, melyet a nép mondaalkotó képzelete nem kevésbé torzított el, mint az elfogúlt történetírás, s melyet nagy kritikai aparátussal de nem minden egyoldalúság nélkül Márki Sándor helyezett először helyes történeti világitásba,³⁾ csak a költészet vitte bele a nagyarányúságot, a monumentalitást, olyan módon mint pl. Goethe a *Götze* vagy Gerhart Hauptmann a *Florian Geyer*-be. Nem szabad benne sem ördögöt látnunk, sem a modern szocialismus elveinek előre megálmodóját és hirdetőjét. Márki talán kelleténél élesebben különíti el a Thomas Münzer-féle rajongóktól, a kikkel minden belső jellembeli különbség mellett is nem egy rokon vonás kapcsolja egybe, s minden criticizmus mellett sok tudatosságot magyaráz beléje. A mohácsi vést megelőző gazdasági válsággal összefüggő parasztmozgalom külömben sem izolált jelenség, hanem kis gyűrűje az egész Európán végigrohanó nagy hullámnak. A XVII. század eldurvított képzeletét, mely megunta az *Amadis* regények vértelen kalandjait, Dósa alakjában nem is ez a problematikusság érdekli, hanem csak, vagy elsősorban, a parasztkirálynak kegyetlen raffineriával kieszelt büntetése, mely nem áll teljesen páratlanúl. Az írók, kik ismerik közönségük ízlését, sietnek is kiaknázni a tárgyban rejlő minden borzalmasságot.

I. Igy Casp. Michael Lundorf 1610-ben megjelent trüfa-gyűjteményében⁴⁾ voltaképen csak a büntetésre szorítkozik: *Im Jahr Christi tausentd fünffhundert vnd viertzehn hat Georg Zeckelus sich wider seine ordentliche Obrigkeite auffgelehnet, vnd einen Auffruhr erreget, der ist solcher massen am Leib vnd Leben gestraffet worden. Man hat yhn bloss vnd nackend aussgezogen, mit Ketten gebunden, | ein*

483–492. V. ö. Hans Halm, Matthias Abele, 1912. (Munckers Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. LX.)

¹⁾ Die Allerdelste List der gantzen Welt. Franckfurt am Mayn | 1703. 149–54 l. (Zweyer Weltberühmten Gelehrten Herrn Joh. Risten und Herrn Erasmi Francisci | Curieuses Recreations Jahr.)

²⁾ *Lectiones historico-morales Curiosae* oder Curiöse Historische Blumen-Lese. Leipzig 1694. 1450–1455. l.

³⁾ Márki Sándor, Dósa György és forradalma. Budapest. 1883.

⁴⁾ *Wissbadisch Wisenbrünlein* Das ist Hundert schöne kurtzweilige, zum theil new, zum theil aber auss etlichen Lateinischen Scribenten zusammengelesene

eysene glüend Cron auff sein Haupt erhoben, darnach hat man yhm etliche Adern geschlagen, vnnnd hat sein Bruder Lucatius, der mit jhm vnnnd bey der Auffruhr gewesen, das Blut seines Bruders sauffen müssen. Ferners als man jhm die Adern widerumb verbunden, hat man zwantzig seiner Gesellen, denen man zuvor in dreyen Tagen nichts zu fressen geben vnnnd also wol ausschungern lassen, vber jhn geschicket vnd dieselbe getrungen vnd gezwungen, dass jhn Georgen Zeckeln, als der Auffruhr Principalen vnd Capitän, mit jhren Zähnen zerreißen, vnd was sie abgerißen, fressen müssen: zuletzt hat man jhm das Eyngeweyde herausgerißen, vn was noch vom Leib vbrig gewesen | in Stück gehauen, zum theil gebraten, zum theil aber gesotten, vnd seine Gesellen dasselbe zu fressen getrungen: hernacher seynd auch sie als Mitconsorten vnd interessirte beneben seinem dess Principals Auffrührers, Bruder Lucatio auffs grewlichste hingetrichtet worden. [Auss einer Braunschweigischen Predigt gehalten vor der Straff eines Vbelthäters. Anno 1604. den 17. Septembris]

Lundorf tehát egy predikáció-részletet formál át szenttelen objektivitással történeti anekdotává.

2. Részletesebb és szenvedélyesebb a Spectaculum historicum¹⁾ elbeszélése, mely határozottan eitéli Dósa megkínzóit.

Unerhörte Grausamkeit.

Im Jahr Christi 1514 entstunde in Ungarn eine schreckliche Aufruhr und Todschlagen der Kreutzbrüder. Es gieng ein gemein Geschrey wider den König und die Obersten des Königsreichs, darüm dass man sich nicht bemühet, die Oerter und Plätze, so die Türcken eingenommen, wiederum zu erobern, weil sie damahls anderer Orten mit Kriege gehindert waren.

Aber der König Ladislaus, der die ruhe liebte, liess sich dieses gantz nicht anfechten: Und die grossen Herren regirten ihn also, dass er ihnen nicht befahl noch anordnete.

Unterdessen läst des Pabstes Legat Ablass predigen vor alle

vnd verdeutschte Historien. Anjetzo zum ersten mal in Truck gegeben. Raphael Sulpicius à Munsrod Germanus. Franckfurt, In Verlegung Nicolai Bassaei Erben. Im Jahr Christi. 1610. No. 91. 188–189. 1.: Von Georg Zeckeln einen Auffrührer, vnd von seiner grawsamen vnd erschröcklichen Straff.

¹⁾ Spectaculum historicum, Historisches Schauspiel, so auf dem Schau-Platz dieser Welt von Gott, von der Natur, von guten und bösen Engeln, von Frommen und Gottlosen Menschen, in natürlichen Dingen und Politischen Welthändeln, meistentheils in dem XVI Seculo nach Christi Geburt ist gespielet worden. Dargestellet in Vierhundert gesamleten Wunder-Historien. Von einem Liebhaber der Weltgeschichte. Jena. Auf Verlag Daniel Reichels . . . 1661. LXXV. 43–47 l.

die jenigen, die das Krenz annehmen, und wieder die Türcken in Krieg ziehen wollen.

In geschwinder Zeit kam aus allen Winckeln des Ungerlandes ein Hauffen räuberisches Gesindleins zusammen: Ingleichen machten sich grosse Truppen Bauren auf: Welche die grossen Drangseligkeiten und insolentien des Adels, und sonderlich der Bischöffe nicht mehr ertragen kunten: Dieselben rottirten sich von allerley Orten zusammen.

Die Nachlässigkeit des Königes hatte grosse Verwegenheit, unordentliches Leben, und unerträgliche Grausamkeit der Herrschaften wider ihre arme Unterthanen lassen einwurzeln.

Diese Armee der Bauren wehlete ihr einem Obersten, breitete sich unversehens aus, streiffete, raubete, und plünderte unerhörte massen fast durch gantz Ungarn: Sie erschlugen alle Edelleute und Bischöffe, die sie kunten ergreifen. Die sehr reichen und hohen Standespersonen wurden lebendig gespiesset.

Als diese grausame Unsinnigkeit so wärete, wachte der König auf, liess aus den Besatzungen der Städte Volk leichtern, und unter dem Obersten Bornemisso zu dem Adel stossen; derselbe hielt etliche Treffen, in welchen eine grosse anzahl der Krenzbrüder auff dem Platze blieb, und viel gefangen worden, welche in der Hauptstadt des Königreichs hingerichtet worden.

Endlich schlug Johannes des Waiwoden Stephani Sohn, welcher sich hernach des Königreichs bemächtigte, diese Krenzbrüder in einer Schlacht: Und nachdem er sie meistentheils niedergemetzelt, nahm er ihre Obersten gefangen, und liess sie so grausamen Todes hinrichten, dass einem alle Haare gen Berge stehen, wenn man nur dran gedencket.

Denn den General der Bauren, mit Nahmen Georgius, liess er nackend ausdehnen: Welchem der Hencker eine Krone von glüendem Eisen auf den Kopf setzte: Darnach öffnete er ihm etliche Adern, und das Blut, so heraus lieff, muste Lucatius, des Georgii Bruder, trincken.

Darnach brachte man herzugeführet die vornehmsten unter den Bauern, welche drey Tage ungeschissen waren verwahret worden: Und man zwang sie, dass sie musten mit ihren Zänen den Georgium, so noch lebte, anfallen, und iedweder ein stücke davon reissen, und fressen.

Mitten unter dieser grausamen Pein schrye Georgius garnicht: sondern bat nur, man wolte seinem Bruder Lucatius gnade erzeigen, welchen er zu diesem Kriege genötiget hätte.

Als nun Georgius zu stücken zerissen, zerrete man ihm das eingeweide heraus, das ward in Stücken zerhauen, und theils gesotten

theils gebraten: Und darauf zwang man die Gefangene, dass sie musten eine Mahlzeit davon halten.

Als dieses geschehen, wurden sie alle, so viel ihrer waren, mit langwiriger Marter hingerichtet, so arg, als mans erdencken kunte.

Man wird kaum ein exempel grösserer Grausamkeit finden, seint die Welt Welt gewesen ist. . . .

3. Hosszu elbeszéléssé bővítí a történetet, a XVII. század egyik legtermékenyebb és legolvasottabb német kompilátora, Erasmus Francisci.¹⁾ Alláspontját a priori eldönti forrása, Istvánfi. Antidemokratikus tendenciáját ezenkívül érthetővé teszi egyrészt az a körülmény, hogy mint tolla után élő írónak szem előtt kell tartania nemesi közönségét s másrészt épen ez az arisztokratizmus felel meg az irodalmi fejlődésnek is.

A demokratikus tendencia örökségképen száll a XVI. századról, a XVII-re. A trüfa és anekdotagyűjtemények ugyan alig tudnak betelni az együgyű paraszt kigúnyolásával, de talán még élesebben támadnak az erőszakos nemesre. Az álmában királlyá varázsolt paraszt története — mellyel az *Ezeregyéjen* kezdve Shakespeareig és G. Hauptmannig oly sokszor találkozunk —²⁾ most még csak azt példázza hogy a paraszt koronával a fején is megállja a helyét. De a Markalfok kora lejárt. A XVII. század nagy német satirikusai Schuppius, Lauremberg, Rachel, minden népiességük mellett is, konzervatív politika hívei. Grimmelshausen (*Abentheuerlicher Simplicissimus*. 1669) gyermekhősét, egy a fölmivest dicsérő dal éneklése közben lepik meg a portyázó lovasok, a férfitvá serdült katona pedig büszke arra, hogy nemesnek nézik. Kortársa, Lassenius, méltatlankodva idézi a régi demokrata írók versét:

Als Adam hackt und Eva spann |
Wo war damals der Edelmann?³⁾

¹⁾ Der Zweyte Trauer-Saal steigender und fallender Herren: Oder Auf- und Untergangs der Grossen Andrer Theil. In welchem mancherley Stands und andere fürnehme Personen, nit ihrem wunderbaren Glücks-Wechsel, eiteler Ehr, geruinirtem Stande, und auf kurtzes Wohlwesen erfolgtem Unglück, der Nach-Welt zum betrübtem Anblick, und traurigem Beyspiel, kläg- und beweglich erscheinen: Fürgestellt durch Erasmus Francisci. Nürnberg. In Verlegung Joh. Georg Endters. Im Jahr. 1687. (Régebbi kiadása nem volt megszerezhető). Die XXII. Geschicht von Georgio und Gregorio Dosa, Gebrüdern, wie auch Bischoff Johannes Chaqui und andren.

²⁾ V. ö. A von Weilen, Shakespeares Vorspiel zu „Der Widerspenstigen Zähmung.“ Ffurt a/M. 1884 és, H. Tardel, G. Hauptmanns Schluck u. Jau und Verwandtes. Studien zur vergl. Literaturgeschichte. 2, 184.

³⁾ Job. Lassenii, Bürgerliche Reiss- und Tischreden. Nürnberg. Anno MDCLXII. 54. l.

Grimmelshausen utánzó, pl. Huber (Der Symplicianische Welt-Kucker, Oder Abentheuerliche Jan Rebhu. 1677.) már nemesi környezetben bonyolítja le cselekményöket, s az ágról szakadt Ungarischer Simpliçissimus (1683) törökverő nemeseknek hazudja őseit, hogy kapitánya és bajtársai előtt megnőjjön a tekintélye. Az antireformáció diadalmas térfoglalása s a szent római birodalom fogalmának megerősödése csak határozottabb irányt ad ennek a fejlődésnek. Az irodalmi bizantinizmus legfeltűnőbb kifejezői az allegorizáló regény és a barokk líra. Természetesnek találjuk ilyenformán, ha Francisci a magyar parasztlázadásban nem lát egyebet, mint a fennálló társadalmi rend és törvények megsemmisítésére irányuló romboló merényletet. A megkínzott szegény jobbágyok számára, kiket már a szabadabb mozgás és cselekvés gondolata is mámorossá tett, nincs egy védő, szelídebb szava. A kultúrhistoriai háttér rajza részletező, sok helyen ríktó. Az elbeszélés menetét Istvánfi előadása határozza meg. Bajazet halálát Tamás kardinális alkalmas időpontnak találja a török megtámadására. Nagy pompával vonul be Rómába, de terve, hogy Julius pápát megnyerje a háborúnak, nem sikerül. A pápa meghal. Utóda a pápai kincstár szegénységére hivatkozva megtagad minden anyagi támogatást. De felhatalmazza, hogy bűnbocsánatot hirdessen mindazoknak, akik hajlandók a török ellen hadba vonulni. Megkezdődik a parasztok gyülekezése. A gyülevész sereg vezéréül az erdélyi „Dalvoc“ városából¹⁾ származó Dósa Györgyöt nevezik ki, kit nem régen tüntetett ki a király vitézségeért arany nyaklánccal, biboros ruhával, karddal, és sarkantyúval, s ki nyomban hozzá is fog a parasztsereg szervezéséhez.

A nemesség nem szívesen látja a parasztok táborba gyülekezését. Távozásukat sok helyen erőszakkal akadályozza meg, ami elégtelenséget kelt a keresztesek között. Lőrinc pap Dósát is ellenszegülésre ingerli. A jobbágyság erre vérszemet kap, fosztogatni, ölni és rabolni kezd. Vér és tűz jelöli útját, félelem és borzalom vonul előtte. A király s a kardinális tanácskozássra hívja össze a főurakat, akik úgy határoznak, hogy János erdélyi vajdát állítják a keresztesek ellen küldendő sereg élére. Bornemisza a Dunántúlt vállalja magára, szétkergeti a Pest körül táborozókat s diadallal tér vissza Budára. Dósa „Chonad“ alól, melynek püspökét „Chaqui“ Jánost karóba huzatta, eleinte Erdélybe akar vonulni, de Lőrinc tanácsára Temesvár ellen fordul s ostrom alá fogja. Eközben megérkezik az erdélyi vajda s megsemmisíti az ostromlók rendetlen tömegét. György és öccse fogásba kerül. Lőrinc megmenekül.

¹⁾ Márki szerint toll- vagy sajtóhiba Istvánfynál. (Dósa Gy. 6. l.)

Ez a hosszú elbeszélés azonban csak bevezetése és hatásos staffagea a parasztkirály kínos halálának.

Francisci emberileg mintha túlszigorúnak találná Dósa büntetését, de ez nem akadályozza meg abban, hogy a legrészletesebb pontosság-gal le ne írja. Szemmelláthatólag érdekli a borzalmaknak ez a szín-játéka: az áttüzesedett trónon ülő koronás lázadó, a hat halálra éhez-zett árnyszerű szegény paraszt, amint darabokat tépnek le vezérök melegen sistergő testéből: Unterdessen werden von den Peinigern und Angst—Männern, aus rohem Eisen ein Thron, Cron und Scepter verfertigt: auf selbigen eisernen Stul ward Georgius naked und bloss inthronisirt, und ihm die aus dem Feuer genomme[ne] Cron glühend aufs Haupt gesetzt. Hiernechst führte man die neun überge-bliene, halb todt gehungerte, und Schattenähnliche Gefangene herzu und gebot ihnen, die mit glühenden Eisen gebrante zischende und schmauchende Glieder Georgii, mit dem Zähnen zu zerbeißen, herab zureissen, und zu verschlingen; oder gewärtig zu seyn, dass die Büttel und Hencker-Knechte, so mit Schwerdten ihnen den Tod droheten, sie auf der Stelle nidermachten. Ihrer sechs die lieber fressen, als sterben wollten, . . . haben solches gethan, und seynd darauf ledig gelassen. Drey aber, die den abschäulichen Bissen ver-schmäheten, wurden augenblicks gesäbelt.

Das alles stund Georgius, ohn einziges Zehrlein, Geschrey und Zittern aus. Man hörte ihn auch nichts sagen; ausbenommen, dass er die, welche ihm die gebrannten Glieder also bissen und zerkäueten, zum Verweiss, die jungen Hunde nannte, so von ihm wären auferzogen. Wornechst er weiter kein Wort geredt. Nach solcher Pein zwickte und riss man ihn, mit feurigen Zangen, immer mehr und mehr, so lange, biss er von übermachter Marter und Schmerzen todt blieb . . . Das war Georgii, des Bauren-Kriegs Generals, sein wohlverdienter Lohn.“

4) Istvánfiból merit. J. Daniel Ernst is Das Neu-auffgerich-tete Historische Bilderhauss | In dessen zweyen Gemächern | als dem Laster-und Trauer-Zimmer | Ein ansehnlicher Vorrath ausserlesener Geschichten und Begebenheiten | . . . von M. Jacob Daniel Ersten | Keys. Gekr. Poeten und der Zeit Predigern zu Altenburg in Meissen. Altenburg. Gedruckt und verlegt von Gottfried Richtern | Im Jahr 1685. c. müvében. 643—644: Georg Dosa wird unerhörter massen hingerichtet . . . „ist fast nicht gnugsam zu beschreiben die Marter | welche vor Jahren Johannes Zapolla Weywoda in Siebenbürgen | Georgio Dosa einen Führer der auffrührerischen Bauren angethan | massen es scheint | als wenn nicht Menschen | sondern Teuffel auf der Gerichts-Banck gesessen | und das Urtheil verfasset hätten. Die Execution ist durch

Zigeuner folgender Gestalt verrichtet worden. Vierzig Männer | welche dem Dosa auffewartet hatten | wurden in abscheuliche Gefängnisse geworffen | und musten darinne gantzer fünfzehen Tage ohne Speiss und Tranck ausschunern | wiewohl derer mehr nicht als neune aussgestanden | die übrigen sind Hungers gestorben. Inmittelst richteten die Zigeuner einen Stuhl | Krohne | Scepter | als Königliche Zeichen von Eisen zu | machten solche glüend | setzten den Dosa nackend auff dem Stuhl | gaben ihm dem (!) Scepter in die Hand | und die Crone auff den Kopff. Als dieses geschehen | führte man die aussgehungenen Gefangenen darzu | und geboth ihnen mit entblösseten Sebeln | dass sie anfallen | und dem Dosa | der von dem glüenden Eisen halb gebraten war | lebendig fressen solten. Dreye derselben liessen sich auff der Stelle niederhauen | ehe sie wolten anbeissen. Die übrigen sechs aber bissen an | rissen das Fleisch stückweise von des anoch lebenden Leibe | und frassen solches | dahero wurden sie auch ohne fernere Straffe lossgelassen. Unter diesen ist gewesen einer Nahmens Lorentz | ein Huff-schmied | welchen Nicolaus Isthvanfus | der dieses in seinen Ungarischen Geschichten im V. Buch erzehlet | als einen alten Mann gekandt hat. Unter wärender solcher Marter | hat Dosa (welches wohl zu verwundern |) nicht gethan | als wenn er einzigen Schmerz fühlete. Ja er schertzte noch dazu | und hiess die Peiniger seine jungen Hunde die er auffgezogen hatte. In dem er nun gute Weile auff dem Stul also gesessen | ist man hinzugetreten | und hat ihn mit glüenden Zangen so lange geknippen | biss er gestorben . . . Zu unserer Gross-Eltern Zeiten hat Moskau dergleichen Trauerspiele häuffig gesehen | als der in aller Welt beruffene Wütrich Johann Basilides nicht sowohl regiret als tyrannisiret hat.“

*

Dósa György alakja, mely oly esetlenül tűnik elénk a német kompilátorok önállótlan elbeszéléseiből, régóta izgatja az alkotó fantáziát. Eötvös modern politikai elveket visz beléje és környezetébe, Petőfi lázasan forradalmi jelszóra pirositja nevét, Jókai és Madarász romantikusan magukhoz formálják, Kiss József átítatja lirizmusával, a német Heubner történelmi szentimentalizmussal teszi lágyabbá vonásait, Csizmadia Sándor pedig hosszúnak ígérkező költeményében, ügylátszik, sebeit mutogató szocialista hőssé akarja fokozni. Mi azt hisszük, hogy ez a különös, tudatosan vagy öntudatlanul eltorzított ember az észnek ebben a csodálatos századában megfogja találni, ha nem is mint Götze a maga Goethejét vagy Florian Geyer a maga Hauptmannját, de minden bizonnyal — és ez nekünk értékesebb — mint Bánk, a maga Katonáját.

A temesvár-belvárosi Mária-szobor története.

Egy temesvári történelmi műemlék.

Irta: TÓTH FERENC.

Előszóval ellátta: GGZSDU ELEK.

Előszó.

Őszinte érdeklődéssel olvastam el Tóth Ferenc városi főlevéltárnoknak a Temesvár-belvárosi Mária-szobor történetére vonatkozó munkáját. Ez a kis munka nemcsak egy irányban vet élénk világosságot a tizennyolcadik századbéli Temesvárra, hanem a miniatűr képek stíljében, nagyon élénk rajz és színvázlatát adja annak az időnek, annak a kulturának, melyből szinte szükségszerűen a mai Temesvár kivirágzott — és ez a rajz és a rajzon a színek mindenképen érdekesek és annál inkább értékesek, mert az akkori lakosok nemes hitéleti és ezzel együtt kulturális ösztöneiről tesznek tanubizonyosságot! Igaza van Tóth Ferencnek — 1756-ban Temesvár vidéke néptelen, mocsaras, maláriás volt és messze földön alig lehetett falut látni. Ez a vidék csak a bűnösök deportációjára volt alkalmas.

A bánáti három vármegyében — a törökök kivonulása után alig három évtized múlva Temesvár volt az egyetlen oázisa a kulturának! Az ideköltözött német lakosság humanizmust hozott magával, — és a jóság, a becsületesség, a kifogástalan erkölcsös magaviselet, az ember szeretet és az őszintén érzett keresztény hitélet ápolása, öregbítése érdekében a város lakosságának a java, a Szeplőtelen Boldogságos Szűz Mária címe alatt egyesületet alapított.

Ez az egyesület a szegények számára kórházat építtetett — az első kórházat, mely a három vármegyében az ember irgalmasságáról tesz tanubizonyosságot és ez az egyesület állította föl ezen a vidéken az első gyógyszertárat és a hívők itt állították föl az első Mária-szobrot!

Mária-szobor! Mária-szobor, amelyet művész-fantázia alkotott! Mária-szobort az ájtatosság számára, a nehéz szívek, a szomorú lelkek vigasztalására! Hát igen — tövises utakon jár a gyarló ember, a halhatatlan lelke tisztaságra vágyik és vigasztalásra vágyik a megsebzett lélek és néha hálás örömet érez a boldog ember! A szomorúság az imára megkönyebbül és a boldogságérzést édes melankólia hatja át, — az örömet átható melankóliában nyer kifejezést a minden földieknek elmulása!

A Mária-szobor képe!

Piros lánggal ég a mécses és reggel és délben és este az asszonyok és a leányok virágáldozatot visznek neki, aki a tisztaság, a szeplőtelenység megtestesült ideálja. Ő az, aki szavak nélkül áld és vigasztal, ő az, aki pusztán azért, mert van — erőt ad a csüggedő léleknek és aki előtt nincsen sem szegény, sem gazdag — mert kivétel nélkül minden emberben nem lát mást mint csak embert, ő az, aki imádkozik mi értünk most és halálunk óráján!

A keresztény éra minden idejében, a hívők mellett a festő és szobrászművészek érezték meg a legmélyebben az asszony, az anya ideálját — és ebből a megérezésből születtek ott a keleten a misztikus, a liturgikus stílusban, mozaikban, majd később festett képekben alkotott bizantinus Madonnák és tizenegyszáz esztendő múlva, Giotto firenzei festőművész nyomain, a szabad felfogásban, az eleven emberek képmására festett képekben, bronzban márványban, elefántcsontban, fában, nemes ércben alkotott Madonna ábrázolások.

Nem lehetett másképen — az asszony, az anya ideálja nem lehetett más mint az Úr Jézusnak, a megjelent Messiásnak édes anyja, mert az ő, az Isten fia váltotta meg az emberiséget az eredendő bűntől és mert a szeretetet, megbocsátást hirdette, nem tett különbséget ember és ember között és mert a szeretetért, a megbocsátásért halt meg a keresztfán.

Minden félig-meddig jóra való ember — olvasván, hallván, tudván a Jézus emberfeletti tragédiáját, e tragédia megérezésében vele együtt érzi az anya tragédiáját is, de vele együtt érzi minden anyák szeretetét, minden anyák örömét és szomorúságát — és vele együtt érzi meg a saját szülőanyjának minden önfeláldozó szeretetét, minden örömét és jószágát és minden ő szomorúságát. Oh — igen — jaj és ezerszer jaj annak, aki a szülőanyjában nem érzi meg a megszentelt jószágot, az önfeláldozó heroizmus és az abszolút önzetlenség nemeségét. Nincsen és nincsen rossz anya a világon, de vannak, sokan vannak a rossz gyermekek!

Az asszony, az anyja ideálja a Madonna! Ő szenvedésen át boldogságba jutott anya és így közelebb van hozzánk emberekhez — és ebből a közelségből ered a mi alázatos bizalmunk Ő hozzát.

Ilyenformán érezhettek 1753-ban a temesváriak, mikor a Boldogságos Szűzanya szobrának alapkövét befalazták.

A kőszobrot 1756-ban nagy ünnepélyességgel állították föl és a föllállítás óta a csanádi püspökök őrizték és védték ezt a nemes szobrot.

A szobrot két bécsi szobrászművész, névszerint *Wasserburger* és *Blim* alkották.

Ez a szobor tehát a tizennyolcadik század közepén készült és nem Donatello, nem Angelo, de még Canova sem alkotta — és mégis

szép nekünk és mégis becses a mi lelkünknek és szemünk örömét leli a nemes arányokban, a finom és gyöngéd vonalakban, a Madonna graziózus állásában és lényének egyszerű és naiv megnyilvánulásában.

A tizennyolcadik század Franciaországban tele van ellenmondásokkal. A rettenetes, nyilvánvaló és rejtett bűnök, kegyetlenségek, emberkínzások mellett, a precieux-k hamis gyöngédségei, a tudatlanság mellett a lángelmék, a véres nagy forradalom, amely elvben jót akart, az emberjogok elismerése — a bűnök elsőprérével a sok jónak és a szépnek rombolása, a nagy kavarodás, zürzavar közepette egy nagyon finom művészet virágzott ki ott Franciaországban.

Watteau, igen ez a finom és gyöngéd festőművész évezte meg a tizennyolcadik század elején, nyilván Corregio hatása alatt a rokokostilust.

Ez a stílus, ami a hatalmas erőt, az élethűséget, a való élet szépségeit illeti — minden életmegnyilvánulást megfinomult, szinte nőiesen-leányos módon fejezte ki képekben is, szobrokban is. Az erő helyett a graciózitást érezte szépnek és ezt a graciózitást persze hogy elsősorban a szép asszonyokban és szép leányokban látta meg. Ennek a művészi érzésnek megfelelően a férfiakat is gyöngédebbnek, finomabbnak és kecsesebbnek festették, mintázták. A rokokó művészetből hiányzik a szomorúság, sőt a komolyság is; derült, nyájas képek, szobrok kerültek ki a műtermekből! A tájképeket is idealizálták, épen úgy mint az embereket . . .

A rokokó ízlés-irány művészetét látva, azt hinné az ember, hogy csupa angyalok éltek a földön és ezek az angyalok valamennyien kecses vonalakban, gyönyörű díszítésekkel gazdagon ékesített cukorpalotákban laktak.

Természetes, hogy ez a nagyon finom, nagyon gyöngéd stílus népszerű lett és természetes az is, hogy a három egymásután következő Lajos királyok alatt káprázatos pompát fejtettek ki, mikor palotákat építettek, kerteket ültettek, ruhákat szabattak.

Történt ezenközben, hogy tizenhatodik Lajos, a franciák királya, feleségül vette Ferenc római császárnak és Mária Terézia magyar királynénak a leányát, Mária Antoinettet! Mária Antoinette Párisba ment királynénak és a rokokó művészet átjött Ausztriába — sőt, amint ezt sok mágnáskastély, mágnásarckép bizonyítja, még Magyarországra is. Wienben számtalan palota, sőt egyszerűbb úri ház is van még ma is, ami a rokokó ízlésben épült. A wieni művészek nemcsak hogy nagy szeretettel dolgoztak rokokóban — de ennek a stílusnak még adtak a maguk érzéséből is valamit. — Sie gaben dem Rokoko die Wiener Note! Hát igen — a hallhatatlan, a bájos Donner volt a rokokónak a legnagyobb wieni mestere! Ott von Pozsonyban Szent Márton gyönyörű

lovasszobra — és ott van, Istenem, a Bácskában Regőczén, a plébánia-templomban, a főoltár jobb és bal oldalán, az a két finoman, fából faragott szobor, amelyek közül az egyik a kegyúr neve után Szent Imrét és a másik a kegyúr feleségének neve után Szent Katalint ábrázolja. Szent Imre magyar testőrruhát visel és Katalin — hát, természetesen, hogy rokokó ruha van rajta — — és a testőr és a testőr felesége az oltáron át egymásra mosolyognak. Gyönyörűségesen szép ez a két szobor! Már most bizonyos az, hogy a mi finom kis Madonna szobrunkat Wasserburger és Blim alkották, ez a két művész wieni ember volt és a szobrot a tizennyolcadik század közepén faragták; nem lehet másképen, ez a két művész nyilván Donner hatása alatt dolgozott és így jutottunk mi temesváriak egy jellemző tipikus rokokó madonnához.

Nézzék meg kérem a csillagkoszorús Madonnát — Istenem, az erdélyi kaszánya egyik félreeső ki- és beszögellő kapuja ellőtt áll. Disztelen hely ez és szerencse, hogy a kegyelet szilfákat és néhány apró levelű hársfát ültetett el körülötte, holott ez a szobor valamikor a régi Parade-Platzon, a mostani Jenőherceg-téren állott, de hát útba eset és helyett kellett csinálnia egy másik emlékeztető szoborműnek.

Nézzék meg kérem ezt a kis szoborművet! A rokokó vonalakban készült alapzatot domborművek díszítik. Az egyik dombormű azt a jelenetet ábrázolja, mikor a királyné gyón Nepomuki János püspöknek és az udvaroncok leselkednek; a másik mikor a gyónás titkának elárulását követeli a király és a harmadik azt a jelenetet mutatja, mikor Nepomuki Jánost a hídról a Moldva folyóba dobják. A szobor középrészén Nepomuki Jánossal együtt összesen négy igen szépen modelált szent áll és fölöttük könnyű felhőkön, néhány felette szeretetreméltó angyal — hát igen, rokokó angyal mosolyog.

A domborművek alakjai mind rokokó ruhákat viselnek. A szobor befejező része maga a nyájasan mosolygó Madonna és az ő nyájasan szép fejét csillagkoszorú díszíti.

Nem, én nem tartom ezt a szobrot valami világra szóló művészi alkotásnak, de szép és nemes az elgondolása, művészi a felfogása és művészi a kivitele és ami a fő, ez a szobor az egyetlen művészi alkotás ami a városunkat díszíti és ami a legfőbb, ez a szobor a miénk és ezt a szobrot a tizennyolcadik században temesvári polgárok állították föl! Hát kevesebb művészi érzékük volna a mai temesvári polgároknak mint a jó ízlésű ősöknek?

Ez a szobor mint művészi alkotás felekezeti különbség nélkül minden temesvárié. A művészet is hitvallás — a szépség pedig az Isten mindenható erejéből és jóságából fénylik minden halandó lelkére. — ha annak a halandónak van lelke.

Temesvár szinte amerikai tempóban épül, szépül és az intéző erő helyesen elsősorban a jövedelmezőségre gondol! A művészet csak a feleslegesebből, tehát a gazdagságból táplálkozik. Ugy ismerem a temesvári polgárság vezető erejét, hatalmas erősségét — hogy a teljesülés alatt álló nagy, nagy alkotások befejezése után — az ő világon látó szemével megfogja találni azt a helyet, ahol majd ez a nemes szobor végleges otthont fog találni!

A tizenhét századnak és benne Watteaunak és Donnernek egy bájos mosolya marad meg közöttünk — és ebben a mi nagy munka-hajszánkban, törtetésünkben ez a mosoly jól fog esni minden fáradt, minden megszorodott léleknek.

A Mária-szobor története.

Jóllehet Temesvár városának a múltban is kiválóan fontos szerepe volt Magyarország történelmében, mégis csak kevés és inkább a közelebbi múltból való történeti emléke maradt az utókorra. Ugyanis e városnak egykor viruló jóléte, külső szépsége magyar lakosságával együtt történelmének legszomorúbb korszakában, a 164 évig tartó török uralom alatt, elpusztult. Hiszen a török itt sem alkotott semmit, hanem az előző keresztény századok kulturáját is elorsvasztotta. Ezért, mikor 1716. október 13-án a hős Savoyai Jenő herceg vitéz seregével Temesvárt a török járom alól felszabadította, a siralmas pusztulásnak szörnyűséges képét mutatta a város.

Ujból kellett itt kezdeni mindent.

A török iga által való agyonsanyargatástól elpusztult, vagy pedig terhei alól elmenekült magyar lakosság helyébe újat, jobbára német-birodalmi katolikus németséget, telepítettek az igen csekély számú s más nyelvű meglevőkhöz itt is, mint az egész délvidéken. E megújult, meggyarapodott lakosságnak kellett megépítenie a várost és utakat, létesítenie itten kulturát, főképen ipart, kereskedelmet épen úgy, mint telepestársaiknak az egész délvidéken földművelést. Bár Temesvár lakóinak száma valami nagy nem lehetett, hiszen 1730. év táján alig 6000 körül volt, sőt a 18. század végén is jóval a tízezer alatt maradt; és bár a körülmények sem voltak kedvezők, hiszen általános még ekkor erre az újabb török veszedelemtől való rettegés; a vidék is mocsaras, egészségtelen; aztán meg főképen malária és ragályos betegségek, köztük később pestis, pusztítottak: mégis már az újjáalkotás első évei biztató sikereket, a későbbiek pedig csakhamar élénk életet mutatnak a Temesi Bánságnak katonai és közigazgatási központjában, Temesvárott, az építkezés, az ipar, a kereskedelem, a kultura egész terén.

Egyidejűleg pedig, miután a városban a pusztulás idején moseákká alakított templomokon újból felragyogott a kereszt, csakhamar virág-

zásnak indult a katolikus valláserkölcsei és társadalmi élet is. Legnagyobb részök volt ebben is a külföldről ide származott katolikus települőknek a hivatalnokokkal az élőkön.

Temesvár újjáalkotásának ebből az első félszázadából való az a Mária-szobor, az a szakértők egyhangú ítélete szerint művészi becsű történelmi műemlék, mely jelenleg a Belvárosban, a Gyárváros felé vezető út jobb oldalán az erdélyi kaszárnya előtt egy kis térségen, a Balázs-téren áll.

A helyi történelemmel foglalkozó munkákban csak röviden — nem egyszer tévesen — van róla említés téve. Ezért a szobornak és létesítése körülményeinek legnagyobb részben eredeti levéltári okiratok alapján ezúttal részletesebben megírt történetét megismerni érdemes, de főképen alkalomszerű is abból az okból, mert városunknak folyamatban levő rendezésével és nagyarányú átalakításával kapcsolatban eme egyik legrégebb és legkiválóbb történelmi műemlékünk eredetének, multjának, kegyeletes emlékének és művészi értékének megfelelő elhelyezéséről és fentartásáról gondoskodni már a közel jövőben szükségesnek mutatkozik.

* * *

A török hódoltság idején e város és vidék katolikus lakossága el nem pusztított részének lelki életét főként a bosnyák tartományhoz tartozó Szent Ferencendi (Kapisztrán Franciskanus) barátok¹⁾ gondozták, már amennyire az elnyomó török mohamedanizmusa mellett gondozásról akkor szó lehetett. A visszafoglalás után 1717-ben III. Károly király a jezsuitákra bízta a város lelki ügyeinek vezetését. Hathatósan közreműködtek a munkában a barátok is, kik a török világnak itten való megszűnése után az előttünk „régí piarista templom és rendház“ néven ismeretes helyen, a várban lelkészkedtek és laktak.

A városnak a töröktől való visszafoglalását követő időben, már az első években a vallásos buzgóság Nep. Szent János tiszteletére kőszobrot emelt Temesvárott a városház előtti téren. A temesvári jezsuiták naplójának egykorú feljegyzése szerint a hívek 1722. év május 16-án már e szobor körül összegyülekezve énekelték Nep. Szent János litániáját. A sokféle veszélytől fenyegetett, majd az 1738. és 1739. években pestistől is sújtott lakosság e szobor előtt ismét és ismét összegyűlve imádkozott és adott utóbb hálát a bajoktól való megszabadulásért. Ugyancsak e szobornál összegyűlt lakosság előtt történt annak a fogadalomnak ünnepélyes kihirdetése is, melyet a ma is elrémítőn ható pestistől és a nyomában járó sokféle bajoktól való megszabadulás emlékére a városi német tanács és polgárság a maga

¹⁾ Szentkláray Jenő: „Mercy kormányzata a Temesi Bánságban“.

és az utókor számára fogadott és mely fogadalom egyik részét napjainkban is a Rozália-kápolnához május 15-én vonuló körmenetben gyakorolják a katolikusok.

E régi szobor ma is megvan még, de már nem eredeti helyén, a városház előtti díszterén, a fórum militare-n, mert, miként látni fogjuk, itten 1756. évben helyet¹⁾ adott a pestistől való megszabadulás emlékére létesített, nagyobb szabású fogadalmi emlékszobornak: a temesvár-belvárosi Mária-szobornak.

* * *

A 18. századot általában jellemző vallási buzgóság létrehozott Temesvárott is egy igen élénk tevékenységű vallásos és jótékonsági társulatot, „A Szeplőtelen Szűz Máriáról és Nep. Szent Jánosról nevezett testvérület“-et (Bruderschaft, congregatio, confraternitas) és ez az egyesület létesítette egyéb alkotásai között az ismertetendő belvárosi Mária-szobrot is.

Maga a testvérület Temesvárott az 1724. évben a már említett Szent Ferenc-rendi szerzetesek lelki vezetése alatt lépett életbe mintájára a Bécsben, Prágában s a Németbirodalom más helyein már virágzó, hasonló egyesületeknek.

Igen érdekes és tanulságos világitást vet az akkori társadalmi viszonyokra és a testvérület céljaira az alapszabályokat a csanádi püspöknél, gróf Nádasdy Lászlónál, jóváhagyás végett bemutató, eredeti kérvény az alapszabályokkal együtt, melyek a csanádegyházmegyei levéltárban a temesvár-belvárosi Mária-szoborra vonatkozó iratcsomóban őriztetnek.

Ezek szerint a testvérületnek célja az egyént illetőleg a vallás-erkölcsös önfegyelmzés és öntökéletesbítés, a társadalmat illetőleg pedig a tiszta erkölcsök ápolása, a mások jóhírnevének védelme és a jótékonyág cselekedeteinek gyakorlása.

De beszéljenek e latinnyelvű iratok maguk. Magyar fordításuk a következő:

„Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr! Mivel mindennapi tapasztalat szerint manapság egy bűn se annyira gyakori mint, hogy a felebarát jóhírnevét gonosz nyelvek és rágalmazók féktelen vakmerő-

¹⁾ Nep. Szent Jánosnak e régi szobra úgy látszik Temesvárnak és Délmagyarországnak legrégebbi kőszobra; eredeti helyéről a Szent Katalin ősi templomához állították, melynek helyét a Belvárosból a Gyárvárosba vezető útnál levő feliratos obeliszk jelzi. Mikor pedig a várfalak kiépítésekor e templomot lebontották, a szobor a Gyárvárosba vezető fasoros gyalogjáró mellett a mai Ferenc József-ligettel szemben helyeztetett el. 1908. évben pedig a Béga szabályozása alkalmával a városi kertészeti telepen állították fel. Készítője ismeretlen.

sége marcangolja és kisebbíti: azért a nyelvek gonoszságának megfékezésére, (hogy e veszedelmes visszaélés megszüntetessék), a jámbor keresztény közönség, miként Prágában, Bécsben és a Németbirodalom más helyein, egy igen üdvös testvérületet létesített, amely kongregáció a Szeplőtelen Fogantatásról elnevezve a felebarát jóhírnevének megőrzésére, Nep. Szent János utánzására állítottatott fel: ettől a jó példától indítatva többen a buzgó keresztények egy szívvel-lélekkel elhatározták, hogy ugyane kongregációt a Boldogságos Szűz Máriáról és Nep. Szent Jánosról elnevezve, itt Temesvárott is gróf Wallis Ferenc¹⁾ őkegyelmességének, ő császári felsége generális marschallitenenségének stb. elnöksége alatt méltóságos és főtisztelendő gróf Nádasdy László csanádi püspök úrnak, főpásztorunknak, engedelmeivel felállítják a következő (amilyen a bécsi) alapszabályzattal, amelynek megtartására magukat kötelezték: „1. Az említett területnek összes tagjai, úgy minden egyes férfi-, mint nőtagja, Nep. Szent Jánosnak május 16-ára eső ünnepén a kereszténység fejedelmei békéjének megtartásáért, az eretnokségek kiirtásáért, a szent gyónás elvégzése után az oltári-szentséget magukhoz veszik; úgyszintén ugyanezt az ájtatosságot is ugyanarra a szándékra minden Mária-ünnepen elvégzik. 2. Hogy a szeplőtelen fogantatás tisztelete terjesztessék, ezt a hittitkot terjesztik, védelmezik és V. Pál s XV. Gergely pápák rendelkezései szerint nyíltan kifejezett megvallással vallják. 3. Ugy a férfi- mint a nőtestvérek mindegyike az állapota szerinti tisztaságot minden lehető módon megtartani igyekszik és minden botránytól őrizkedik. 4. Azon módon mindegyik iparkodik felebarátjának jóhírnevét védelmezni és a rágalmazók nyelvét megfékezni. 5. Ugy a férfi- mint a nőtestvérek a Szeplőtelen Fogantatás és Nep. Szent János tiszteletére eme szándékra minden nap három Miatyánkot és Üdvözlégyet Dicsőséggel, vagy más imádságot elmondanak, akár hymnust recitálnak és a Boldogságos Szűz Máriának s Nep. Szent Jánosnak képét tisztelik és magukkal hordják. 6. Mindegyik törekszik a jótékonyság cselekedeteit a szegényekkel és foglyokkal, felebarátjával szemben gyakorolni. Miért is — folytatódik tovább a kérvény — erről a szokásos diplomát kiállítani és kiadni kegyeskedjék“ stb.

A visszafoglalásnak ebben az első éveiben a török pusztításaiból még csak újjáépülésben levő Temesvár helyett Szeged²⁾ lévén a

¹⁾ A testvérület első rektora.

²⁾ A töröknek Délmagyarországból való kiűzése után ugyanis gróf Nádasdy László csanádi püspöknek csakis ismételt és erélyes sürgetésére 1724-ben ismerte el III. Károly király a csanádi püspököt a Temesi Bánság törvényes főpásztorának. Egyéb-ként azonban a töröktől való visszafoglalás után külön tartományként kezelt terület, az úgynevezett Temesi Bánság, csak jóval később, az 1779. évben csatoltatott vissza Magyarországhoz. (Szentkláray Jenő: „Mercy kormányzata a Temesi Bánságban.“)

csanádi püspöknek székhelye. Gróf Nádasdy László csanádi püspök 1724. évi április 3-án Szegeden kelt s a csanádegyházmegyei levéltárban ma is meglevő okiratával jóváhagyja a kongregáció hatszakaszos alapszabályát és a testvérület minden kereszténynek kiválóan ajánlja.

XIII. Benedek pápa pedig 1725. évi augusztus 24-én kelt apostoli brevéjében¹⁾ erősíti meg hozzájárulásával az alapszabályokat és helyesli a művet, mely a breve szerint a mindkét nembeli keresztény hívek, de nem valamely különös hivatású emberek részére van törvényesen felállítva a jámborság és jótékonyság kiváló gyakorlására. Felemlíti a breve a testvérületben elérhető lelki javakat is, így a belépőnek a belépés napján, valamint halála előtt az igaz bűnbánattal végzendő gyónástól és áldozástól feltételezve teljes búcsút engedélyez stb.

A tagok a város világi intelligens kath. lakosságából, a polgárságból valók — és szerepök után ítélve, nagyszámúak és buzgók lehetnek —, kik közé tagul tartozni és élőkön állani a helyi legmagasabb világi méltóságok: a bánági katonai, utóbb kamarai kormányzók, a temesvári várparancsnokok stb. szoktak.

És hogy a tagok alapszabályaik szerinti példás életet éltek, erről és ennek a saját korukra való hasznos hatásáról tanúskodik Temesvár városnak történelme a XVIII. században, elénkbe tárván, hogy a testvérület a tagjainak valláserkölcsi öntökéletesbítése mellett ama kor igényei szerinti módon társadalmi és jótékonysági téren is élénk és maradandó hatású életet folytatott.

Ha a történelemből azt látjuk, hogy a török kiűzése után az erkölcsi életben a "török világ" erre felé még nem szűnt meg egyszerre, sőt, hogy Németországból is igen vegyes települők jöttek, hogy továbbá²⁾ akkoron³⁾ Temesvár maláriás égalja miatt bécsi stb. népsöpredéknek²⁾ olyan deportálóféle helye is volt, nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy a testvérületnek erkölcsi tekintetben kifelé is ugyancsak nehéz munkája volt.

A már említett Kapisztrán-Franciskánusok temesvári megszűnt rendházának egykorú naplójában³⁾ is találunk több feljegyzést a testvérületnek működéséről, életéről.

Alapszabályaihoz híven kiváló buzgósággal ünnepelte meg a temesvári hívekkel, polgárokkal s a városi tanáccsal együtt Nep.

¹⁾ Megvan ma is a csanádegyházmegyei levéltárban a temesvár-belvárosi Mária-szobor iratcsomójában.

²⁾ Erre vonatkozóan a városi levéltár egy érdekes adatát idézem csak, amely szerint még 1752-ben is, tehát jóval az általános telepítés után is, a bánági adminisztráció körlevében értesíti a városi tanácsot, hogy Bécsből 64 egyént (9 férfit és 55 nőt) dologkerülés és koldulás miatt ide deportáltak, megengedve nekik, hogy a Bánság területén munkálkodva letelepedjenek és házasságra lépjenek.

³⁾ A csanádegyházmegyei levéltárban őriztetik.

Szent Jánosnak napját és a Mária-ünnepeket. E lelkes Mária-tiszteletők szolgált bizonyára kiválóképen alapjául azóta is a temesváriak hagyományos és napjainkban is buzgó Mária-tiszteletének. Több ünnepre a környékbeli községek (Ujpecs, Rékás, Szabadfalu stb.) lakói is csatlakoztak a testvérülethez, mely a szokásos egyházi körmenetekben is testületileg vett részt. Máriaradnára pedig évente Szent Anna napján zarándoklatot rendezett.

Mindjárt már itten, e tárgynál, emlitem meg, bár időrendben utolsónak következnek, hogy az erkölcsi élet mélyítését célzó randnai zarándoklatnak mindenkorra való biztosítására s más kegyeletes célokra egy ezerötyszáz forintos alapítványa¹⁾ is volt a testvérületnek.

Létesítette az egyesületnek egyik igen előkelő tagja, volt assistense, báró Englschhofen Ferenc Lipót altábornagy, ki hosszabb időn át a temesvári adminisztráció elnöke is volt.

Alapítványának rendeltetése az volt, hogy négyszázalékos kamatja — hatvan forint — a Máriaradnára évente vezetetni szokott zarándoklat költségeit fedezze. Ami innét fenmarad, az az utóbb ismertető temesvár-belvárosi Mária-szobron levő, angyalalakok által tartott lámpák világítására és az évenként Temesvárott tartandó Nep. Szent János-ünnepély költségeire volt szánva. Ha pedig „a kereszténység született ellensége (a török) ismét elfoglalná Radnát, akkor a kamat a Franciskanus barátoknak adassék“, hogy az hasonló célokat a változott körülményekhez mérten más helyeken (Szlavoniában) szolgáljon. Az okiratot 1757-ben december 4-én három példányban állították ki: egyet az alapító Englschhofen Ferenc Lipót báró, egyet a Franciskanus barátok és egyet a testvérület részére.

* * *

Az egyesülethez még két nagyobb létesítmény neve fűződik, melyek ránk maradtak s még ma is fennállnak.

Időrendben az első a betegségökből szabadulást kereső embereknek gyógyítására szánt fontos intézmény: kórház és gyógyszertár; a második a belvárosi Mária-szobor, művészeti formában hirdetője annak az eszmének, hogy az egyén boldogságának, úgyszintén a társadalom jólétének alapja a tiszta erkölcs.

Már egy évtizedes fennállás után megalapította „alapszabályainak szellemében a felebaráti szeretet gyakorlására“ ez az egyesület Temesvárott — így Délmagyarországon — az első és legrégebb kórházat és az evvel kapcsolatos gyógyszertárt.²⁾ 1735-ben 700 forintnyi kész-

¹⁾ Az adatok a csanádegyházmegyei levéltárban vannak.

²⁾ Geml József: „A Gyógyszertári Jog Adományozása és a Temesvári Gyógyszertárak“.

A temesvár-belvárosi Mária-szobor.

pénzzel megkezdte a kórház építését, amikor a kongregáció élén gróf Hamilton András temesvári parancsnokló lovassági tábornok, bánsági kormányzó állott. Az alapkö letételekor a lakosságnak nagy sokaságából alakult processio vonult a püspök vezetése alatt a Franciskanusok templomából Nep. Szent János¹⁾ szobrához a városház előtti térre; majd innét az építendő új kórház helyéhez az alapkö letelési ünnepélyére. Az alapköbe a következő latinszövegű okirat helyeztetett: „A szentháromság és a Szűz Istenanya nevében helyeztetik el a jámborság alapköve; és a felebarát iránt való jóságos és dicséretes szeretetből a városban a Nep. Szent János kórháza alapíttatik. Alapját megvetette a kongregáció fogadalmi jótékonyaságból“.

Az egyesület a 2664 forint 48 és $\frac{1}{2}$ krajcárba került kórházat a gyógyszerházzal együtt 1737-ben készen átadta a szegény betegek ápolása céljára az ide telepített irgalmas barátoknak.

Időrendben a második és maradandó alkotása e testvérületnek s egyúttal becses történelmi emlékműve a török iga alól való felszabadítás után újjáalkotott Temesvárnak a napjainkban a temesvár-belvárosi Balázs-téren levő s homokkőből készült, nagyobbszabású, művészi alkotású Mária-szobor is.

A régi Temesvárból emlék gyanánt ránk maradt eme kő-szobormű háromoldalú oszlopot tüntet fel, felül Szűz Máriának alakjával, ezért Mária-szobornak mondják; bár sokszor Nep. Szent János szobrának is említik abból az okból, mert e kettősszobor oldalán Nep. Szent Jánosnak, a volt Temesi Bánság védőszentjének, térdeplő alakja van. A széles talapzat három oldalán pedig Nep. Szent János életének három kiváló jelenete márványlapokon, domborműben szemlélhető: és pedig a császárné gyónása, Nep. Szent János Vencel császár előtt és végül a gyónás titkát elárulni nem akaró szentnek a prágai hídról a Moldva folyóba dobátása. A talapzat felett az oszlop tövében láthatók még Borromei Szent Károly, Szent Sebestyén és Szent Rókus életnagyságú szobrai.

Amíg e szobor eredeti helyén állott, lámpáit kőből való angyalok tartották. Ma már ezek az angyalok a lámpákkal együtt hiányzanak róla. Mostani csillagalakú lámpatartója vaskarra van erősítve.

Van a szobron egy feliratos pléhtábla is, de elmosódott szövege ismeretlen. Írásokban se található feljegyezve. Valószínűleg a szobornak fogadalmi eredetére s felállításának idejére vonatkozó adatok voltak rajta felírva.

Számottevő szobrászatunk a XVIII. században még nem lévén, a testvérület az udvari kamara közvetítésével Bécsben rendelte meg

¹⁾ Nep. Szent Jánost a Temesi Bánság védőszentjének tisztelték.

1750. évben a szobrot. Wasserburger és Blim¹⁾ bécsi kőfaragók készítették és 1189 forintba került.²⁾

Nagynak és általánosnak kellett lenni a jótékonyágnak, mely az említett nagy összegeket összehozta, sőt bizonyára alapul szolgált amaz épületes és hagyományos jótékonyágnak, amely Temesvár lakosságának azóta állandóan, napjainkban is vonzó jellemvonása.

A kőszobor elkészülvén, 1753-ban Bécsből Temesvárra szállított és helyéül a régi Szent János-szobor helyét jelölték ki a piacon, középen, a katonai főőrserggel szemben.³⁾ Itt állították fel és 1756. évi május 23-án Rossi Kelemen püspöki helynök nagy ünnepélyesség közt fel is szentelte.

Nem a mostani helyén volt tehát eredetileg, hanem a városház előtti nagy téren, a mostani Jenő herceg-téren, melyet azelőtt forum militare-nak, meg Dísz-térnek — Paradeplatz — neveztek. Egészen pontosan megjelölhető e térnek az a része, ahol eredetileg felállítva egy évszázadon át állott. Vannak még éltesebb temesváriak, akik 1850. év körüli időből emlékeznek erre és a Belvárosnak a városi levéltár okmány-pénztárában őrzött s 1838. évből eredő térképe is úgy tünteti fel, hogy ott állott ez a szobor, ahol a Rezső-utcától a Városház-utcahoz vezető aszfaltgyalogjárónak a katonatiszti kaszinó felé eső belső szélét érinti az a vonal, melyet rá a mostani katonatiszti kaszinói és hadtestparancsnoksági hivatali épület érintkezési helyétől derékszög alatt vonunk; tehát a gyalogjáró mellett, ahol ma a kávéház előtt vasráccsal bekerített területnek keleti szöglete van. Így — mint ez a 64. oldali rajzon is látható — egyenesen a mai Báthory-utca felé, a térre nézve igen szépen, szimmetrikusan volt elhelyezve s a forgalom szempontjából sem szolgált akadályul.

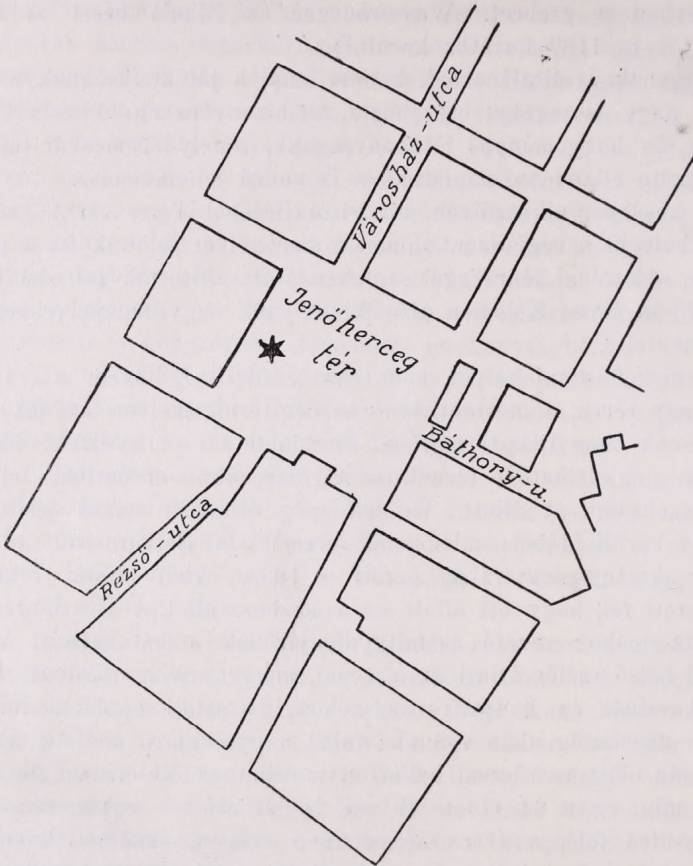
E művészi szobormű egyszersmind fogadalmi emlék is az 1738. és 1739. években Temesvárott pusztító pestistől való megszabadulás emlékezetére, ezért nevezik „pestis emlékszobor“-nak is.

Ugyanis a pestis veszedelmétől való megszabadulás emlékezetére az összpolgárság említett fogadalmán kívül az egyesület külön is tett

¹⁾ Baróti: „Adattár“. II. 615.

²⁾ Hogy milyen nagy pénz volt ez ama időben, valamint a kórház létesíté-ére fordított 2664 forint 48 $\frac{1}{2}$ krajcár, úgyszintén a radnai zarándoklatra stb. tett 1500 forintos alapítvány, szolgáljon ennek megvilágítására néhány bár igen prózai példa. A XVIII század elején egy font marhabús 1 $\frac{1}{2}$ krajcár, 3 font és 20 lat súlyú kenyér 3 krajcár, egy tehén borjával együtt 4 forint; a század közepén a marhabús fontja már 3 krajcár, a borjúhús fontja nyáron 3, télen 4 krajcár, a kórházban egy beteg napi ápolási díja 6 krajcár. A Belvárosban egy ötszobás lakás a mellék-helyiségekkel együtt egész évre 80 forinton volt bérelhető. (Preyer: „Monographie der königl. Freistadt Temesvár“.)

³⁾ L. 5/1754. sz. a a cs. és kir. hadtestparancsnokság levéltárában.

A Jenő-herceg-tér és környéke a Mária-szobor eredeti helyének * feltüntetésével.

fogadalmat s ennek folyományaképen Nep. Szent Jánosnak előbb említett régi, egyszerű szobra helyébe állította két védőszentjének: a Szűz Máriának és Nep. Szent Jánosnak ezt a nagyobb szobást, díszes szobrát.

Fentartására a létesítő testület vállalkozott. Erről tanúskodik a kongregációnak legmagasabb világi állásokban volt vezetősége által néhány nappal a szobor felszentelése előtt sajátkezűleg aláírt és saját pecsétjökkel ellátott eredeti kötelezvénye 1756. évi május 17-ről keltezve. Még ma is megvan ez a csanádi püspöki levéltárban, szövege magyar fordításban a következő:

„Mintán mi, az itteni érdemes Nep. Szent János-testvérületnek rectora, consultorai és syndikusa sok évvel előbb tett fogadalmunk folytán a helybeli téren a Legszentebb Szűz szeplőtelen fogantatásának szobrát Nep. Szent János és több szent közbenjárónk tiszteletére

felállítottuk, ezennel kinyilatkoztatjuk tehát és kötelezzük magunkat, hogy e szobrot, amíg e város keresztény¹⁾ kezekben lesz és az említett érdemes testvérület fennáll,²⁾ minden tekintetben, de nem más-ként mint a testvérületi gyűjtési alapból fenntartjuk“ stb.

Az első aláíró Gróf Perlass, aki cs. és kir. kamarás, miniszter, val. ben. titkos tanácsos, valamint a temesvári adminisztrációnak időrendben első polgári elnöke volt; a második aláírás Báró Engels-hofené, aki altábornagy s a temesvári adminisztrációnak előbb éveken át elnöke volt; a harmadik aláíró: Hübner, aki, úgy látszik, szintén hivatalnok vagy tán polgár lehetett.

* * *

Idők folyamán a szobormű megrongálódván, kijavításáról is gondoskodni kellett.

Igy a mult században, 1847-ben indult meg erre és áthelyezésére vonatkozólag eljárás.

Mit kellett volna kijavítani, milyen tervek merültek fel? Megismerhetjük a városi tanács és a csanádi püspök közt magyarul folytatott tárgyalásból.

A városi tanács átír,³⁾ Lonovics József csanádi püspöknek értesítvén, hogy „a kebelbeli dísztéren levő Boldogságos Szűz-szobor oly roskadt állapotban lévén, miszerint annak kijavítása s helyreállítása már többé nyilvános veszedelem nélkül nem halaszthatatik, s mindazért, mindpedig annál fogva is: minthogy annak kijavítására okvetlenül szükséges alapítvány nem létezik s ugyanaz oly vesztére hagyott s a fölötté veszedelmes állapotban rendőrségi tekintetből sem maradhat; ennél fogva szerencsétlen eseteknek jókori elhárítása ötletéből a fenntebb érintett szobornak a Péterváradi-kapunál lévő téren leendő fellállítását elrendelni szükségesnek találtuk“ stb. Erre a csanádi püspök némi megütközéssel válaszolja⁴⁾ a tanácsnak, hogy „noha feltűnő volt előttem a Tekintetes Tanácsnak folyó évi bőjtelő hó 17-én 841. szám alatt hozzám intézett becses levelében annak csupán tudomás végett tett egyszerű jelentése, miszerint a Tekintetes Tanács a Boldogságos Szűz szobrának jelen roskadozó állapota miatt rendőri tekintetben a Disz-térről a Péterváradi-kapu előtti térre leendő áttételét elrendelni szükségesnek s e politikai intézkedésről engem értesíteni jónak találta: mivel azonban meg vagyok győződve, hogy a Tekintetes

¹⁾ Célzás a török veszedelemre, melynek visszatértétől még akkor is tartottak, miként ez a radnai zarándoklatnak alapítványi okiratában is olvasható.

²⁾ Megszűnt a XVIII. század végén.

³⁾ Városi levéltár 841/1847. szám.

⁴⁾ Városi levéltár 3300/1847. szám.

Tanács e kifejezés által az egyházi hatóságnak az ilyen tárgyak iránti kétségbevonhatlan jogát kérdésbe venni, vagy mellőzni nem szándékozott, ama jelentésében fekvő kívánatra nézve szerencsém van tisztelettel válaszolni, hogy ahhoz beleegyezéssel járulni ugyan idegen nem volnék, de vajjon azt lehetséges-e végrehajtani? nagyon kételkedem stb. — Ugyanis a püspök attól tartott, hogy „a szoborműnek vaskapcsokkal s ólombeöntésekkel összeforrasztott részei a szétszedésnél és átszállításnál kijavíthatatlanná fognak sérülni, vagy teljesen összetöredezni s a kijavítás majd csak igen költségesen, vagy egyes szobrász hiányában épen nem is lesz lehető.” Veszedelmesnek sem tartja a szobor állapotát, „hiszen — mondja tovább — egyébként alapjában a szobor meg nem rendült, nem roskadozik, hanem egyedül az elhanyagolt s szétbomlott környületi garádicsok leragasztását, kipótlását s némely korhadni indult összeforrások felújítását igényli, mi hasonlíthatatlanul kevesebb költségbe s nehézségbe kerülne, mint az egésznek szétszedése, átvitele s újonnan való felállítása. Mire nézve legtanácsosabb leendő értelmes mesterek által a kérdésben levő művet megvizsgáltatni s ha csakugyan ők annak áthelyezését javasolják s annak tetemes költségét a Tekintetes Tanács viselni nem vonakodik, magam sem fogok abban ellenkezni. Ha pedig ezen kísérlet veszélyesnek vagy nagyon költségesnek tartatnék, úgy arra kérem a Tekintetes Tanácsot, hogy ezen szobornak kijavítását, különösen a garádicsoknak, habár némileg összeszorítással s egyszerűbbítéssel történendő helyrehozását ugyanaképen, amint a Szentháromság szobrának tatarozása¹⁾ egynéhány évek előtt végrehajtatott, megrendelni s a naponta növekedő romlásra nézve haladéktalanul eszközöltetni szíveskedjék“.

Csakhamar megjön erre a városi tanácsnak a püspököt megnyugtató válasza, „hogy valamint a tanács a kérdésben forgó szobornak más helyre leendő áthelyeztetése iránt az egyházi jogot kérdésbe venni, vagy mellőzni soha sem szándékozott: úgy ugyane tanács eme szobornak más helyre leendő fellítását jelenleg is szükségesnek elősmervén, részéről Kraul György tanácsnok úrnak utasítása adatott, miszerint a szobrot városi mérnökünk s szakértők, úgy az egyház részéről is kiküldendő tagok közbenjöttökkel vizsgálván annak idejében a foganatról jelentést tegyen: Nagyméltóságodat megkérvén, miszerint Szentegyház részéről kiküldendő tagok iránt kellő intézkedéseket tenni méltóztatna.“

A csanádi püspök a bizottságba Fabry Ignác címzetes püspököt s olvasókanonokot küldi ki s hatalmazza fel célszerű részvételle.

¹⁾ A város (két főtisztviselője által) végezte a dómtéri Szentháromság-szobor tatarozási költségeire szolgáló pénznek a lakosság körében való gyűjtését. Városi levéltár: 3733/1835. stb. sz.

Az eljáró bizottság munkájának eredményéről csakis egy költségvetés¹⁾ tanúskodik, melyet Dunajszky Henrik kir. rajzmester és szobrász s Mayer József építési becsűs írtak alá s mutattak be. E szerint az összes javítási és díszítési, festési s lépcsőátalakítási munkák, a felirati táblán levő szöveg megaranyozásával, valamint a szobor körül kövezet létesítésével együtt 1262 forint- s 41 krajcárba kerülnének, de akkor aztán az egész szobor „mintha új lenne, a legtartósabban és legszebben állittatik helyre.“

Úgy látszik, a bizottság nem vélte szükségesnek az áthelyezést. Épen nem valószínű, írott nyoma sem található, hogy a javítás is megtörtént volna. Talán a költségeken, talán a nemsokára mozgalmassá vált idők eseményeinek bekövetkezésén múltott, hogy a megkezdett eljárás megakadt.

Eredeti helyén mégsem sokáig maradt a szobor.

Ugyanis 1852 május 13-án Coronini tartományi kormányzó elnöki rendeletben közli a csanádi püspökkel, Csajághy Sándorral, hogy legfelsőbb parancsra augusztusig a Disz-tér közepén a katonai emlékmű felállítandó. E helyen azonban a Temesvárott uralkodott pestis megszűnésének emlékezetére egy emlékszobormű áll, mely innét a katonai kincstár, illetőleg Ófelsége költségén máshova helyezendő. Kérdi a püspököt, hová véli állítandónak? Maga a kormányzó a Dóm-térre szánta, mint „harmadik“ emléket.

A csanádi püspök erre válaszul azt közli, hogy a szobor „anyagis és vallási tekintetben Temesvár jámbor polgárságának tulajdona és ugyanezen polgárság ősei és atyái vallásos buzgóságának és jámborságának emlékeztető jele“ — az áthelyezéshez így csak mint szentelt tárgy feletti felügyeleti jogával hajlandó hozzájárulni. Új helyéül a szeminárium templomnál levő teret véli megfelelőnek, lévén a Dóm-téren már ügyis egy hasonló emlékmű: a Szűz Mária megkoronázását is ábrázoló Szentháromság szobor.

Természetesen a városi tanács²⁾ is behatóan foglalkozik a kérdéssel: melyik legyen az új hely, a javítás és áthelyezés költségéhez hozzájáruljon-e?

Preyer János polgármester felveti az eszmét a tanácsban, hogy fel lehetne-e állítani a domtéri kúttal kapcsolatban a Dóm-téren? Ámde mivel itten a kísérletek szerint artézi kút létesíthetésére nincs kilátás és a tér ügyis heti és országos vásárok céljára szolgál, így rajta nem volna alkalmasan elhelyezhető a szobor, a tanács lemond e

¹⁾ A temesvár-belvárosi Mária-szoborra vonatkozó iratesomóban a csanád-egyházmegyei levéltárban.

²⁾ Lásd az 1852. évi 1889. sz. jegyzőkönyvet a városi levéltárban.

tervről és elhatározza, hogy az úgynevezett kismegyeház és Mocsonyiház előtti teret jelöli ki e célra az Erdélyi-kapunál.

A felmerülő költségeket illetőleg pedig, arra való tekintettel, hogy a javítás és áthelyezés költségeit úgyis a katonai kincstár, illetőleg Ófelsége fedezi, csakis a szobor alapkövének kiásására szükséges pénzt folyosítja a város saját pénztárából. Erre pedig azért áldoz, „mivel a város közönségének érdeke az úgynevezett pestis-emplék alapkövét biztos helyen megőrizni és eredeti rendeltetésére juttatni.“ Milyen eredménnyel járt az alapkő kutatása? Erre nézve adatot sem a levéltárban, sem történeti munkákban nem sikerült találni.

A szobor helyére vonatkozó tárgyalások vége az lett, hogy Temesvárnak e „nem legutolsó díszét“ az egyházi, katonai és városi hatóságok közös megegyezésével a belvárosi Balázs-térre, tehát a szobor díszének, művészi értékének, jelentőségének kevésbé megfelelő helyre állították, mint amilyen a Dísz-tér volt.

Lebontása a Dísz-téren és új helyére való áthelyezése az egyház kiküldöttje és katonai műépítész útmutatásának figyelembevételével történt az 1852. év nyarán. De mivel — egykorú feljegyzés¹⁾ szerint — sietve, kapkodva szállították át, evvel az alkalommal némely része eltörtött, ami újból való felállításánál különösen nagy nehézségeket okozott és „azért nem is történhetett minden úgy, amint kívánatos volt“. Minden valószínűség szerint e célzás arra is vonatkozik, hogy akkor törtek össze azok az angyalakok, melyek a szobor lámpáit tartották és a szoborcsoportnak kedves díszére szolgáltak.

Az áthelyezés és kijavítás költségeit Ófelsége bőkezűsége fedezte,²⁾ a katonai kincstár közvetítésével jutatván el a pénzt a munka végeztetését magára vállaló város pénztárába.

Új helyén az alapkő letétele és megáldása 1853. évi február 20-án, vasárnap délelőtt 10 órakor történt. Dr. Csajághy Sándor csanádi püspök végezte a szertartást, nagy és fényes egyházi segédlettel, úgy a bel- és külvárosi papság, a tartományi kormányzó, tábornokok, városi hatóság, miként az összes városrészekből nagy számmal összejött hívek jelenlétében.

Az ünnepély leírását, úgyszintén az alapkőbe hermetice s elzárt cinkhengerben elhelyezett okirat³⁾ szövegét, valamint az evvel együtt ugyanoda tett ezüst Mária-éremről s néhány arany- és ezüst s többféle réz-érem-pénzdarabról szóló jegyzéket megküldte a csanádi püspök a városnak is, mely ezt a „fogadalmi okiratot mint az utókor számára

¹⁾ A temesvári emlékek leírása, 33. szám alatt a városi levéltári okmány-pénztárban.

²⁾ Városi levéltár 568/1853. sz. jegyzőkönyv.

³⁾ A városi levéltár okmány-pénztárában és az 568/1883. sz. jegyzőkönyvben.

maradandó emléket szóról-szóra jegyzőkönyvébe foglaltatni“ rendelte, magát a megküldött okiratpéldányt pedig azóta levéltárában a legfontosabb történeti okiratokkal együtt vasszekrényben őrizi.

Átiratában megjegyzi még a csanádi püspök, hogy a bekövetkező nyár folyamán fogja a fogadalmi szobrot ünnepélyesen megszentelni és történetét nyomtatásban közzétenni. A megáldása 1853. évi augusztus 15-én az alapköleteteli ünnepélyhez teljesen hasonló nagy keretben történt. Ugyanekkor a szobor története nyomtatásban egy kis füzetkében, mely ma alig található, lett igen röviden ismertetve a szerző megnevezése nélkül a következő címmel: „Rückblicke in die fromme Vorzeit unserer Väter“.

A szobor múltjáról elmondottak befejezéseképen álljon itt az alapkőbe helyezett latin okirat szövege magyar fordításban:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Abban az időben, amikor IX. Pius volt a római pápa,

I. Ferenc József volt Ausztria császára és Magyarországnak apostoli királya,

Sándor volt a csanádi egyházmegye püspöke,

Gróf Coronini Cronberg János volt a tartomány kormányzója,

Oltványi István nagyprépost, Gábrriel József olvasókanonok,

Konrád Frigyes éneklókanonok, Klaszovits Lipót örkanonok voltak a csanádi püspöki egyház kanonokjai,

See-i Fischer Károly volt a várparancsnok,

Capdebó János volt temesi kormánybiztos,

Preyer Nep. János volt a város polgármestere,

Grossek Gáspár volt temesvári plébános,

eme szobor, melyet az ősök jámborsága 1756-ban a nyugati kapunál levő szűkebb téren egy előbbi (szobor) helyett állított, ő császári fel-sége költségén az üdvnek 1853. évében február 20-án áthelyeztetett, helyet adva a császári bőkezűségből a vár hőseinek emelt emlékszobornak.“

Az emlékiratot sajátkezüleg aláírták:

Sándor csanádi püspök,

Gróf Coronini altábornagy,

Preyer Nep. János polgármester,

Kraul János polgár.

Az alapkőbe a következő érempenzек helyeztettek:

császári arany 1852. évből,

Máriás ezüst huszas 1833. évből,

Máriás ezüst huszas az 1848. évből magyar felirattal,

ezüst huszas 1848-ból,

„ „ 1852-ből,

Máriás ezüst tízes 1847-ből,

ezüst hatos 1848-ból,
" " 1849-ből,
magyar ezüst hatos 1849-ből,
a Szeplőtelen Szűz Máriát ábrázoló Mária-érem ezüsből,
végül rézből három-, két- és egykrajcáros.

* *
* *

Városunk e kiváló emléken ismét az idő őrlo hatásának nyomai mutatkoznak. Hiszen nem volt javítva 1853-ban történt áthelyezése óta, amikor a javítási költségek is fedezést találtak erre az egy esetre Őfelsége bőkezűségében. Szem elől a környező fák gallyai által részben elfedve mai helyén, azóta időnkint csak virágot helyeztek rá és lámpát gyűjtottak előtte ájtatos lelkek.

Fennmaradása, gondozása alapítvánnyal biztosítva nincsen; ezt olvashatjuk az alapítónak 1756-ban kelt reversalisából, ezt ismétlik idők folyamán a rá vonatkozó írások, ezt állapítja meg az egyházlátogatási jegyzőkönyv (*canonica visitatio*) is.

Temesvár városának aránylag még csak kevés szobra van; történelmi műemlékekben nagy multjához mértén és virágzó jelenével szemben szintén nemcsak dúsnak nem mondható, hanem — e sorok elején ismertetett okok miatt — határozottan szegény. Még a török pusztításai alól való felszabadulása utáni korszakban újjáalkotott Temesvárnak kevés emlékeiből, épületeiből is majd egyik, majd másik kénytelen helyet adni a szemünk láttára hirtelen naggyá fejlődő Uj-Temesvár létesítményeinek, úgy, hogy csak rövid idő kérdése és ami a mult szülöttje volt, igen kevés kivétellel, a lebontott várfalak sorsára jut.

De, ami megmentésre érdemes, megmentendő a mult tanulságos és kegyeletes emlékeiből. Alkalmoszerű volna városunknak a török iga alól való felszabadulása kétszázéves közeli évfordulója idején még meglevő kevés emléket számba venni, megjelölni, a megújításra szoruló tatarozni és a fennmaradásukról kellő időben gondoskodni. És ide tartozik első sorban a temesvár-belvárosi Mária-szobor is, a régi Temesvár vallásos buzgóságának s a török hódoltság után e város újjáalkotásának egyik kiváló művészi értékű és történelmi becsű emlékműve.

Temesvár szab. kir. város közönségének a multtal, jelennel és jövővel szemben való gondos kötelességtudása bizonyára meg fogja találni a módját annak, hogy ez a régi emlékszobor a közönség minden egyes tényezőjének és tagjának érdemes érdeklődése révén és áldozatkészségből — vagy ha szükséges, hát az 1881. évi XXXIV. t.-c. 6. §-a alapján az országos műemlékek közé sorolotva — és eredetét jelző

felirattal is ellátva — kiváló becsének megfelelő téren és környezetben a távol jövő számára is fennmaradjon és megújítva új helyén is tovább és állandóan hirdesse létezésével a tanulni kívánó gondolkodónak azt a történeti és tapasztalati igazságot, hogy az egyéni és társadalmi jólét alapja a tiszta erkölcs és hogy, aki tiszteli és megbecsüli a tanulságos múlt emlékeit, az a fejlődés természetes alapján előkészíti, munkálja a jövőt.

* * *

Miért lesz szükséges az emlékszoborot máshova állítani? Hol lehetne új helye?

Temesvár szab. kir. város új városszabályozási terve szerint a mostani Balázs-tér nem marad meg a mai alakjában; a szobor helye meg épen egy jövőendő épüleccsoporttal esik egybe. Így tehát mai elhelyezése épen nem tekinthető véglegesnek.

Hova állíttassék? Ehhez a kérdéshez véleményöket nyilvánították már többen: kiváló tekintélyek, helyi történetírók, mérnöki és esztetikai kitűnőségek.

Felmerültek olyan eszmék is, melyek az erzsébetvárosi Telekház-térre, a gyárvárosi Coronini-térre, vagy a Józsefvárosban tervezett új plébániatemplomhoz szánták. Ezek a helyek azonban a külvárosokban vannak, a szobrot pedig eredete és mintegy százhatvan esztendő története a Belvároshoz, az egykori várhoz fűzi; így teljességgel ebbe illenék és itt tényleg több kiválóan alkalmas hely kínálkozik is erre a célra s a véleményöket nyilvánító kiválóságok is — mondhatni egyhangulag — a Belvárosban való felállítását javasolják.

Ma már készen van városunk szabályozási és bővítési terve, ebből már tájékozás szerezhető arra nézve is, hogy a jövőben hol, milyen terek, utcák létesülnek s látható, hogy egyikének több, másikának kevesebb kész épület is jelzi már új vonalait; közöttük választás lehetséges.

Három olyan kisebb tér is van a Belvárosban, amelyek alkalmas helyül kínálkoznak ez emlékmű számára.

Az egyik a szeminárium templom és a Temesvári Első Takarékpénztár palotája között levő virágos kis tér; ide való helyezése már 1852-ben javasoltatott, akkor ugyanis, mikor a Dísz-térről máshová akarták állítani.

A másik és még inkább alkalmas hely volna a kegyesrendi főgimnázium bejárata előtt levő hasonló hely, ahol a főgimnázium, a gyermekkórház és gyermekmenhely előtt, tehát a tudományt és jótékony-ságot hirdető létesítmények között állana.

Végül pedig a mai Balázs-térnek közvetlen közelében a Gyárváros felé való irányban és pedig az Osztrák-Magyar Bank palotája

és az Erdélyi-kaszárnya északkeleti vége között, a Liget-út mellett alakuló kisebb új teret kínálóképen javálja a szobornak mai helyéhez az áthelyezési munka szempontjából való igen kedvező közelsége s az a figyelemre kiválóan érdemes körülmény, hogy épen e tájon már hosszú időn keresztül, hat évtized óta áll is ez az emlékmű.

Mi lehetne a szobor felirata? Ennek tartalmaznia kellene az emlékszobor fogadalmi eredetét, felállításának és megújításának idejét s a felállító egyesület nevét ilyenformán:

„Ezt a fogadalmi emlékszobrot felállította az 1738. és 1739. évi pestisjárvány megszűnésének emlékezetére az 1756. esztendőben a Szeplőtelen Szűz Máriáról és Nep. Szent Jánosról elnevezett s Temesvárnak a török pusztítás alól való felszabadulása után történt újjáalkotása korszakában elismerésre érdemesen működő jótékonyági egyesület.“ Megújítása az 191. . évben történt.

A temesvári zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban.

Irta: DR. SINGER JAKAB.

Temesvárnak, ezen nagy történelmi múlttal bíró városnak, úgy fekvésénél, mint várjellegénél fogva, nagy szerep jutott a szabadságharcban. Itt dőlt el — a temesvári csatában — a szabadság szent ügye, itt, a vár falainál, bástyáinál és sáncainál véreztek el a haza védelmében a hős honvédek, a névtelen félistenek és ezek között sok zsidó hitű magyar is. Nem lesz tehát érdektelen megtudni a temesvári zsidók részvételét a szabadságharcban és azoknak viszontagságait, szenvedéseit a 107 napig ostromlott várban, a vár falain belül, valamint a vár felszabadulása után következő szomorú és gyászos korszakban.

Eddig kiadatlan kútfők nyomán, akarok néhány adattal hozzájárulni a nagy év csodás történetéhez.

A temesvári zsidók, miként a hazában lakó összes zsidók, kik a szabadság eszméitől áthatva, hazafias buzgalommal siettek a haza szent ügyének szolgálatába, kik vagyonukkal és vérükkel áldoztak a szeretett honért,¹⁾ — szintén kivették részüket a nagy idők nagy eseményeiből és hazaszeretetüknek nem egy ragyogó példáját adták.

Midőn a dicső márciusi napok nagy vívmányainak híre Temesvárra eljutott, midőn híre kelt, az hogy első felelős magyar ministerium kineveztetett, március 22-én, egyesülve keresztény honfitársaikkal, a többi hitfelekezetekkel egyetemben, délelőtt 9 órakor, az új nevet kapott „Dísztéren“, melyet „Szabadságtér“-nek neveztek el (a mai Jenő herceg-tér), a tér négy sarkán felállított és nemzeti színekkel díszített négy ima-sátor egyikében a zsidók a haza alkotmányos szabadságának kivívásáért hálaadó Istentiszteletet tartottak.

Ezen Oppenheimer Dávid Hermann temesvári és bánági főrabbi hálaáldozatának bemutatása mellett, a jövőre is Isten áldását és segédelmét kérte a nemzetre és hazára.

A közörmben azonban a temesvári zsidóknak nemsoká volt részük. Alig fejeztetett be a hálaadó Istentisztelet, melyen a március

¹⁾ L. Dr. Bernstein Béla munkáját: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók.

eszmék diadalát ünnepelték, melyen Temesvárott oly szépen nyilvánult meg az egyenlőség és testvériség a különböző felekezetek között: midőn a zsidók iránt ellenszenvvel viselkedő tömeg, mely csak az imént sorakozott a szabadság, egyenlőség és testvériség háromszinű zászlaja alá, mely csak az imént hallotta a magasztos ígéket, melyek az előítélet, az önkény és igazságtalanság láncait összetörte: föllázítva bizonyos oldalról, mely sem a magyarság diadalát, sem a zsidók befogadását nem látta szívesen — az imasátnak rontott, hol a zsidók Isten-tiszteletüket végezték, felszakgatta annak kövezetét, mellyel azután a zsidók házaikat törni és zúzni kezdte.

Különösen a Gyárköv városban volt nagy az ingerültség a zsidók ellen, hol nagy rendháborítások és zavargások voltak, hol lelketlen izgatók, élükön a magyarelleses korecsmáros May, Kreutter és Szuhán sürgősen követelték: a lakhatási joggal el nem látott zsidóknak a városból való kiűzetését s tiltakoztak az idevalóknak politikai jogokkal való felruházása ellen, sőt később a „Walachischer Kranz“ című korecsmában tartott gyűlés határozatából már nemcsak a lakhatási joggal nem bíró zsidók kiűzetése, „hanem minden itt helyütt lakó zsidó családok, ámbátor többnyire házakkal és egyéb vagyonnal bírnak, azonnal e városból elutasítani sürgetnek és egyedül csak az e városnak a sz. kir. városok sorában felvétele alkalmával lakósokul felvett és ősidők óta itt lakó 18 izr. családnak további itt helyütt megmaradására“ kérik a tanácsot. (Városi levéltár 1848. év 1673. sz. irat.) A felbujtatott köv városi csöcselék itt már a személy- és vagyónbiztonságot veszélyeztette.

Hogy Temesvárott zsidóüldözéssé és vérengzéssé nem fajult ezen zavargás, miként ez Pozsonyban március 20-án és később április 23-án, valamint a Vág völgyének több városában történt, hol valóságos középkori zsidóüldözések, fosztogatások és vad pusztítások folytak: ennek meggátlása csak Preyer János polgármester erélyes föllépésének köszönhető. Ő a zsidók kérelmére, melyben sürgős hatósági intézkedést kértek, fegyveres erővel a Gyárköv városba sietett és itt egyúttal a forrongó nép előtt kijelentette, hogy követelését a lakhatási joggal nem bíró zsidók ellen foganatosítja, miáltal a forrongókat lecsillapította. Tényleg a Gyárköv városban lakó 192 zsidó család közül 74-et, kik lakhatási joggal nem bírtak, a városból kiutasítani szándékoztak.¹⁾

¹⁾ Ezen célból Veselinovits Pál városi kapitány benyújtja a Tanácsnak a gyárkövi zsidók összeírásai lajstromát (Conscriptionsliste über sämtliche in der Vorstadt Fabrique vorfindigen und ohne Unterschied aufgenommenen Individuen hebraeischer Religion). Ezen consignatióban a zsidók 3 csoportra vannak osztva. 1. Az itt születettek. 2. A helytartóságtól vagy városi tanácstól lakhatási joggal bírók.

A nagy zavargás és kiutasítás miatt támadt nyugtalanság és izgalom a zsidók között, arra bírta a hitközséget, hogy panasszal forduljon a M. kir. Ministeriumhoz és a kiutasított családok kérelmére egyúttal megbízta Naschitz Adolfot, a hitközség pénztárnokát,¹⁾ hogy a kiutasított hitsorsosok érdekében személyesen járjon közben Pesten a magas Ministeriumnál,²⁾ hogy személy- és vagyónbiztonságukról gondoskodás történjék, mire a zsidók érdekében a ministeri orsz. ideiglenes bizottmány a törvényhatóság elnökéhez „az izraelitáknak személyes s vagyónbátorságukbani erélyes fentartása végett“ a következő erélyes rendeletet intézte.³⁾

3. Engedély nélkül az adozó polgárok hátrányára itt tartózkodók. Utóbbiaknak részben azonnal, részben pedig, hogy ügyeiket rendezhessék 3—8 napon belül kellett távoznok. Néhányan, hogy a kiutasítást elkerüljék, áttérési szándékukat jelentették. Így Steinfeld Ignác kereskedő, Weisz Herman festő, Wudl Sámuel koresmáros, Spitzer Christian „észrevételek“ rovatába be van jegyezve: „will sich taufen lassen“. A kiutasítottak között szerepelnek néhányan, kiknek utódaik máig is itt élnek: Blau Hermann kereskedő, Fischhoff Sámuel koresmáros, Eger Sámuel sakter, Frey Móric, Ausländer Károly aranyművesmester, Stepper Moric, Krets Márkus tanító, Rosenthal Abraham szappanosmester, Dreschsler Vilmos és Dávid tímármesterek, Blumberger Moric, Zwirn Simon, Freund József, Mihály Lipót, Spitzer Ignác. (Városi levéltár 1848, 1676. sz. irat).

¹⁾ Előbb a hitközség egyik albirója (Beisitzer), foglalkozásra nézve italméresi jogok árendátóra volt. A közügyek lelkes munkása lehetett, mert a hitközségtől kapott „megbízó levél“, mellyel később Jeitelesz Markussal együtt, a Pesten 1848 jul. 4-én tartott zsidó képviselők gyűlésére ki lettek küldve, így jellemzi őket: „wodurch sie berufen sind als Organ der ganzen Kehila so zu handeln, wie es die Wichtigkeit der Aufgabe erheischt und wie man von Männern erwarten kann, die nebst den Patriotismus für das Vaterland, auch für das Wohl für ihre Mitbrüder bei jeder Gelegenheit zu sorgen, an Tag gelegt haben.“ Az 1848 szept. 13-iki országos zsidó gyűlésre szintén ő lett kiküldve Magyar S. Menachemmel. 1850-ben Pestre költözött. Hitk. jegyzőkönyv Nr. 52.

²⁾ Hitk. jkönyv 1848 Nr. 23: Naschitz Adolf, Zeugniß wegen Verwendung in Angelegenheit der Israeliten-Abschaffung. A kiutasítás ügyének rendezéséből támadt költségek 200 frtot tettek ki, melyet a hitközségi tagokra vetettek ki.

³⁾ Érthetetlen, hogy a városi tanács, mely ezen rendeletet 1848 ápr. 4-én tartott rendkívüli tanácsülésében tárgyalja, a kinyomatott hirdetményt, mellyel a polgárokat ezen rendeletéről 1676. sz. a. értesíti, úgy vezeti be, mintha itt eddig a legpéldásabb rend uralkodna és a zsidókkal semmi sem történt volna. „Bizton várjuk — így szól — eddig kitüntetett példás magukviseletektől s törvény iránti tiszteletektől, hogy az ebbeli biztosságot ezentúl is megzavarni sehogysem fogjátok, hogy magatokat az említett és itten szóról-szóra következő renDELETEH szorosán alkalmazandókat.“ A hetenint megjelenő „Temesvarer Wochenblatt“ sem tesz ezen szomorú eseményekről említést. Ügylátszik restelték a dolgot és így elhallgatták. Különbben így tesz Sopron városa is, mely a szándékolt zsidókiutasítást egészen letagadja. L. Bernstein i. m. 53. l.

Törvényhatósági Elnök Úr!

Temesvár városában lakos izraeliták részéről az panaszoltatván, hogy erőszakos megtámadtatásokkal fenyegetőzések által a városból három vagy nyolc nap alatt leendő kiköltözködésre szoríttatnak, ámbár hivatalosan ezen törvénytelen mozgalmakról még értesítve nem vagyunk, mindazáltal ezennel a következőket rendeljük:

Először: A városbeli állandó választmány felvilágosítás, meggyőzés, tanács által folyvást erélyesen és tüstént igyekezzék arra birni a békétleneket, hogy midőn a szabadság és egyenlőség eszméje országolni kezd hazánkban, midőn a népek között az osztályok megszűnnek, kivált ezen örvendett időszakban, mindenkiben tiszteljék az embert, valláskülönbség nélkül és az egyenlőség kivívott diadalait hasonló türelmetlen kitörésekkel beszennyezni tartózkodjanak.

Másodszor: Ha pedig az izraelitáknak vagyon- és személybátor-ságuk is megtámadtatnék és így a törvény szentsége tapodtatnék le, miután rendezett statusban ily erőszakosságok nem türettethetnek, a törvényes rend fentartását eszközölje azon nemzetőrség által, melynek a rend megőrzése kezeibe le van téve, remélvén, hogy a sorkatonaság közbenjötté nem leend szükséges, mely azonban elnöki felhívásra a legvégsőbb esetben védőleg szintén alkalmazható.

Midőn tehát Önt a rendért felelőssé tennők akképen, hogy vagyon- és személybiztossága mindenkinek, minden valláskülönbség nélkül, meg fog védeni, midőn kijelentenők ünnepélyesen, hogy a kettőnek megőrzése különösebben a nemzetőrség becsületére volna bízva, midőn kötelességébe tennők, hogy az eddig történekről tüstént és hivatalosan értesítsen, még azt tesszük hozzá, hogy kik a vagyon- és személybiztosság megtámadói lesznek, azok minden okozandó kárért egész vagyonukkal felelőseknek nyilváníttatnak, miről a város összes polgárait nyomtatott hirdetményekkel tüstént értesíteni kötelességének ösmerje.

Kelt Pesten, április 1-én 1848.

A ministeri országos ideiglenes bizottmány.)¹⁾

Klausal Gábor s. k.

Szemere Bertalan s. k.

Pulszky Ferencz s. k.

A reakciós áramlat, alacsony gyűlölet, előítélet és igazságtalanság a nemzetőrség felállításánál is mutatkozott, melynek soraiba zsidót befogadni vonakodtak.

¹⁾ Délmagyarországi Múzeum, szabadságharcai emlékek C... 7. sz. 3.

Temesvárott március 18-án határozták el a nemzetőrség felállítását és ennek szervezésére külön e célra kiküldött bizottságot bízták meg. Ez már március 23-án benyújtja a nemzetőrségre vonatkozó szabályzatot, melynek második pontja úgy hangzott: Héberék a nemzetőrség tagjainak be nem vétetnek. Pedig a Temesvárott március 18-án megtartott népgyűlésen, melyen a 12 pontot kihirdették, azt is elhatározták: „hogy minden kebelbeli lakos rang- és vallás-külömbőség nélkül, nemzeti őrsereg tagjául tekintetve, a parancsnokság rendelkezésére szolgálatot tenni köteles,“ mégis, mint az ország több városában, hol különösen a német polgárok¹⁾ a zsidókkal együtt fegyverszolgálatot teljesíteni nem akartak, bántó mellőzéssel az 1848. évi 22. törvénycikk első paragrafusá ellenére, itt sem fogadtak zsidót a nemzetőrök közé és a már bejelentetteket kitörölték a nemzetőrség lajstromából.²⁾

Csak 1848. július 16-án vettek fel zsidót Temesvárott a nemzetőrség soraiba, midőn is a nemzetőrsereg új parancsnoka Bajzáth H. Bertalan őrnagy és báró Hiller volt ideiglenes nemzetőrparancsnok ajánlatára a zsidókat egyhangulag fölvtették a nemzetőrségbe.

A polgárok ezen liberális és hazafias cselekedetét meg is dicséri a „Temesvarer Wochenblatt“ (1848 Nr. 30) a következő szavakban: „Ehre und Lob unserer wackeren Bürgerschaft, die im Gefühle des reinsten Patriotismus, von allen finstern, störenden Vorurteilen und Nationalgehässigkeiten entfernt, mit klaren Blicken die Mittel sieht und benützt, welche allein ein dauerndes, wahres Heil zu garantiren die Gefahr der Jetztzeit zu verscheuchen vermögen.

Preis und Dank unserer hochherzigen Bürgerschaft, die durch Einigung das Vaterland zu stärken sucht, die durch diese einstimmige Aufnahme der Israeliten zur Garde, die Bevölkerung Temesvars zu einer mächtigen Kraft bildete und die hiedurch am deutlichsten bewies,

¹⁾ A zsidóknak a nemzetőrségnél való mellőzése miatt kikel Petőfi is, az elnyomott osztályok lánglelkű, tüzesnyelvű szószólója, a ki menydörögve odavágja nekik: „Német polgárok, bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt . . . Eljött és még nem múlt el a jutalmazásnak és büntetésnek ideje! . . . Miért üldözik ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt minálunk? . . . Legyen bennetek annyi becsületérzés, hogy ha már nem szeretitek is e nemzetet, melynek földén meghizatatok, legalább ne piszkoljátok azt be.“ (Petőfi Naplója, idézve „Imit“ évkönyvében 1900, 11. l.)

²⁾ Ez a gyűlölködő hangú „verbungos dal“ járta akkor:
„Megy honvédnek, megy huszárnak, „Félre innen zsidó fattyú!
A ki arra való; Nem vagy ide való!
Ez a nyalka magyar verbung, Csak a szegény magyar legény
De kedvemre való.“ Katonának való!“

Hentaller Lajos: A szabadságharc dalai. (Magyar Szalon 1892, Május.)

wie sehr es ihr am Herzen liege, um die allbeglückenden drei Genien: Freiheit, Gleichheit und Brüderlichkeit zu erhalten.“¹⁾

Nemsokára kínálkozott is az alkalom, hogy a felvett zsidó nemzetőrök hazafiságukat tettekkel bebizonyítsák; midőn július 27-én a 6-ik század mozgó nemzetőreinek önkéntesei Temesvárról Verseczre, majd pedig a lázadó szerbek ellen Fehértemplomba indulnak, sok zsidó nemzetőr önként csatlakozott hozzájuk, kik derekasan megállották helyüket.

A zsidó nemzetőrök nem is maradtak vissza a többiektől, nem állottak a többi nemzetőrök mögött, már augusztus 13-án a második századba besorozott zsidó nemzetőrök nyilvánosan ki is lettek tüntetve: Auszeichnung. Den 13. dieses haben die wegen mancher Hindernisse erst kürzlich eingereichten Israeliten der 2. Compagnie der hierstädtischen Nationalgarde die ersten Proben ihrer 14-tägigen Abriichtung in Feuerexerciren und Scheibenschüssen abgelegt und hiebei jene Ordnung, Aufmerksamkeit und Präcision bewahrt, welche selbst nach Äusserung mehrerer anwesend gewesenen Sachkundigen, nur von einer gut organisirten Truppe erwartet werden kann. (T. W. 1848 Nr. 34.)

A mily lelkesedéssel léptek a temesvári zsidók a nemzetőrök

¹⁾ Néhány zsidó nemzetőrnek és honvéd nevét, részben az agg Oppenheim Jakab és Blumberg Fülöp szóbeli szíves közlései folytán, sikerült megtudnom. Zsidó nemzetőrök voltak Temesváron: Assael János káplár (kávés), a Schlesinger testvérek, Ausländer Sámuel, Dávid és József, Mevorach Abraham (kereskedő), Haldek Dávid, Solquir Wolf, lovas nemzetőr (szabó), Amigó Ignátz, Derera Izrael (terménykereskedő), Szabadi-Schächter Emanuel (gyáros), Hazai-Heim Ernő, Vilmos és Gyula (nyomdatulajdonos). A Szabadiak és a Hazayak kikeresztelkedtek. A Hazayak apja zsidó néven „Gumpel Heim“, a későbbi Hazay Márk, ki szintén kikeresztelkedett, (felesége azonban nem) ifjkorában bachur volt, ki együtt tanulta a Talmudot itt Temesvárott Oppenheim Dávidnál a későbbi bécsi chachammal: a temesvári születésű Baruch Rubennel és Hirsch Lippmannal, ki szabadkai rabbi lett. Tekintélyes rőföskereskedő volt. Hogy a nemzeti törekvéseket előmozdítsa, 1848-ban nyomdát állított fel és egész családjával tollal és fegyverrel szolgálta a hazát. Fia, Ernő, a később oly híres publicista, honvédtiszt volt. Haynau halála iránt, de sikerült neki Törökországba menekülni, hol pasává nevezték ki, később visszajött és hirlapíró lett. Másik fia: Vilmos, honvédhadnagy, Görgey segédtisztje (Lásd Dr. Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom történetét, Temesvár 1900. 21, 22 l.). A nemzeti ügy épp ily lelkes bajnoka volt Hazay Márk testvére Verseczen: Heim Lipót. Fia József tüzérhadnagy volt a honvédeknel és augusztus 3-án egy servianus golyója által találva Fehértemplomnál elesett. — A konverziók külömben ez időben igen gyakoriak voltak, így a Nagybecskerekéről ide származott Menczer Ármin, a temesvári honvédegylet volt elnöke, négy testvérével együtt, kik mindannyian honvédek voltak, szintén felvették a keresztséget.

közé, épp oly hazafias lelkesedéssel és készséggel hoztak vagyoni áldozatot, midőn a haza ezt tőlük kívánta.

Midőn Kossuth pénzügyminiszter 1848. május 19-ikén felhívást intézett a haza polgáraihoz, melyben a szorongatott haza felsegélyezésére, a hon védelmére önkéntes pénzáldozatot kér, a temesvári zsidók önkéntes adakozásból 1130 váltóforintot gyűjtöttek össze,¹⁾ melyet örömmel tettek le a haza oltárára; a temesvár-gyár-városi izr. jótekonynőegylet pedig 400 vfnyi alaptőkéjét adta át Kossuthnak, lemondván a kilátásba helyezett kincstári szelvényekről is.²⁾

A temesvári zsidó hitközség azonkívül Kossuth hívó szózatára öt ujoncot toborzott, kiket a hitközség 3 évre saját költségén felszerelt és eltartott. A felfogadott ujoncok névszerint: Reiszmann Ignatz Tisza-Nagyfalu, Weinberger József, rectius Henich Beregszász, Blau Hermann Munkács, Rothschild József Mátészalka, Weisz Lipót Szeged. Ezek 20 frt. foglalót kaptak és a hitközség megbízásából Östreicher M. beszolgáltatta őket Szegedre a hadfogadó (Verbcommando) parancsnokságának.

A bánáti honvédszázalójban jelentékeny számban szolgáltak temesvári zsidók, akik végigküzdötték a szabadságharcot. Honvédek voltak: Derera Isráel (szakaszvezető), született Temesvárott 1827-ben. Hazafias lelkesedéstől áthatva a hazának szentelte szolgálatait. Otthagytva virágzó gabonakereskedését és besoroztatta magát a nemzetőrség 6-ik századába. Részt vett a verseci, fehértemplomi és hajdusicai csatákban Suchan Márton százados vezénylete alatt. A szerencsétlen temesvári csatánál, 1849 augusztus 9-én, csatlakozott Vécsey hadseregéhez és utóbb avval ment Lugosra, Facsetre és Almásnál úszva átkelt az egész tábor a Maroson. Ott volt azután a szomorú

¹⁾ Hitközségi jegyzőkönyv 1848 Nr. 55. Die Herren Markusz Jeitelesz, M. Oestreicher, Heim Russo, Menachem Magyar legen Rechnung über die mittelst Subscription freiwilliger Gaben eingehobene und auf folgende Art auf den Altar des freien Vaterlandes gelegte Gelder. Érdekes, hogy az adakozási lajstrom a jegyzőkönyvben megvan, de a nevek nincsenek rajta kitéüntetve. Úgy látszik a bekövetkezett események miatt, erre már nem volt idejük. A városi levéltár adatai szerint: a héber község a haza oltárára 970 pft. gyűjtött. 1848, 3182. sz.

²⁾ A hazafias szellemtől áthatott egyesület élén akkor állottak: Fischl Charlotte elnök (nagyapeli Sternthal Salamon, — a XXIII. községkerület elnöke — nappájának anyja és a Dirsztay bárók dédanyja), Fischl Babette, Schächter Charlotte, Kohn Kati, Pollak Johanna, Spiller Lisette, Jeitelesz Julie, Mayer Marie, Rechner Therese, Blau Resi, Goldstein Hanni választmányi tagok. Tull Lisette (Mühme Liebele) és Rosenthal Fanny tiszteletbeli választmányi tagok. Fischl Dávid pénztárnok Fischl Róza pénztárnokhelyettes, Schächter (S z a b a d y) Emánuel titkár, J. M. Mayer magister és Dr. Ehrenfest orvos. Az egyesület bábaasszonya: Ruhig Éva, pénzbeszédője: Nadasch Rési voltak (Nőegyleti jegyzőkönyvek 1848).

fegyverletételnél, Világoson, mire haza került Temesvárra, hol csak nagy nehezen szabadult meg attól, hogy besorozzák az osztrák hadseregbe. A gyárvárosban telepedett le, hol előlről kellett megint kezdenie, mint hogy a szabadságharc alatt teljesen tönkrement. Terménykereskedő lett újfent. Kiváló tehétsége és szorgalma által híressé tette cégét a keleten is. A szefard (spanyol) szertatású hitközségek elnöke volt. 1897 február 17-én a közügyek és humanizmus terén kifejtett tevékenységeért a magyar nemességet „gyarmatai“ előnévvel kapta.¹⁾

Amigó Ignác, szakaszvezető, Assáel János, Beamter Mórítz, kárpitos (Temesvár ostrománál megsebesült), Böhöm Móríc, szabó, a temesvári izr. hitközség előimádkozójának fia,²⁾ a cseh születésű Haldek Dávid, szállító, Fischbein Mór, a Hazay-ak,³⁾ Nissim Áron, (az aradi várban fogságot szenvedett), Grünblatt Ignázt, kávé (kikeresztelk), Politzer Henrik, Schmied Rudolf nőiszabó, Willner honvédtiszt, Brustl (a temesvári csatában karját vesztette), Szabady-Schächter Emánuel, Schwartz Móríc, Solquir Wolf, honvédhuzár. Bánsági szabadságharcosok voltak még:

Vasvári-Eisenstädter S. Ignác, főhadnagy, ki mint 18 éves ifjú, nemzetünk függetlenségének kivívásáért kardott kötött és tevékeny részt vett a szabadságharcban, vitézségének annyi tanujelét adta, hogy néhány hónap alatt — közlegényből — főhadnaggyá lépett elő, 1849-ben büntetésül besoroztatott, mint közlegény, a császári hadseregbe. 1855-ben alapította az itteni nagykereskedést. Múltjához a szabadságharc után is hű maradt, önzetlen, kristálytiszt hazaszeretetével előharcosa és bajnoka lett a hazafias eszméknek, a magyar színészetnek és hírlapirodalomnak. A magyar nyelv terjesztése volt az eszménye. A XXIII. községkerület és a temesvári izr. hit-

¹⁾ Nemesítése alkalmából egy 48-as honvéd-bajtársától, a temesvári születésű Amigó Ignác, resicai lakostól kapott üdvözlő levelet, melyet történelmi vonatkozása miatt, ime közlök: „Tisztelt barátom! Ha valakinek úgy bizonyára nekem van jogom arra, hogy a legbensőbb részt vegyek nemesi rangra emeltetésed eseményében. Még bizonyára élénk emlékezetedben leszek, mert hisz sok éven át benső barátságban éltünk egymással ifjú korunkban. Mennyi sok mindenen estünk át az 1848/49-iki szabadságharcban, melyben együttesen vettünk részt! Péld. a nemzetőrségi 6-ik század altiszti karának választásában, a verseci csatában, az őrszolgálatban, mint tizedesek és szakaszvezetők Vécsey táborában, a temesvári csata után az erdélyi határig való menekülésben, az emlékezetes Maros-átkelésben, mikor átúszunk a Maroson, míg mögöttünk ezer meg ezer ember találta halálát a kiáradt hullámokban; végül a vissza-szökésben Soborsinon, Világoson és Radna-Lippán-át, a legnagyobb nélkülözések közt. . . . Azóta ötven év mult el. Neked boldogabb sors jutott osztályrészül!

²⁾ Apja R. Jokev Sajchet volt.

³⁾ L. 78. l. 1. sz. jegyzet.

község példátlan áldozatkészségű elnöke volt, úgyszintén a kereskedelmi és iparkamara elnöke. 1872-ben sokoldalú, közhasznú működésének elismeréséül Őfelsége őt és törvényes utódait „buziási“ előnévvel, a magyar nemességgel ruházta fel. 1890-ben a kereskedelmi tanácsosi címet kapta. Meghalt 1893 április 6-án.

Waldmann Náthán hadnagy, Stern Jakab címfestő, őrmester, Spitzer Jakab tímár, őrmester, Spitzer Ignác, sipkás, Deutsch Dávid József, tizedes, Weinmann Lázár.

Dr. Manovill Miksa, százados honvéd-főorvos, szintén kivette részét a dicső, nagy küzdelemből, mint 25 éves ifjú, végig küzdötte a szabadságharcot, ott volt Komárom kapitulációjánál is. Midőn pedig a kapituláció után, a magyar hadsereg orvosainak megadták az engedélyt, hogy viselt rangjuk megtartása mellett, az osztrák armádiába léphetnek, ezen engedélylyel élve, előbb Erdélybe küldték a császáriakhoz, 1853—54-ben pedig Theresienstadtba, hol mint garnison-orvos, a várban sinlődő magyar politikai foglyokhoz beosztva, egészségi ügyek alatt, saját szabadságának kockáztatásával, alkalmat talált, hogy a foglyoknak — köztük Duschek Ferenc, a forradalmi kormány pénzügyminisztere és Báró Vay Miklós — minden lehető kedvezményt és könnyítést szerezzen és hogy sorsukon enyhítsen. A temesvári izr. hitközségnek helyettes elnöke és sok éven át iskolaszéki elnöke volt. Maghalt 1899 november 17-én.

Dr. Reiner József honvédtörzsorvos, temesvári törvényszéki orvos, (testvéreivel együtt: Dr. Reiner Zsigmond honvédfőorvos és Rajna Ignázzal, Gyulafehérvár kikeresztelkedett).

Dr. Türk Vilmos honvédfőorvos, megyei főorvos, Nagyikinda.

Specht Vilmos tüzérhadnagy, Versecz Vlajkovetznél egy ágyút vett el az ellenségtől és azon lovagolva jött vissza a táborba.

Dr. Schwimmer Moritz 48-as törzsorvos, Nagybecskerek, (kikeresztelkedett). Dr. Vasfi-Eisler Mór honvéd segédorvos, Firedmann Vilmos őrmester, (Friedmann Manó, gyárvárosi izr. hitk. elnök apósa), ott volt a branyiszkói fényes győzelemnél, Deutsch Bernát kereskedő, Nagyikinda, (Deutsch R. Rezső, a gyárv. izr. hitk. templomelöljárójának apja) hazafiségéért Péterváradon várfogságot szenvedett. Klein Jakab honvéd tüzér-hadnagy, a zsidó iskola tanítója, Nagyikinda, Feer Zsigmond főhadnagy, Nagyikinda, Kohn Markusz tüzérfőhadnagy, Nagybecskerek, emigrált Münchenbe, Péter Ignácz Petromán, Tenner Vilmos Nagyszentmiklós, a világosi fegyverletétnél volt, Wolf Lugos, Deutsch Sámuel Lugos, Steiner Gyarmata, Frey Jakab Detta, Jarkovácnál a szerbek ellen küzd, több csatában résztvett, míg fogságba esett és a „Kaiserliche Armee“-ba be lett osztva; mivel azonban szembajrt

kapott, Ferrarában (Olaszország) a kórházban töltött majdnem egy teljes évet, honnét hazabocsátották, de egy okmányt adtak kezébe, mely őt a „Rebellenarmee“ hozzátartozójának nevezi. Schnabel Gyula honvédhadnagy, kereskedő Oravica, az oravicai izr. hitk. díszelnöke, a koronás érdemkereszt és több külföldi rendjel tulajdonosa, meghalt 1899 április 8-án.¹⁾ Klein Vilmos az előbbi sógora, megsebesült a fehértemplomi csatában.

Minden bizonnyal többen lehettek, mint a mennyit itt felsorolhatok, a kik a nemzet jogainak védelmére, a veszély órájában, midőn a harci riadó megszólalt, a haza hívására fegyvert ragadtak és elmentek a harctérre küzdeni a nemzet igazáért.

De nemsokára megváltozott a helyzet és Temesvárnak meg kellett hajolnia az osztrák hatalom előtt. A temesvári várőrség elpártolt a nemzeti ügytől és 1848 okt. 10-én báró Rukavina várparancsnok Temesvár várát külvárosaival együtt ostrom állapotba helyezte. Ezen időtől a temesvári zsidóságra a zaklatások és a kivételes megadóztatások hosszú láncolata következett.

A császáriak nagyon jól értették ahhoz, hogy a zsidóságot, mint a legjobb adóalanyt, mindenféle címen megsarcolják.

Mindenekelőtt politikai hitvallásukat akarta ismerni a várparancsnok és ezért a temesvári zsidó hitközséghez a következő jegyzéket intézte:

„Da es dem k. k. Kriegsrathe zur unerlässlichen Bedingung geworden ist, die Meinung und politische Ansichten des Gemeinde-Vorstandes genau zu wissen und zu kennen, erhält die Gemeinde hiermit den Auftrag, nach Verlauf von drei Stunden nach Erhalt dieser Note, dem k. k. Kriegsrathe unumwunden klar und deutlich die kategorische Aeusserung zu unterlegen, ob die Gemeinde 1. die jetzige Regierung zu Budapest für illegal erkenne? 2. Ob der Gemeinde-Vorstand dem Belagerungs-Zustand der Festung Temesvár und dem hier zusammengesetzten k. k. Kriegsrathe sich unbedingt unterwerfe.

Diese Aeusserung wird in der obenanberaumten Zeit und mit der angedeuteten Bestimmtheit gewärtiget, ansonst der k. k. Kriegsrath den gegenwärtig bestehenden Gemeinde-Vorstand faktisch auf-

¹⁾ Kiegészítve e névsort a dr. Bernstein által (i. m. 174—188) felsoroltakkal, a Bánságból még a következő honvédek voltak: Versecről: Specht Lipót hadnagy, Ádler Vilmos, Deutsch Lipót, Engel Salamon, Goldstein Ignátz, Neustadtl Vilmos, Schlesinger Kálmán, Schwartz Jakab. Oravicáról: Klein Vilmos, Magyar N., Flesch Jakab, Eisenberger N., Deutsch Simon, Kállay Manó dr. orvos. Nagyikindáról: Scheinberger Miksa, Fleiszig József. Nagybecskerekéről: Mangold Ignátz hadnagy, Salzberger Mór tizedes, Fleischner-Forrái Samu hadnagy, Gyülvész, Pollák Sámuel hadnagy, Detta, Krieshaber Károly tizedes, Pancsova, Wolf Ferdinand, Mózes, Szerb-Keresztur.

zulösen und zur Leitung der Angelegenheiten einen provisorischen Gemeinde-Vorstand zusammensetzen, sich bemüssigt sehen würde?¹⁾

Temesvár, den 5-ten November 1848.

Freiherr von Rukavina,
F. M. L. und Festungs-Comm.

A hitközség erre válaszában kijelenti: minthogy a városi magistratus már Temesvár összlakosai nevében őfelsége iránti hű érzelmeiről a haditanácsot biztosította,²⁾ ő, mint a városi tanácstól közvetlenül is függő és fenhatósága alatt álló testület, önálló véleményt nem mondhat.

Mindazonáltal biztosítja a haditanácsot Temesvár területén lakó összsidósága nevében, hogy miként a város többi jóérlmü (gutgesinnt) lakói, míg a hadi állapot tart, mindenben aláveti magát a haditanácsnak és elismeri annak rendeleteit.

A császáriak iránti jóérlmüket nemsokára kézzelfoghatóan kellett bebizonyítaniok.

Nov. 28-án ugyanis Stojanovits János, császári biztos, felszólítja a hitközséget, hogy a haditanács rendeletéből a „várerődítési munkálatok“ céljára fizessen azonnal 1000 frtot „widrigens der k. k. Kriegsrath das Nöthige einzuleiten wissen wird“. Hogy szavainak még nagyobb nyomatékot adjon, biztosítékul néhány gazdag zsidót bezáratott.

A hitközség a városi tanácshoz fordul panaszával, oltalmat és védelmet kérve úgy a kivételes adó, valamint az erőszak ellen, azonban mind hiába. Nem használt sem a panasz, sem pedig a szegénységükre és az elviselhetetlen terhekre való hivatkozás, a pénzt át kellett adni a haditanácsnak.

Alig fizették le ezen kivételes adót, midőn dec. 4-én a bánági kormányzéki bizottság türelmi adó hátralékban nem kisebb összeget, mint 53.531 frtot kért.³⁾

Erre a hitközség terjedelmes iratot nyújtott át a bánági kormányzéki bizottságnak, melyben felvilágosítja, hogy V. Ferdinánd 1846. év június 24-én 5188/pp. sz. a. a 2¹/₂ millió türelmi adóhátralékot Magyarországon és melléktartományaiban 1,200.000 frt váltságdíj fejében egy és mindenkorra eltörölte és hogy a temesvári zsidók az ebből rájuk eső quota 9116 frt 48 kr.⁴⁾ félévenkinti részletekben fizetendő kötelezettségének eleget tettek.

1) Hitk. jkőnyv. 1848 N. 58; Dr. Löwy Mór: Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár 23. l.

2) A városi tanács okt. 28-án kapott ugyanilyen értelmű átiratot a haditanácstól.

3) Hitk. jkőnyv Nr. 61.

4) Bernsteinnál i. m. 28. l. a temesvári zsidókra, a türelmi váltság céljából, kivett adó összege: 946 frt 48 kr., úgy látszik sajtóhibán alapszik.

A császáriaknak, úgy látszik, a váltságdíj is kapóra jött, mert 1849 jan. 1-én az egész 9116 frt 48 kr. türelmi bér váltságdíj lefizetését követelik és pedig 8 napon belül, azzal a nyomatékos kijelentéssel, hogy ellenkező esetben katonai erővel fogják azt behajtani.

A hitközség újfent a városi tanácshoz fordul, melyben ecseteli szomorú helyzetét: „um aber als ein unmittelbar dem löbl. Magistrate untergeordneter und unter dem Schutze und der Leitung eines löbl. Magistrates stehender Körper, nicht einseitig belangt werden zu können, bittet die Gemeinde unterthänigst, womit ein löblicher Magistrat in dieser Beziehung das Nöthige zu verfügen geruhen möge, und zwar um so geneigter, als die Gemeinde in allen ihren Angelegenheiten, so wie früher auch fürhin, nur den Anordnungen eines löbl. Magistrates mit treuer Hingebung zu befolgen verpflichtet sein dürfte . . . Es geruhe demnach ein löblicher Magistrat auf Grundlage vorausgelassener Zahlungen, bei deren Einkassierung die Gemeinde, ob den drückenden Zeitverhältnissen, der dadurch erfolgten Verarmung und Erwerblosigkeit ihrer meisten Glaubensgenossen mit unendlichen Schwierigkeiten zu kämpfen hatte, die höchst erschöpfte Lage der Gemeinde zu berücksichtigen.“¹⁾

Ez mind nem volt elég. Az adóprés a zsidókkal szemben csak most kezd igazában működni. 1849 jan. 12-én a haditanács a lovasság felszerelésére, hadiadó fejében, 5349 frt 10 kr-t követel, egyben még szemrehányást tesz a zsidóságnak, hogy eddig minden nemzetiség és minden rendű és rangú polgárok nagy áldozatokat hoztak, csak a zsidóság nem.

Az érdekes átirat így hangzik:

Nr. 39/1849. Temesvár 12-ten Jänner 849.

Zur Beförderung der bereits im glücklichsten Zuge befindlichen Operationen gegen die magyarischen Rebellen!! ist die schleunige Vermehrung der Cavallerie nothwendig, zu deren Ausrüstung nach dem, gegen Rückschluss erfolgenden Ausweise, der Geldbetrag von 5349 fl. 10 xr. C. M. erfordert wird.

Indem nun seit den begonnenen Operationen, mit Ausnahme der Israeliten, sämtliche übrige Nationen von den reichsten bis zu dem Ärmsten und von jeder Standesklasse, mehr oder weniger und die Meisten grosse Opfer brachten, während gleichzeitig Erstere (Israeliten) bei den vielen Gefahren, hier unangefochten Schutz und Sicherheit fanden, wie auch von Druck und Erpressungen, welche die magyarische Partei vom Beginn der Bewegung, mitunter selbst unter Anwendung

¹⁾ Hitk. jkönyv Nr. 66.

von Hinrichtungen!! Mord und Brandlegung ausübten!! verschont wurden, so verhofft der k. k. Kriegsath, dass auch die hiesigen isr. Gemeinden seiner ersteren Aufforderung obigen Geldbetrag beizusteuern um so williger entsprechen und die gedachten 5349 fl. 10 xr. C. M. binnen wenigen Tagen abführen werde, als die Gemeinden ohnehin, so glücklich sind, viele sehr bemittelte Männer in ihrer Mitte zu zählen und übrigens den Gemeinden selbst die Gelegenheit erwünscht sein dürfte, auch ihre loyale Gesinnungen für Recht und Ordnung, für Se. Majestät den Kaiser und König und des gesamts Vaterland thatsächlich zu bewähren, wozu man die Gemeinden früher aufzufordern, keine Veranlassung hatte und daher, wegen bisher nicht geschehenen Leistungen, dieselben nicht mit dem mindesten Vorwurfe belasten will.

Vom k. k. Kriegsrathe
Rukavina m. p. Fmlieut.

Ha nehezen is, de az összeget le kellett fizetni. De honnan? Hisz miként válaszukban kijelentik, a hitközség már teljesen kimerült. Hogy tehát ezen újabb contributiót, ezen rendkívüli adót felhajthassák, egy bizottságot jelöltek ki, mely azután reparciálta ezen összeget a hitk. 151 tagjára és pedig a belvárosban 70, a gyárvárosban 81 tagra.

E repartitíóban a legnagyobb összeg 750 frt, a legkisebb 5 frt volt,¹⁾ melyet a belvárosban Grünbaum Márcusnál, a gyárvárosban Mevorach Ábrahámnál kellett lefizetni. Sokan bizony a kirótt adót nem tudták megfizetni, azoknak Grünbaum és Mevorach előlegezték sajátjukból.

Elküldték tehát a pénzt a haditanácsnak, jóllehet — mint levelükben írják — az itteni zsidóság ezen végzettelmes időben, a közlekedés elzárása és ennek folytán az üzleti és kereskedelmi életben támadt teljes pangás által, miáltal keresete nem volt, sokkal jobban érzi a mostoha viszonyok nyomasztó helyzetét, mint a város többi lakosai, mégis a legnagyobb megerőltetéssel és kitartással sikerült a fent-

¹⁾ Mily összegekkel szerepelnek egyesek, erre néhány példa. A belvárosban Gotthilf Ferenc 600 frt Grünbaum Jakab 84 frt 48 kr. Magyar Jakab J. és fia 106, Tauber Zacharias 106, Grünbaum és Weisz 159, Politzer Ábr. 63 frt 36 kr., Fuchs Resel 200, Schauengel Mórítz 53, Oppenheimer Hermann rabbi 5 frt, fiai: Oppenheimer Ábr. 10, Oppenheimer Dávid 15 54, Rottmann Mandl 21 12, Hirschl Dvorah 26 30. A gyárvárosban: Fischl Moyses 750 frt, Magyar Leon J. és fia 212, Mevorach Sámuel és fiai 424, Fischl Dávid 159, Magyar Izsák 42 24, Magyar Menachem 63 36, Fischl Salamon 53, Rüsso Chaim és fia 106, Fischl Ignáte 53, Heiduschka Márkus 53, Krausz Izr. és fia 84 48, Krausz Monisch 79 30, Kepich József és fiai 42 24, Semo Jehiel és fiai 106, Gaba Isáia 15 54, Munkáts Lázár és testvére 53, Fischhof Sámson 106. A zsidó lakosok száma Temesvárott 1848/49-ben 1200 körül volt, miből a gyárvárosra 750 esett, a józsefvárosban zsidó alig lakott.

nevezett, bizonytal nem jelentéktelen áldozatot, a hitközség minden egyes tagjától megszerezni.

Ami pedig a haditanács azon szemrehányását illeti, hogy a város többi lakosaihoz viszonyítva, a zsidóság eddig semmi szolgálatot nem tett, hivatkoznak arra, hogy a hadműveletek megkezdése óta, kivételes adókkal, katonai bekvártélyozásokkal — még a zsinagógájuk udvarában is Schwarzenberg uhlánusok voltak elszálásolva — és azoknak ellátása által, melyeknek terhe ónsúlylyal nehezedik vállukra, sokkal inkább vannak megterhelve, mint a többi polgárok.¹⁾

A contributiók kieszelésében nagyon ügyes volt az osztrák. A haditanács a gyárvárosi zsidókat, minthogy a várerődítési munkálatokban részt venni nem akartak, 5000 frtal még külön megsarcolja és pedig ezen a címen: „zur Förderung der wohlgelungenen Kriegsoperation“ és midőn a gyárvárosi zsidók a városi tanácsnál emiatt panaszt emelnek, (Városi levéltár 1849, 142. sz.) a haditanács ezen összeget még 6%-al felemelte, „előre nem látott kiadások“ címén, egyúttal megbízta a városi tanácsot, hogy ezen most felemelt összeget, a gyárvárosi zsidóktól haladéktalanul hajtssa be.

1849 febr. 1-én a karlócai szerb patriárka: a hirhedt Rajacsics jött Temesvárra és midőn a következő napon, a város különböző tisztelgő küldöttségei után, nála a zsidó hitközség is megjelent, a pátriárka a császári uhlanusok számára 200 pár csizmát csikart ki belőlük. A szállítás nehézsége miatt azonban a csizma fejében 800 frtot adtak át a patriarkának, mely összeget önkéntes adakozásból hozták össze.

A temesvári zsidók akkor már borzasztó helyzetben voltak, anyagilag az ostromállapot miatt egészen tönkrementek, úgy hogy a tolerantiális taxa váltságdíjának esedékes részletét sem tudták már megfizetni. Midőn a pesti kezelőbizottság a községet a hátralékos 2735 f. 3 kr.-ért bírói eljárással megfenyegeti, respiriumot, időhaladékat kér, mert — úgymond — a reánehezető adótehertől teljesen kimerült, az egész Bánságból a szerbek rablása, kegyetlenkedése és vérengzése elől családostul idemenekült sok hittestvérnek eltartása is igen sok pénzbe kerül.²⁾

¹⁾ Hitk. jkőnyv Nr. 72.

²⁾ Müssen wir auch jetzt noch (március hó), die aus ganz Banat vor den Misshandlungen und Gräueltaten der Servianer flüchtig geworden und sich hierher rettirenden Glaubensgenossen, theils unterstützen, theils ganz erhalten und sind sofort beständig in Anspruch genommen. (Hitk. jkőnyv Nr. 77) A rác üldözés elől sok idegen menekült Temesvárra. Az idegenek beözönlése ellen elhatározták, hogy a gyárvárosban az utcák végén kapukat emelnek, a fát a város szolgáltatja, a pénz pedig a zsidóktól hajtandó be. A rácok első áldozatai mindenütt a zsidók voltak, útjokban mindenütt raboltak, fosztogattak és zsákmányoltak, így

Hozzájárult még, hogy a városi tanács 1849 ápr. 15-én a hitközségtől négy rekrutát kért, miért is a hitközség újból adót vet ki a tagokra, hogy a kért újoncokat pénzen megszerezze. Az ostromállapot alatt különben egyes zsidók is ki voltak téve, a gyanúsításoknak, a zaklatásoknak.

A csak röviddel a szabadságharc kitörése előtt Konstantinápolyból Temesvárra (Vár) költözött askéta életet élő spanyol zsidó: Berundas (?) Ábrahám, ki itt kabalista hírében állott, titokzatos, misztikus életével magára vonta a várórség gyanakodó figyelmét, kit kémkedéssel gyanúsítottak. A biztos haláltól csak báró Rukavina mentette meg, akinek megtetszett a csodatevő hírében álló öreg ember és aki állítólag Rukavinának a vár sikeres védelmét megjósolta volna. Ugyancsak kémkedéssel gyanúsították Wohlberger Lipót (Léb Russl) cukorkaárúst is, kit halálra ítélték. Csak hitelt érdemlő tanúk állítására, kik ártatlanságát bizonyították, bocsátották szabadon.

Éber szemmel figyeltek meg mindenkit. Az osztrák hivatalos napló, Temesvár 1849. évi ostromáról, melyet 1853-ban adtak ki ezen címmel: „Rückblick auf Temesvár bei der Enthüllungsfeier des Monuments am 17-ten Januar 1853 für die tapfere Vertheidigung der Festung im Jahre 1849, 20 l. így ír Temesvár lakosairól: Die Festung zählte 3000, die Vorstädte 14.000 Seelen, wovon die Nichtslaven und die Juden ostentibel übel gesinnt waren“.

Fischhof,¹⁾ Rosenberg és Weisz Simeon gyárvárosi lakosokat avval gyanúsították, hogy a rebellisek!! számára szállításokat eszközöltek, Büchler (Püchler) nevű zsidót pedig a magyar ügyért kifejtett tevékenységeért fogtak el.

A sok zaklatás miatt panaszkodnak is a zsidók. Grünbaum és Weisz amiatt emelnek panaszt a városi tanácsnál, hogy náluk beteg katonákat beszállásoltak. Gotthilf Ferenc²⁾ pedig amiatt panaszkodik, hogy szénakészletét legfoglalták.

Midőn a magyar honvédsereg Temesvár felé közeledett, kihirdették, hogy mindenki lássa el magát három hónapi élelmiszerekkel, egyúttal báró Rukavina meghagyta, hogy akik távozni akarnak, azok haladéktalanul hagyják el a várat. Az ostromtól való félelmükben

Dettán Frey Áron és Flesch Lázár kereskedők boltjait teljesen kirabolták. Különösen sokat szenvedtek a zsidók Verseczen. Midőn a servianusok 1849 jan. 19-én Verseczet megszállották, megrohanták a város német részében lévő zsidó házakat és elvittek mindent, mi elvihető volt. Specht Vilmos és Heim Lipót kereskedők összes vagyonukat veszítették el akkor. Heim Lipótnak házat is felgyújtották, mely teljesen leégett.

¹⁾ Fischhof Sámson szeszgyáros. Most Brück-féle szeszgyár a Magyar-utcában.

²⁾ Utódai a miskolci Gotthilfok.

sokan el is távoztak a várból. Azokra azonban, akik a várban maradtak, az ostromlott vár minden veszedelmén át kellett menniök. Május 18-ától, midőn a vár először bombáztatott, augusztus 9-ig, csak úgy bömböltek az ágyúk, a kartácsok röpködtek, az ágyúgolyók és gránátok nagy kárt tettek emberben és építményben. A zsidó templom, valamint a hitközség két háza is¹⁾ erősen megrongálódott. Sok zsidó lelte halálát a repülő bombák által, hátramaradottaikat azután a hitközségnek kellett eltartani.²⁾

Az élelmiszer nagyon drága volt és sokan a legnagyobb nélkülözéseknek és nyomornak voltak kitéve. Éppen emiatt május 21-én sok zsidót kiűztek a várból,³⁾ akik csak nagynehezen tudtak átjutni a magyarok táborán.

Rombolt azonban az osztrák bomba is. Nagy pusztításokat végzett a régi zsidó temetőben, hol a magyar honvédség állott, sok régi sírkő pusztult el akkor. Nagy kárt tett a gyárvárosi templomban, a gyárvárosi Fischl-féle ház⁴⁾ pedig, nagy gabonaraktáraival, teljesen leégett.

Félelem és rettegés között éltek az emberek.⁵⁾ Tifusz, cholera, mindenféle ragály megtizedelte a város lakóit. Már a vár feladásáról kezdtek gondolkodni, midőn aug. 9-én Haynau megütközött Bemmell. Ezen szerencsétlen temesvári ütközet⁶⁾ eldöntötte a szabadságharc sorsát,⁷⁾ mellyel azután megkezdődött az elnyomatás gyászos, szomorú korszaka.

¹⁾ Az egyik a mostani főreáliskolával szemben, ahol zsidó vendéglő volt, a másik a „Judenhof“.

²⁾ A Schevits-féle házban bomba által találva, halálát lelte egy Steiner Albert nevű ruhatisztító. Özvegye és 5 gyermeke a hitközség terhére maradt. (Hitk. jkönyv.)

³⁾ Bogma István naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. (Történelmi és Régészeti Értesítőben 1904, I. és II. füz.)

⁴⁾ Ma is Fischl-ház, Andrásy-út 18. Ugyanekkor bomba esett a szomszédos házba, most Tunner-féle ház (Andrásy-ut 22. sz.) és agyonütötte Kohn Dániel fiát, ki kiváncsiságból éppen akkor nézett ki a pince ablakán.

⁵⁾ Julius 2-án a várparancsnok kérelmére szabad kivonulást engedett a polgárságnak gróf Vécey, ekkor távozott Oppenheim rabbi is, ki a nehéz napokat Szakálházán töltötte.

⁶⁾ A temesvári csatában elesettek névsora ismeretlen. Dr. Vajda Béla (A zsidók története N. Abonyban 76. l.) egy Scheiner Miksa nevű abonyi zsidó ifjút említ, ki itt vesztette életét.

⁷⁾ Egy hőselekkü temesvári zsidó nagyasszonyról kell még megemlékeznem; Gotthilf Ferencné szül. Naschitz Máriáról, (apja Naschitz J. makói kereskedő volt). Ezen minden érzelmekben magyar nő, az 1848/49-iki szabadságharcban a magyar sebesültek és foglyok valóságos őrangyala volt. Maga járt el leányával a kórházakba, a várfalak közti gyógyhelyekre, ahová sajátkezűleg hordta az enni és inni valót. Mint egy szabadító tündér jelent meg mindenütt, hol segíteni kellett, igen sokat tett az elfogott magyarok érdekében és nagybefolyású férjével együtt nem egy magyart szabadított ki a temesvári kasamatákból. Férje Gotthilf Ferenc,

Midőn Haynau, császári fővezér, felszabadította Temesvár várát az ostrom alól és seregével diadalittasan bevonult a várba, már másnap aug. 10-én Temesvárról, mint főhadiszállásról, a nevével ellátott rövid proklamáció jelent meg, melyben a zsidókról is említés tétetett.

Hiradás.

A hadsereg főkormányzóságának tudomására jutott, hogy azon helyek lakói, melyek közelében csaták estek, a mindkét részről el-lövött golyókat összeszedvén, ilyeneket különösen közbenjáró zsidó árusok által az insurgensek kezeibe juttatják.

Figyelmeztetünk tehát mindenkit, hogy ily, az insurgenseknek nyújtott segély a rögtönítélési eljárás alá van rendelve.

Ismételve figyelmeztetjük ezért, nehogy ezen eljárást alkalmazni kénytelen legyek.¹⁾

Főhadiszállás Temesvár, 1849 aug. 10.

Haynau.

Tíz nappal később, hogy a várat felmentette és hat nappal Magyarország történetébe gyászkerettel beírt világsi katasztrófa után, „Brescia hiénája“ már érezteti dühét a bánági zsidókkal.

Mint valami rabló várúr, lecsap a bánági zsidókra, hogy őket a magyar ügy előmozdításáért, a honvédség támogatásáért, súlyosan megsarcolja.

Aug. 19-én a következő hirdetmény jelenik meg, mellyel a bánági zsidókat meggyalázni akarta, mely azonban a bánági zsidók hazafiságának legbeszédesebb és legdicsőbb dokumentuma:

Hirdetmény (Kundmachung).

Arad²⁾ és Lugos zsidó községe, valamint a Bánág összes zsidó községei általában, többszörösen tanúsított, köztudomású gyalázatos és törvényellenes magaviselete és különösen a rebellesek ügyének sokféle segítése és támogatása által és az oly feltűnő módon nyilvánított rossz érzelmük és hűtlenségük által a törvényes Császár- és Uruk ellen, indítatva érzem magam az összes hitközségek megérdemelt büntetéseül következő hadisarcot katonaruha és más felszerelési nemekben kivetni.

nagyiparos volt, (a miskolci Gotthilfok apja). Férje halála után férjhez ment Scharmann Samú bankárhoz. Alapítója volt a temesvár-belvárosi izr nőegyletnek és egy félszázadon át elnöke, utóbb díszelnöke ezen nőegyletnek, meghalt 1895 szept. 11-én 84 éves korban.

¹⁾ Délm. Múzeum. Szabadságharci emlékek 1848/49. C. . . . 5 . . . 9. sz.

²⁾ Arad hitközségét Schlick tábornok még külön is megsarcolta. Bernstein i. m. 289 l.

100.000 fölszerelt borjúbőrtarisznya,
10.000 gyalogsági köpeny.
10.000 pár német cipő és
5.000 pár félciszma.

Ezen nemek a mai naptól számított 4 hónap alatt, egyenlő havi részletekben, Ó-Budára a felszerelési bizottságnak beszállítandók.

Azon esetben, ha ezen határidő, valamely nemnek beszállításában nem tartanék be, úgy minden napra 1000 pfrt büntetéspénz szabatik ki, melyet az adós azonnal behozni és a helybeli hadipénztárba befizetni tartozik.

Magától értetődik különben, hogy a beszállítandó tárgyak a cs. és kir. osztrák hadseregnek előirt minősége és öltözeti szabálya, valamint a különböző osztályozások szerint készítendők.¹⁾

Temesvár, 1849 aug. 19-én,

bárá Haynau, s. k.,
táborszernagy és hadfőparancsnok.

Haynau ezen proklamációjában, mely Temesvár 4 zsidó templomai-ban²⁾ publikálni rendeltetett, Temesvár nincs külön kiemelve, mint Arad vagy Lugos. Minthogy azonban a megsarcolás a „Bán s ág“ összes zsidó hitközségeire vonatkozik, természetes, hogy Temesvár, mint annak „Landeshauptstadtja“, szintén benfoglaltatott, különben kivételezte volna, mint azt az országos sarnál, Pozsonnyal és Temesvárral megtette.³⁾

Ezt érezték is a temesvári zsidók és ezért, a Haynau-féle megsarcolási ügyben, 1849 szept. 3-án⁴⁾ alázatos kérvényt intéznek Rukavina várparancsnokhoz, melyben loyaltásukra hivatkozva, hatalmas védelméért esengnek, hisz ők hűtlenséget a felséges királyi ház ellen nem tanúsítottak, a rebellesekkel semminemű összeköttetésben nem állottak, a függetlenségi nyilatkozatot templomaikban meg nem ünnepezték. Emlékeztetik az eddig tett szolgálataikra: a lovasság adjustálására, a

¹⁾ A birtokban lévő Haynau-féle német proklamációból. A bánági zsidók ezen megsarcolása eddig egész ismeretlen volt és róla sehol említés nem tétetett. A forradalom előmozdítása miatt óriási hadisarcot rótt ki Haynau az ó-budai és pesti hitközségekre. Megsarcolta még Kecskemét, Nagykőrös, Czegléd, Irsa, Szeged és Szabadka zsidó községeit (Bernstein i. m. 279–281. l.) A szállítás nemében és mennyiségében nagy eltérések vannak a különböző hitközségek közt. A szállítási idő be nem tartásánál a bánati zsidók naponként 1000 pfrt pénzbüntetést fizettek, holott a fentemlített községek csak 50 pfrot.

²⁾ Két zsinagóga volt a várbán; egy sefard és egy askenaz, ugyannyi a gyár városban. A ritus különbözősége dacára, egy hitközséget képeztek.

³⁾ Lásd alább.

⁴⁾ Ez volt az első ülés május 3-ika óta

várerődítési munkálatokra, a barrikádok felállítására és az ujoncok megszerzésére adott tetemes összegekre, hivatkoznak szegénységükre, házaik és templomaik pusztulására — miá tal a tönk szélén állanak — a szenvedésekre, a veszedelmekre, melyeket az ostrom alatt kiállottak kériek tehát, magas nyilatkozatával kijelenteni, hogy a temesvári hitközség báró Haynau proklamációjában benne nem foglaltatik.¹⁾

Ezen kérvényükből azonban osztrák érzelmeikre következtetni nem szabad. Amíg csak teheték, előmozdították a magyar ügyet. Miként láttuk, voltak temesvári zsidók úgy a nemzetőrségnél, valamint a honvédségnél; a temesvári zsidók, egyesek és testületek vagyonukkal és vérükkel adták jelét hazaszeretetüknek, később azonban — bár szívük a magyar sereg, a honvédség felé hajolt is, — az ostromállapot kihirdetése után, császári katonai területen: osztrák várbán, vérző szívvel bár, de a többi polgárokkal egyetemben a várparancsnokság és evvel együtt a haditanács által előírt rendeleteinek mindenképpen meg kellett felelni, a külvilágtól elzárva, természetes, hogy rebellis érzelműek nem lehettek.

És ez volt az oka, hogy midőn Haynau a szabadságharc leverése után az összes hazai zsidóságra, — „minthogy a Magyarországon levő izraelitáknak legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyerhetett volna ily kiterjedést, előmozdították — 2,300.000 frt hadisarcot²⁾ vetett ki, Pozsony és Temesvár zsidó községeit, melyek loyálisaknak (gutgesinnt) bizonyultak ez alól felmentette.

¹⁾ Gestützt auf diese mächtigen Beweise der Loyalität und vertrauend auf die Gerechtigkeitsliebe Euer Exc., wagt die unterzeichnete Gemeinde zu bitten, womit Euer Exc. geruhen wollten, selbe in ihren hohen wäterlichen Schutz zu nehmen und uns gegenüber die hohe Erklärung abzugeben, dass die hiesige Israeliten Gemeinde in der Kundmachung Sr. Exc. des Herrn Armees Ober-Kommandant Br. Haynau nicht inbegriffen sei (Hitk. jkönyv.)

²⁾ A 6 „compromittált hitközségnek“: a pesti, ó-budai, kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi és irsai községeknek eredetileg katonai ruhákban és felszerelési cikkekben kellett volna ezen büntetésszót beszállítani, azonban megengedték, hogy nem természetben, hanem pénzben: 2,300.000 forintban fizethetik. Tekintettel pedig szűkös vagyoni viszonyukra, ezen hadisarcot később — Pozsonyt és Temesvárt kivéve — az egész magyar zsidóságra vetették ki: „Nachdem jedoch unter den Gemeinden, die bis jetzt mit dieser Strafbetragung belegt worden sind, mehrere sich befinden, welche obwohl in Betracht ihrer grösseren Schuld mit einer grösseren Strafe betheilt, doch mit Rücksicht auf ihre Vermögensverhältnisse und Familienanzahl nicht in der Lage sind, dies ganze Quantum des auf sie entfallenden Theils zu berichtigen, ohne ihre Vermögensumstände ganz zu Grunde zu richten und nachdem der grösste Theil der in Ungarn befindlichen Israeliten durch ihre Gesinnung und schlechte Handlungsweise die hierländische Revolution, welche ohne ihre Mitwirkung nie diese Ausdehnung hätte gewinnen können, befördert hat, so findet man die ob-

1850 szept. 20-án azonban a császár elengedte a hadisarcot, de meghagyta, hogy a magyar korona országában, a temesi bánóságban és a szerb vajdaságban lakó összes zsidók, kivétel nélkül, egy alkotandó zsidó vallás- és iskolaalapra, 1854 dec. végéig legalább egy millió forintot fizessenek be.

Az iskolaalaphoz Temesvár zsidó községe 5200 forinttal járult hozzá, melyet nyolc féléven át 650 forintnyi részletekben törlesztett. Temesmegye pedig 4500 forinttal¹⁾ járult az iskolaalaphoz.

Az osztrák rémuralom alatt több zsidó is a temesvári kazamatákba került. T ő t i s I z r á e l temesvár-józsefvárosi lakos, a magyar ügy védelme miatt, a kompromittáltak közé tartozott és feleségével együtt haditörvényszék elé állítottak. Csak nagybefolyású szöszlőik révén szabadultak meg a nagyobb veszedelemtől. Ő volt a józsefvárosi orthodox hitközség alapítója, 25 évet át elnöke, utóbb élethossziglani díszelnöke. A józsefvárosi hitközség e nagy hazafi arcképét a gyűlés-terem számára megfestette.

F r e y Á r o n, dettai lakos pedig, mint rebellis elfogatott és Temesvárra a kazamatákba hurcoltatott.

Kisebb-nagyobb tartalmú fogságot szenvedtek még N a s c h i t z I g n á t z és M a r k u s z, valamint K o h n V a r j a s r ó l.

Vége a sötét felhők elvonultak, a béke áldása lett osztályrészünk és miként a múltban a harc mezején a magyar zsidóság, hős honvédek-ként, megállotta helyét, úgy a jelenben az ország javát munkálja, teremtvén ipart, kereskedelmet, új megélhetési forrást ezrek és ezrek számára.

gedachte Totalsumme auf sämmtliche im Kronlande Ungarn befindlichen Judengemeinden mit Ausnahme jener von Pressburg und Temesvar, welche sich „loyal“ bewiesen haben, nach Verhältniss ihres Vermögens und Familienanzahl umzulegen.“ (1849. nov. 4-iki rendelet.) — A magyar korona országában lakó zsidóira kirótt ezen hadisarc ügyében, Pesten tartandó tanácskozáásra, a temesvári hitközség Gott-hilf Ferenczet küldte ki, „obzwar die Gemeinde von der auferlegten Straf-Contribution Haynau befreit ist, mithin nicht in die Categorie straffähiger Gemeinden stehet, dennoch dem Wunsche der Regierung entsprechend Herrn Franz Gotthilf zur Beiwohnung dieser Berathung exmittiert.“

1) Hitk. könyv Nr. 63 és Bernstein i. m. 305-306. — Kedves kötelességet teljesíték, midőn őszinte köszönetet mondok itt Kümmelheim Ármin úrnak, a temesvári hitközség érdemekben gazdag titkárának, azon szíves készségeért és elő-zékenységeért, mellyel a hitközségi jegyzőkönyveket rendelkezésemre bocsátotta.

Főtitkári jelentés.

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1913. évi május hó
9-én tartott XXVIII. közgyűlésén.

Méltóságos Elnök Úr!
Mélyen tisztelt közgyűlés!

Társulatunk az 1912. évvel betöltötte immár fennállásának 40. évfordulóját, 1885-ben végbement újjáalakítása óta jelenleg XXVIII. közgyűlését tartjuk meg s ekként egyesületünk egyike azoknak, melyek vidéki városainkban legkorábban alakultak meg.

Mint a mult években, úgy mostan is nyugodt lélekkel számolhatok be az igazgató válaszmány nevében és megbízásából elmúlt évi működéseinkről és az elért eredményekről, mert mostan is folytonos haladásról, gyűjteményeink gazdag gyarapodásáról, irodalmi kiadványaink hézagpótló becses voltáról és a rendezésekben is, a körülményekhez képest, alapos munkálkodásról számolhatok be.

Társulatunk és múzeumunk, mint a hazai közművelődés egyik számottevő tényezője, 1912-ben is, tőle tellhetőleg híven teljesítette köteteléseit. Figyelemmel kísértük történelmi multunk irodalmát, igyekeztünk annak egyes homályos helyeit felderíteni és összegyűjteni mindazt, ami okmányokban, kéziratokban, könyvekben, régészeti maradványokban, műiparabokban, képzőművészeti emlékekben reánk maradt és szerény anyagi viszonyaink mellett megszerezhető. És nem kétlem, hogy ha majd egy új muzeumi palotában rendszeresen osztályozva fogják majd bemutatni történelmi és műipari, valamint műtörténeti emlékeinket és közszemlére tenni mindazt, ami eddigelé szétszórva vagy elraktározva van, tiszteletet fog az kelteni minden látogatóban. Rafaeleket és Correggiókat ugyan nem fogunk bemutatni, de képzőművészeti multunknak mégis oly szép emlékeit, amelyekről méltán fogjuk elmondhatni, hogy ez saját művészeti multunk emléke és nem idegen műalkotás. Nagy feladat vár még ezután is, kívált a közel jövőben társulatunkra és múzeumunkra, nemcsak a minden irányban való gyűjtés, hanem első sorban a Délvidékünk

népeinek sajátos életviszonyai feltüntetendő ethnografiai gyűjtés nagyarányu megindításával, mert ennek még csak a kezdetén vagyunk pedig a folyvást pusztuló ethnografiai sajtásokok mindjobban arra intenek, hogy e téren se késedelmezzünk.

Az elmúlt évben is felhasználtunk minden tőlünk függő eszközt gyűjteményeink gyarapítására és gyűjteményeinknek a közönséggel szemben való ismertetésére. De meg kell itt emlitenem, hogy nagy mértékben gátolta azt kivált két körülmény. Egyik az anyagi erők hiánya, mert emiatt igen kiváló, épen a mi muzeumunkba való műipari vagy képzőművészeti emléket nem voltunk képesek megszerezni s így azok idegen kezekbe kerültek. A másik, talán még fontosabb gátoló körülmény, hogy muzeumunknak nincsenek oly állandó tisztviselői, akik minden munkásságukat, idejüket és tapasztalataikat csakis ennek az egész embert, sőt embereket kívánó kulturális munkának szentelhetnék. Mi, a társulatnak jelenlegi tisztviselői, az élet ezernemű követelményeitől zaklatva, és másfelé is elfoglalva, nem fordíthatjuk teljes munkásságunkat a muzeum ügyeinek úgy, mint azt szerencsésebb nemzetek tisztviselői megtehetik.

Van még egy harmadik gátló körülmény is, amelyről jelentésem utolsó részében kívánok megemlékezni.

A közönség érdeklődése muzeumunkkal szemben évről-évre növekedik, bizonyosága ennek a látogatások számának évről-évre folyton való növekedése; míg a látogatók száma 1909-ben 8100 volt, 1910-ben már 9011; 1911-ben 12'813; 1913-ban 12'935 egyén látogatta meg a muzeumot.

Gyűjteményeinket az elmúlt évben is legszámosabban az ifjúság látogatta; nemcsak a helybeli közép- és alsóbbfokú iskolák növendékei, hanem úgy a közeli, mint a távolabb vidékről számos iskola tanulói jelentek meg tanáraik és tanítóik vezetése alatt. Igen örvendetes jelenségnek tartom, hogy a helybeli középiskolák rajz- és történet-tanáraí imár mint gyakrabban vezetnek egy-egy osztályt a muzeumba, hol tanítványaiknak vagy a művészet irányairól, vagy az egyetemes történelemből, kivált az emberiség őskoráról tartottak előadásokat. A szemléltetésre immár elég szép anyag áll a muzeum rendelkezésére.

A közeli vidékről a következő iskolák kiránduló növendékei fordultak meg a múlt év folyamán a muzeumban: a verseci áll. főreáliskola 43 tanulója az igazgató és több tanár vezetése mellett, a nagybecskereki felsőkereskedelmi iskola, a szegedi állami főgimnázium 46 tanulója. Távolabbról jöttek: a pécsi polgári fiúiskola 18 tanulója, ugyancsak Pécsről az állami főreáliskola 28 tanulója és 3 tanára, a kassai premontrei főgimnázium 36 tanulója és 3 tanára, a tordai polgári iskola 52 leánynövendéke, a budapesti

V. kerületi áll. főgimnázium 29 tanulója és 9 tanára, továbbá a kereskedők országos egyesületének tagjai.

A magánlátogatók legnagyobb része — természetesen — helybeli volt, de sokan voltak a közeli vidékről, sőt az ország távo'abbi részéről és a külföldről is, mint Hannoverből, Turn-Severinből. Nevezetesebb látogatóink voltak: Herz Miksa, társulatunk t. tagja Kairóból, Harkányi szintén Kairóból, dr. Arduino Colosanti, az olasz műemlékek külföldi kutatója Rómából, Fulvia Perini szintén Rómából, kiket dr. Gerevits Tibor egyetemi magántanár kísért le hozzánk Budapestről; meglátogatta muzeumunkat dr. Márky Sándor kolozsvári egyetemi tanár is, midőn a télen történelmi előadásokat tartott a temesvári Szabad Lyceumban.

Társulatunk 1912. évi működéséről a következőkben számolok be.

Társulatunk tartott egy évi rendes közgyűlést (máj. 19.) és három igazgató választmányi gyűlést, melyeken első sorban mindig a folyóügyeket intézte el a választmány, de ezenfelül mindenkor egy-egy tudományos felolvasást is tartott, és pedig a következő tárgyakról:

1. Március 11-én dr. Baróti Lajostól: „Frigyes Ágost szász választófejedelem második hadjárata Délmagyarországon.“

2. Április 29-én Téglás Gábortól: „Herkulesfürdő Dácia védrendszerében.“

3. November 15-én dr. Berkeszi Istvántól: „A szabadfalui római kori sírlelet.“

Irodalmi kiadványunkat a mult évben is folytattuk, és mint ilyen jelent meg a társulati Értesítő együttes I—IV. füzete. El kell ismernünk, hogy soványabb tartalommal mint az előző években, de ennek oka nem az volt, mintha kéziratokban szűkölködtünk volna, hanem az előző években sokkal bővebbre szabtuk az Értesítőt, úgy hogy nyomdaköltségeink igen felszaporodtak s ezt kellett ezúttal megtakarítanunk, de 1913-tól kezdve ismét bő tartalommal fog az megjelenni. Az igazgató választmány ugyanis elhatározta, hogy kiadja Milleker Bódog tagtársunknak Délmagyarország történelmi földrajzát, mely az Értesítő két füzete helyett fog megjelenni, míg a másik két füzet történelmi értekezéseket és tanulmányokat fog tartalmazni.

Ami a muzeum gyűjteményeinek gyarapodását illeti, örvendetes haladásról tehetek jelentést.

A gyarapodás számra nézve nem olyan nagy mint az 1910. évi volt, mikor a városi csatornázás alkalmából temérdek darab került felszínre, hanem azért értékben felülmúlja azt. Összes gyarapodásunk

1912-ben 795 darab; minden esetre jóval több és becsesebb is mint az 1911. évi.

Ez a szám az egyes osztályok között a következőleg oszlik meg:

I. A könyvtár gyarapodott 328 darabbal; de e 328 darab között csak egy darabszámot képvisel egy ládára menő kézirat, mely néhai Ormós Zsigmondnak, társulatunk nagynevű megalapítójának kéziratait foglalja magában. E kéziratok között legbecsesebb Ormós Zsigmond önéletírása, mely nemcsak saját személyére, de korára, kortársaira, a vármegyei és nemzeti közéletre is élénk világot vet. Igaz ugyan, hogy az író ezt majdnem hatvan éves korában az 1870-es években kezdette meg, de mindenhol támaszkodik egykorú levelekre és hírlapokra. Önéletírását majdnem haláláig folytatta. Igaz, hogy az író feljegyzett abban sok aprólékos, subjektív dolgot is, inkább a maga és családjá számára írva ezeket, de abban nincs kétségünk, hogy az ilyeneket elhagyva, e nagyterjedelmű kéziratcsomagból igen érdekes és értékes könyvet lehet majd szerkeszteni és Ormós Zsigmond emlékének szentelni. E nagybecsű kéziratokat Ormós Zsigmond unokaöccse: Ormós Zsigmond erdőmester úr volt szíves muzeumunknak ajándékozni és egyúttal azzal együtt boldogult édes atyjának Ormós Zsigmond alispánnak a kéziratait is.

E kéziratokon kívül ajándék útján került még a könyvtárba 267 többnyire apró nyomtatvány. Államsegélyből megszerezhattunk 6 könyvet, állami letétként került hozzánk 7 kötet, csere vagy vétel útján pedig 37 kötetrel gyarapodott a könyvtár.

A könyvtár törzsállománya 1912. év végén 9793 darab. Ezek között van: a) könyv 1963 kötet; b) Hírlapszám 498; c) aprónyomtatványok 3916; d) térkép 123; e) oklevelek és egyéb iratok 2905; f) egyéb könyvtári anyag 351; kézirat 37 kötet.

II. A régiségtár és éremtár összes évi gyarapodása 316 darab. Ezek között őskori 127, római kori közép- 31, és újabbkori 74, kegyeleti tárgy 3 darab, érem 81 darab.

Az elmúlt évben régészeti ásatást nem rendeztünk, mert dr. Roska Márton egyetemi tanársegéd úr, ki az ásatásokat Perjámoson már két nyáron át oly sikerrel vezette, a múlt nyáron soknemű más elfoglaltsága miatt erre időt nem találhatott. A perjámosi őskori telepen eszközzendő ásatásokra pedig csakis az a szakférfi illetékes, aki a telepet már teljesen ismeri. A mostani nyáron már ismét folytatni fogja a perjámosi ásatást.

Ha régészeti ásatást nem eszközünk is, e helyet nagy gondot fordítottunk kivált a helybeli régibb műipardarabok és céhemlékek megszerzésére. Céhemlékeink száma ezzel jelentékenyen

megnövekedett, de az egész gyűjteményt csak akkor tudnók tanulságossá tenni, ha minden céhjelvényt, céhemléket együttesen, egymással szoros összefüggésben lehetne kiállítanunk, ami a jelenlegi körülmények között teljes lehetetlenség.

Régészeti osztályunk gyarapodás között legérdekesebb a szabadfalui római kori sírlelet (31 db.), és a bogsánbányai őskori lelet, mely díszes agyagedény töredékekből és csonttárgyakból áll. A kegyeleti tárgyak között van Kossuth Lajosnak ama két lúdtolla, amelyeket menekülése közben 1849 aug. közepén Radnán használt, hol egy éjjelt töltött néhai Wallandt Ernő miniszteri tanácsos szülei házában és az egész éjjel leveleket írt. E két író tollat Wallandt Ernő kevéssel halála előtt ajándékozta a muzeumnak.

A könyvtárra és régiségtárra összesen 592.80 K fordítottunk.

III. A képzőművészetek tára igen szépen gyarapodott úgy vétel mint ajándék és letétbe helyezés folytán.

A szoborgyűjtemény gyarapodott Nepomuki Szent Jánosnak egy fából faragott, életnagyságu, a XVIII. század közepéről származó, festett szobrával, mely a kegyesrendiek lebontott templomából való és Temesvár városa adta muzeumunknak. E szobor arra van szánva, hogy a visszafoglalás után megalkotott és 1790-ig fennállott Temesi Bánság emlékeit magában foglalandó terem közepén álljon, mert Nepomuki Szent János volt az egykori Temesi Bánság védőszentje.

A festmények gyűjtésénél kiváló gonddal arra törekedtünk, hogy Temesvár és a Délvidék régibb, jelesebb, de a műtörténet által idáig még kevésbé, vagy nem is ismert művészeinek a műveit gyűjtsük össze, hogy majdan az új muzeumi palota képtárában méltóan mutathassunk be vidékünk képzőművészeti multját is. Így csere útján sikerült megszereznünk Brocky Károlynak egy ifjúkori olajfestményét, amellyel a Brocky képeinek száma 4-re szaporodott; ugyancsak sikerült több darabot szereznünk Wagner Anzelm-től (1765—1806.) a XVIII. század végén városunkban működő jeles festőművésztől, a geniális képzettségű Fiala Antal-tól és Komlóssy Ferenc-től, úgyszintén Alexandrovits Lyubomir-től. Nem dicsekedhetünk ugyan Raffaelekkal sem Correggiakkal, de a mink van, azokról bátran elmondhatjuk, hogy a miénk és büszkék is lehetünk Délmagyarország és Temesvár régibb művészeire. A délmagyarországi és temesvári fesztőművészek alkotásainak tiszteletreméltó gyűjteménye csak akkor fog igazi feltűnést kelteni, ha együttesen, rendszeres sorozatban mutathatjuk be, ami jelenleg lehetetlen a helyiség hiánya miatt.

Megszerzett képeink száma 22. Ezek közül államsegélyen szereztünk 4 darabot 315 K-ért, sajátunkból szereztünk pedig 6 darabot

241 K-ért. Ajándékba kaptunk Lechner Béla kereskedőtől 4 darabot, Temesvár szab. kir. várostól letétbe kaptunk két darab Ferency-féle olajfestményt; a kettő 350 K értékű.

Ennek az osztálynak egyéb gyarapodása még 50 darab fa- vagy kömetszetű kép, melyeket Kovács Ákos műszaki tanácsos és 60 darab fénykép Temesvár nevezetesebb épületeiről és műintézeteiről, Hettyey Gyula és Géza, helybeli műépítészek ajándékozták az intézetnek.

Ez osztálynál meg kell még említünk, hogy képek keretezésekre, javításokra 304·82 Kt költöttünk a sajátunkból s így képzőművészeti osztályra magára összes 1210·82 koronát fordítottunk 1912-ben.

Képzőművészeti osztályunknak összes gyarapodása 1912-ben 133 darab. Ezel együtt a törzsállomány 1912. év végén 2902 darab. Ezek között van: szobor 19; festmény 416; rajzok és metszetek 2206; fénykép 66; modern művészeti tárgy 195.

IV. Néprajzi osztály csak 18 darabbal gyarapodott az államsegélyből eszközölt vétel folytán. Ennek az osztálynak az egész állománya jelenleg 612 darab.

A néprajzi osztály muzeumunknak legujabb, de egyúttal leggyengébb osztálya, pedig ez lehetne a leggazdagabb, mert gyűjtésre alkalmas anyag renkívül sok is kínálkozik Délvidékünkön, amenyiben az itt lakó tíz nemzetiség mindenikét be kell majd mutatnunk az ő sajátos házi berendezéseivel, szokásaival, házi iparával. Az idő is óva int, hogy gyorsan cselekedjünk, minél előbb igyekezzünk összegyűjteni a népünk által készített házi iparcikket és ruházati darabokat, mert a régi házias szokásokat és iparcikket már a köznépnél is nagy mértékben kezdi kiszorítani a gyári munka és az úriás divat. De a gyűjtésnek ismét egy igen nagy akadályát képezi a helyiség hiánya. Mintegy hat év óta ez osztály a helybeli állami főgimnázium egy kis termében szorong, ahová már nem lehet nagyobb tárgyakat elhelyezni s így a megszerzett nagyobb tárgyakat kénytelenek vagyunk ott helyezni el, ahol épen tudjuk, mint például a kapualjában, amely teljességgel nem arra való helyiség.

A helyiség hiánya volt az oka, hogy csak kisebb tárgyak megszerzésére vállalkozhattunk, ilyenek voltak a temesvári Spanyolzsídok templomi és házi felszerelési tárgyai, továbbá Temesvármegye néprajzi térképe, melyeket Sebestyén Károly tagtársunk és néprajzi írónk készített. A néprajzra összesen 465·20 K-t költöttünk el, de a mult évi államsegély maradványokkal még 2051·09 K áll rendelkezésünkre, hogy néprajzi tárgyakat gyűjtsünk. Birjuk Hermann Antalnak, a kiváló néprajzi tudósnak az ígéretét, hogy a nagyszünetekben megyénk területén kivált a sok ácz néprajzi tárgyakat fogja

számunkra gyűjteni. A megszerzendő tárgyakat, ha addig ideiglenesen nem kapunk arra való helyiséget, úgy a padláson fogjuk elhelyezni. Mihelyt csak némileg is megfelelő ideiglenes helyiségünk lesz, azonnal nagy arányokban fog megindulni a néprajzi gyűjtés is.

Muzeumi gyűjteményeinknek összes törzsszállománya az 1912. év végén 57788 darab volt.

Zárószámadásunk szerint 1912. évi bevételünk 871614 K volt. Kiadásaink a 35020 K, maradvány hozzáadásával ugyanannyi. 1912 december 31-én társulatunk alapítványi közvagyonra kitett 70.45620 K-t. A pénztári maradvánnyal, tagdíjhátralékkal pedig kitett 73.05661 K-t. Ezzel szemben a társulat tartozása 205189 K s így a tiszta vagyon 71.00472 K.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Az elmúlt 1912. évi gyarapodásunknak elsőrangú tényezői a nagyméltóságú vall. közoktatási miniszterium, illetőleg a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, mely nemcsak bölcs tanácsaival igyekezett segítségünkre lenni, hanem a magas kormánytól 1000 K államsegélyt is kieszközölt számunkra. Ez 1000 K államsegélyen kívül még külön kaptunk 1000 K-t a Pongrácz-féle régiséggyűjtemény vételára visszatérítéseül. Tíz év előtt, 1903-ban vásároltuk meg e becses gyűjteményt 11.500 K-ért s ez aránylag magas összeget a vall.-közokt. miniszterium az országos főfelügyelőség ajánlatára tíz évi részletben társulatunknak visszatérítette; 1912-ben kaptuk meg az utolsó részletet s ezzel a Pongrácz-gyűjtemény üzleti része végleg lezáródott.

Hálára kötelezte társulatunkat az elmúlt évben Temesvármegye nemes közönsége, mert a kulturális alapból ezúttal is 575 koronát juttatott társulatunknak. Ugy szintén hálával kell megemlékeznünk Temesvár sz. kir. város tanácsáról, mert az elmúlt év folyamán is 400 K-t juttatott társulatunknak temesvári vonatkozású műipari és régészeti tárgyak megszerzésére.

Hálás elismeréssel adózom ama munkatársaimnak is, kik a gyűjtés fáradságos munkájában a lefolyt év alatt is, eléggé nem méltányolható készséggel, önzetlenül vállalkoztak feladatukra. Így Bellai József városi tanácsnok úr a városi régészeti és szépművészeti tárgyak megszerzésében, Lendvai Sándor, a Szegedre költözött tagtársunk kivált aprónyomatványok gyűjtésében, dr. Singer Jakab gyárvárosi főrabbi pedig a zsidó néprajzi tárgyak gyűjtésében voltak segítségemre, míg Jung János perjámosi tanító, a perjámosi őskori leletet gondozta állandó figyelemmel.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a m. t. közgyűlés, hogy mint az elősorolt dolgozatok

szerzőinek, mint egyéb, törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mint pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi üléseken kifejezett köszönetünkön kívül jelen közgyűlés jegyzőkönyvében is leghálásabb köszönetünket nyilvánítsuk, úgyszintén a temesvári sajtónak is, mely törekvéseinkben mindenkor a legszívélyesebben támogatót.

Az igazgató választmány és a tisztikar 1912. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

1. A társ. főtitkár 1912. október havában résztvett társulatunk képviselőtében a muzeumok és könyvtárak országos tanácsának a gyűlésén.

2. Ugyancsak a főtitkár 1912. augusztus havában átnézte a Szépművészeti Múzeum tartalékképgyűjteményét és tanulmányozta, hogy milyen képek volnának onnan legcélszerűbben a mi képtárainkba áthelyezhetők, természetesen csak akkor, ha arra kellő helyiségeink lesznek.

3. Muzeumunk újonnan begyűlt anyagát gondosan leltároztuk, a kisebb tárgyakat közszemlére is kivetjük, míg a nagyobb tárgyakat csakis elraktároztuk.

4. Miniatur képeink számára egy kis szekrényt készítettünk, a melyekbe újabb szerzeményü miniatur-képeinket helyeztük el.

Társulatunk tagjai sorából 1912-ben elragadta a halál Lendvai Miklós, dr. Engelsz János és Gáll József igazgató választmányi tagokat, Lendvai Miklós 1912. március 30-án, dr. Engelsz János 1912. július 7-én, Gáll József pedig 1912. okt. 31-én költözött el az élők sorából. Rendes tagjaink sorából szintén halálozás folytán vettünk el dr. Bleyer Izstót, a jeles numismatikust, ki Budapesten 1912. március 3-án hunyt el váratlanul, továbbá Wallandt Ernő nyug. min. tanácsost, ki 1912. október havában fejezte be érdemekben gazdag életét. Már 1913-ra esik dr. Hampel József, a nagynevű tudós, egyetemi tanár, társulatunk tiszteletbeli tagjának elhunyt.

Társulatunknak amaz örökre elköltözött tagjait meggyászolja társulatunk, mert mindenike nagy érdemeket szerzett nemcsak a közélet mezején, hanem szűkebb társulatunk életében is; közülök a legtöbben ott állottak már társulatunk bölcsőjénél, igen sokban hozzájárulva ahoz, hogy úgy a társulat, mint a muzeum ügyét tudásukkal, pártfogásukkal, sőt anyagi segélyezésekkel is előre vigyék. Legyen áldott emlékezetük.

Rendes tagjaink sorába újonnan beléptek: Pacha Ágost kanonok, dr. Csepreghi Imre pápai kamarás és Steiner Miksa.

Társulatunknak e szerint jelenleg a következő tagjai vannak:
a) Alapító tag 68; b) Tiszteleti tag 8; c) Rendes tag 94;
összesen 170.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Igyekeztem hű képét adni társulatunk és muzeumunk múlt évi működésének és gyarapodásának. Ugy hiszem, hogy úgy az igazgató-választmány, mint a tisztikar megnyugvással tekinthet a m. t. közgyűlés ítélete elé, mert meggyőződésünk szerint megfeleltünk kötelességünknek. De ez a jelentés nem volna hű, ha most is, mint évek hosszú során, meg nem emlékezném arról a hatalmasan gátló körülményről, a melyet ugyan jelentésem folyamán már többször is érintettem, t. i. a kellő helyiségek hiányáról, muzeumunk mai állapotáról. Bármily örvendetes is az a jelenség, hogy mai épületünk teljesen megtelt már becses muzeumi anyaggal, de annyira elszomorító az a körülmény, hogy helyiség hiányában immár igen rövid idő alatt stagnálásra leszünk kárhoztatva. Tizenkét év előtt indítottuk meg már azt a mozgalmat, melynek célja egy új, nagyarányú könyvtár és muzeumi palota emelése városunkban. Megindítottuk ezt a mozgalmat akkor, midőn más városainkban még nem is gondoltak talán muzeumi épületekre. Ime azóta, nem is említve Szegedet, diszes új muzeumi épületet kaptak Kassa, Szombathely, Szegszárd, Sopron, Bártfa; a közeli hónapokban fog megnyílni Aradon a nagyarányú kulturpalota, sőt Versec is sokkal jelentékenyebb muzeumi helyiséggel rendelkezik ma már mint Temesvár.

Meg vagyok győződve, hogy Temesvár oly kulturális palotát igényel, melynek vidéki városaink között talán alig leszen mása. E vidék és város nagyarányú történelmi multja, gazdag őskori telepei, kifejlődött műipara, a multban is számottevő képzőművészete, sajátosságokban bővelkedő ethnografiai állapota oly gazdag gyűjteményt fognak feltüntetni, hogy arra egy főváros is büszke lehetne majd. Alig három év mulva fogja majd e város és Délmagyarország ünnepegni felszabadulásának 200-ik évfordulóját. Lehetne e szebb alkalom, mint az, hogy akkor nyissuk meg Temesvár új kulturpalotáját?

Konkrét indítványt e téren most sem teszek, de mély tisztelettel kérem a t. közgyűlést, hogy hathatós szavát ebben a tekintetben is felemelni szíveskedjék.

Az igazgató-választmány nevében kérem a m. t. közgyűlést, szíveskedjék e jelentést tudomásul venni.

Temesvár, 1913. május 9-én.

DR. BERKESZI ISTVÁN,
társ. főtítkár.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulatnak 1913 május 9-én d. u. 5 órakor a muzeum képtárában tartott XXVIII-ik (a Muzeumtársulatnak XL-ik) évi rendes közgyűléséről.

Kabdebó Gergely ny. főispán, társ. elnök elnökletével jelen vannak: Ferenczy Sándor igazgató, Berkeszi István dr. fő-, Banner Benedek dr. segédtitkár, Hilt Lajos pénztárnok, Bellai József, Kovácsics Gyula, Laky Mátyás, Szentkláray Jenő dr., Tőkés István dr., Farkas János vál. tagok és dr. Gálos Rezső titkár, mint a kgy. jegyzője.

1. Elnök megnyitja a Társulat XXVIII., voltaképen, a fuzió előtti időt is számítva, XL., tehát jubiláris közgyűlését. Megemlékezik arról, hogy elődeink, akik azon magas eszméből kiindulva, hogy itt a Délvidéken a kulturát megalapozzák, Társulatunkat létrehozták, mireánk azt a feladatot hagyták, hogy a Társulat szintjét fejlesszük. Soraikból már csak kevesen élnek, e kevesek közül is igaz örömmel üdvözlö a mai ülésünkön megjelent Szentkláray Jenő dr., aki a Magyar Történelmi Társulatot is képviseli. Melegen üdvözlö a közgyűlésen megjelent vál., rendes tagokat és vendégeket s a jegyzőkönyv vezetésével Gálos Rezső dr., társ. titkárt bizza meg.

Szentkláray Jenő dr. köszönettel fogadja az Elnök szavait, bemutatja a Magyar Történelmi Társulat f. é. május 5. kelt levelét, mellyel képviseletre felkéri, üdvözlö Társulatunkat és kívánja, hogy Isten segítse hazafias munkájában. — A közgyűlés elhatározza, hogy a Magy. Tört. Társulatnak figyelméért átiratilag köszönetet mond.

2. Főtitkár bemutatja évi jelentését. (Lásd ott.) — Ennek kapcsán a közgyűlés határozatilag hálás köszönetet mond a Vall. és Közoktatásügyi Miniszternek és a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének s ezt felirat alakjában — Temes vm. Temesvár sz. kir. város közönségének s ezt átirat alakjában közli velük — a tud. felolvasások szerzőinek, az adományozóknak és a sajtónak jegyzőkönyvileg. Elhunyt tagjaink emlékét — miután az elhunytak hátramaradottjaival részvétét a választmány írásban közölte — jegyzőkönyvileg örökítjük

meg. — Az elnöknek megköszönve a kulturpalota ügyében eddig tett lépéseit, felkéri és megbizsa őt a közgyűlés, hogy a város által ez ügyben kiküldött bizottságnál ismételten és sürgetőleg lépjen közbe. — Végül az elnök indítványára a főtitkárnak nagy szorgalmáért, buzgó, lelkes és ernyedetlen munkásságáért a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet mond.

3. A pénztáros jelenti, hogy a Társulati vagyon K 120·47 készpénz, K 66.656·20 takarékbetéti könyvben, K 800 áll. értékpapirokban és K 103·20 ékszerben, összesen K 67.679·87. — Egyelőre köszönettel tudomásul szolgál, míg

4. a számvizsgáló-bizottság elnöke jelenti, hogy az 1912. évi számadásokat a kiküldött bizottság megvizsgálta, a könyvvitelt és a vagyónállapotot kifogástalan rendben találta s indítványozza, hogy a pénztárnoknak a fölmentvény megadassék. Elnök indítványára a közgyűlés a kiküldött számvizsgáló-bizottságnak — Ferenczy elnöklete alatt Bellai és Kovácsics tagoknak — buzgó fáradozásukért jegyzőkönyvi köszönetet mond, Hilt Lajos pénztárnoknak, jelentésük alapján, a szokásos felmentvényt megadja és fáradságos és hű munkásságáért szintén jegyzőkönyvi köszönetet szavaz. — A vál. által előterjesztett költségvetést pedig változtatás nélkül elfogadja. (L. melléklet.)

5. Elnök, tisztársai nevében jelenti, hogy megbízatásuk lejárt, köszöni a beléjük helyezett bizalmat s kéri a közgyűlést, hogy korelnök vezetésével a tisztújítást ejtse meg.

Szentkláray Jenő dr. mint korelnök megemlékezik arról, hogy Kabdebó Gergelynek hervadhatatlan érdemei vannak a muzeum életében. Nemcsak a Pongrácz-gyűjtemény megszerzése fűződik az ő nevéhez, hanem a Társulat nagymértékű fejlesztése, a muzeum gazdagodása is. Köszönjük öméltóságának azt a páratlan figyelmet és érdeklődést, melyet a Társulat iránt tanúsított és kéri, hogy tisztársaival egyetemben fogadja el ismét megválasztását, illetve tartsa meg azt a helyet, melyet annyi fáradozással és munkával, de dísszel és lelkesedéssel is eddig betöltött. — Elnök köszönettel veszi a korelnök szavait s — miután a közgyűlés egyhangúlag elfogadja a korelnök indítványát — kijelenti, hogy az újra megtörtént megválasztásával mint eddig is mindig, tisztársaival egyetemben azt az utat kívánja ezután is követni, melynek irányát az elődök munkája lobogó fáklyaként jelöli. Az volt törekvése, hogy becsülettel kitartással, szorgalommal dolgozzék a Társulat érdekében, ezt igéri jelen alkalommal is. — Ezután enunciólja az eredményt, mely szerint a többi állásra a tisztikar így alakult: Igazgató: Ferenczy Sándor. Főtitkár: Dr. Berkeszi István. Titkár: Dr. Gálos Rezső. Segédtitkár: Dr. Banner Benedek. Pénztáros: Hilt Lajos. Ügyész: Dr. Niamesny Mihály.

6. Az igazgató-választmány tagjaiul a közgyűlés elnök ajánlatára a következőket választja meg: a) az alapító tagok sorából: 1. Az áll. főrealisk. képviselőben Farkas János. 2. Baich Milán báró. 3. Csekonits Endre gr. 4. Hollósy Gyula dr. 5. Jeszenszky Béla. 6. Németh József. 7. A r. k. főg. képviselőben Both Ferenc dr. 8. Temesi Takarékpénztár. 9. Temesvári Első Tp. 10. Temes vm. közönsége. 11. Temesvár város közönsége. 12. Zselénszky Róbert gr.; b) a rendes tagok sorából Bellai József, Deschan Achill, Ferch Mátyás, Dr. Gozdsu Elek, Kovácsics Gyula, Dr. Singer Jakab, Steiner Ferenc, Szentkláray Jenő, Dr. Telbisz Károly, Dr. Tőkés István, Dr. Sztura Szilárd, Wittenberger Antal.

7. Elnök jelenti, hogy a tagok sorából indítvány nem érkezett, de április 25-iki ig.-vál. ülésünk elhatározta, hogy indítvánnyal lép a közgyűlés elé. Felkéri a főtitkárt, hogy azt terjessze elő.

Főtitkár a vál. ülés megbízásából és határozatából ajánlja, hogy Baróti Lajos történetíró tiszteleti taggá választassék. Az indítvány megokolásául felsorolja a délvidéki születésű, nagynevű történetíró érdemeit, munkásságát s megemlíti, hogy ennek javarésze Délmagyarország történetére vonatkozik és épen Értesítőnkben jelent meg. — A közgyűlés az indítványt egyhangú lelkesedéssel határozattá emeli.

8. Banner Benedek dr. bemutatja Milleker Bódog értekezését, melynek címe: A törökök első betörései Délmagyarországba és Keve, Krassó vármegyék megszűnése (1394—1493). — A dolgozatot felolvasott-nak tekintjük. A közgyűlés a szerzőnek fáradságos munkájáért köszönetet mond s elhatározza, hogy az értekezést az Értesítőben kiadja.

9. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Kovácsics Gyula és Laky Mátyás tagokat kéri meg, a megjelenteknek köszönetet mond érdeklődésükért és a közgyűlést bezárja.

K. m. f.

Dr. Gálos Rezső,
társ. titkár, a kgy. jegyzőkvvezetője.

Kabdebó Gergely,
a Társulat és a kgy. elnöke.

Hitelesítjük:

Kovácsics Gyula,
Dr. Laky Mátyás.

Főtitkári jelentés.

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1913. évi április hó
25-én tartott választmányi ülésén.

Méltóságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt választmányt!

Utolsó választmányi ülésünket öt hónap előtt tartottuk. A korunk viszonyaiból folyó és mindnyájunkra nehezedő nagymérvű elfoglaltság az oka, hogy nem tarthatunk gyakrabban üléseket; mi, kik a társulat tisztviselői és választmány tagjai vagyunk, az élet ezernemű követelményeitől zaklatva, nem áldozhatjuk időnket és munkásságunkat társulatunk és múzeumunk ügyeinek olyan mértékben, mint azt magunk szeretnők és amint azt más, szerencsésebb nemzetek hasonlófajtájú tisztviselői azt megtehetik.

Mert a múzeum és a társulat ügye egész tisztviselőket kíván, kik teljes erejüket, munkásságukat és tapasztalatukat csakis ennek a nagyfontosságú tudományágnak szentelik. Habár megosztott erővel is, de kötelésségszerűen, sőt meleg szeretettel igyekezünk azért mi is megfelelni a reánk váró feladatoknak.

Figyelemmel kísérjük történelmi multunk irodalmát, igyekszünk annak egyes homályos helyeit felderíteni, összegyűjteni mindazt, ami okmányokban, könyvekben, régészeti maradványokban, műipararabokban reánk maradt és megszerezhető. Nagy feladat vár még reánk a közel jövőben, midőn a Délvidékünk népeinek életére vonatkozó ethnografiai gyűjtést nagy arányokban kell megindítanunk.

Mélyen tisztelt Választmány! Mielőtt főtitkári jelentésemnek tulajdonképeni tárgyára térnék át, mély fájdalommal kell megemlékeznem társulatunk egyik díszének Hampel József tiszteleti tagnak, a Magyar nemzeti múzeum régiségtári osztálya igazgatójának f. é márc. 25-én történt elhunytáról. Pulszky Ferenc mellett és után Hampel József volt a magyar archeologiai tudománynak Európaszerte ismert és nagyrabecsült legnagyobb szakértője és művelője, 28 éven át, 1885-től haláláig hermesztette és részben írta az Archeologiai

költségvetése az 1913. évre.

Kiadás

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkésítés	—	—					
a) alapítványokból	—	—					
b) megtakarításokból	—	—					
2. Személyi kiadások	2856 ¹⁾	—					1) Részletezés:
3. Gyűjtemények gyarapítása							1. Főtitkár 1000 K
a) a könyvtárnál	50	—	500	—			2. Titkár 300 "
b) a régiségtárnál	350	—					3. Segédtitkár 200 "
c) a néprajzi gyűjteménynél	—	—	500	—			4. Pénztáros 400 "
d) a szépművészeti gyűjteménynél	350	—					5. Rendes szolga 720 "
e) a természettajzi gyűjteménynél	—	—					6. Segédszolga 80 "
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	100	—					7. Népr. szolga 60 "
5. Gyűjteménytárgyak szállításának költségei	—	—					8. Szolga ruhája 80 "
6. Rendezési kiadások	—	—					9. U. a. cipő 16 "
7. Ismeretterjesztő előadások	—	—					Összesen 2856 K
8. Kiadványok	1100	—					
9. Irodai kiadások	100	—					
10. A helyiség fentartása	—	—					
a) lakbér	—	—					
b) fűtés, világítás	200	—					
c) tisztogatás	—	—					
11. Biztosítási díjak	219 ²⁾	30					2) Részletezés:
12. Adó	25	—					1. Tűzkár ellen 100— K
13. Rendkívüli kiadások	50	—					2. Betörés ellen 94'24 "
14. Portó	15	—					3. Úveg-biztosítás 6'37 "
15. Maradvány	60	11					4. Néprajzi tárgyak biztosítása tűz és betörés ellen 18'69 "
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—					Összesen 219'30 K
Összesen	5475	41	1000	—	6475	41	

Kelt Temesvárott, 1913. április 25-én.

Kabdebó Gergely,
elnök.

Dr. Berkeszi István,
t. főtitkár.

Hilt Lajos,
pénztárnok.

Értesítőt, hazai szakfolyóirataink eme egyik legbecsesebbikét, melyben vidékünkre vonatkozólag is számos cikke jelent meg. Művei emellett is egész könyvtárt töltenek meg, de legbecsesebbek a Bronzkor emlékei Magyarországon és a Régibb kőzkor emlékei Magyarországon, mint amelyek hírnevét messze hazája határain is túl ismertté és híressé tették. Társulatunknak megalkotása óta nemeslelkű pártolója és évtizedek óta tiszteleti tagja volt. Emléke előtt tisztelettel hajtjuk meg lobogónkat. Indítványozom, hogy Hampel József emléke társulatunk jegzőkönyvében is megörökíttessék, hogy a M. Nemz. Muzeumhoz részvétünk jelül átíratot intézzünk.

Ami a gyűjtemények gyarapodását illeti, örömmel jelenthetem, hogy szép eredményt értünk el. A mult választmányi ülés óta az összes gyarapodás 298 darab, ez eredményt részint vétel, csere, vagy adomány útján értük el:

I. A könyvtár gyarapott összesen 120 darabbal.

Ajándékoztak: a vall. közokt. miniszterium: Gróf Széchenyi István élete, Komlóssy Ferentől. — A keresk. miniszterium: A vasutügy története, Ujhelyi Gézától. — A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége működéseiről szóló 1911. évi jelentését; továbbá a Magyar Könyvszemlé, Magyar Minerva IV. kötetét, A muzeumi és könyvtári Értésítőt, A m. tud. Akadémiáról a Magyar tört. Emlékek. Okmánytár XXXVI. kötetét és XXXVII. köt. A muz.- és könyvtárak országos tanácsától: X. jelentését. A Központi Statiszt. hivataltól az 1911. évkönyvet.

Temesvár városától, a Városi közlöny; Királykegye község-től, a község történetét; A temesvári tornaegylet-től, az egyesület 30 éves történetét; Dr. Márky Sándor-tól, Száz esztendő c. művét; Iványi István-tól, Bács-Bodrogvármegye történelmi és földrajzi helynévtárat (5 kötet.), továbbá Lugos város története 1 kötet és saját, 40 éves írói munkásságának emléke c. kis füzetet; dr. Veress Enrdé-től, az Erdélyi történelmi Értésítő 1913. évi 1. 2. füzetét; Gróf Andrássy Dénes-től, a krasznahorkai vár összes tárgyainak leltárát egy kötetben és a Franciska ereklyemuzeum leíró lajstromát; Halas Endre vasuti főmérnök-től, Hirschfeld Károly ismeretes művét: Die Belagerung von Temesvár 1849 és végül a Csanádi püspöki hivataltól az egyházmegye 1913. évi Schematismusát.

II. Az apróbb nyomtatványok gyűjteménye Lendvai Sándor választmányi tagtársunk adományából gyarapodott 119 darab képeslevelezőlappal, amelyek mind Délmagyarország különböző vidékeiről valók. Bármily egyszerűeknek tünnek is fel a muzeumok gyűjteményei között a képeslevelezőlapok, azért korántsem megvetendők, mert

arra vannak hivatva, hogy fentartsák egy-egy helységnek, vagy épületnek a képét akkor is, amidőn az már régen megváltozott.

III. Éremgyűjteményünk 32 darabbal gyarapodott.

Ezek között van 2 darab Szent György plakett, egyiket tagdíjjul kaptuk az Éremkedvelők egyesületétől, a másik példányt állami letétképen kaptuk Berán Lajos művész kerekalakú bronzplakettjét, mely a nyilazó Ámort ábrázolja, továbbá az Erkel Ferenc-féle négyszög alakú bronzplakettet és egy mythologiai vonatkozású kerek bronzplakettet. — Az országos főfelügyelőségtől állami letétként kaptuk az egykori gróf Aspremont család sárosvámegyei Zborói uradalmának üvegből készült kerekalakú, különböző színű, 22 darab napszámbárcáját, mely darabjával 5 Kra lévén értékelve 210 K-t képvisel. Dr. Bodor-tól egy Izabella főhercegnő-féle plakettet. Halas E. fűtőházi főmérnöktől egy db. római császári bronzérmét.

IV. Régiségtárunk-ra nézve jelenthetem, hogy a Perjamoson levő bronzkori őstelepet kiaknázás végett az 1913. évre is kibéreltük s a tulajdonosnak e célból megküldtük az 50 K évi bért; az ásást dr. Roska Márton úr fogja vezetni.

Régészeti táruk 17 darabbal gyarabodott és pedig Karácsonyi városi mérnök úr ajándékozott egy db handzsár és egy puskát, Gézer Géza postatiszt ajándékozott egy középkori keresztalakú vaskardot, melyet Zimonyban találtak, Scheich Lujza és Kleszky Laura úrnők ajándékozták a nővérek, a néhai Hunk Katalin hagyatékából egy keretbe foglalt 1848-ból való, mintegy 2 $\frac{1}{2}$ méter hosszú nemzeti színű pántlikát és Kossuth Lajosnak 1849-ből származó, 2 darab kis acélnyomatú arcképét. Muzeumunk gyűjteményeinek lelkes gyarapítója dr. Singer Jakab főrabbi pedig ismét egy temesvári leletű ezüst gyűrűvel ajándékozta meg a muzeumot, Oberst Péterné egy szép, régi üvegkancsót adott.

Vétel útján szereztünk egy lugosi származású tajtékpipát 1792-ből (15 K), Dunajszyk Henrik, egykori temesvári rajztanár- és szobrászművésznek gyermekkorában készített rajzokkal vegyes iskolai Correctáit (10 K).

Vétel útján szereztük meg a következő délmagyarországi vonatkozású, történelmi fametszetű képeket:

a) a zentai csata; — b) péterváradi csata; — c) a zentai csata térrajza; — d) Temesvár erődítésének tervezetét a XVIII. század elejéről; — e) Herkulesfürdő képe a 19. század elején; — f) Adekaleh képe a 19. század elején.

Egy holtsi köedény kupát önfedéllel a 18. századból (20 K).

V. A szépművészeti osztályunk 10 darab képpel gyarapodott. Hálásan kell megemlékeznünk ezúttal is Temesvár

szab. kir. város tanácsáról, mely Ferenczy József helyi festőművésznek két jeles olajfestményü képét vásárolta meg és helyezte letétbe muzeumunkban. E két kép egyike virágcsokrot ábrázol (200 K), a másik erdőrészlet, (150 K), s Ferenczy-nek muzeumunkban eddig levő képeit kiegészíti, amennyiben ilyen fajta képekkel még idáig gyűjteményünkben nem volt képviselve.

Nevezetes gyarapodást jelent Brocky Károly-nak az európai hírnevű temesvári festőművésznek egy ifjúkorából származó festményének a megszerzése. E festmény virágcsokrot ábrázol s a művész névalírásával is el van látva s így eredetisége kétséget nem hagy. Bár műértéke magasra nem becsülhető, de ránk — mint Brocky-féle kép — többszörös értéket képvisel. Egyike ama ritkább képeknek, melyek Brocky művészete első stádiumában, Bécsbe való menetele előtt festett, még zsenge ifjú éveiben. E művet méltóságos G o z s d u E l e k kir. főügyész úr jóakarata juttatta birtokunkba, amenyiben cserében két kisebb értékű képet fogadott el. A cserénél mint szakértő közreműködött Ferenczy József festőművésznk is, aki a cserét muzeumunkra nézve nagyon előnyösnek jelezte. — Ezzel a Brocky képeink száma 4 lett; az 5. db. egy kézrajz.

Megszereztünk egy olajfestményü női arcképet Alexandrovits Lyubomir temesvári festőtől is. A művész nem tartozott ugyan a kiváló művészek sorába, de mint helyi művésztől szükségét láttuk annak, hogy munkássága gyűjteményünkben is képviselve legyen (Ára 40 K volt).

Fialla Antaltól, az 1848 előtt Temesváron lakott jeles festőművésztől is sikerült két darab és pedig papírra aquarellben festett tájképet megszerezni. Egyik Portorét, a másik a Száva és a Duna egybeömlését Belgrád alatt ábrázolja. Miután Fialla Antal művészete idáig tájképekkel nem volt nálunk képviselve, szépen kiegészíti a művész munkásságának számát. Mindkét kép 1845-ből származik. Fialla képeink száma ezekkel 10-re gyarapodott; pár év előtt még csak egyetlen kis kép képviselte gyűjteményeinkben a Fialla Antal művészetét.

Wagner Anzelm-től, a XVIII. század jeles festőművésztől is sikerült újabban még egy darab, osztrák tábornokot ábrázoló, olajjal festett mellképét szereznünk. Wagnernek idáig csak passtell és miniatűr képei voltak nálunk; ez az első, mely nagyobb olajfestményü arckép; kissé megrongált ugyan, de a művész alapos készütsége és művészete meglátszik rajta. E képet Wagner 1792-ben, tehát 27 éves korában festette. Wagnertől származó képeink száma ezzel szintén 10-re gyarapodott.

Dániel Konstantintól, a Délvidék e jeles festőművésztől egy kis-

méretű Madonnát sikerült megszerezniünk, melyet a művész 1852-ben festett. E darabbal Dániel Konstantin-féle képeink száma 8-ra gyarapodott (40 K).

Ugyancsak Dániel Konstantin-tól való egyházi vonatkozású kép, mely a gloria jelével feje körül egy ifjú nőt ábrázol sárkány előtt, balkezeiben feszületett tartva, nyugodtan tekint le a sárkányra, ama hitben, hogy e jelben ő lesz a győztes. Ez a 7-dik Dániel Konstantin-féle képünk (40 K).

Végre Komlóssy Ferenctől, Brocky mellett a második temesvári jeles festőművésztől is szereztünk egy újabb képet. Ez középkorú, szakállas férfiú mellképe vastag kéregpapírra olajjal van festve. Ez a 6-dik Komlóssy-féle képünk.

Kérem a t. Választmányt, hogy a szíves adományozóknak hálás köszönetét fejezze ki, az eszközölt vásárlásokat és cserét pedig, amennyiben azt jónak látja — jóváhagyni szíveskedjék.

Temesvárott, 1913 április hó 25-én.

DR. BERKESZI ISTVÁN,
társ. főtítkáár.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat Igazgató-Választmányának 1913. évi április 25-én d. u. 4 órakor a Muzeum képtárában tartott rendes üléséről.

Jelen voltak Kabdebó Gergely ny. főispán elnöklete alatt Dr. Berkeszi István fő- és Dr. Banner Benedek s.-titkár, Hilt Lajos pénztáros, Bellai József és Dr. Tőkés István vál., Dr. Singer Jakab r. tagok és Dr. Gálos Rezső titkár, mint az ülés jegyzője.

1. Elnök az ülést megnyitja, üdvözli a megjelent tagokat s a jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Tőkés István vál. tagot kéri fel. — Megemlékezzvén arról, hogy Németh József nagyprépost, fölszentelt püspök úr öméltósága, Társulatunk alapító tagja e napokban ünnepli 82-ik születésnapját, indítványára a választmány elhatározza, hogy ez alkalomból öméltóságát a legmélyebb tisztelettel, melegen üdvözli, kérve az Egek Urát, hogy öméltóságát az Egyház és Haza javára, Társulatunk örömeire sokáig éltesse. Ugyancsak kimondja a választmány, hogy ezen érzelmeit és kívánságait öméltóságához intézett feljratban tolmácsolja.

2. Főtitkár felolvassa jelentését. (L. ott.) Ennek kapcsán a választmány elhatározza, hogy Hampel Józsefnek, aki Társulatunknak 25 éven át tiszteleti tagja volt, emlékét jegyzőkönyvileg megörökíti és a M. Nemzeti Muzeum igazgatóságához részvétiratot intéz; az ajándékozónak jegyzőkönyvi köszönetet mond; az eszközölt vásárlásokat és cserét jóváhagyja, a városnak nagylelkű letétjéért átiratilag, a főtitkárnak buzgó és fáradhatatlan munkásságáért jegyzőkönyvileg mond köszönetet.

3. a) A folyó ügyek során a főtitkár jelenti Lendvai Miklós vál. tag özvegye Elnökünkhöz intézett kérvényében férje „Temes vármegye nemes családai“ c. műve I., II. és III. kötetének honoráriumául egy 1895. évi 78. sz. határozat szerint 3000 (háromezer) K honorárium kiutalását kéri s ennek ellenében hajlandó a IV. kötet összegyűjtött anyagát ingyen átengedni. — A főtitkár ismerteti az ügyet, mely

szerint az említett sz. iratot Dészán Achill alispán ezen minőségében, nem pedig mint társ. igazgató bocsátotta ki, amit bizonyít az is, hogy 1895. évi iktatónkban csak 66 ügydarab szerepel. Bemutatott határozat szerint is a pénzt (bevételt és kiadást) egy bizottság és sohasem a Társulat kezelte s e bizottság nem a Társulatnak számolt el vele. — Elnök ez alapon indítványozza, hogy a kérvényt a felmerült adatokkal együtt tegyük át Temes vm. alispánjához, aki eddig is a vállalatot nagylelkűen segítézte. Erről pedig kérvényezőt a főtítkár átiratilag értesitse. — Határozatilag kimondjuk.

b) Főtítkár jelenti, hogy a Főfelügyelőség 1912. évi működésünkről jelentést és elszámolást kérvén, azt a kellő kimutatásokkal fölterjesztette. — Köszönettel és jóvágyólag tudomásul vesszük.

c) Roska Márton a perjámosi ásatások folytatására segélyt kér. — 400 (négy száz) korona kiutalványoztatik.

d) Az „Irodalomtörténet“ 1913. január 1-től csereviszonyba óhajt lépni velünk a Társulat kiadványaira. — Hozzjárulunk.

e) Az Orsz. Főfelügyelőség kívánságára főtítkár jelentést tett Temes vármegye leszállított segélyének újból való fölemelése iránt tett lépéseinek sikertelenségéről, illetve ennek okáról. — Jóváhagyólag tudomásul van.

f) A Főfelügyelőség kérdést intézett a Társulathoz, hogy az állam építési segélyéből mennyi folyt be. A főtítkár a felvilágosítást megadta s evvel kapcsolatban a választmány megállapítja, hogy a palota céljaira a telek és 362.000 K áll adományképpen rendelkezésre.

g) Temesvár sz. kir. város, mely eddig temesvári vonatkozású vásárlásaink árát utólag szokta visszatéríteni, a f. évre előre 400 (négy száz) K segélyt utalt ki. E bizalomért és nagylelkűségéért a választmány külön jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s erről a városi Tanácsot átiratilag értesíti.

h) Stimm Adolf rendes tag elköltözés miatt kilép a Társulathoz. — Tudomásul szolgál.

i) Főtítkár új évdíjas r. tagokul ajánlja Dr. Csepregi Imre pápai kamarást és Steiner Miksa régiségkereskedőt. — Megválasztatnak, illetőleg 1913. évi január 1-től kezdve tagokul felvétetnek.

k) Lázár Béla az Ernszt-Muzeum kiállítására néhány képet kér sürgősen levélileg. — Az Ernszt-Muzeum címére, költségére és felelősségére a főtítkár által megküldhetők.

l) A kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatósága Lendvai M. munkájának (Temes vm. nemes családjai) I. kötetét és a III. kötetből 2 példányt tiszteletpéldányul kéri. — Átesszük a vármegye alispánjához s erről nevezett igazgatóságot értesítjük.

m) Mélt. Gozdsu Elek főügyész úr figyelmeztetésére főtítkár

Székely Bertalannak Dózsa Györgyöt ábrázoló és a máramarosszigeti muzeumnak ajándékul szánt képét a Szépművészeti Muzeumtól délvidéki, jelesen temesvári vonatkozásánál fogva a mi Muzeumunk számára kérte ajándékul. — Köszönettel vettük tudomásul és Gozdsu főügyész úrnak is jegyzőkönyvi köszönetet szavaztunk.

n) A légrádi Zrinyi-emlék bizottság egy emlékmű felállításához a Társulat hozzájárulását kéri. — Gyűjtés eredményéül 15 (tizenöt) koronát küldünk.

4. Főtitkár bemutatja a költségvetési javaslatot. — A választmány jóváhagyja és elfogásra a közgyűlés elé terjeszti.

5. A számadások és pénztár megvizsgálására a választmány Ferenczy Sándor elnökletével Bellai József és Kovacsics Gyula vál. tagokat küldi ki számvizsgáló-bizottságul.

6. A főtitkár ajánlatára a választmány a közgyűlés elé indítványt terjeszt, hogy Társulatunk régi tagja és munkatársa, a nagyérdemű történetíró Baróti Lajos kiváló érdemeinek némi elismeréséül tiszteleti taggá választassék meg.

7. A közgyűlést a választmány f. é. május 9-én, péntek d. u. 5 órára tűzi ki a következő tárgyrenddel: 1. Elnöki megnyitó. 2. Főtitkári jelentés az 1912. évről. 3. A pénztárnok és 4. a számvizsgáló-bizottság jelentése. 5. A tisztikar és a választmány megválasztása. 6. Indítványok tárgyalása. 7. Felolvasás: Milleker Bódog, A törököknek első betörései Délmagyarországba és Keve és Krassó vármegyék megszűnése. (1394 - 1439.) 8. Hitelesítők kijelölése.

8. Dr. Singer Jakab r. tag felolvassa A temesvári zsidók 1848—49-ben c. tanulmányát. — Elnök a Délvidéket érdeklő nagyon becses munkáért a választmány nevében köszönetet mond. Indítványára a választmány elhatározza, hogy a dolgozatot Értesítőjében közzéteszi.

9. Elnök a tagok megjelenéséért köszönetet mond s a gyűlést bezárja.

K. m. f.

Dr. Gálos Rezső,
társ. titkár, mint jegyző.

Kabdebó Gergely,
társ. elnök.

Hitelesíti:
Dr. Tőkés István,
vál. tag.

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat igazgató-választmányának 1913. évi október hó 22-én tartott gyűlésén.

Mélyen tisztelt igazgató-választmány!

Hazafias tisztelettel üdvözlöm a t. választmányt a mai gyűlésünk alkalmából, midőn első ízben van szerencsén a három évre megválasztott igazgatói választmány tagjai előtt megtenni főtitkári jelentésemet.

Mai gyűlésünket a szomszéd Arad városában pár nap mulva felavatandó kulturpalota jegyében tartjuk meg. Ime, Arad városa, mely jóval később kezdte meg a kulturpalota létesítése ügyében a mozgalmat, már is célt ért és egy nagyarányú intézettel lett gazdagabb a város, amely intézet nemcsak arra van hivatva, hogy a szabadságharc ereklyéit gyűjtse össze és serkentse a nemzedékeket hazaszeretetre, hanem arra is, hogy egyesítse falai között mindama kulturális tényezőket, amelyek egy vidéki nagy város szellemi életét szolgálják s azt irányítják. Ez a szép palota, mely külsejével is Arad város dísze, egyesíti magában az ereklyemuzeumon kívül a nyilvános könyvtárt, a gazdag képzőművészeti gyűjteményt, mely leginkább az állam adományából mintegy negyedmillió értékű, hazánk legkiválóbb festőművészeinek műveiből álló képgyűjteményt foglal magában; de azonkívül még a régészeti, természettudományi és néprajzi gyűjteményt is. Rendelkezik azonfelül egy nagy teremmel, mely egyaránt alkalmas úgy időszakos művészeti kiállítások, mint hangversenyek és nagyarányú kulturgyűlések megtartására.

Igaz, hogy az állam nagymérvű segítségével vált csak lehetővé e több mint egy millió K-ba kerülő építkezés, de emellett Arad városa is megtette a maga nagy áldozatát, hogy létesíthesse és megkaphassa e nagyfontosságú kulturintézetet, amely Arad városának büszkesége, legnagyobb látványossága s eredményeiben legkiválóbb intézete lesz, mert egyaránt fogja terjeszteni a tudományt, művészetet, jó ízlést, hazaszeretet s amellett mindenkor a legvonzóbb hatással fog bírni arra is, hogyha másért nem, Arad városát csak ezért az egy intézményeért is minél számosabban keressük fel.

Mi Arad városánál jóval előbb megtettük a kezdő lépéseket egy új kulturpalotáért, amikor már 1901-ben megindítottuk a mozgalmat. Nem mondom, hogy törekvéseinknek nem lett eredménye, mert hisz a mi kulturpalotánk is megvan már — elvben s talán nem is épen a messze jövőben meg is valósul.

Szép sikereért nem irigyeljük Arad városát, sőt inkább őszinte szívből kívánunk e törekvő, derék magyar városnak kulturpalotája felavatása alkalmából a jövőben is hasonló sikereket.

Mi pedig igyekezzünk minél előbb követni Arad példáját, mert aki csak egy pillantást vet is gyűjteményeinkre, láthatja, hogy itt minden legcsekélyebb helyiség is túlszűfolt annyira, hogy az újabb beszerzéseket már elraktározni is alig lehet. Pedig a gyűjtésben megállanunk nem szabad. Át kell kutatnunk Délmagyarországnak lehetőleg minden őstelepét; össze kell hordanunk a régi Magyarországnak minden itteni emlékét, kőben, felíratos emlékekben, okiratokban, könyvekben — ami csak feltalálható és megszerezhető, mert a multunk beigazolt nagysága képezi jövőnk legerősebb alapját. Ezért gyűjtsük aggodalmas gonddal mindazt, bármi apróságnak lássék is, a mi Délvidékünk elmúlt századainak, sőt évezredeinek multjára világot derít.

Itt elsősorban is meg kell emlékeznem ama szép jelentésről, amelyet dr. Roska Márton kolozsvári egyetemi tanársegéd úr, a perjámosi ásatásokról tett közzé a muzeumi és könyvtári Értesítő 1913. évi II., III. füzetében s amelyet társulatunknak is megküldött. Tervbe van véve erre az évre is, hogy ez ásatást folytatni fogja s e célból 500 K-t bocsátottunk dr. Roska M. úr rendelkezésére. Ha ez őskori telep oly tudományos apparátussal és szakszerűen lesz teljes egészében feltárva, amint azt dr. Roska M. úr már két nyáron végezte s annak lelettárgyai muzeumunkban lesznek kiállítva, az őskori ember élete — majdnem minden vonatkozásában — világosan fog előttünk állani. Kérem, hogy dr. Roska M. úr jelentését ne csak tudomásul vegyük, hanem neki a perjámosi ásatás terén kifejtett nagyarányú működéseért hálás köszönetet is mondjunk és egyben biztosítsuk, hogy teljes bizalommal ruházzuk reá ezentúl is ez őskori telep kiaknázását és kérjük, hogy az ásatásokat ezentúl is vezetni szíveskedjék.

Ami a muzeum gyarapodását illeti, úgy igen örvendetes haladásról tehetek jelentést, mert nemcsak számban, hanem értékben is igen számottevő a növekedés. Az elmúlt félév alatt összesen 1062 darabbal gyarapodott a muzeum s e szám az egyes osztályok között a következőleg oszlik meg:

I. **A levéltár** összes gyarapodása csak 28 darab, amely ajándék útján került birtokunkba: reánk nézve e 28 db közül a legbecsesebb egy 1848 szeptemberhavi temesvári német nyelvű falragasz, aminőket Hazay Ernő temesvári nyomdája adott ki, s amelyre előfizetést is hirdetett. Temesvarer Tagesanzeiger lett volna e lapnak a neve, de a körülményekhez képest mindennap más főcímet viselt a homlokán: így a birtokunkba került szám „Nachrichten der Pester Deputation“ címét viseli. Ez lett volna tulajdonkép Temesvárnak az első napilapja, de valójában nem volt más, mint naponként megjelenő falragasz. Nem is élt sokáig, alig pár hétig, szeptember elejétől legfeljebb október 10-ig; tovább semmi esetre. Az első temesvári napilapnak eme ritka egyik példányát Bellai József városi tanácsos úr ajándékozta a muzeumnak; 27 darab képeslevelező-lapot pedig muzeumunk régi választmányi tagja: Lendvai Sándor ajándékozott.

II. **A könyvtár** összes gyarapodása 217 darab. A legnagyobb részét ajándék folytán jutottunk hozzá, így a Temesvár városi nyilvános könyvtár szakkönyvtárunknak ajándékozta mindama feles példányokat, amelyek a városi könyvtárban voltak s amelyekre muzeumunknak gyűjteményeink egyik vagy másik csoportja érdekében mint szakkönyvekre szükségünk volt. Ekként, a városi nyilvános könyvtárból 139 könyv került ajándékkép szakkönyvtárunkba. Ezenkívül ajándékoztak:

1) A vall. közokt. ministerium 1, 2) A m. tud. Akadémia 4, 3) a Csanádi püspökség 1, 4) Az Emke 1, 5) Temesvár sz. kir. városa 2, 6) az országos főfelügyelőség 1, 7) a Magyar Nemzeti Muzeum 1 darabot. A többi darab vagy csere, vagy vétel, illetőleg előfizetés útján került tulajdonunkba.

III. **Az érem- és papírpénzgyűjteményünk** 124 darabbal gyarapodott, csakis adományozás útján; így

1) egyik reáliskolai tanulónk a temesrékasi leletből ajándékozott 118 db Zsigmond korabeli ezüst denárt.

2) Pogány Mihály szerkesztő úr egy darab bronz emlékermet, mely a pancsovai lövésztársulat 100 éves fennállását örökíti meg.

3) Már Oszkár tanár úr 3 db római, részint köztársaság korabeli, részint császárkori ezüst denárt.

4) dr. Bechnitz Sándor megyei főorvos úr 1 db II. Mátyás király korabeli ezüst denárt.

5) A városi könyvtár-tól pedig egy darab 3 kor. értékű francia assignatát 1793-ból.

IV. **Képzőművészeti gyűjteményünk** 5 db. képpel gyarapodott vétel útján és pedig:

1) Wagner Anzelmtől, a XVIII. század végén városunkban élt kiváló festőművésztől „Tábori jelenet a XVII. század végén Délmagyarországon“.

2) Dániel Konstantin-tól, bajszos, szakállas fiatal férfi mellképe, olajfestmény.

3) Ugyancsak Dániel Konstantin-tól: Fiatal magyar nemes férfi olajfestményű mellképe 1839-ből.

4) Komlóssy Ferenc-től fiatal férfi mellképe, olajfestmény keretben, 1839-ből.

5) Fialla Antal-tól: osztrák kapitánynak vastag kartonpapírra vízfestménnyel készült térdképe az 1850-es évekből.

Ez öt eredeti festmény 189 K-ba került s Délmagyarország régi festőművészeinek emlékét és művészetét van hivatva a már eddig megnevezett művekkel képviselni.

V. A régiségtár 392 darabbal gyarapodott. A régészeti ásatást a perjámosi őstelepen okt. 15-én kezdte meg dr. Roska Márton úr 15 munkással s azt — gazdag eredményt érve el — okt. 15-éig folytatta. Hasonló szép eredményt értünk el a temesvári csatornázási munkálatok folytán előkerült nagyszámu leletek összegyűjtése útján. Leleteink legnagyobb része ugyan a XVII—XVIII. századra esik, de azért az előbbi korokra vonatkozó régészeti leletek is kerültek elő, mint csontkoresolyák, bronztárgyak, szarvas- és őzágancsból alakított fűrő és szűrő tárgyak, keltakorikések, rómaiakori apróságok, Árpádkori sarkantyuk és zablák, majd Anjoukori sarkantyuk, zablák, fegyverek, de legszámosabbak a török világ és a török világot követő várépítő korszak emlékei: mint fegyverek, bombák, az agyagedények óriási száma, házi eszközök, cseréppipák, népies ékszerek stb. Mindezeket a munkásnéptől kellett csekélyebb áron megszerezni, mert e nélkül nem juthattunk volna hozzájuk. Magának 5 darab óriási bombának a megszerzése és kitisztítása, hazahozatala 50 K-ba került. Ezeket az áldozatokat meg kellett hoznunk, mert ehez hasonló alkalmunk alig leend többé.

Ajándékozás útján is jutottunk néhány darabhoz; így

1) Mihályi Lajos városi tisztviselő úr egy óbesenyői leletű szép bronz karperecet adományozott.

2) dr. Bechnitz S. főorvos úr egy középkori ruhakapcsot, melyet Dunadombón találtak.

3) Székely László városi műépítész úr Tisza Kálmánnak egy pápaszemét ajándékozta a muzeumnak.

4) Wolfinau B. áll. főgimnáziumi tanár pedig temesvári leletű XVIII. századbéli 2 db kis üveget és egy darab IV. István féle réz-érmet, melyet Temesváron leltek.

5) Bellai J. vál. tagtársunk egy 1849. évi temesvári honvéd tabori üveg butykosát.

Vétel útján szereztünk meg egy temesvári leletű ezüst gyűrűt 5 K-ért, egy 1763-ból származó temesvári ezüst kanalat 3 K-ért, egy nagy óntálat Bethlen G. arképevel 25 K-ért, 3 db szabadkőműves jelvényt 30 K-ért, egy temesvári órát a 18. századból 20 K-ért, egy rézméceset 1760-ból 1 K-ért.

VI. Igen szépen **gyarapodott a néprajz**, összesen 297 darabbal, amelyeket a múlt évekből maradt államsegélyekből szereztünk meg, összesen 710 koronáért.

A megszerzett néprajzi tárgyak között vannak:

1. Egy aranyozott karperec 1810-ből, felirattal, 20 K.
2. Egy filigrán ezüst kosár, melyet a temesvári spanyol zsidóhitközség adományok gyűjtésekor használt, 20 K.

3. Egy db. nagy vaskulcs, kereskedői jelvény, 3 K.
4. Négy darabból álló ón kávéskészlet, mely a XVIII. század végén a temesvári gimnázium mellett fennálló konviktus tulajdona volt, ára 40 K.

5. Két darab óntál Temesvárer Cultusgemeinde felirattal, a XVIII. század végén a temesvári spanyol zsidóegyház felszereléséhez tartozott, 20 K.

6. Verseci pékek céhjelvénye 1824-ből, 20 K.

7. Egy darab nagy vasgyertyatartó, egy régi kereskedő jelvény (vaskakas), s egy darab osztrák hivatalos címer, kovácsolt vasból, összesen 40 K.

8. Négy darab ostyasütő a XVIII. századból és egy régi vasaló, összesen 76 K.

9. Egy darab aranyszálakból készült Szerb főköttő, 60 K.

10. Orsovavidéki román nő színes képe a XIX. sz. elejéről, 40 K.

11. Néprajzi képek (7 db.), sváb családok számára a XIX. század elejéről, a 3 K = 21 K.

12. Egy aranyozott régi pohár és hozzátartozó óntál jelzéssel, a temesvári spanyol zsidó egyházé volt, 15 K.

13. 14 db. román és szerb népviseleti ruhadarab az 1880-as évekből, összesen 91 K.

14. Egy darab nyakbavaló, népviseleti dísz tallér, 4 K.

15. Egy temesvári kiskereskedőtől s egyúttal iparostól, ki a nép számára készít különféle ékszereket, vásároltunk a népies ékszerekből

egy teljes gyűjteményt, úgy amint azt az illető kiskereskedő a maga kis szekrényében a vásárokon kiállítani szokta, összesen 240 darabot 231 koronáért.

A j á n d é k ú t j á n is gyarapodott három szép darabbal, és pedig dr. S i n g e r Jakab főrabbi, választmányi tagtársunk ajándékozott egy darab s p a n y o l z s i d ó n ő i s a p k á t, amelyet a temesvári spanyol zsidónők 1869 táján viseltek és még Oppenheimer H. temesvári spanyol zsidó főrabbi arcképét az 1850-es évekből. K r é m e r J ó z s e f n é urnő pedig egy darab régi o s t y a s ü t ő t.

Midőn e szép gyarapodásról beszámolok, egyúttal kérnem kell a t. igazgató-választmányt, hogy e vételeket tudomásul venni, illetőleg jóváhagyni, az adományozóknak pedig hálás köszönetét kifejezni méltóztassék. Hálátlan volnék azonban, ha különösen ki nem emelném ama választmányi tagtársaink, vagy az intézetünkön eddig kívül állott férfiak érdemeit, akik buzgóságukkal, az intézetünk irányában érzett érdeklődésökkel kiválóan segélyemre voltak a gyűjtés folytonos munkájában: G o z s d u E l e k kir. főügyész úr érdeme, hogy Madarász Viktor régi jeles festőművésziünknek D ó z s a G y ö r g y c. festményét a Szépművészeti Muzeumtól megkapjuk; dr. B e c h n i t z S á n d o r vármegyei főorvos úr különös gonddal karolta fel az a l d u n a melléki községekben található régészeti leleteknek a muzeumunk számára való megszerzését; dr. S i n g e r J a k a b főrabbi, vál. tagtársunk pedig különösen a temesvári zsidók néprajzi emlékeinek az összegyűjtése terén fáradhatatlan tevékenységet fejt ki és szakavatott tudásával van mindenkor nagy segítségemre; ezenkívül önzetlenül szerez meg minden kezeügyébe eső régészeti leletet muzeumunk számára, vagy ha hozzá nem juthat is, de figyelmünket hívja fel arra. Állandó támogatásban részesíti muzeumunkat B e l l a i J ó z s e f városi tanácsnok, vál. tagtársunk, ki ezúttal is a városi nyilvános könyvtár felesleges példányai-ból szakkönyvtárunknak 139 darab könyvet juttatott.

A köszönet és hála ezért első sorban őket illeti. A tisztikar működéséről és egyéb érdeklő tárgyokról még a következőkben van szerencsém beszámolni:

1. A b e g y ű l t l e l e t t á r g y a k a t és vételeket pontosan bejegyeztük és leltároztuk, az egyszerű kisebb tárgyakat — úgymint eddig — csoportosítva táblákra kifüggesztettük. Ekként már 72 tábla van csak temesvári lelettárgyakból összeállítva.

2. A f ő t i t k á r a nagy szünetben egy heti kirándulást tett a fővárosba, hogy azon kivált a muzeumok berendezéseit tanulmányozza s a mi lelettárgyainkhoz analog példányokat kutasson.

3. Sajnos — az É r t e s í t ő t — idáig nem adhattuk nyomdába, mert abba első sorban a M i l l e k e r Délmagyarország helytörténeti

földrajzának kellett volna megjelennie, amit az ig.-választmány már el is határozott, Milleker azonban megbetegedett s így e tanulmánya késik. Késlelteti még az Értésítő megjelenését Lutz József a csanád-egyházmegyei nyomda volt üzletvezetőjének halála is, ki évtizedeken volt Értésítőnk megjelenésének gondos előkészítője s emléke megérdemli, hogy tisztelettel emlékezzünk róla.

4. Augusztus hó 28-án meglátogatta intézetünket Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár, a Muzeumok és könyvtárak országos felügyelője s úgy az ügykezelést mint a rendezést kielégítőnek találta.

5. Mély sajnálattal kell megemlékeznem néhai Bay Ilona urnő, társulatunk alapító tagjának elhunytáról, ki Beregmegyében, csarodai birtokán f. é. július havában hunyt el. A megboldogult évtizedek előtt egyik legbuzgóbb gyámolítója és adományozója volt muzeumunknak. Áldás legyen a nemes urnő emléken.

Temesvár, 1913. okt. 22.

DR. BERKESZI ISTVÁN,
társ. főtítkár.

Jegyzőkönyv

felvétellett a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulatnak 1913. október 22-én, a Múzeum képtárában tartott igazgató-választmányi rendes üléséről.

Kabdebő Gergely ny. főispán, társ. elnök elnöklete alatt jelen voltak Ferch Mátyás, Farkas János, Hollósy Gyula, Kovacsics Gyula, Gozdsu Elek, Szentkláray Jenő igazgató-választmányi tagok, Hilt Lajos pénztáros, Berkeszi István dr. fő- és Banner Benedek dr. segédtitkár, Gálos Rezső dr. titkár mint a gyűlés jegyzője, továbbá Tóth Ferenc és Trostler József dr. r. tagok mint vendégek.

1. Kabdebő Gergely dr. elnök megnyitja az ülést és a hosszabb nyári szünet után melegen üdvözli a Társulat tagjait. Felkéri továbbá Gozdsu Elek főügyész, ig.-vál. tagot, hogy napirend előtti indítványát terjessze elő.

2. Gozdsu Elek ig.-vál. tag bemutatja dr. Telbisz Károly m. kir. udv. tanácsos, polgármesternek Ferenczy József temesvári festőművésztől készített arcképét és indítványozza, hogy tekintettel azokra a maradandó nagy érdemekre, melyeket Telbisz polgármester a temesvári Múzeum föllendítése és gyarapítása körül szerzett, a Társulat vétel útján szerezzze meg a polgármester jól sikerült arcképét; az ehhez szükséges tőkét pedig, 1000 (egyezer) koronát, magángyűjtés útján kellene összehozni.

Elnök indítványára a választmány kimondja, hogy Gozdsu indítványát örömmel és lelkesedéssel teszi magáévá, meg akarván örökíteni a polgármester hervadhatatlan érdemeit. Megbízza Gozdsut egy, a helybeli részvénytársaságokhoz, valamint jobbmodú polgártársainkhoz adakozás végett intézendő felhívás megszövegezésével, az ügy véghezvitelére Berkeszit és Gozdsut küldi ki, végül elhatározza, hogy amennyiben a gyűjtés eredménnyel nem járna, maga fog utat-módot találni a kép megvételére.

2. Szentkláray Jenő ig.-vál. tag jelenti, hogy húsz évi fáradságos munka után sikerült Debreczeni Bárány Ágostonnak, Délmagyarország

első neves történetírójának életrajzát megírnia. Műve elkészültét Társulatunknak, mint legilletékesebb tényezőnek jelenti be legelőször. Ismerteti ezután a mű adatait, szerkezetét és beosztását s jelenti, hogy azt a M. Tud. Akadémiában fogja felolvasni. — Elnök indítványára a Társulat úgy a kitüntető figyelemért, mint az érdekes ismertetésért az ősz tudósnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

3. Főtitkár bemutatja jelentését. (L. ott.) Együttal bemutatja a szerzeményeket.

Ennek kapcsán a választmány elhatározza, hogy

a) Arad sz. kir. várost a közművelődési palota létesítése alkalmából átiratilag üdvözlí, a leleplezésen pedig Berkeszi dr. főtitkárval és Gálos dr. titkárval képviselteti magát;

b) Roska Márton dr. nagyarányú jelentését tudomásul veszi, azért hálás köszönetet mond, az eredmények irodalmi feldolgozására és további ásatásra felkéri;

c) az eszközölt vételeket jóváhagyja, az adakozóknak, továbbá a Társulat iránti érdeklődésükért és fáradhatatlan buzgalmukért Gozdsu Eleknek, Bellai Józsefnek, Singer Jakab dr.-nak és Bechnitz Sándor dr.-nak köszönetet mond;

d) Lutz Józsefnek, a Csanádegyházmegyei nyomda művezetőjének emlékét jegyzőkönyvileg örökíti meg;

e) Bay Ilona halálát jegyzőkönyvileg örökíti meg;

f) tudomásul veszi Lindner Ármin és Lovas Imre kilépését;

g) egyhangúlag r. tagokká választja Bechnitz Sándor dr.-t, Mihály Lajost, Paulovits István dr.-t és Trostler József dr.-t;

h) végül az egész tisztikarnak, de első sorban a főtitkárval fáradhatatlan buzgóságáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

4. Főtitkár jelenti, hogy a Szépművészeti Múzeumnak Madarász : Dózsa György c. képét az Orsz. Főfelügyelőség letétképpen nálunk helyezte el. — Örvendetes tudomásul szolgál.

5. Tóth Ferenc városi főlevéltárnok, r. tag bemutatja felolvasását, melynek címe: „A temesvári Mária-szobor története.“ — A választmány a felolvasást köszönettel veszi tudomásul, annak az Értesítőben leendő kiadását elhatározza. Tóth Ferenc tagtársunknak fáradtságos munkálkodásáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

6. Több tárgy nem lévén, elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szentkláray Jenő apátkanonok, ig.-vál. tagot kéri fel s a gyűlést bezárja.

K. m. f.

Kabdebő Gergely,
ny. főispán, elnök.

Dr. Gálos Rezső,
titkár, a gyűlés jegyzője.

Hitelesíti:

Dr. Szentkláray Jenő.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum- Társulat az 1913. év végén.

I. A társulat igazgatása.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Kabdebó Gergely*, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város nyug. főispánja, a Lipótrend lovagja.
Igazgató: *Ferenczy Sándor*, Temes vármegye alispánja.
Főtitkár: *Dr. Berkeszi István*, állami főreálisk. igazgató, Temesvárott.
Titkár: *Dr. Gálos Rezső*, felső keresk. iskol. tanár, Temesvárott.
Segédtitkár: *Dr. Banner Benedek*, áll. főreálisk. tanár, Temesvárott.
Ügyész: *Dr. Niámessny Mihály*, orsz. képviselő, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, pénzügyi számtanácsos, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Allami főreáliskola, Temesvárott; képviseli *Farkas János* r. tanár.
Báró Baich Milán, nagybirtokos, Budapest
Gróf Csekonics Endre, val. b. t. tanácsos, magy. kir. főasztalnokmester, Zombolya.
Dr. Hollósy Gyula, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
5 *Jeszenszky Béla*, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, felsz. püspök, csanádi nagyprépost, a Lipótrend közép- és a Ferenc-Józsefrend nagykeresztese, Temesvárott.
Róm. kath. főgimnázium, Temesvárott; képviseli *Dr. Both Ferenc*, igazgató.
Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
10 *Temesvári Első Takarékpénztár*.
Temes vármegye közönsége.
Temesvár szab. kir. város közönsége.

b) Rendes tagokból.

Bellai József, városi tanácsnok, Temesvárott.
Deschán Achill, tisztt. tag, Temesvárott.
Ferch Mátyás, r. k. plébános, Temesvár, (Belváros).
Dr. Gozsdú Elek, kir. főügyész, Temesvárott.
5 *Kovácsics Gyula*, vármegyei nyugalm. árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Singer Jakab, főrabbi, Temesvárott.
Steiner Ferenc, Temesvárott.
Dr. Szentkláray Jenő, apát-kanonok, a M. Tud. Akadémia tagja, Temesvárott.
Dr. Sztura Szilárd, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. Telbisz Károly, m. kir. udvari tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere és díszpolgára, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
Dr. Tókes István, megyei tiszteletb. főjegyző, Temesvárott.
Wittenberger Antal, csanádegyházm. kanonok, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Agoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferenc József-rend lovagja és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott † 1895.
- Baich Milán báró, nagybirtokos, Budapest.
- Néhai Báró Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temes vármegyében, † 1897.
- Néhai Bay Ilona nagybirtokos, Csarodán, † 1913.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach cég, Bécsben, Kolowrat-kör 9. szám.
- Néhai lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1897.
- Néhai Brankovics György, karlócai érsek, szerb metropolita és patriarcha Karlócán, † 1907.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temes vármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875 december hó 27-én.
- Gróf Csekonicz Endre, v. b. t. tanácsos, m. kir. főasztalnokmester, a vörös-kereszt-egyesület elnöke, nagybirtokos, Zombolyán, Torontálmegyében.
- Néhai Gróf Csekonicz János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880 augusztus 2-án.
- Néhai Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott, † 1908.
- Néhai Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke, † 1907 dec. 4.
- 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán.
- Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873 december 26-án.
- Néhai buzási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, kereskedelmi- és iparkamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Néhai Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván, Temes vármegyében, † 1905 jan. 28.
- 20 A r. kath. főgimnázium, Temesvárott.
- Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Néhai Gáll József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kuriai bíró, Lukarecen. Temes vármegyében.
- 25 Néhai Gorove István, volt m. kir. közlekedési miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztese, † 1881 május 31.
- Gorove János, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove László, Budapest.
- Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- 30 Néhai Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temes vármegyében, † 1900.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
- Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
- Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. kir. igazságügyminiszter.
- 35 Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temes vármegyében, † 1894.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai gróf Karácsouyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1895.
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1881.
- Néhai Králictz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipóttrend vitéze, † 1903.
- 40 Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgimn. tanár, † 1888.
- Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradi I. sz. apátkanonok, kir. tanácsosa, vaskorona-rend vitéze, † 1890.
- Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos Nagy-Szredistyén, Temes vármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos.

- 45 Néhai Mihalovics József, biboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztése, stb. † 1891.
 Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök stb., Temesvárott.
 Néhai Dr. Niamessny Gyula, ügyvéd, Temesvárott, † 1904.
 Néhai **id. Ormós Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezübb megajándékozója, † 1894 november 17-én.
 Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
- 50 Néhai Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs és kir. főtörzsorvos, Temesvárott, 1902 jul. 14.
 Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
 Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifgénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos özvegye, † 1884-ben.
 Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
 Néhai Dr. Schlauch Lőrinc, bibornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Szt.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon, † 1902 jul. 10.
- 55 Néhai Schleichfelder János, birtokos és városi képviselő Temesvárott, † 1895.
 Schwimmer Simon, nagykereskedő, Temesvárott.
 Néhai Stipel Fábán, Temesvár szab. kir. város nyug. közgyámja. † 1910 szept. 25.
 A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
 A Temesvári Első Takarékpénztár.
- 60 Temes vármegye közönsége.
 Temesvár szab. kir. város közönsége.
 Néhai Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temes vármegyében, † 1905.
 Néhai Dr. Vargics Imre, nagybirtokos, Szinérszeg, Temes vármegyében, † 1904 nov. 25.
 Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
- 65 Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
 Weltkugel Gyula, birtokos.
 Néhai Maglódi Wodiáner Béla, 1896.
 Gróf Zselinszki Róbert, nagybirtokos, Temes-Újfalú.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Dr. Baróti Lajos történetíró, nyugalm. tanár. B. Almádi (Veszprém m.).
 Deschán Achill, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
 Dr. Fraknoi Vilmos, arbei váll. püspök, szegszárdi apát, nagyváradi kanonok, a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
 Herz Miksa pascha, a kairói arab muzeum igazgatója, Kairóban.
- 5 Kammerer Ernő, miniszteri tanácsos, a Szépművészeti Muzeum igazgatója, Budapesten.
 Radisics Jenő, miniszt. tanácsos, az Orsz. iparműv. Muzeum igazgatója, Budapesten.
 Báró Szalay Imre, miniszt. tan., a M. Nemz. Muzeum igazgatója, a Szent-Istvánrend lovagja, Budapesten.
 Dr. Szentkláray Jenő, apát, csanádi kanonok, a M. T. Akad. lev. tagja, Temesvárott.
 Dr. Telbisz Károly, m. kir. udvari tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere.

a) Évdijas tagok.¹⁾

a) Magyarország.

Temesvár.

- Állami főgimnázium.
 Állami felsőbb leányiskola.
 Dr. Banner Benedek, reálisk. tanár, I. tisztikar.
 Bánovics Sándor, tb. városi főjegyző.
- 5 Dr. Brechnitz Sándor, megyei főorvos.
 Bellai József, városi tanácsos, I. választmány.
 Dr. Berkeszi István, I. tisztikar.
 Bogma István, nyug. városi tanácsos.
 Csendes Jakab, kereskedő.
- 10 Dr. Déznai Viktor, áll. főreálisk. tanár.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve I. az 1895. közgyűlés 13. számú határozatát.

- Dr. Drechsler Miksa, főrabbi.
Farkas János, áll. főreálisk. tanár, l. választmány.
Fejér Vilmos, közjegyző.
Ferch Mátyás, belvárosi r. kath. plébános, l. választmány.
- 15 Ferenczy Sándor, l. elnökség.
Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
Dr. Fülöp Béla, udvari tanácsos.
Dr. Gálos Rezső, keresk. isk. tanár, l. tisztikar.
Dr. Goldmann Fülöp, ügyvéd.
- 20 Dr. Gozdu Elek, kir. főügyész, l. választmány.
Dr. Grosz József, csanádegyhm. kanonok.
Dr. Günsz Áron, izr. vallástanár.
Hilt Lajos, l. tisztikar.
Kabdebó Gergely, l. elnökség.
- 25 Kovacsics Gyula, l. választmány.
Klein Zsigmond, kereskedő.
Dr. Kovács Károly, áll. gimn. tanár.
Dr. Létics György, gör. kel. szerb püspök.
Lovas Imre, áll. főgimn. tanár.
- 30 Ludvig Lipót, gyógyszerész.
Magony József, főgimn. tanár.
Már Oszkár, reálisk. tanár.
Mihályi Lajos, városi tisztviselő.
Dr. Niamessny Mihály, l. tisztikar.
- 35 Pacha Ágost, kanonok, püspöki irodaigazgató.
Paulovits István, nyug. kir. táblabíró.
Radimsky Oszkár, kataszteri mérnök.
Riesz Antal, városi tisztviselő.
Rotariu Pál, ügyvéd.
- 40 Dr. Singer Jakab, főrabbi, l. választmány.
Stéberl Ernő, polg. isk. tanár.
Dr. Steiner Adolf, ügyvéd.
*Steiner Ferenc, l. választmány.
Steiner Miksa, kereskedő.
- 45 nagypéli Sternthal Salamon, birtokos, izr. hitkzségi elnök.
Dr. Sztura Szilárd, l. választmány.
Belvárosi „Társas-kör”.
Dr. Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Tornóczy Ernő, technikus.
- 50 Dr. Tőkés István, megyei tb. főjegyző, l. választmány.
Tóth Ferenc, városi levéltárnok.
Dr. Trosztler József, áll. főreálisk. tanár.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
Dr. Vértes Adolf, ügyvéd.
- 55 Weisz Gyula, mérnök.
Wittenberger Antal, l. választmány.

Aradmegye.

Dr. Csepregi Imre, pápai kamarás róm. kath. plébános, Elek.

Bács-Bodrog megye.

Dr. Nagy László, áll. főgimnáziumi tanár, Zombor.

Csanádmegye.

Dr. Kovács Sándor, plébános Apátfalván, l. választmány.
Sulyok István, plébános, Csanád-Apáca.

Csongrádmegye.

Lendvai Sándor, Szeged.
Cs. Sebestyén Károly, rajztanár, Szeged.
Dr. Szőke József, gimnáz. igazgató, Szentés.

Krassó-Szörénymegye.

Boros János, gör. kath. kanonok, Lugos.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún vármegye.

- Dr. Heinrich Antal, orsz. képviselő, Budapest.
 Dr. Hermann Győző tanár, Budapest.
 Dr. Ortway Tivadar, nyugalm. jogakadémiai tanár, Budapest.
 Perényi Adolf, tanár, Budapest.
 5 Dr. Téglás Gábor, c. főigazgató, Budapest.

Temes vármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
 Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
 Gálfy István, jegyző, Liget.
 Cerda Aurel, nyug. jegyző, Kiszető.
 5 Horsch Ignác, földbirtokos, Vojtek.
 Kalitovics Lőrinc, gyáros, Károlyfalva.
 Milleker Bódog, a „Verseci Városi Múzeum“ őre, Versec.
 *Raác Kálmán, jegyző, Német-Bencsek.
 Dr. Schaffer Ernő, orvos, Kiszető.
 10 Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
 Szandház Ferenc, főszolgabíró, Detta.
 B. Sztojánovits György, Germán.
 Török Zsigmond, jegyző, Iktár.
 Verseci áll. főrealiskola.
 15 Verseci városi Múzeum.

Torontál vármegyében.

- *Babits József, a Csekonics-uradalom jogigazgatója, Zombolya.
 Jankovits Vidor, a. tanfelügyelő, Pancsova.
 *Kassics Károly, c. kanonok, plébános, Bogáros.
 Miskovits János, tanító, N.-Kikinda.
 5 Reinlein József, plébános, Sándorháza.
 Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagykomlós.
 Dr. Schönvitzky Bertalan, nyug. gymn. igazgató, Perjámos.

Zólyom vármegyében.

Maderspach Liviusz, bányatanácsos, Zólyom.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat tagjairól 1913. végén.

a) Alapító	68
b) Tiszteletbeli	9

c) Évdíjas tagok.

Temesvár szab. kir. város területén	56
Aradmegyében	1
Bács-Bodroghmegyében	1
Csanádmegyében	2
Csongrádmegyében	3
Krassó-Szörénymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	5
Temesmegyében	15
Torontálmegyében	7
Zólyom vármegyében	1

Összesen . 169

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESETŐ

1914-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1913. november 1-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, Muzeum) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1887. III. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1888. IV. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1889. V. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1890. VI. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1891. VII. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1892. VIII. u. j. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1893. IX. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1894. X. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1896. XII. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1897. XIII. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1898. XIV. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1899. XV. u. j. évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1900. XVI. u. j. évfolyam. I. I. füzet.
15. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1901. XVII. u. j. évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1902. XVIII. u. j. évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1903. XIX. u. j. évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1904. XX. u. j. évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1905. XXI. u. j. évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1906. XXII. u. j. évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1907. XXIII. u. j. évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti	„Értesítő“	1908. XXIV. u. j. évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet kötve 20 korona. Az I. kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzete helyett pedig megjelent: Délmagyarország régiséglelei a honfoglalás előtti időkből. Összeállította: Milleker Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy letehető térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország régiséglelei a honfoglalás előtti időkből. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával.) Ára 3 korona.

Az 1909. évi Értesítő III. és IV. (együttes) füzetében megjelent „Temesvári művészek“ Dr. Berkeszi Istvántól. 1—144 lap és 32 képpel, különlenyomatban is megjelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.